II.

BOSZNIA

VISZONYA II. MAHMUD SZULTÁN REFORMJAIHOZ.

1820—1832.

(AZ ALÁBB KÖVETKEZŐ ÉRTEKEZÉS „AZ UTOLSÓ ZAVAROK BOSZNIÁBAN“ CZÍM ALATT A „HISTORISCH-POLITISCHE ZEITSCHRIFT“ MÁSODIK KÖTETÉBEN, AZ 1834. ÉVBEN JELENT MEG.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Kár, hogy Hammernak „az ozmánok története“ czímü tartalomdús műve éppen ott szakad meg, hol a kortársakra nézve újabb érdekkel birnia, sőt kiválóan tanúlságossá kellett volna lennie. Tagadhatatlan egyébiránt, hogy azon európai bonyodalmak, melyekbe a fényes porta a kainardsi béke óta, melylyel a fentemlitett mű végződik, keveredett, már azon közeli viszonynál fogva is, melyben a jelen pillanat politikájához áll, könnyen újabb nehézségeket hozhatnak felszínre, azonban annyit bizton állithatunk, hogy eme bonyodalmak már többé éppen nem képeznék a történelmi anyag legfontosabb részét.

Az ozmán birodalom élete ugyanis már egy évszázad óta kizárólag saját belső mozgalmain alapszik.

E birodalom minden barbársága daczára mégis nagy érdekkel bir.

Ki ne ohajtaná látni és körülményesen szemlélni, amint azon különféle népek, melyekből ezen birodalom áll, ősrégi eredetiségökben ismét feltünnek, amint bár nyers, de mégis ifju és üde ösztönt kifejtenek, a művelődést tárt karokkal fogadják, avagy annak elleneszegülnek, a főhatalom rendszabályait elfogadják, vagy azzal ellentétbe helyezik magukat, s mindez önkéntes mozgalom, az életnek benső ösztöne folytán történik, oly harcz közepett, mely haladéktalanul kitör s azonnal eldöntetik! A mintegy újraéledő, de a meglévő elemekből kiinduló államnak milyen és hányféle képződményei tárulnak itt a szemlélő elé: a naiv s közvetlen természetességgel biró költészet és erkölcs, a különféle vallások és nyelvek keveréke és egymásra való kölcsönös hatása! A tudósoknak már régen azon kellett volna igyekezniök, hogy ezen országot meglátogatván, az ó-kornak ott található emlékeit felkeressék, a természetnek ezen ismeretlen földön nyilvánuló sajátságait feljegyezzék, a hegyek közt

visszhangzó hősdalokat összegyűjtsék, az ott dívó erkölcsöket, nyelveket, valamint az államot, különféle népességeinek kölcsönös viszonyait pontosan és körülményesen szemügyre vegyék.[1])

E mozgalmak közt egyszersmind nagymérvü összefüggés, sőt egyetemes fejlődés is észlelhető.

Azon megrázkódtatások hatása alatt, melyeket Európa a franczia forradalom kitörése óta észlelt, majd általok érintetve, majd pedig ismét függetlenül, a török birodalom gyökeres változásokon ment keresztül.

E birodalom egész területén mindenütt önálló hatalmak képződtek. Nemcsak hogy a pasák tekintélyüket számos helyeken a porta akarata ellenében is fentartani megkisérlék, s a vahabik „az aczéltestüek, a tüzes lelkek[2])“ a sz. városokat elfoglalván, Arábiát reformált vallással és fegyverrel fellázitották: máshol is mindenütt helyi arisztokracziák képződtek; igy pl. Egyiptomban a mameluk-bégeknek a francziáknak onnan való kitakarodása után ismét megújitott hatalma, a kis-ázsiai dere-bégeknek védfejedelemsége; az albán főnökök örökös hatalma; az agáknak a legelőkelőbb városokban gyakorolt tekintélye, s mennyi más igények még, melyek a janicsárok nagy testületében mindmegannyian központot véltek fellelhetni!

Megtörtént az is, hogy a nagy úr ezen hűbérnökeivel harczba keveredett. Ez nemcsak amiatt történt, mivel hatáskörét megnyirbáltatni nem engedte, hanem olykor a mozgalom más oldalról is tápot nyert. Szerbiában tapasztaltuk, hogy ott a janicsárok teljesen törvényellenes és valóban független uralomra jutni igyekeztek volt. Útjokat tehát okvetlenül be kellett vágni.

Nem mindenki emlékezik még arra, hogy miután a szerencsétlen Szelim e harczot merészen megkezdette, s abban elbukott,[3]) a janicsárok elleni reakczió s a felet-

[1]) E vidéket csakis napjainkban kezdették figyelemre méltatni, főleg az osztrák tudósok és kéjutazók. Leginkább említésre méltók a Schweiger-Lerchenfeld által szerkesztett, topografiai és természet-történelmi tartalommal biró jegyzetek. „Bosnien, das Land und seine Bewohner“ czímmel megjelent Bécsben, 1878. évben.

[2]) Hope elnevezése Anasztaziusnál.

[3]) Helyesen tárgyalja ezen eseményeket „Précis historique sur la revolution du 2c. Maii 1807. — par un témoin oculaire„

tük kivívott győzelem volt az, mely II. Mahmudot a trónra juttatta. A reform utáni vágy tette őt szultánná. Bár e vágy azonnal elfojtatott, s Beiraktar, ama napok hőse, csakis dicsőségesebb véggel mint Szelim, szintén elbukott: az ifju szultán szivében azonban e vágy annál mélyebb gyökeret vert, minél inkább kényszeritve volt azt szivébe zárni; színlelésével és gyülöletével, a kegyetlenségre való természetes hajlamával olvadt össze.

Teljes életén át folyton lázadókkal kellett küzdenie. A birodalma területén nyilvánuló mindennemü független törekvésekre halált mondott. Nem sokáig kérdezte, vajjon jogosak, avagy jogtalanok, veszélyesek, vagy tűrhetők-e azok; a használandó eszközöket illetőleg sohasem habozott: a cselfogásokat éppen úgy igénybe vette, mint a nyilt erőszakot.

A szerbeknek mindinkább emelkedő nemzetiségéhez való viszonyát már ismerjük. E nemzetiség csak úgy állhatott fent, ha az ő akaratát végrehajtani köteles pasákkal folytonos ellenkezésben állott. Érdemes, hogy a reformjainak meghódolni vonakodó mozlim tartománynyal szemben való magatartását is szemügyre vegyük. Talán egyetlen tartománya sem fejtett ki oly mérvü ellentállást, mint éppen Bosznia. Ha Szerbiával foglalkozunk, úgy e tartományt is figyelemre szükséges méltatnunk. Keleti tanulmányaim e részét illetőleg is szükségem volt Wuk irataira. Az előttem fekvő anyag egybegyűjtése az ő érdeme. Más, jelentékeny információk hiányzanak. Az alább következő értekezlet, mely eme anyagon alapul, oly állapotokra vonatkozik, melyek azóta teljesen megváltoztak. Politikai érdekkel nem bir ugyan többé, azonban történelmi értékkel igen. Éppen azon ellentét, mely ebben nyilvánul, s a belőle származó cselekmények megérdemlik, hogy ne merüljenek teljesen feledékenységbe. Midőn én az 1834. évben megjelent eme művemet, most 45 év elteltével ismét megújitom, arra kell kérnem a nyájas olvasót, hogy helyezze vissza magát azon korszakba, s a multat, mely valószinüleg örökre megsemmisült, jelennek tekintse.

— az 1808. évi deczember havában megjelent „Esprit des journaux“ 165. lapon.

Szemle.

Alig hiheti el az ember, hogy a népek s a művelődés annyi évszázadokon át lefolyt harczai után, még mindig létezett Európa közepén egy tartomány, hol a természet hiába tenyészett oly buján, s az egyik év éppen úgy észrevétlenül és felhasználatlanul köszöntött be és mult el, mint a másik; a természetalkotta szépségein egyetlen szem sem legelt, egy fűvész sem irta össze e rendkivüli növényzetet; a hegység ormait erős fatörzsek koronázzák, pompás hajókat lehetne belőlök faragni, s árboczokat készíteni, aminthogy folyók sem hiányoznak itt, melyeken a fát könnyen partra lehetne szállitani; azonban ekkor még nem gondolt senki sem arra, hogy emez előnyöket értékesitse: reáhagyták magára, a természetre, hogy amit nyugodt időszakaiban tenyészt, azt ismét meg is semmisitse.

Egy iparággal azonban mégis birt ezen ország, melynek tekintetében semmi más ország által utól nem éretett; a kardvasat itt a legnagyobb tökélylyel készitették és sehol a világon oly becsben nem tartották azt, s nem is fizették sehol oly jól, mint itt. A pisztolyok aranynyal és ezüsttel verettek ki. A lőfegyver kezelése, valamint a paripák megülésének tekintetében (ez volt az egyetlen birtokuk, melyre oly igen büszkék voltak) valóságos műremeklést fejtettek ki, mely párját ritkitotta mindenütt.

Ha mindez más tartományokban is előfordult, de főleg Bosznia emelendő ki e téren. Egyrészről végtelen gondatlanság, másrészről azonban eléggé nem csodálható, bár az iparnak csakis egyetlen ágára kiterjedő, hogy úgy mondjam nyers műveltség jellemzik ez ország lakóit.

A világ valamennyi határai között még egyetlen oly határ sem vala található, mely egymástól olyannyira különböző, két külön világot választ el egymástól, mint a magyar katonai határ Törökországgal szemben, mely előbbi katonai intézményeinek s vesztegzárainak lánczolata folytán kétszeresen erős. A változás tehát annál feltűnőbb volt, minthogy oly néptörzsek között ejtetett meg, kik származásukat, szokásaikat és nyelvüket illetőleg különben szorosan együvé tartoznak; azon végtelen hatás azonban, melyet a közös uralkodó vallás az em-

berre gyakorol, sehol sem ötlött még oly nyilvánvalóúl szembe.

A kelet még mindig Nándorfehérvárott és Traunikban kezdődött. A pasa egész napon át párnáján ült, s lassu szürcsöléssel kávézott és csibukkozott; a basik keresztbe font karokkal álltak az ajtónál, parancsait várva; az órákat jelző „Allah“ éppen úgy hangzott le az ország váraiból az éj csendjén keresztül, mint akár az arab partokon; ezen állam, s ezen vallás hozzánk való oly közvetlen közelsége daczára is képes volt megfelelő környezetet alkotni magának; alig hogy az ember a magyar határon Boszniába ért, a forró kelet tág öltönyében már megjelent a mozlim előtte; majd csendes falvakba jutottunk, hol a komoly családfő patriarkális uralmat folytat, s hol az ünnep nyugalmát nem zavarta meg a nyilvános táncz, sem pedig azon zaj, melyet a bor élvezete a kereszténynyeknél okozni szokott; a madarak háborittatlanul fészkelhettek a házakat környező fákon. Oly szokások is divatban valának itt, melyek az éghajlat befolyását mintegy gúnyolni látszottak, s noha más éghajlat hatása alatt keletkeztek, itt mégis hű ápolásra találtak. A szellemnek ezen keleti irányzata a kereszténynyekre is hatást gyakorolt. A jeruzsálemi zarándoklatok éppen oly tiszteletreméltók valának itt, mint a Mekkába való zarándoklat, úgy az előbbeniek, mint az útóbbiak a hívek körében „hadsi“ néven neveztettek, aminthogy az ozmán birodalom területén lakó keresztények a mekkai kaaba példájára a sz. sírt gyakran „tjábá“-nak nevezik.[1])

Daczára a nyugathoz, a „túl világ“-hoz való általános ellentétnek, melytől az ozmán birodalom tartományai és népességei valamennyien elütnek, azok mégis egymás közt is nagyon különbözők, nem csak azért, minthogy a néptörzsek tényleg nagyan elütők egymástól, hanem az-

---

[1]) V. ö. ez ügyben még Pertusier: „La Bosnie considérée dans ses rapports avec l'empire ottoman“, (1822. év) czimü művét, amely hadászati- és földrajzi észleteken alapul, s csak azáltal veszit némileg értékéből, hogy általánosan tudományos igényeket támaszt, melyeket aztán kielégiteni nem képes; úgyszintén Pirchnek az 1830. évben megjelent, „Reise in Serbien“ czimü kedvelt könyvét.

ért is, mivel úgy magukban véve, valamint a portával szemben is, viszonyaik a legeltérőbbek.

Nem tévedek, ha azt állitom miszerint benső különbségük is főleg a vallás befolyására vezethetők vissza.

E helyen az ozmán történelemnek egyik oly alapvonását emlitem fel, melyet rendszerint nem igen vesznek ugyan szemügyre, mely azonban mégis igen nagy horderővel bir.

Igaz, hogy e tartomány meghóditása rögtön, s fegyverhatalommal foganatosittatott, azonban e pillanattól kezdve oly befolyás kezdett működni, mely évszázadokig tartó folyama alatt a legyőzötteket a győzőkkel egybeolvasztotta.

A régi ozmán birodalom nemcsak államot hanem amennyiben az összes politikai jogosultságot az izlám elismerésétől tette függővé, egyszersmind vallásos intézményt is képezett. Az általa kifejtett erőfeszitést még fénykorában is azon kényszeritett avagy önkéntes hitehagyottaktól merité, kiket kebelébe felvett volt. Később az oly kegyetlen rendszabályokkal, mint minő a fiú-adó volt, felhagyott ugyan, valamint az erőszakos téritéssel is, azonban a más vallásúaknak a politikai jogok legnagyobb részéből való kizárása által oly közvetett hatást gyakorolt, mely saját elhatározásának útján, minden zaj és feltűnés nélkül beható eredményt hozott létre.

A török birodalomnak egész állapota egyedül attól függött, minő viszonyba lépnek az azt alkotó különféle nemzetiségek az uralkodó valláshoz.

Némelyek közölök a mozlim főurak igáját évszázadokon át, egészen napjainkig viselték.

Másoknak kisebb-nagyobb mérvű önállóságot sikerült kivívniok, igy pl. a klementieknek, a montenegroiaknak, a majnotáknak, végül pedig a szerbeknek is; még szerencséjök volt, hogy részint országuk hegyes vidéke, részint pedig a politikai viszonyok kedvező alakulása segitségökre jött. Hányszor megtörtént, hogy csakis fegyverrel kezökben voltak képesek magukat fentartani!

Azonban nem mindnyájan valának hajlandók a szabadság áráért folyton harczra szállni, avagy a mozlim állam szolgáivá válni, annyira még sem ragaszkodtak

vallásukhoz, hanem inkább áttértek az izlámra, mely őket mostani uraikkal egyenrangúvá tette.

Ezáltal a keresztények száma sokkal inkább megcsökkent, mint sem gondolnók.

Óhajtandó lenne, hogy a keresztény névnek eme veszteségei némi megbizhatósággal feljegyeztetnének; azonban már magában a dolog természetében fekszik, hogy ez ügyben csakis szórványos és töredékes jegyzetek volnának fellelhetők. E birodalom sohasem volt kellően megközelithető, s a leigázott néptörzsek állapotaira annélkül sem lehet nagy súlyt fektetni.[1])

Az albánok példáúl, kik meglehetősen hosszú ideig tartották magukat, végre tömegesen áttértek. Ők, kik már a természet által is hadfiakká valának szánva, kik oly testi tulajdonságokkal birtak, melyek folytán úgy a távolabbi hadjáratok fáradalmainak elviselésére, valamint a hadviseléshez a vidékeken megkivántató ügyesség kifejtésére is képesek valának, s terméketlen hegységeikből kiszorittatva, azáltal, hogy az izlámra áttértek, a porta legjelesebb katonáivá lőnek; a fegyverszolgálatot csaknem kizárólag ők teljesitették, s az összes belháborúkat Arábiában és Egyiptomban úgy, mint Görögországban, az Eufráttól a Drináig ők vívták. Bármilyen új keletű is az ő mohamedánizmusok, mégis annyira vannak vele, hogy eredetöket közvetlenül az araboktól származtatják. Hiszen az ő prófétájok valamennyi szentjeikkel együtt e néptől eredt.[2])

Bulgáriában is egész néptörzsek áttértek az izlámra. Ezek is nem kevésbé harcziasak valának, mint az albánok, azonban nem szorultak volt reá, hogy zsoldért szolgáljanak, megelégelték ha nyugodtan lakhattak hegyeik között, csakis arra ügyelvén, hogy a szultánnak más hadereje sohase lépjen az ő területökre.

A boszniai viszonyok igen különös módon fejlődtek

---

[1]) Ez ügyben a „szemelvények“ közé jegyzetet tettem.
A szerző.

[2]) Notice sur l'Albanie, Ibrahim — Manzour — Efendi, Memoires sur la Gréce et l'Albanie pendant le gouvernement d'Ali — pacha. — Pouqueville az európai harczosokról irott művében az albánok természetét és testalkatát újra feltalálni véli.

ki. Boszniában is, mint más tartományokban törökök és rajáhk vannak.

A rajáh részben görög, részben pedig katholikus vallású. A görög hivőknek püspökei Szvornikban, Szerajevóban és Mosztárban székelnek; a katholikusok áldozárait a sz. Ferencz rendiek képezik és püspökük Woinitzában székel.

A két vallásfelekezet között nagy mérvű és kölcsönös közeledés észlelhető. A katholikusok inkább csatlakoznak a görögökhöz, mint bárhol máshol, ugyanazon bőjtöket tartják, mint ezen földieik, s a nemzeti szerb szokáshoz képest csaknem minden egyes család külön házi védszenttel bir.

Mennyire csodálkozunk azonban, ha azt észleljük, hogy a tartomány urai, az állitólagos törökök is ugyanazon nyelvet beszélik mint ezek s ugyanazon törzsből származnak, sőt némely nemzeti szokást is híven megőriznek. Gyakran szláv nevekkel is találkozunk közöttök: a Ljubovits, Widaits, Szokolovits, Gjurgevits, Filippovits nevekkel tele az egész ország. Ezek egyébiránt igen buzgó mohamedánok, s az egy Istenről szóló hitágazatra, már amint azt ők értik, igen büszkék, törököknek kivánják ugyan magukat tartatni, azonban mindamellett igen jól emlékeznek reá ők is, mily házi védszentjeik valának őseiknek; úgy látszik, mintha az ősrégi vallástól mégis nem egy könnyen lennének képesek elszakadni; olykor az is megtörténik, hogy valamelyik bosnyák bég egészen titokban keresztény papot vezet ősei sirhalmához, hogy azok hült tetemeit beszentelje s lelkök nyugalmáért imádkozzék.

E különös körülmény azon alapszik, hogy a bosnyák nemesség, mely nem akart más tartományok főbb embereinek példájára szintén kiirtatni, előnyösebbnek vélte, hogy az izlámra áttérjen. Ennek azután az lőn következménye, hogy az izlám-államnak szintén egyik részévé vált. Csakhamar megajándékoztatott timárokkal, ozmán hűbérnökséggel, szandsákokkal, s minthogy az alattvalók nagy része a keresztény hiten megmaradt, ennélfogva a bosnyák nemesség ugyanazon viszonyba jutott ezekkel, mint a birodalom egyéb részeiben az ozmánlik a rajáhkhoz állottak.

Ennek folytán megtörtént, hogy Boszniában a nemzet két, egymással ellenséges lábon álló pártra szakadt. Hogy a bosnyákok oly buzgó mohamedánokká lettek, az onnan magyarázható meg, minthogy e vallás az urak vallása volt. A nemesi büszkeség a mozlimgőggel párosult.

Azóta, hogy a bosnyák urak az izlámra áttértek, alattvalóik feletti jogaikat még inkább fentartották és kibővitették, ők rendelkeztek folyton amazok élete s vagyona felett. Mig más oldalról tekintve a dolgot, legnagyobb előnyükre vált, hogy ők is benszülöttek valának. Ezáltal a szultánnal szemben oly állásba jutottak, mely oly mérvű függetlenséget biztositott számukra, melynek más hűbérnökök nem egy könnyen juthattak birtokába.

Az ország sajátságos viszonya éppen innen származott. Az összes bosnyák kapitányságok — Pertuszier 48-at számit — már régtől fogva örökölhetőkké váltak, s csakis alaki külsőség volt, ha ezek időről időre magukat beiktatták. Őket hivatalaiktól elmozditani erőszak nélkül éppen lehetetlenség lett volna. Az általuk lakott várak az európai művekhez szokott szemek előtt gyarlóknak tüntek ugyan fel, a négy oldaltorony meglehetősen gyenge falakon épült, melyeken néhány régi ágyú volt kiszegezve; minthogy azonban jobb ágyúkkal az ostromlók sem rendelkeztek, s a szokás szerint a harcz életre-halálra tartott, s a védelem is a lehető legmakacsabb szokott lenni, a harcz vége tehát mindenkor kétes volt. Ezenkivül a különféle nemzetségek e tájon már oly mély gyökeret vertek volt, hogy a szerencsétlenség nem egy könnyen irthatta ki őket. A kapitányok egyszersmind nagybirtokosok, az ország tekintélyes részét örökösen ők birják; gyakran a bosnyák határokon túl is vannak birtokaik, melyeket a rajáhknak adtak haszonbérbe, ők maguk megelégedvén az ebből befolyó összeggel; csakis a hadászati eszközök készitésével foglalkoztak, s az által iparkodtak hirnévre jutni. A porta azon jogát, melyszerint a tartomány kormányzására nem bentszülött vezirt szokott volt kinevezni, most is fentartá, de éppen nem lehet csodálni, hogy az oly nagy mérvben független arisztokraczia ennek nem igen engedelmeskedett. A vezir

soha sem útazta be az országot, a kapitányok pedig nem tartották kötelmöknek, hogy felhivására az ő udvarában megjelenjenek. Sőt anélkül hogy vele törődtek volna, gyakran egymás közt is háborúskodtak.

Magától értetik, hogy a vidéken lakó többi bégek, mint a spahik és timarióták is inkább a kapitányok állandó, semmint a vezérnek mulékony hatalmához csatlakoztak; az ország függetlenségében valamennyiöknek egyaránt részök volt,[1]) melyet leginkább a tartomány fővárosa, Szerajevó élvezett.

Itt, hol egykor a vezir székhelye volt, az most legkevésbbé sem rendelkezhetett. Az erős vár, melyben a vezir azelőtt lakni szokott, még mindig fentállott, azonban nem az ő számára többé. Már egészen törvénynyé vált, hogy megérkezése alkalmával csakis egyetlen éjt tölthetett a városban, mely időn át közköltségen lőn ellátva, azonban mindjárt másnap reggel Traunikba tartozott átmenni, hol számára lakás jelöltetett ki.

Szerajevóban a város kormányzására örökös patriciátus alakult. Ez is, mint a többi nyugati hasonló rendek a földbirtokon, vagy szerencsés űzérkedésen alapult, amazoktól csakis azáltal különbözvén, hogy nem volt oly zártkörű, mint ama rendek. Ha valaki akár szerencse, akár pedig esze folytán, olykor az ügyes mesterség is elegendő volt, bizonyos fokú rangra tett szert, egyszersmind e rend kebelébe is felvétetett.

A város némi anyagi jóléttel dicsekedhetett, mely onnan származott, hogy az ország összes forgalma itt összpontosult; Szerajevó közvetité az Oláh-, Horvát- és Dalmátországok közti összeköttetést, s ha a kereskedés e vidékeken kevésbé kiterjedt, mint a mienken, azonban itt talán mégis jövedelmezőbb s nem kevésbé tisztességes, mint nálunk. Szép fekvésű magaslatok és üde rétektől környezve, a Migliaszka folyó által átszelve, tiszta házaival számos kőhidjaival s a fák között felállitott számos minaretjeivel Szerajevó csinosan és kellemesen

---

[1]) Mint már fentebb emlittetett, mozlim pórok is léteznek. Ezek birtokaikat örökösen birják. A vidéken azonban nincsenek templomaik, (mosé) hanem pénteken a legközelebbi várba mennek imára.

tárul a szemlélő elé. Itt mindenütt a rend s a jólét nyomai látszottak.

Szerajevó a vakbuzgóság központja, egyszersmind a bosnyák arisztokraczia góczpontja volt. Tudjuk, hogy az összes régi előjogok az egész birodalom területén a janicsárok intézményével voltak összeforrva, s előjogaikban e városnak majdnem hatod része szintén osztozott.

Innen magyarázható meg, hogy a polgárság rendkivüli hatalmat gyakorolt.

A porta mollát küldött körükbe, ki úgy a mozlimek mint a rajáhk közt felmerülő egyenetlenséget „a próféta apostoli parancsai és sz. törvényei szerint“ szokta volt elintézni; a rajáhkhoz pedig a muszellimet s a janicsáragát küldvén, emez intézkedései által fensőbbségét továbbra is fentartotta; azonban a hivatalnokoknak nagyon is óvakodniok kellett, nehogy a polgárok ellenszenvét felköltsék, minthogy a városnak továbbra is fentmaradt azon joga, hogy őket eltávolithatta. Hatalmuk még a vezirre is kiterjedt, noha ez utóbbi az egész ország élén állott. Mihelyt valami bajuk támadt vele, panaszaikat csak a konstantinápolyi janicsár-odsákhoz kellett beterjeszteniök, hogy a vezir rögtön eltávolittassék.

Könnyű belátni, hogy a bosnyák vezir mily nehéz helyzetbe jutott: egyik oldalról a porta s annak bankárjai, kiknek kegyelméből élt, valamint a szerail követelései által szorongattatott, mig más oldalról a város s nemesi rend arisztokratikus jogai folytán rendkivül korlátozva lőn. Korlátlan hatalommal, minőt a pasa fogalmával szoktunk egybekötni, éppen nem gyakorolhatott.

Minthogy a porta Boszniában más hatalmi közegekkel nem rendelkezett, csakis a vezirrel, s ama néhány tartományi hivatalnokkal, világos, hogy befolyása eme tartományra vajmi csekély lehetett. Meg kellett elégednie, hogy jövedelmeit beszedhette s még örülnie kellett, ha eközben ellentállásra nem talált.

A porta azonban ez állapoton változtatni kivánt.

Reformkisérletek.

Mahmud, ki jelenleg a főhatalom helyreállitásával volt elfoglalva, tekintetét és tevékenységét egyszersmind

Boszniára is irányozta. Alig hogy Molla-pasa Viddinből eltávolittatott, s Szerbia is, amennyire lehetséges volt, lecsendesittetett, már azon tervvel foglalkozott, hogy Alit, Janina urát, nyugati, leghatalmasabb hűbérnökét megtámadja, egyszersmind azt is megkisérlé, hogy a bosnyák főurak gőgjét megtörje. Tekintsük most, hogyan fogott hozzá. Nem éppen törvénytelen, de mindenesetre nagyon is erőszakos módon látott e terve kiviteléhez. Dselaludin pasát veziri minőségben Boszniába küldötte, kinek azt parancsolta, hogy a legcsekélyebb ellentállást is a legszigorúbban megtoroljon. Ismeretes a bektasik felekezete, mely oly mohamedán szerzetesekből állott, kik egyedül voltak az alamizsna gyüjtésre feljogositva, ők azonban rendszerint inkább kézi munkájok után éltek. Állitólag Dselaludin is e felekezethez tartozott.[1]) Legalább nem élt a többi vezirek módjára, nem tartott háremet, sem udvart, hanem egészen hivatalának szentelte magát. A régi szultánok és vezirek példájára ő is gyakran álruhába öltözött, hogy rendeleteinek foganatositása felől saját szemeivel meggyőződjék, sőt még a keresztények imaházait is meglátogatta.

Ekként megvesztegethetetlen és kérlelhetetlen hatalmat gyakorolván, a rajáhk előtt, kik csakis ótalmat nyujtó törvények után sóvárogtak, kedveltté lőn, mig ellenben a bosnyák nemesség szemeiben gyűlöltté vált.

Dselaludin méltányosnak tartotta, de különben is megbizatását képezte, hogy e nemességet megtörje. Sikerült is neki a nemesség ezen köztársaságában, mely természetesen számos apróbb pártokra volt szakadva, sőt még a szerajevói agák között is néhány párthívet szereznie; főleg a hatalmas Dsindsafits-ház pártfogolta őt. Most annál inkább elhatározta, miszerint a makacsok előtt félelmessé és rettegetté teendi nevét. A kapitányok egész névsorozata fekszik előttünk, kiket meggyilkoltatott, ú. m. a derventai, a banjalukai kapitányokat, az egyik Fotsitsot, s Achmet, szerajevói bairaktart is. Főleg az öregebb kapitányokat üldözte, kik teljes életöket füg-

[1]) A mi értesüléseink szerint. Azonban azon szoros összefüggés folytán, mely a bektasik s a janicsárok közt fenállott, azok méltán kétségbe vonhatók.

getlenségben töltvén, annak élvezetétől nem is szándékoztak sohasem megválni. Saját váraikban kereste fel őket, Mosztárt és Szrebrniczát pedig fegyverrel foglalta el. A cseltől sem irtózott, hogy azokat leigázhassa.

Ő azon keleti igazságszolgáltatást gyakorolta, mely felől már annyit halottunk, s melyet nem lehet tudni, vajjon igazságnak, avagy erőszakosságnak nevezzük-e?

Az engedelmességet tényleg helyreállitotta, bár mint gondolhatjuk, a szerajevói polgárok most sem késtek panaszaikat a konstantinápolyi odsák elé terjeszteni. Nem csak vezirök erőszakossága miatt panaszkodtak, hanem egyszersmind őt az odsák előtt azzal is vádolták, hogy keresztény. Az odsák e panaszt szokás szerint a szultán elé terjesztette. Ezt kereken visszaútasitani, a szultánra nézve is bajos leendett, minthogy saját fővárosában a janicsárok még igen nagy hatalommal birtak, azért tehát, állitólag, Dselaludinhoz visszahivó-fermánt küldött volna. Azonban mindez csakis látszat lehetett. Amit a vezir tett, mindaz éppen a szultán akaratja volt. S tényleg a vezir megmaradt állásán, sőt a bosnyákokat mindinkább nagyobb szigorral szoritotta az előttök szokatlan engedelmességre, mig a megigért utód valóságban sohasem érkezett meg.

Ha a szultánnak azon időszakbeli helyzetét és szándékait figyelembe vesszük, úgy valószinűnek látszik, hogy Dselaludin eljárása egy nagyobb s egyetemesebb terv egyik részét képezte.

Ez éppen akkor történt, midőn Mahmud az 1820. évben Ali pasára döntő csapást mért. Ez várakozáson felül sikerült; az ellene meginditott vállalatok úgy a tengeren, mint a szárazföldön kezdetben igen jól összhangzottak; minden jel oda mutatott, hogy a vén lázadó azonnal meg fog semmisittetni. A szultán is joggal remélhette, miszerint rövid idő mulva összes európai tartományainak birtokába jutand.

Még a montenegróiak ősrégi szabadalmait sem szándékozott tovább tűrni. Dselaludin, ki Bosznia lecsendesitése folytán igen nagy tekintélynek örvendett, lőn megbizva, hogy egy fölötte kedvezőnek látszó időpontban e népséget is megtámadja.

Azonban az általános vállalatok rendszerint általános veszélyekkel szoktak egybekötve lenni.

Az öreg Ali nem oly könnyen volt legyőzhető, mint az kezdetben látszott. A legnagyobb szorongattatás közt még egyszer kifejté jellemének teljes erejét. Az ő összeköttetései, kincsei, valamint a vele szemben támasztott ellentállás oly mérvű lázadást idéztek elő, minőt a szultán még sohasem tapasztalt. Az 1821. év tavaszán az Ali zsoldjában álló szulióták Epiruszt elözönlötték, Odisszeus pedig Janinából felkerekedve, Ali parancsára Livádiát lázitotta fel; emlékezünk még azon benyomásra, melyet a szultánnak azon állitólagos terve, hogy t. i. a görögök kiirtassanak (mit Ali a hetériának tudtára juttatott) e szövetségre s az egész nemzetre gyakorolt;[1]) Jasszi és Bukarest a hetéria kezébe jutott, Mauromichalis pedig hegyeiről megindulva Moreát foglalta el. Úgy látszott, hogy most egyszerre az egész görög nép öntudatra ébredt és szégyenleni kezdé azon jármot, melyet oly régóta viselt. Alinak ugyan vesznie kellett, hanem a görög felkelésben, melynek sikeréhez az ő titkos és nyilt, egyenes és közvetett rendszabályai nagyon sokkal járultak, oly örökséget hagyott hátra a szultánnak, mely balsikereiben irtózatóssá vált.

Ezen eseményeknek most Boszniára is okvetlenül visszahatást kellett gyakorolniok.

Dselaludin a montenegróiak által tönkreveretett;[2]) ez utóbbiak a Moracsa völgyeiben várták be seregét, s azt ott tönkretették. Midőn Dselaludin e hadjáratból visszatért, tekintélyéből és félelmes hiréből már sokat veszitett. Személyisége azonban a szultán czéljaira nézve még mindig megbecsülhetetlen maradt, azonban már az 1821. év elején elhalálozott. Nem tudom mennyi igaz abból, amit Boszniában állitottak felőle, hogy t. i. ő maga mérgezte volna meg magát, mindenesetre halála, mely egybeesett a birodalomnak a szultán összes erejét megbénitó általános mozgalmával, e tartomány területén nagymérvü változást idézett elő. E tartomány ismét ré-

---

[1]) Szutzo. Geschichte der griech. Revolution. 28. lap.

[2]) A Vuk gyüjteményének 4 dik kötetében foglalt két utolsó szerb dal (46. és 47. számú) e vereséget tárgyalja.

gebbi állapotába esett vissza. Egy újabb vezir lőn most kiküldve, kinek azonban oly kevés tekintélye volt, hogy a bentszülöttek még nevét sem tudták, Dselaludin s a szultán hívei a tartományból távozni kényszerültek. A nagy családok pedig ismét elfoglalták előbbeni állásukat. Függetlenségök élvezetében, hadigyakorlatok s kisebb csete-paték között most is úgy éltek, mint azelőtt. A szultán sokkal inkább el volt foglalva és szorongattatva, semmint hogy őket korlátozhatta volna. Azonban ez állapot nem sokáig tartott.

Hogy e tartomány történetét megérthessük, szükségesnek látszik, bár az elbeszélésre nézve kellemetlen, hogy a birodalmat ért egyetemes változásokat szemügyre vegyük.

Mahmud szultánnak, miután a főlázadót leverte, pár év leforgása alatt sikerült az összes lázadásokat elnyomnia. Ne kutassuk, mily eszközök segélyével, elég az hozzá, hogy hatalmát úgy a Dunánál, mint Epiruszban végre ismét helyreállitotta, sőt úgy látszott, hogy a mozlim uralmat még Morea sem kerülheti el. Az 1825. év tavaszán Ibrahim az egyiptomi csapatokkal Moreában kikötött. A lakosságot inkább irtotta, semmint hogy meghóditotta volna, az országot, mint ő maga állitá, teljesen rommá tette, azonban azt lépésről-lépésre csapatokkal megrakván, a nagy úr jelvényeit ismét mindenütt kitűzte.

Midőn már ennyire jutott, a szultán nagyobbszabásu tervhez fogott.

Mehemet Ali vállalatai és sikerei a szultánnak kezdettől fogva mintául szolgáltak. Az ősrégi szabadalmak kiirtásában Mehemet ment elől Egyiptomban, s csak akkor, midőn terve sikerült, határozta el Mahmud, hogy ő is hasonló czélt tűz ki maga elé; most tehát az erőszakos rombolást illetőleg borzasztó vetélykedés támadt közöttök. Azon homéri aratókhoz voltak ők hasonlók, kik a vetést több oldalról egyszerre learatják. A hűbérnök azonban már régóta más rendszabályokhoz nyúlt, melyek az ő területének beható átidomitását czélozták, s janicsárjainak ellentmondása daczára is keresztül vitte, hogy rendes, európai mintára egyenruházott ezredeket szerelt fel. Azon körülmény, hogy némi hiábavaló kisérlet után mégis ezek voltak azok, kik Görögországot meg-

hóditották, a szultánra felette élénk benyomást gyakorolt. A szultán tehát végre is határozottan Szelim és Bairaktar tervéhez tért vissza, s birodalmának egyedüli üdvét csakis a rendes katonaság létesitésébe helyezte.

Eszerint az 1826. év május 28-dikán tartott államtanács ünnepélyes ülésén, melyen az eddigelé Ibrahim táborában időző biztos is jelen volt, oly értelmü fetva szerkesztetett, mely kijelenté: „hogy az Isten igéjének védelmére, s a hitetlenek túlnyomó erejének sikeres legyőzésére a mozlimek is tartoznak fegyelmet tartani s a hadigyakorlatokat megtanulni.“

Már a szerbek történetében megemlékeztünk volt azon ellentállásról, melyet a janicsárok e rendelet ellenében kifejtettek; azelőtt annyiszor megbuktatták főurokat, most azonban ők aláztattak meg. A szultán végre bosszut állhatott, s annyi évek óta magába fojtott gyűlöletét most vérbe fulaszthatta, rettentő törvénykezést tartott most a janicsárok felett. Sőt azt is meg merte tenni, kogy az egész testületet feloszlatta. „Mi“ — igy szólott — „a testület nevét megváltoztattuk, s régi alapszabályait más alakba öntöttük.“ S tényleg véget vetett annak egészen.[1])

A janicsárok intézménye az összes arisztokrata jogositványoknak központját képezte, mely jogositványok egyenkint és egymásután megsemmisittetvén, most eme rendszabályok folytán a kegyelemdöfést is megkapták.

Az azonban még mindig kétes volt, vajjon a szultán eme művét végrehajtja-e a vidéken is éppen úgy, mint a fővárosra nézve már megtette.

A mozlimek közt is találkoztak olyanok, kiknél semmi nehézségre nem talált. A mohamedán bolgárok, kiknek az arisztokrata előjogokban úgyis csekély részök volt, szivesen engedelmeskedtek. Egészen másképpen állt a dolog Boszniában. E tartománynak előjogokat élvező főbb embereitől, a janicsároktól hemzsegő Szerajevótól már az ügy természeténél fogva sem lehetett mást várni, mint ellenszegülést, minthogy előjogaikat, ha egyszer

[1]) A nagyúrnak a konstantinápolyi kadihoz (1826. évi junius 16-án) intézett fermánja, mely a fentemlitett fetvát is magában foglalja.

meghódolnak, azonnal és örökre elveszitik. Elégületlenségöknek különben is rögtön kifejezést adtak. Nagyon jellemző, amint magukat kifejezték. Az új egyenruháknál ugyanis a szíjak a mellen keresztül csatoltattak össze. E szó azonban „keresztülkötni“ e nyelven egyszersmind annyit is jelent, mint megkeresztelkedni. „Ha megkeresztelkedni akarnánk, igy szólottak, ahhoz nincs a szultánra szükségünk; azt az osztrákok és oroszok jobban elvégeznék velünk.“ E tekintetben valamennyien egyetértettek.

Hadsi Musztafát, az új vezirt, kit a szultán hat biztos kiséretében azon czélból küldött hozzájok, hogy ott a reformokat megvalósitsák, e tartományból kiséretével együtt távozni kényszeritették. A kiűzöttek az 1827. év január havában, a legkellemetlenebb évszakban érkeztek meg Szerbiába. Azonban itt sem folyt dolguk az ő kivánságuk szerint. E helyen egy, különben jelentéktelen eseményt emlitek fel, mely ama országok helyzetét s az új állapotnak a régi, megszokott szokásokkal való küzdelmét tünteti elénk. A menekült biztosok között volt egy, kinek kiséretéhez egy görög rabszolgacsalád is tartozott, mely valószinüleg a háboru tartama alatt került hatalmába. E család az anyából, annak tizenhét éves szép leányából s pár fiuból állott. Az anyának Szendrőn sikerült megmenekülnie. Most aztán Miloshoz fordult, kit arra kért, hogy gyermekeit is szabaditsa meg a zsarnoktól. Mialatt a török őt fenyegetések közt kerestette, Milostól egy küldöncz érkezett hozzá. A fejedelem tudtára adta, miszerint az asszony nála van, azonban ahelyett hogy őt kiadná, annak gyermekeit is követelte. A fejedelem a szultánnak legújabban kiadott tilalmára hivatkozott, melynek alapján görögöt rabszolgává tenni tilos volt, azonban némi kárpótlást is felajánlt neki egyszersmind. A török attól tartván, hogy nemcsak az anyát nem nyeri vissza többé, hanem hogy a gyermekeit is elvesziti, a nándorfehérvári pasához fordult, őt védelem nyújtására kérvén fel. A pasa azonban azt válaszolta, hogy Milos ellenében nem nyujthat neki oltalmat, s ha azt, amivel még bir meg akarja tartani, úgy mielőbb magyar területre térjen át. A török követte e tanácsot. Alig érkezett azonban Pancsovára, midőn a görög nő is ott termett. Kúszált hajjal s mellét kezeivel verve, kiáltott:

„Testvérek, keresztények, segitsetek, nehogy a hitetlenek gyermekeimet elrabolják!“ Ebből tolongás támadt, miközben a gyermekeket a török kocsiról leemelték, s a városon kivül levő zárdában elrejtették. A török most panaszt emelt a parancsnoknál, ki azonban azt válaszolta, hogy nincs tudomása, hová vitték a gyermekeket, különben is az osztrák államban nincsenek rabszolgák. A török nem is jutott többé hozzájuk; mire Temesváron és Orsován át szomoruan visszatért. A görög család Milosnál lelt menhelyet. A fiatal leány Szendrőn férjhez ment, hol azonban csakhamar ezután elhalálozott.

Ha a szultán az ő intézményeit foganatositani el volt tökélve, úgy más módon kellett ezt megkisérlenie, s mindenekelőtt ez országot bármi módon is hatalmába keritenie.

Amint az ország kifejtett ellentállása heves és erőszakos volt, nyilt lázadásba azonban mégsem csapott át, úgy a szultánra nézve is kellemetlen leendett, ha azonnal a fegyver élére állitotta volna a dolgot. Más eszközök is rendelkezésére állottak még.

A szultán tehát Abdurrahimot, az eddigi nándorfehérvári pasát Bosznia vezirévé kinevezte, ki beteges testalkatú férfiú volt ugyan, ki azonban a törökök erényét, a szivós határozottságot igen jól értette egybekötni a szultán iránti alázatossággal.

Nehéz feladatát rendkivüli ügyességgel oldotta meg.

A közte és Milos szerb fejedelem közt fentálló baráti viszonyt arra használta fel, hogy ennek segélyével pár száz emberből álló csapatot szereljen fel.

Boszniába azonban nem juthatott volna másképpen, ha e tartomány egyik-másik főemberét nem sikerült volna megnyernie. Vidaics szvorniki kapitányt is szerencsésen a maga részére hóditotta. Szvornik Bosznia kulcsául tekintetvén, ennélfogva a Vidaicsban nem bizó szerajevói agák e várat már éppen megszállni szándékoztak, midőn Abdurrahim őket ebben is megelőzte, kit Vidaics várába fogadott.

Ennek folytán Abdurrahim már annyira bizott ügyében, hogy a jövetelét jelző bujurdiban már határozott hangon beszélt.

„Oh bosnyák mohamedánok“, irja nekik, „messziről

küldöm hozzátok a vallás és a testvéri egyetértés üdvözletét; balgaságtokra nem ügyelek. Azért jövök, hogy szemeiteket felnyitván, tisztán láthassátok a világosságot. Leghatalmasabb császárunk szent parancsait hozom elébetek, s elvárom, hogy azok iránt engedelmességgel fogtok viseltetni. Ez esetben valamennyiteknek összes hibáitokat megbocsáthatom. Válasszatok tehát most ti magatok! Saját kezetekben fekszik sorsotok, az élet vagy a halál! Gondoljátok meg jól, nehogy később megbánjátok.“

A törvényes hatalom ha öntudatra ébred s a gyeplőt erélyesen megragadja, e tartományokban is ellenállhatatlan túlsúlylyal bir. Már is észrevehető lőn, hogy mindenki saját biztonságára kezdett gondolni. Az új vezirnek még az is sikerült, hogy kiáltványának még nagyobb nyomatékot is adhatott.

Kiséretében valának ugyanis Dselaludin párthívei, kik ez utóbbi elhalálozása után az országból távozni kényszerültek volt, oly párt vala ez, mely a boszniai uralkodó párttal ellentétben a szultán újításai mellett harczolt, s amely a Dsindsafits testvérekből, Gjul agából és több másokból állott. A vezir védszárnyai alatt ezek most megkisérlék, hogyan juthatnának vissza Szerajevóba, ami várakozáson felül sikerült is nekik. Érdekökben hatalmas párt támadt, s a város bensejében harczra került a dolog; a szultán ellenfelei egy ideig még iparkodtak magukat fentartani, végre azonban valamennyien meghódolni kényszerültek.

A fentebbiekből látjuk, hogy létezett egy párt az országban, mely Abdurrahim jövetelét maga is várta, s amely általa jutott győzelemre. Hogy a szerb fejedelem is támogatta őt, ez a többi közt azért is történt, minthogy a bosnyák arisztokraczia függetlensége reá nézve is veszélylyel járt. Abdurrahim pedig birt azon ügyességgel, mely szerint mindazon szövetségeseit mozgósitotta, kiknek érdekei az ő érdekekeivel azonosak valának. S miután barátai Szerajevóban győztek, ő lett e tartomány ura.

Uralmát azzal kezdé meg, hogy mindazokon, kik a várban meghódolni kényszerültek volt, iszonyú bosszút állott. Ezek a következő hét előkelő főemberek valának:

Bajraktar Pino, Bakrovics Ibrahim aga, a két Tamistsi testvér, Turnadsia Feiz aga, Turnadsia Hadsi-Alud aga, és Rusztsuklia, a janicsárok agája. Ezek Szvornikba szállittatván hozzá, ott valamennyien lefejeztettek.

Ily módon még több másokat is megbüntetett, kik keze ügyébe kerültek; nem mindig használt az sem, ha hozzá követeket küldöttek, avagy előtte meghódolandók, nála személyesen megjelentek, sőt még azok közől is, kik már meghódoltak, akár hányat kivégeztetett. Ezen tartományokban ugyanis a hatalom megszilárditásának még nem ismerték más módját annál, mintha az ellenfelet örökre ártalmatlanná teszik. A mozlimok történelme is már kezdettől fogva ezt bizonyitja, sőt, mint tudva van, ez még Milosra is hatással volt.

Amint Abdurrahim csak némileg is biztonságban volt, azonnal pompás bevonulást tartott Szerajevóba. Azt azonban a vezirek régebbi kötelezettsége szerint mindjárt másnap elhagyni éppen nem vala szándékában. Sőt inkább éppen itt szándékozott székhelyét felütni, hogy a hatalmas főbb embereket innen megfigyelhesse és féken tarthassa. Kegyetlenségeit itt éppen úgy folytatta, mint azelőtt. Százakra rug azon polgárok száma, kiket kivégeztetett, egy éjen át harmincznál többet lefejeztetett. A rajáhkat pedig erősen megsarczoltatá.

Eszerint Boszniában ismét egy úr uralkodott. A janicsárokat most már emlegetni sem merték többé. Az új katonai egyenruhákat sem útasitotta már többé vissza senki. A kapitányok engedtek és szintén új egyenruhába öltöztek. Az új rendszabályok előtt az egész tartomány meghódolt. Ezen engedelmességnek éppen most ütött a próbaórája. Az orosz háború kitörvén, a szultán nem kételkedett, miszerint annak tartama alatt a bosnyákokra is számithat.

Ezek tényleg gyülekeztek is már Bjelinánál. Seregök száma mintegy 30,000 főből állott. Mindnyájan kiváncsiak voltunk, vajjon e katonaság, mely azelőtt a birodalom legjobb hadierejét képezte, amely oly vad és bátor volt mint az oroszlán, s Omár efendi szerint Konstantinápoly elővédje volt, mi mindent fog az új rendszer hatása alatt véghez vinni? E sereg Szerbián keresztül a Duna felé tartott. A porta feltételezte Milos felől, mi-

szerint az országon leendő átvonulást megengedi. Miért is tudtára adatta, hogy „országa ennek folytán éppen nem fog kárt szenvedni, s ha nálok a tojásnak az ára egy para, ők azt két parával fogják fizetni.“

Lázadás.

II. Mahmudot már gyakran összehasonlitották Nagy Péterrel s nem lehet tagadni, hogy amint a streliczek és janicsárok, úgy e két fegyvernem megsemmisitői közt is bizonyos hasonlatosság létezik. E tekintetben a két fejedelmet valóban egybe lehet hasonlitani, de nem a lángész, az eredetiség, a látkör többoldalúsága s azon jellemszilárdságot illetőleg, mely egész nemzetet magával ragadni képes. A világtörténelem összes fejedelmei közt is mily kevés található, ki Nagy Péterrel e tekintetekben a versenyt kiállhatná, hogy Mahmudot ne is emlitjük! Péter eredeti, találékony és alkotó elme volt, mig Mahmud csak utánzó, Péter az ügyeknek velejét, a fődolgot tekintette mindig, mig Mahmud a lényegtelen, a külsőség kérgén nem birt áthatolni, s csak ebben tetszelgett magának.

Innen van, hogy közöttök más, lényeges különbség lép előtérbe. Nagy Péter mielőtt békét kötött volna, előbb legyőzte ellenségeit, Mahmud ellenben legyőzetett, s a drinápolyi békét is akkor kötötte meg, midőn már ellenségei az ő fővárosát pár ezer emberrel könnyű szerrel elfoglalhatták volna. Majd ezután saját hűbérnöke által is megverettette magát, s ennek javára legszebb tartományairól lemondott.

Minthogy az emberek bizalma a sikertől függ, ennélfogva világos, hogy Mahmud állásának szenvedett veszteségei folytán még nehezebbé kellett válnia.

Teljesen érthetetlen marad előttünk azon körülmény, miként történhetett az, hogy a szultán még az ő reformjai által előidézett mozgalmak között ama hattiserifet kibocsátotta, melyben az oroszokat a nemzet ellenségeiül bélyegezte, mint akikkel csak azért ereszkedik tárgyalásokba, hogy eközben az ellenök inditandó háborúra felkészüljön, oly nyilatkozat volt ez, melynek megtétele nélkül a háború bizonyára elmaradt volna.

Mahmud a háboru kitörésekor nagy szorongattatásban volt. Attól tartott, hogy a birodalmi rajáh orosz hitsorsosai érdekében szintén fegyvert fog.

Daczára a fentemlitett igéreteknek, a szerbekben sem bizott. Hogy a bosnyák csapatokat Bjelinánál, a szerb határ mentén összevonta, az is csak amiatt történt, minthogy attól félt, miszerint a szerbek az oroszok mellett nyilatkoznak, s alakilag is elszakadnak. Ezeket tehát a bosnyák csapatok által kivánta féken tartani. A szerbek ezt rögtön észrevették. Milos fejedelem a bosnyák csapatoknak az ő országán való átvonulhatását tehát megtagadta. Sőt kijelentette, miszerint az ő nemzete, mely különben is eleget károsul, mihelyt csak kisebb csapatok vonulnak át országán, a nándorfehérvári őrség szaporitására, azonnal egy nagyobb hadsereg erőszakoskodásaitól retteg, miért is annak az ő országán leendő átvonulását nem fogja tűrni. El lévén tökélve, hogy ezt még fegyveres erővel is megakadályozandja, Milos e czélra a Drinához szerb csapatokat küldött.

Tényleg a szultán aggodalmai alaptalanoknak bizonyultak; Oroszország maga is azt kivánta, hogy Szerbia veszteg maradjon, ami Milos fejedelem érdeke is volt egyszersmind; azon veszély, melytől a szultán tarthatott, egészen más oldalról fenyegetett.

A bosnyákok éppen nem titkolták, miszerint a szultán, ha győzni talál, még súlyosabb jármot fog nyakukra vetni. Azon veszélyeket és szorongattatást tehát, melyekbe a nagy úr a háboru folytán bonyolult, a végső eszköznek tekintették, melyek segélyével a reájuk nézve napról-napra elviselhetetlenebbé vált uralomtól megszabadulni vágytak.

Ez eljárásuk alkalmával is az erőszakosságot a cselszövénynyel párositották, mely a barbár nemzetek jellemvonása szokott lenni.

A csapatok az összes várakból és városokból a „sasmező“ felé (Orlovopolje) vonultak, mely Bjelina mellett feküdt s gyűlhelyűl volt kiszemelve. A vezir a szerajevói csapatokkal szintén oda igyekezett. Azalatt, mig ezen útra készült, az történt, hogy a Viszokobeli csapatok (a főváros mellett fekvő jelentéktelen helység) ahelyett, hogy útjokat egyenesen Orlovopolje felé vennék, Szera-

jevó előtt termettek. A vezir saját kiájáját s a város néhány előkelő lakosait küldé elébök, hogy őket általok a menetrend önhatalmu megváltoztatása miatt kérdőre vonja. Az éppen ekkor Konstantinápolyból megérkezett kapidsi-basi szintén a küldöttséghez csatlakozván, annak kiváló tekintélyt kölcsönzött. Mindezt kétségkivül a viszokói és szerajevói főnökök már előre megbeszélték. A lakosok közől már több ezernyi kijött, sokan csakis kiváncsiságból, éppen péntek levén, mely napon a törökök nem szoktak dolgozni, másoknak pedig bizonyos szándékaik voltak. Midőn pedig a küldöttség a gyűlhely felé leendő haladéktalan menetelést durva szavakkal követelni kezdé, néhány szegényebb sorsu viszokói lakos a sorokból kilépve, akként nyilatkozott, hogy: „pénz nélkül nem képesek egy lépést sem tovább tenni; némelyek közőlök már csupán azért, hogy magukat felfegyverezhessék, s idáig eljuthassanak, kénytelenek voltak még gyermekeiket is eladni. E beszéd folytán a kapidsi-basi és kiája haragra lobbantak, s anélkül, hogy a dolgot megfontolták volna, a török igazságszolgáltatás elveihez képest kiséretöknek megparancsolták, hogy a felszólalókat megragadván, őket elhurczolják és lefejezzék. Ezáltal azonban egész vihart zúditottak saját fejökre. „Aki a prófétában hisz", kiáltozák a megragadottak, „jöjjön segélyünkre és szabaditson meg bennünket!" Most valamennyien fegyvert ragadtak: az elfogottak barátai, a szerajevói lakosok, úgy azok, kik ez eseménynek szemtanui voltak, mint példájokat követve a többiek is. A kapidsi-basinak s a kiájának annyi idejök sem maradt, hogy lóra ülhettek volna, hanem gyalog siettek vissza a városba, puskalövések által üldöztetve. A feldühödt fegyveres tömeg velök egy időben érkezett meg oda. A vezir csapatai azonnal ellentálláshoz készültek. Mintegy kétezren lehettek, azonban valamennyien szétszórodva valának, ahol csak az ellenséggel találkoztak, mindenütt védelmi állást foglaltak velök szemben, úgy a hidon, mint valamelyik mosé vagy ház mellett. Azonban nagyon is gyengék voltak az ellenséggel szemben. Csak egy kisebb részöknek maradt ideje, hogy a vezir tartózkodási helyére, a várba vonulva, onnan a birtokukban levő néhány ágyuval a város alsó részét lődözzék.

Sokkal több sikert mutathattak fel azonban a bosnyákok, kik az ő elleneiket jól szemügyre véve, azokat kézifegyvereikkel biztos czélzással leteritették. Három napig folyt a harcz, mig végre Abdurrahim kényszeritve lőn, hogy saját megmentésére gondoljon. A bosnyákok, kik győzteseknek tartották magukat, szivesen akadályozták volna őt szabad elvonulásában, azonban tapasztaltabb véneik, kik az eddigi eredménynyel meg voltak elégedve, az ifjuságot rábeszélték, hogy azt engedélyezzék számára. A negyedik napon (az 1828. év julius havának egyik keddi napján) Abdurrahim elvonult. A magával hozott ágyuit szintén elvihette és Orlovopolje irányában tartott.

Itt ezalatt a szerajevói hirek megtették hatásukat. Ha a választás csak azon két alternativára eshetett, hogy t. i. az oroszokkal kezdendő veszélyes háborut akarják-e, amelynek, ha szerencsés vége leend, csakis azon eredménye lett volna, hogy az ország szabadalmai még inkább elnyomattak volna, avagy azon kilátás után sovárognak-e, melyszerint a már megszokott függetlenséget tovább is és minden fáradság nélkül élvezendik, úgy éppen nem lehetett azon kételkedni, mi most a teendő? A vezir megveretvén, parancsai is nélkülözték ezután már a hatályt. Az Orlovopoljében egybegyűlt csapatok pedig a kedvező alkalmat felhasználva, széjjeloszlottak. A vezir sokkal jobban ismerte e tartományok állapotát, semmint hogy a reménynyel felhagyott volna. Traunikba tért tehát, innen pedig az oroszok elleni hadjáratra indult. Csakhogy nem azon sereg élén, melyet odavezérelhetni előbb reméllett.[1])

[1]) Talán méltó a megemlitésre, hogy a fenti esemény valamivel később s valamivel távolabbi helyen mily egészen mithoszi alakot öltött. Szláde, ki az 1829. évben Konstantinápolyban tartózkodott s Drinápolyt és Filippopolt, az orosz háború egész szinterét is beutazta volt, következőképpen tudósit emlékeinek I. köt. 301. lapján: „From Bosnia, a province filled with a robuste and warlike population, the Sultan expected efficacious succour and shoved it by ordering Abdurrahman Pasha its governor to march with forty thousand men towards the Drina, in order to observe the Servians who under Pr. Milosch were suspected of intentions favourable to Russia. But in Bosnia the

A szultán pedig a mozgalmat legalább a kűllátszatra nézve fentartandó, megelégedett azzal, hogy Boszniába, más, szelidebb hajlamu vezirt küldött. Ez utóbbi székhelyét ismét Traunikba helyezé, azonban már oly mérvü engedelmességre sem talált többé, mint elődei.

Szkodra-pasa.

Lehetett-e azonban azt vélni, hogy a bosnyákoknak oly mélyen gyökerező, s az általok tapasztalt kegyetlen igazságszolgáltatás által is ápolt ellentállása folyton csak a védelemnél marad meg?

Világos, hogy csakis alkalomra, vezérre és névre volt szükség, hogy az ilynemű kisérletek ismétlése egyszer s mindenkorra meghiúsittassék.

E tekintetben Musztafa, a szkutarii pasa, kit a törökök és az albánok Szkodra-pasának neveztek, vált mindenek fölött hirnevessé. Ali pasa bukása óta az ő nevét kezdették emlegetni. Ő ez időtájt mintegy 25 éves s a török tudományokban jártas volt, sőt mint mondják a földrajzot s a földabroszt is előszeretettel tanulmányozta, ami a törököknél nagy ritkaság; mindenek fölött azonban harczias és jogai védelmében daczos volt. A szkutarii pasalikot ősrégi időktől fogva az ő családja, a Busatlia-ház birta örökösen. E ház, egyike az e vidékbeli legöregebb házaknak s a merljavtsevicsi törzsből származik, honnan Vukasin király is eredetét vette. A szerb népdalok ezt ugyan nem igazolják, de ezek is hirneves eredetű háznak tartják, s Czernojevits Ivántól számitják annak eredetét. Mahmud szultánt, ki minden örökös jogot gyülölt, Musztafa természetes ellenségének te-

---

spirit of Jannissarism or the desire of preserving ancient institutions prevailed in so much that the pasha afraid of the result deputed a Bimbashi in his place to accompany the Mollah to the camp to read the firmau. Having heard it the troops burot out into murmurs which soon increased to violence. The Bimbashi and the Mollah were shot dead and the new uniforms which had been brought to dress them in, were piled on the spot and burnt. A valódi események némely vonásai mily különös módon változtattak itt át merő mesékké! —

kinté. Emlékezett még atyjára, Kara-Mahmudra, ki azáltal lőn hirnevessé, hogy várát a nagy úrnak túlnyomó seregei ellen is megvédelmezte. Most ő is hasonló támadásra várt.

Az 1823. évben ugyan reá engedte magát vétetni, hogy Görögország ellen támadást intézzen, e támadást azonban rendkivüli óvatossággal eszközlé. Ha a hős Bozzaris őt karpenisszai sátorában fellelhette volna, hol őt kereste, úgy bizonyára inkább a szultánt mint a görögöket megmentette volna ezen ellenségétől. Azonban másképpen vala ez elhatározva, Bozzaris maga veszett itt el. Halálának pillanatában, mint földiei állitják, a hallhatatlanság hirnevét vívta ki magának.

Az 1829. évben Musztafa az oroszok ellen is háborúra kelt. Nehogy a szultánnal szemben törésre kerüljön a dolog, ennek sürgető, csaknem alázatos kéréseit nem hagyhatta teljesitetlenül. Azonban nem minden aggodalom nélkül indult ezen útjára. Gondoljuk csak meg, mit tett ő most. Nem volt elég, hogy Szkutarit az ő legkészségesebb és legvitézebb csapataival megszállatta, hanem egyik rokonát, ki utána a pasalikot örökölte volna, kegyetlen óvatosságból a tömlöczben megfojtatta, hol őt már régóta sanyargatta volt. Ezen emberek vad és véres erkölcsi törvényének legfőbbike az, hogy saját magukat fentartsák. Mindazt, ami erre eszközül szolgálhat, bármily iszonyatos is az, éppen nem tekintik ők bünténynek. Musztafa tehát csakis e tény elkövetése után kerekedett fel seregével. Csapatai közt a fegyelmet iszonyt gerjesztő módon tartotta fent. Midőn a szerb követek őt üdvözlendők Nisbe érkeztek, a táborban néhány kivégzett katonát láttak feküdni, mellettök néhány vereshagyma, egy levágott tyúk, vagy más élelmi szerek hevertek, annak jeléül, hogy e katonák amiatt végeztettek ki, minthogy eme csekély értékü tárgyakat jogtalanul elsajátitották. Igy érkezett Viddinbe mintegy 35.000 főnyi seregével, s úgy tett, mintha már a háborút megkezdené. Ez azonban sohasem volt komoly szándéka. Ő csakis arról gondoskodott, hogy csapatai semmi veszteséget ne szenvedjenek. Jól tudta ő, hogy minden egyes veszteség kétszeresen számit nála, mert ha embereit a szultán szolgálatában feláldozza, az őt annál könnyebben

tönkre tehetné. Bizalmasai többször úgy nyilatkoztak, hogy ők most két ellenség, az orosz és a porta között állanak, s nagyon kétes, melyiktől kelljen inkább tartaniok, s hogy a kettő közül melyik kívánja leginkább vesztöket.

Éppen nem lehet tehát csodálni, hogy e sereg az oroszokkal szemben nem fejtett ki kellő ellentállást. Ezeknek a Balkánon való átvonulását kellő erőkifejtés mellett talán megakadályozhatta volna, azonban ez éppen nem állott szándékában; Diebits a hegységen oly könnyüséggel áthatolt, mint azt maga sem hihette volna, s ezután sem város, sem sereg nem volt képes többé ellentállnia. Midőn pedig Drinápolyt is megszállotta, a nagy kérdés a két birodalom között el lőn döntve.

Boszniában ekkor felkerekedett ugyan egy kisebb sereg, azonban csakis Filippopol elébe juthatott el, oda is későn már.

Az valóban és teljesen bizonyos, miszerint a hűbérnökök urok balsikerének csakis örvendettek. Musztafa a reformoknak szintén határozott ellensége volt. Már kezdettől fogva kijelentette, hogy ő szivesen szolgálja a szultánt fegyverével de az elődjei által gyakorolt pompával, de másképpen ezt nem hajlandó megtenni.

E mozgalom az események által is folyton élesztve, mindenütt lábra kapott. A közvélemény a háború balsikereit a reformoknak tulajdonitotta. Mily különös! Mialatt az oroszok előnyomulása az összes keresztény alattvalók előtt úgy tűnt fel, mint a mozlim uralomtól való megszabadulás pillanata, ezek egyszersmind ebben annak lehetőségét is örvendve szemlélték, hogy most uroktól is megszabadulhatnak. Konstantinápolyban a turbánt, s itt-ott a janicsárok egyenruháit újra lehetett látni, mindenütt értekezletek tartattak, s a nép el volt határozva, hogy az orosz csapatok közeledtekor először is a szultánt taszitják le trónjáról.

E pillanatban Musztafa nagyon tevékeny volt. Oly határozottsággal lépett fel, melyet tőle nem is igen lehetett feltételezni. Állitólag az lett volna szándéka, hogy a béke létrejövetelét megakadályozza, sokkal valószinűbb azonban ama másik hagyomány, mely szerint ő Konstantinápolyba igyekezett a szultánt trónjától megfosztandó.

Látni való ebből, mily szorongattatások törték meg végre Mahmud nyakasságát, melyek folytán a békére gondolni kényszerült. Ugyanazon napon, melyen a béke tárgyalása czéljából defterdárját és kadi-aszkerját az ellenséges táborba küldötte, a fővárosban iszonyú kivégeztetéseket hajtatott végre. Az összes utczák telve voltak a kivégzett bünös és gyanús emberek holt tetemeivel. Musztafa csakis akkor jelent meg az oroszok közelében, midőn a béke már megköttetett. Mint fentebb emlitettük, ő első sorban a szultán ellensége volt, azonban az oroszok is ellenségekül tekinték őt. Geiszmár tábornok meg is ütközött vele és őt visszaverte.

Ugyanazon pillanatban, midőn az oroszok a szultánt ily szégyenteljes béke megkötésére kényszeritették, más tekintetben annak legalább közvetett védelmezését magukra kellett vállalniok.

Musztafa még huzamosb ideig fentartá magát a filippopoli táborban. Addig nem takarodott haza, mig e tartományt teljesen ki nem szipolyozta, s mig ezenfelül is a nagy úrtól jókora összeg pénzt nem kapott. Akkor is csak azért vonult vissza, hogy kedvezőbb alkalomra várjon, melyre tekintve a bosnyákokkal való összeköttetéseit, közeli kilátása volt.

Husszein kapitány.

Boszniában ugyanis eközben teljes fejetlenség uralkodott.

A birodalom sorsával mit sem törődve, sőt még azon kérdések mikénti eldöntésére sem ügyelve, melyektől saját létők függött, főbb embereik, régi szokás szerint, egymás közt háborúskodtak.

Mig egy ily példát elbeszélek, azalatt egyszersmind azon átalakulást is megérintem, melynek folytán eme fejetlen ellentállásban lassankint bizonyos rend honosult meg.

Vidaics Ali szvorniki pasa az 1829. évben szrebrniczai pasává neveztetett ki, azonban midőn ezen erődöt birtokába venni szándékozott, az már az ottani, Memis nevezetű aga által elfoglaltatott; Memis ugyanis a mozlimokat megnyervén, egyszersmind a kereszténveket is

felfegyvereztə; Vidaicsnak minden erőlködései, hogy t. i. őt elűzze és jogainak érvényt szerezzen, dugába dőltek, miért is visszavonult Szvornikba.

Ki irhatja le azonban bámulatát, midőn Szvornik kapuit is becsukva találta maga előtt. Távollétében ugyanis egyik rokona, Mahmud pasa, ama Memisnek jó barátja, itt befészkelte magát. Ha Ali régi birtokáról lemondani nem akart, úgy erőszakot volt kénytelen igénybe venni. Szerencséjére a városban lakott még néhány jó barátja, kiknek segélyével sikerült behatolnia. Az útakon, a házak és terek mellett most tehát harczra került a dolog.

S itt valószinüleg Ali lett volna győztes, ha ellensége Husszein, a gradatsaczi kapitány személyében oly hatalmas szövetségesre nem tett volna szert. Kettőjökkel szemben Ali gyengének érezte magát, s végre egy házba menekült. Pár momkjaival itt is védelmezte magát, legértékesebb kincsei, u. m. három éves fia s arab csődöre is vele volt, mig végre a ház felső emelete egészen rommá lövetett. Nagyszerü, amint ezentúl viselkedett. Fiát az egyik momk karjaiba téve, őt ellenségéhez, Mahmudhoz küldötte: „tegyen vele, amit akar.“ Ő pedig Husszeinnak adta meg magát. Mahmud a gyermeket elfogadván, azt saját gyermeke gyanánt tartotta. Husszein Alit magával hurczolta Gradatsaczba, s itt csakhamar a legjobb barátokká, s szoros viszonyban álló fegyvertársakká lőnek. A kapitány ez idő óta egyetlen vállalatában sem rendelkezett hűbb és bátrabb bajtárssal, mint minő e foglya volt.

És itt találkozunk először Husszein kapitánynyal, ki lassankint a tartomány leghatalmasabb főnökévé lőn. Musztafával lehetett őt ekkor összehasonlitani, ki szintén bizonyos mérvű török tudománynyal birt, s szintén vitéz, gazdag, szép, a férfikor virágában levő, de amannál kevésbé erőszakos férfiu volt. Atyja, Ozmán kapitány a szerb népdalokban is előfordul, mint aki szigorú igazságszeretete által tünt ki; az ő területén az igazságszolgáltatás tekintetében keresztény és mohamedán közt nem tett semmi megkülönböztetést. E tekintetben a fiú is atyjára ütött, mig a vitézség és hősiesség dolgában őt felül is múlta. Husszein már ekkor jogosultnak érzé ma-

gát, hogy „Bosznia sárkányá“-nak (Szmai od Boszna) neveztesse magát; e népszerü büszke előnevet még leveleiben is folyton használta. Az összes bosnyákok reá irányozták tekintetöket, s abban éppen nem kételkedtek, hogy szabadalmaik és jogaik élvezetét képes leend megoltalmazni.

Mert már újabban is fenyegetve voltak. A szultán az oroszok távoztával reformjait ismét folytatta. Sőt bátran állithatjuk, hogy erre most kényszeritve volt. A birodalom ósdi pártjához ragaszkodók, kik őt amiatt gyűlölték, minthogy őket birtokaikban háborgatta, megvetették, amiért magát megveretni engedte, de tőle mig a hatalom kezeiben volt, mégis féltek, valamennyien határozott ellenfelei voltak. Hogy tehát ezeket leigázva tarthassa, őket megtámadta. Sikerülvén pedig néhány hatalmas albán főnöktől megszabadulnia, az 1830. év nyarán meghagyta a Traunikban székelő vezirnek, hogy Boszniában is komolyan lépjen fel, s ez a számára Konstantinápolyból megküldött egyenruhát fel is ölté. A bosnyákok csakis erre vártak. Husszein vezérlete alatt több ezer főnyi sereggel a vezirt az 1831. év elején saját erődjében felkeresték. A vezir nem volt képes ellentállani. Kényszeritették tehát, hogy egyenruháját azonnal levetvén, ismét a régi vezirek ruháját öltse fel. Egyszersmind, mintha ezáltal ősei vallását megsértette volna, kényszeritették, hogy szokásuk szerint ünnepélyesen mosakodjék meg, s a mozlim imát is végezze el. Majd ezután magukkal elhurczolták. Most az volt szándékukban, hogy a szultán ellen induljanak, s e tekintetben meg volt az előnyük, hogy a vezir is velök lévén, a támadás ennek látszólagos parancsnoksága alatt foganatositttatott volna. A fogoly azonban ekőzben a Ramadan ünnepélyességei alatt alkalmat talált a megszökésre. A magyar területen keresztül Konstantinápolyba tért vissza. A bosnyák főnökök az ünnepek multával mindennek daczára újra egybegyűltek Szerajevóban. Musztafa ekkor éppen táborba szállt. Serege 40,000 emberből állott, s nem kételkedett senki, hogy Konstantinápolyt ez alkalommal bizonyosan be fogja venni. Elhatározták tehát, miszerint e vállalatban ők is részt vesznek, s teljes erejökkel szállnak ki a síkra. E czélra csakhamar 25,000 embert szereltek fel.

Nem lehet leirni, mily reményeket kötöttek az ósdi párthoz tartozó törökök e vállalathoz. Nándorfehérvárott zajos ujjongás volt közöttök észlelhető. Nisben pedig a janicsárok jogait újra kihirdették. Az ügyeknek teljes fordulatát várták mindenütt: „Szkodra pasa beveszi Konstantinápolyt, a szultánt leteszi, s a régi rendet ismét helyreállitja. Mindezt rövid idő alatt vélték elérhetni. Musztafa krdsáliai még a tavaszszal Kara-Teiszia alá nyomultak, s Szófiát számtalan iszonyatos tett között hatalmukba ejtették. A háboru megkezdődött.

A nagyvezir támadásai és sikerei.

A fentebbi lázadások, mint látjuk, nem oly közönséges lázadások, mint amelyek az ozmán birodalomban már számtalanszor előfordultak, mint pl. midőn valamelyik pasa az engedelmességet megtagadta, vagy alattvalói által elűzetett. Életkérdést képezett ugyanis a birodalomra nézve, vajjon úgy álljon-e fent továbbra is, mint évszázadok óta fentállott örökös kiváltságaival, helyi szabadalmaival s régi szokásaival, valamint régi keletü fejetlen állapotával is, vagy pedig, nem mondhatjuk, európaivá váljon-e, hanem oly állapotba jusson, minőt Mehemet Egyiptomban létesitett: az eddigi főnökök megsemmisitését, a vidéknek szolgálati kötelezettségét, de nem egészen olyant, minő a felláhké, fegyelmezett és engedelmes katonaság által kezelendő közbiztonságot.

Urquhart, a szultánnak s ez időszerinti vezirének egyik legnagyobb tisztelője, az utóbbival folytatott eszmecseréi s ennek néhány rendeletei alapján azon következtetésre jut, miszerint a szultán azon szándékot táplálta volna, hogy mindazon hatalmas urakat, kik pasa, bég, vagy muszelim név alatt az ország fölött uralkodtak, hatalmuktól megfoszsza, s helyüket a rendes katonaság köréből való, zsoldos és éppen azért sokkal inkább függő tisztekkel pótolja; az ehhez szükségeltető költségeket pedig külön pénztárnok által minden erőszakosság kizárásával beszedesse, s a meghatározott összegeket mindenkor a községek előljárói által behajtassa.

Ha az volt szándéka, hogy az eddigi hatalmas urakat tönkretegye, s oly rendet hozzon be, melyben azok

szerencséseknek mondhatták magukat, hogy életben maradhattak, melyben azonban jelentőségök teljesen megszünt, úgy éppen nem lehet csodálni, ha ezek teljes erejökkel védelmezték magukat.

A bosnyákoknak ez ügyben csakhamar sokkal nagyobb szerep jutott osztályrészül, sem mint gondolták. Resid, az eszélyes nagyvezir nem nagyobb számu sereggel, sem nem mondhatni hogy bátrabb katonákkal, azonban túlnyomó cselszövénynyel szegült ellene a szkutarii pasának. Az árulás e tartományokban mintegy megengedett fegyver, melynek használata miatt senki sem botránykozik meg. Kikhez is viseltettek az albánok valaha hűséggel? A nagyvezirnek sikerült a Musztafa seregében szolgáló néhány főbb tisztet megvesztegetnie, másokat pedig igéretek által megnyernie. Midőn tehát a Prilip melletti magaslatokon ütközetre került a dolog, a pasa seregének legnagyobb része a nagyvezirhez pártolt át. A pasa ugyan még egyszer megkisérlé az ellenállást, azonban most már hátrányban levén, kénytelen lőn Szkutariba visszavonulni.

Itt, az ő saját erődjében, saját tartományában még mindig eléggé erős volt, s már a bosnyákok is mozogni kezdettek. Sajátságos álláspontot foglalt el ez ügyben Milos, ki éppen ekkor ismertetett el Szerbia örökös fejedelméül. Az általa kiadott terjedelmesebb iratban a bosnyákokat e vállalattól visszatartani igyekezett. Ezen iratában megigérte, hogy a szultán kegyeit számukra ismét ki fogja eszközölni, sőt azt némely fenyegetéssel is megtoldotta. A válasz, melyet erre Husszein személyesen tollba mondott, igen jellemző úgy azon korra, mint annak személyiségeire is. „Csak te magad vegyed észre, mily kevés ételt van előtted, én az én tálamat már felboritottam. Éppen a nagy úr felől, kinél érdekemben lépéseket tehetsz, nem akarok semmit sem tudni. Elfogadásodra mindig és mindenkor készen állok; az én kardom már akkor vágott, midőn a tied még el sem készült.“ S anélkül, hogy magukat félre engedték volna vezettetni, a hegyek felé indultak. Milos éppen nem akadályozta őket. Seregök mintegy 25,000 emberből állott.

Az élénk nemzeti érzelmek még ezen barbároknál is észlelhetők, valamint a szellemi ösztönök s az ezek-

nek megfelelő bár csekély, de erős emlékek és elvek is. A bosnyákok Musztafa balsikerei felől még otthon értesültek, mindezeket jogosan az albánok árulásának tulajdonitották, mig ők, minthogy saját ügyökért harczoltak, nem tartottak ily szerencsétlenségtől. Hogy azonban ők sem biztak teljesen, azt az általok énekelt következő dal is bizonyitja:

„Testvérek, mi a kosszovói síkság felé tartunk; oda, hol őseink hírnevöket és vallásukat elvesztették; meglehet, hogy ott mi elveszitjük jó hirnevünket és vallásunkat, vagy pedig sikerül azokat megvédenünk és Boszniába győztesen visszatérnünk.“

Ez érzelem valami nagyszerü, sőt magasztos vonást tartalmaz. Ők azt vélik, hogy vallásukért, sőt hogy nemzeti létökért harczolnak. Azt a csatamezőt keresik föl, ahol már egyszer, bár szerencsétlenül, mindkettő eldöntetett. Vagy győzni fognak, s mostani vallásukat, a mohamedánizmust éppen ott sikerülend megvédelmezniök, ahol régi vallásukat, a kereszténységet elveszitették, vagy pedig legyőzetnek, s ekkor a régi dicsőség s enyészetök emléke fenmarad.

A fegyver által eszközl-ndő ily teljes eldöntés szerepe azonban ez alkalommal nem jutott osztályrészökül. Sőt minden jel oda mutatott, hogy kisebb mérvű erőfeszités folytán is mielőbb czélt érhetnek.

Kosszovót minden akadály nélkül elfoglalták; mindenütt szabaditókúl fogadtattak; csakis Ipekben találtak némi ellentállásra az albánok s a nagyvezir rendes csapatai részéről; a vitéz és szellemdús Vidaics Alinak, ki most, mint fentebb emlitettük, Husszeinnak leghívebb fegyvertársa volt, csakhamar sikerült a várost elfoglalnia. A Szkopiában székelő nagyvezir csapatainak egyik hadosztályát küldötte ellenök, azonban ez is tönkreveretett, s az albánok átpártoltak a bosnyákokhoz. Ha a győzelemittas sereg most előrenyomul, Szkutarit felmenthette, s az egész hadjáratnak más fordulatot adhatott volna.

A nagyvezir éppen ettől tartott. Azonban agyafurt lévén, mindent felhasznált arra, hogy a bosnyákokat visszavonulásra birja.

Követséget küldött tehát hozzájok, általa követeléseik felől magának értesülést szerzendő.

A bosnyákok három feltételt kötöttek ki: először is tartományuk mostani állapotának háborithatatlan fentartá-

sát, a reformok kizárásával; továbbá a boszniai vezirnek a bentszülöttek soraiból leendő kineveztetését, melynek folytán azok függetlensége valóban és teljesen megállapittatnék; végre pedig a jelenre nézve azt kivánták, hogy Husszein kapitány a boszniai vezir méltóságára emeltessék.

A két tábor közt tatárok száguldoztak ide s tova. Mit tehetett a nagyvezir most? Akár birt erre nézve felhatalmazással, akár nem, akár szándékozott szavát megtartani avagy azt megszegni, az ellenség követeléseit, annak előnyomulását meggátolandó, okvetlenül teljesitenie kellett. A bosnyákok feltételeit tehát elfogadta.

Ez utóbbiak azonban, minthogy nagyszabású vállalatuk sikerében biztak, éppen nem jártak el óvatosan ez ügyben. Megfeledkeztek régi barátjuk, Szkodra-pasa sorsáról, ki oly hosszú időn át az ő védbástyájokat képezte, s ki már állásánál fogva kénytelen vala az ő szabadalmaikat megvédeni; azonban ezenkivül még azt sem várták be, mig emez újabbi jogaik fermán által biztosittatnak, hanem mintha a nagyvezir igéretei teljesen elegendők lennének, a visszavonulást rögtön megkezdték.

Ez is nagyrészt a nagyvezir műve volt. Az ő tatárjai ugyanis nemcsak a tárgyalásokat közvetitették, hanem az egyik-másik bosnyák főnökhöz titkos üzeneteket is vittek. Igy például a tuszlai kapitány előtt akként nyilatkoztak, miszerint valóban méltányos, hogy valamelyik bosnyák főnök a veziri méltóságra jusson, azonban e megtiszteltetés semmi esetre sem illeti meg az oly fiatal, s oly tapasztalatlan férfit, mint Husszein, hanem inkább egy korosabb, értelmesebb férfiut, minő éppen ő maga, a tuszlai kapitány. Az öreg tényleg beleesett a csapdába, s anélkül, hogy a többiekkel az ügyet megbeszélte volna, katonáival felkerekedett, s ő volt a legelső, ki a táborból távozott. Vidaics Ali mindebben a messzire kiterjedhető egyenetlenség kezdetét látva, utána szándékozott iramodni s őt leszúrni, Husszein azonban őt e szándéka kivitelében megakadályozta. Annyi eredménye mégis volt e tettnek, hogy daczára annak, miszerint a vidék erejére nagyon számitottak, azzal, mit eddigelé kivívtak, mégis megelégedtek s mint fentebb emlitők, a visszavonulást megkezdették.

A nagyvezirnek most tehát teljesen szabad keze

volt Musztafával szemben. Erőszakkal és cselszövénynyel támadta őt meg; a szokásos hűtlenségi esetek sem hiányozván, végre sikerült őt legyőznie; Musztafa megadta magát. A tekintetben az ozmánok az utóbbi években szelidebbek lőnek, hogy még a nyilt lázadók életét is megkegyelmezni kezdették: Musztafa csakis száműzetésre itéltetett. Annál iszonyúbb kegyetlenségeket követtek el Musztafa emberein, melyeket borzadály nélkül lehetetlen elősorolni. Hajitógépek állittattak fel, s a foglyok belé helyeztetvén egy faállvány felé dobattak, melyek nagy vaskapcsokkal voltak ellátva. Aki e vaskapocsra esett, ott maradt lógva; a szerencsétlenek itt iszonyú, fájdalmas és lassú halállal multak ki. Bűnök az volt, hogy Musztafa pasához, kihez a személyi viszonyok ezerféle kötelékeivel valának csatolva, hívek maradtak, s nem pártoltak el tőle, mint annyi sok más volt híve.

Miután azonban ekképpen az előbbeni albán bégek módjára ezen félelmetes és hatalmas főnök is tönkre tétetett, a szerencsésen véghez vitt vállalat folytán Resid nagyvezir semmi kiméletet nem ismert többé. Seregével Kosszovó felé indulva, táborát Vutsiter mellett ütötte fel; innen Szerbiát szintúgy mint Albániát s Montenegrót főleg pedig Boszniát folyton szemmel tarthatta.

Boszniában pedig Husszein kapitány a veziri méltóságot Traunikban tényleg elfoglalta. Itt azután udvart rendezett be, s kiáját, diván-effendit, kasznadárt s más udvari hivatalnokokat neveztetett ki. Ő most legfőbb czélját elérve látta, s ezentúl úgy neveztetett s úgy irta magát alá: „Witesz od Boszna“, Bosznia hőse.

Ennek folytán azonban a többi főnőkök irigysége is felébredt, s mindjárt a kivívott győzelem után számtalan egyenetlenség tört ki.

Ali a sztoláczi aga, ki egyike volt a leghatalmasabb kapitányoknak, folyton a szultánnal tartott. Hogy ellenségeitől sikerült megszabadulnia, ezt csakis a rajáh segélyének köszönhette; e szolgálat fejében a rajáhnak megengedte, hogy azon fegyvereket, melyeket a mozlim ellenségtől elfoglalt, szabadon viselhesse. A vezir, ki az 1831. évben a bosnyákok foglyává lett, s tőlök megszökött mielőtt a magyar területre menekülhetett volna, Ali agánál menhelyet talált. Ez utóbbit társai többször meg-

támadták, azonban Sztolácz, a Herczegovinában fekvő sziklán épült vára bevehetetlen, s rajáhi oly vitézek voltak, hogy ellene sohasem mehettek semmire. A bosnyákok vállalata közben büszke semlegességet gyakorolt.

Láttuk, miként Vidaics-Mahmud Szvornikban csakis Husszein segélyével tarthatta fent magát. Azonban a hála, melylyel iránta viseltetett éppen nem volt oly mérvű, mint azon aggodalom, melyet amiatt táplált, hogy t. i. Ali, az ő előbbi ellenfele e főnökkel oly jó lábon állott. Mahmud megigérte, hogy Kosszovóba megy, miből azonban semmi sem lett.

Hasszán, a petsi aga ugyan nyilt lázadásban állott a nagy úrral, Husszein felől azonban mit sem akart tudni. A tuszlai kapitány pedig, mint emlitettük, e főméltóságra maga is igényt tartott.

Ezenkivül oly egyének is találkoztak, kik nem éppen személyes nagyravágyás avagy ellenszenv által vezéreltettek, de a kiket folyton növekvő aggodalom szállott meg. A törvényszerűség érzete még Törökországban is feltalálható. A szerajevói öreg agák éppen nem kételkedtek abban, hogy a Kosszovóban nyert engedmények jóvá fognak hagyatni. Minthogy azonban e jóváhagyás elmaradt, sőt a fermán, mely Husszeint újabbi méltóságában megerősitette volna, még mindig nem jelent meg, e körülmény zavarba hozta őket. Bármennyire is ragaszkodtak ősrégi jogaikhoz, mégis azon vélemény kapott túlsúlyra még az ő soraikban is, hogy a nem törvényes úrtól eredő hatalom gyakorlása nem egyéb, mint a lázadás folytatása, melynek nem jó vége leend.

A nagyvezir emez aggályokat és meghasonlásokat örömmel észlelte. Igéreteinek teljesitésére éppen nem gondolt komolyan. Minthogy eme kapitányok, bégek és agák, kik reá nézve veszedelmesekké válhattak, ha egyetértenek, s azon férfiút nyerik főnökökül, kinek számára a hatalmat ők szerezték meg, napról napra mindinkább meghasonlottak egymás közt, ennélfogva a nagyvezir azon fontos lépésre határozata el magát, hogy Bosznia számára más vezirt, névszerint Kara Mahmudot nevezze ki, s ezt 30.000 emberrel, ú. m. 18.000 albánnal és 12.000 fegyelmezett katonával Boszniába küldötte.

Ha Husszein állásának megtartásában bizhatott volna, úgy mitől sem kellett volna tartania. Az ellenségnek a hegyek között elejébe mehetett s azt itt könnyű szerrel legyőzhette volna. Azonban már akkor úgy álltak a viszonyok, hogy ha Husszein felkerekedik, háta megett könnyen lázadás törhet ki. Noha vérszomjasnak nem nevezhető, mégis azt vélte, hogy a jelen körülmények közt kénytelen néhány agát Szerajevóban kivégeztetni.

Igy történt tehát, hogy az ellenséggel szemben csakis néhány ezernyi embert állithatott ki a sikra, bár oly vezérek parancsnoksága alatt, kiknek hűségök kipróbált volt.

De ezekkel is jobban takarékoskodhatott volna, minthogy ezek valának legvitézebb emberei. Todorovics alaibég vezérlete alatt mintegy 800 főnyi csapat Kosszovó ellen indult, s Baniszka várost megszállta. Csakhamar 15.000 emberből álló ellenséges sereg támadta meg őket. Mindennek daczára szivós ellentállást fejtettek ki, azonban az ellenség száma aránytalanul túlnyomó lévén, végre is, kik még életben maradtak közölök magokat megadni kényszerültek. Ezek azután Konstantinápolyba szállittattak.

A Lim folyó hidjánál Hadsi-Mui-aga, a prijepolji muszelim foglalt állást csapataival s ágyúival, ki noha azelőtt kereskedő volt, most azonban vitéz vezérré, a régi állapotoknak, valamint Husszeinnak is határozott védőjévé vált. Rövid ideig tartó ellentállás után a túlnyomó erőnek ő is engedni kényszerült. Ezután a győztes ellenség őt arczczal hátra forditva, szamárra ültette, s igy hurczolta a városon keresztül, melynek azelőtt főparancsnoka volt. „Nincs itt egyetlen török sem“, kiáltozott a muszelim, „ki engem agyon lőne, s ezáltal e szégyentől megszabaditana?“ Mire a körülállók igy válaszoltak: „Itt nincs török, ti bosnyákok vagytok az igazi törökök!“

Kara-Mahmud ezután nem lévén többé már semmi által sem feltartóztatva, seregét a hegyről leinditva, Szerajevó felé vezette.

Husszein csakis most állott talpra, de nem merészelt messzebbre hatolni a fővárostól, mint csakis öt órányi távolságra. A Vites hegységnél várta be ellenfeleit mint-

egy 20.000 főnyi seregével. Ezenkivül a rajáhkat is fegyverre szólitotta, kik legalább az ő saját, gradatsaczi tartományából csaknem teljes számmal meg is jelentek. Midőn azonban ütközetre került a dolog, ehhez éppen semmi kedvet sem érzett, minthogy bármily vége leendett is az ütközetnek, ezáltal saját sorsa még sem javult volna, a bosnyák arisztokraczia győzelmétől pedig elvégre is még inkább tartott, mint a nagy úr diadalától. A mohamedánok közt a szokásos meghasonlások kerültek felszinre. Ama 20.000 ember közől alig harczoltak három ezren komolyan. Kara-Mahmud lőn tehát a helyzet ura.

Husszein a szerajevói bástyák előtt ismét ellentállást kisérlett meg. Ő e napon rendkivül vitézül viselkedett, s Vidaics Ali a vitézségben vetélkedett vele; nyolcz paripa lövetett ki e napon alóla. Ha az alvezérek közől csak huszan úgy viselték volna magukat, mint e két vezér, a nagyúr serege bizonyára tönkre veretett volna. De az alvezérek legnagyobb része csakis a végeldöntést leste, melyet személyesen előidézni vonakodott, miért is a harczot csak tétlenül nézte. Kara-Mahmud mindennek daczára is rendkivüli nagy veszteséget szenvedett, sőt egy pillanatban már maga is visszavonulásra gondolt; szerencséjére azonban Ali, a sztoláczi aga az ő herczegovinai rajáhival éppen a kellő időben jelent meg a csatatéren, s a bosnyákokat oldalt fogva, azoknak vereségét ilyképpen előidézte.

További ellentállásra most már gondolni sem lehetett. A kapitányok és bégek csakis azon igyekeztek, hogy ki-ki saját otthonába juthasson, ahol erős váraikra támaszkodva az új vezirrel előnyös szerződést köthetni véltek. A város agái javaik megszabaditását csakis a mielőbbi átadásba helyezték. Husszein belátta, hogy többé nem tarthatja magát, s kénytelen lőn azon utolsó lépést megtenni, mely e vidék vesztes főnökei számára mindig nyitva áll, hogy t. i. magyar területre menekült. Ez útjában őt a hű Vidaics Ali, a szerajevói molla, az ő tántorithatatlan párthíve, továbbá a Krupa-kapitány s mintegy kétszáz más hívei kisérték.

Kara-Mahmud ezután megtartotta bevonulását Szerajevóba. Meg kell vallani, hogy katonái közt a fegyelmet szigorúan fentartotta, mert azon iszonyatosságok, melyek

különben minden egyes hóditást követni szoktak, jelen alkalommal éppen nem valának észlelhetők. Azonban, mint könnyű belátni, arra éppen nem volt rábirható, hogy a hajdani vezirek példájára Traunikban üsse fel lakhelyét. A Szerajevótól negyedórányira fekvő Goriczán konakot készittetett lakóhelyéül, katonái számára pedig kaszárnyákat rendeztetett be.

A kapitányok azon reményben ringatóztak, hogy meghódolásuk fejében előnyös feltételeket fognak nyerni; Kara-Mahmud azonban egyiket a másik után erőhatalommal meghódolásra kényszeritette, nem sokáig kérdezvén, vajjon párthíve volt-e az illető Husszeinnak s mily mérvben. Hasszán, a petsi aga is, csakúgy mint a többiek előbb a nagyvezir sátorába, onnan pedig Konstantinápolyba vitetett. Az örökös főnökök helyét mindenütt a muszelimok, a vezir hivatalnokai foglalták el.

Csakis Ali, a sztoláczi aga képezett ez alól kivételt, aminthogy ez méltányos is volt. Ali most a Herczegovina pasájává neveztetett ki.

A menekültek.

A nagyvezirre, mielőtt újabb rendeltetési helyére, Ázsiába indult volna, egy gond nehezedett még. Ő ugyanis azon veszélyt kivánta elodázni, melylyel a magyar területre átlépett menekültek Bosznia nyugalmát fenyegették. Szerajevó lakosai ismét fellázadtak és Kara-Mahmudot Goriczán megtámadták. Ő azonban sikeresen ellentállt, s annál nagyobb jármot akasztott nyakukba. Mily könnyen megtörténhetett azonban, hogy a nagyvezir és seregének távollétében a menekültek ismét visszatérnek s újabb, az eddiginél szerencsésebb lázadást idéznek elő!

Resid tehát elútazása előtt az összes menekülteket visszatérésre hivta fel azon követség útján, melyet Milos fejedelem közvetitett: a nagyvezir biztonságot igért nekik úgy személyök mint azon vagyonuk számára, melylyel jelenleg birtak; tartományukon kivül az egész török birodalom nyitva állott számokra. A mozlim hazájának területén kivül még kevésbé képes tartózkodni, mint más száműzött: hiányzik számára az élet eleme, melyben mozogni szokott. Miért is a menekültek legnagyobb része

ez ajánlatot elfogadta. Sőt még az oly sulyosan kompromittált egyének is, mint az ifjú Kara-Teiszia, a krdsalik vezére, ki Szófiát kiraboltatta, megtették e veszélyes lépést és visszatértek.

Ezen kegyelem alól csak kevesen képeztek kivételt, nevezetesen Husszein kapitány az ő közvetlen párthíveivel, s ezek is csak azért, minthogy rájok nézve a nagyúri fermán kibocsátása szükségeltetett. Végre azonban a fermán megérkezett Zimonyba. Az osztrák kormány tehát e városba idézte Husszeint, ki veziri rangban, bár felügyelet alatt, de teljes kényelemben Eszéken tartózkodott, hogy a szultán itéletét neki tudtára adja.

Husszein száz főnyi kisérettel s párthívei által körülvéve, az 1832. év október havának elején megjelent Zimonyban; keleti pompával tartotta bevonulását. Arabs csődörön lovagolt, melyet aranytól és ezüsttől ragyogó takaró fedett, kezében napernyőt tartva. Lováról leszállva, hívei ú. m. Vidaics Ali és a krupa-kapitány, kik nem szüntek meg őt folyton vezirnek tartani, karon fogták, s igy kisérték az osztrák parancsnokhoz. Itt azután felolvastatott előttök a fermán, mely nem valami vigasztalóan hatott reájuk. Életök biztositattatott ugyan, azonban Konstantinápolyba kellett egyelőre menniök, ahol további tartózkodási helyök kijelentendő volt. Ali a meghódolástól kezdettől fogva nem idegenkedett; megemlékezett róla, hogy a szultánnak már előbb híven szolgált, s azon reményének adott kifejezést, hogy talán bíznak benne, miszerint jövőben is igy jár el; mások is hasonlóan nyilatkoztak. Az öreg vezirt aggály lepte el, vajjon ő is hozzája csatlakozzék-e, az osztrák kormány azonban — mely őt a határok mentén nem akarta megtűrni — csak kétféle választást engedélyezett számára, vagy a Komárom melletti Csalóközben leendő tartózkodást, vagy a Törökországba való visszatérést. Csakis 24 óra gondolkozási idő engedélyeztetett részére. Husszein mélyen meg volt hatva. Sajnálta, hogy Boszniából távozott, úgy nyilatkozott, hogy bár a harcz közben lelte volna halálát. Azonban szükségképpen el kellett magát valamire határoznia. Végre tehát választott, s Nándorfehérvárra ment át.

Boszniában ez idő óta szigorú rend uralkodik. A

keresztények az igazságszolgáltatás miatt ugyan nem igen panaszkodhattak, azonban nyomasztó adóterhekkel sujtattak, s ennek folytán főleg a kereskedők keservesen panaszkodtak.

A tartományban mintegy 10,000 főnyi fegyelmezett sereg maradt, mely hadgyakorlatait a mosék előtt végezé. A szigorú erkölcsű bosnyákok keservesen nézték ezt, és felfohászkodtak.

A régi kapitányok nagy része visszatért; ezek, az arisztokrata elem olyannyira túlsúlyban volt, előbbeni kerületeikben gyakran muszelimok gyanánt alkalmaztattak. Vidaics Ali is megnyeré az általa várt kegyelmet, s Boszniába szintén visszatért. Husszein felől pedig annyit hallani, hogy tartózkodási helyéül Trapezunt jelöltetett ki, ahol azután elhalálozott.

Általános észrevételek.

Ha eme bosnyák mozgalmakat általánosságban tekintjük, azt észleljük, hogy van bennök valami, ami a nyugati, az innenső világ tüneményeivel közös.

Az alkotmány egy oly nemesi köztársaságot képezett, aminő némely szláv népnél, főleg a lengyeleknél dívott, s mely a bosnyákok szomszédainál, a magyaroknál olykor megkisértetett. A harczias és független arisztokraczia igényeire nézve a portával szemben alakult viszony éppen nem vala kedvezőtlennek mondható. Ugyanazon birodalom védelme alatt állott ugyanis, melyhez tartozott; egyik szomszédjától sem kellett félnie, s közös főúra által az összes európai közösség ótalma alá lőn helyezve. Mindennek daczára a szultán irányában még sem viseltetett több engedelmességgel, mint amennyi neki tetszett; tartománya területén csaknem korlátlan hatalmat gyakorolt, sőt még a birodalom általános szorongattatásai alkalmával is alig volt reá birható, hogy abban tevékeny részt vegyen; biztonságot és függetlenséget élvezett.

Láttuk fentebb, miként a főúr az ügyek eme állapotát elviselhetetlennek tartotta, s amint azon változtatni iparkodott, mily harcz támadt ennek folytán. A szultán reformjai foganatositva lőnek. Oly harcz vala ez, melyben

a mozlim mozlim ellen kűzdött, s melyből minden más idegen elem ki volt zárva. — Ha még a módot tekintjük, mely szerint mindez történt, azt találjuk, hogy az nagyon is eltérő attól, amit nyugaton észlelünk, s hogy az egy egészen más világ kinyomatát viseli magán.

Mily különös vegyülete ez a vitézségnek és cselszövénynek, az engedelmességnek és a rögtöni lázadásnak, az óvatosságnak és vakbizalomnak, valamint a merész elhatározottságnak s a teljes kétségbeesésnek!

A hatalmat mindaddig túlfeszitik, mig csak lehet, mig czélhoz érnek; ha pedig az erősebb kerül felszínre, akkor a megmásithatlan sors előtt meghajolnak.

Alattvalói viszonyt találunk e tartományokban, ameddig az illető a hatalom vagy a pénz birtokában van, hűségre azonban éppen nem lehet számitani. Egyenrangú főnökök szövetsége, független férfiaknak egy közös vezér alatti önkéntes alárendelése még a veszély pillanataiban sem észlelhető, legalább állandóan nem, a távoli szövetségest senki sem veszi itt tekintetbe, csakis a legközelebbi pillanat s a jelen itt az irányadó, mindenki csak magának él.

Mindenekelőtt a fegyvergyártásnak minél nagyobb tökélyre vitelén igyekeznek, hogy az esetleges veszélyt maguktól elháríthassák, s igy kisebb háborúk viselésére felkészülve legyenek, s minthogy a személyes erő már természeténél fogva sem elegendő, e mesterségükkel bizonyos összeköttetésben áll a zárkozottság, tettetés s a cselszövény is. A török nem oly szenvedélymentes, mint azt csendes, higgadt, változatlan külsője mutatja: ezen látszólagos nyugalom leple alatt gyakran bősz vágyak lappangnak.

Valamennyi sajátságaik között a tettetés adományát becsülik a törökök legtöbbre. E tekintetben Resid pasa, a nagyvezir is bizonyos tökélyre tett szert. Nem csak hogy nyugalmat és bizalomkeltő nyiltságot sajátitott el, hanem pártatlannak és jó embernek látszott teljesen. Azonban mindez csak álcza volt, mely alá rejtőzött. Az albán bégek, kiket az 1830. évben magához meghivott, éppen nem biztak benne, hanem fegyveres kisérettel jelentek meg nála; az ő mesterkéletlen viselete azonban bizalmat gerjesztett bennök személyisége iránt, és őt

meg is látogatták; mialatt azonban nála kávéztak, az ott elrejtve levő arnauták által lelövettek.

Ő nálok ugyanis a huzamosb ideig visszatartott szenvedélyt, mihelyt az ellenség kezök ügyébe akad, azonnal iszonyatos kegyetlenség szokta követni.

Mahmud szultán az ő lázadóival szemben rendszerint azon előnynyel birt, hogy hatalmát csakis egyetlen férfiura szokta volt bizni, kinek léte eme hatalom ügyes felhasználásától függött, mig ellenben a lázadók, kik többen valának, minthogy az ellentállás sikeres kifejtésére egy nem volt elegendő, különféle érdekeikre gondoltak, s egymás közt rendszerint meg is hasonlának. Elpártolók és árulók mindig találkoznak, s nincs oly győzelem, mely árulás nélkül vívatott volna ki. Az ő szokásaik és vallásuk azután a legszélsőbb erőszakosságok elkövetésére jogositják fel őket. Az ember életének itt semmi becse sincsen. A legfelsőbb akarat nyomdokai vérrel jelölvék, s nem jut senkinek sem eszébe, hogy emiatt panaszkodjék; sőt azt Isten ellen való véteknek tekintenék, minthogy saját szerencsétlenségének okozóját kiki az örök akarat eszközéül tartozik tekinteni.

Nem tudom, vajjon csalatkozom-e, ha a bosnyákoknál emez elvadult állapot közepette mégis néhány másféle elemet is észlelni vélek, vagyis az egyszerüségen s a magánélet patriarkhális szinezetén kivül, melyet az izlám mindenütt pártfogol, a folytonos változás állapotának érzetét is szemlélem, mely a régi nemzeti nagyság emlékezetével összeforrott, a szultánban, a czári intézmény eme képviselőjében, törvényes urát elismerte, s a tartomány összetartására jobban ösztönözte a lakosokat mint bárhol máshol, s legalább a törvényen alapuló létezés lehetőségét helyezte kilátásba. A számtalan hűtlenség közepette mégis hűség is találtatott itt, a mit Vidaicsnak Husszeinnal kötött testvéri szövetsége is bizonyit, s az ezerféle viszályok tömkelegéből olykor az egyetértés nagyszerü érzete is útat tört magának.

E mozgalmak közben azonban a birodalom kifejlődése is mindinkább és saját erejéből előbbre haladt.

Kétségen kivül álló tény ugyanis, hogy a szultánnak saját arisztokracziája ellenében vívott harcza folytán az összes mozlim elem megsemmisült.

Kezdetben hitelt adtak ama feltevésnek, melyszerint az ozmán birodalom az új, fegyelmezett hadcsapatok folytán kiválóan meg fog erősödni. Ki azonban a dolgot közelebbről szemlélte s látta azon büszkeséggel elegy ügyetlenséget, melylyel a törökök hadigyakorlataikat végzék, azon féltékenységet, melynek folytán a parancsnokságtól valamennyi külföldi tiszt eltávolittatott, valamint a benszülött török katonáknak teljesen alkalmatlan voltát, e véleményt kezdettől fogva nem oszthatta. Az 1828. évi hadjárat alkalmával a porosz tisztek azt észlelték, hogy valamennyi török csapatok közt a fegyelmezettek a leggyengébbek, a többiek előnyeit már elveszitették, újabb előnyöket pedig éppen nem szereztek. Majd ezután úgy Európában mint Ázsiában a legnagyobb veszteségeket szenvedték, s a trónt két izben is egészen az örvény szélére juttatták. Hogy a bosnyák és az albán lázadókat legyőzték, e körülmény is, mint fentebb láttuk, nem annyira az ő vitézségükön, mint inkább a vezir tudatlanságán, a bosnyák kapitányok megbizhatatlanságán s az albánok árulásán alapult.

Ha azonban e reformok katonai tekintetben feleslegesek valának, úgy sok más tekintetben meg éppen veszedelmesek voltak. Az erkölcsökre nézve sérelmesek, s az ott nagyrészt külsőségekben nyilvánuló s az erkölcscsel szorosan egybefűzött vallásba a meghasonlás magvait hintik; a szellemi elemet, melyen úgy az élet mint az állam alapul, meggyengitik, sőt azt teljesen megsemmisitik; ezenkivül még a szultán iránt köteles vallásos tiszteletetis megrenditik, mely pedig az ő tekintélyének talpkövét képezi.

Mondjuk ki nyiltan, hogy ezenkivül még más tekintet is létezett. Az új rendszer romboló hatása főleg a mozlimokra s ezeknek egymás közötti viszonyaira vonatkozik, mig ellenben a rajáhkra nézve az csakis előnyös.

Midőn ezelőtt mintegy másfél századdal (1690. év körül) e szó: „niszámi ǵdsedid“ (az új rend) először elhangzott, melyet Szelim ébresztett fel oly hosszu idő után, nemcsak újabbi katonai intézményt, hanem egyszersmind a rajáh állapotának könnyebbitését is jelenté

e fogalom. Az már akkor is terveztetett, hogy a keresztény alattvalók a mozlim urak által nyakukra zúditott százféle terhektől megszabadittassanak s egyetlen egyenes adó-nem teljesitésére köteleztessenek, melynek folytán állapotuk rendkivül megjavult volna.[1])

Noha később e szándéknak más értelmet tulajdonitottak, az eredmény mégis az eredeti jelentménynek felel meg.

Az újitások már magukban véve is közigazgatási jellegüek. A mozlim előjogok megsemmisitésére lévén irányozva, ennélfogva az erőszakosságok megszüntetését is magukban foglalják. Azon szándék, hogy a hadsereg zsolddal láttassék el, oly pénzügyi intézményeket tételez fel, mely csakis az adózók újabbi megterheltetésével létesithető. A legboldogabb s legjobban kormányzott kerületek előbb is azok valának, melyek jövedelmei közvetlenül a portát illették volt, e kerületekben az erőszakosságnak nyoma sem volt található, s Resid nagyvezir terve szerint a többi tartományoknak is hasonló állapot jutandott osztályrészökül.

Itt azonban még más jelenség is szemeinkbe ötlik.

A mozlim lakosság túlsúlya kezdettől fogva azon előjogán alapult, hogy t. i. fegyveresen járhatott — kelhetett. Az utóbbi mozgalmak alkalmával azonban olykor a rajáh is fegyverrel lőn felszerelve. A nagyvezir a szkutarii pasát főleg árulás folytán győzte le; komoly ütközetre ritkán került a dolog, s úgy vélem, hogy az ily ütközetek alkalmával a keresztény néptörzsek tettek legtöbbet. Boszniában a két legtekintélyesebb főnök, u. m. Husszein és a sztoláczi Ali aga, bármily ellentétet képeztek különben, abban megegyeznek egymással, hogy mindketten főleg a keresztény lakosság védelme és felfegyverzése folytán emelkedtek fel, s csakis igy tarthatták fent magukat.

Hogy e szavak jelentményét kellően méltányolhassuk, arra kell emlékeznünk, hogy Szerbia és Görögország felszabaditása is éppen ily módon kezdődött. A keresztény lakosságnak ugyanis megengedtetett, hogy fegyvert viselhessen, midőn pedig később azt lefegyve-

[1]) Hammer: Osmanische Geschichte. VI. köt. 551. lap.

rezni akarták, ellentállást fejtett ki. Az általa kivívott siker azután megnyitotta előtte a szabadság kapuját.

Lehetetlen vala ugyanis, hogy azon önérzet, melyre a rajáh a fentebbiek folytán más vidékeken is szert tett, ismét kialudjék keblében. A rajáh most a fenti események következtében, Bosznia területén, összehasonlithatatlanul jobb sorsra jutott, mintsem egyebütt.

Herczegovinában pedig, ahol már úgyis régóta szabad, s külön nagyúri engedmények által biztositott keresztény községek valának, azok most, miután az általok is segélyezett jó barátjuk, Ali-aga, pasává kineveztetett, még nagyobb mérvü szabadalmakat nyertek. Resid pedig Oláh- és Bolgárország területein a keresztények számára rendkivüli engedményeket léptetett életbe. A mozlimok erőszakosságai be lettek szüntetve. Mindezen intézkedések azonban inkább a kisérlet semmint a végleges intézmények jellegével birtak. A kétféle lakosság közt támadt per-patvar távol állt attól, hogy megszüntnek lett volna tekinthető.

A mindenütt megkisérlett reformok jellege ügyében két angol útazó, Slade és Urquhart nyilatkozott. Slade éles és finom észlelettel bir, valamint azon tehetséggel is, hogy az ügyeket előadni s mintegy szemeink elé állitani képes; műve telve van találó adomákkal, s anélkül, hogy ezeket kelleténél túl kiaknázná, szigoru és éleslátásu, továbbá amint ez gavallérhoz illik, gúnyoros és mindent kicsinylő, csipős megjegyzéseit sehol el nem hallgatja. Az olvasó folyton élénk gyönyörrel követi őt ez útján. (Records of travels in Turkey, Greece etc. 1829—1831. by. A. Slade. 1832.)

Slade elitéli a szultán reformjait. Az előbbeni állapotokban oly mérvü szabadságot lát, melyet Európában hiába keresnénk: a tized s a nyomasztó adók alól való mentességet, a csendőrségnek beható felügyeletét, kényszeritett hadi szolgálatot, s a legfőbb állomások elnyerésére való általános jogositást.[1]) Véleménye abban össz-

[1]) Slade itt annyira elveti a sulykot, hogy a janicsárokat a képviselő kamarával hasolitja egybe, azért, minthogy ezek urokat arra is reá kényszeritették, hogy ministereit elbocsássa: „The Janizaries of Constantinople somewhat resembled a chamber of

pontosul, hogy „a szultánnak az általa életbe léptetett javitásokat a régi rendszerrel kellett volna egybekapcsolnia, amely tekintélyes hierarchián, az örökös nemesi osztályon s a vidékbeli hatóságokon alapult volt; a szultán azonban ehelyett e rendszert eltörülvén, csakis saját személyes hatalmának gyarapitására gondolt. A szultán ennek folytán a birodalom bukását inkább siettette, mint akár öt elődje együttvéve.“

Urquhart kevésbé vonzó, azonban tudományosabb, a dolog mélyébe inkább beható, s jobban melegit, ő Mahmud vállalatait méltányolja. „A szultán, úgymond, három oly dolgot létesitett, melyeket IV. Mahomet óta valamennyi elődei óhajtottak volt: a janicsárok megsemmisitését, a dere-bégek kiirtását, s az albánok leigázását. A férfiu, kinek uralmát ily siker koronázta, nem lehet közönséges ember.“ Az ozmánlik gőgjének megsemmisitésében, melynek folytán a rendszeres kormányzat, a meglevő segélyforrások igazi felhasználása csakis ezután válik lehetségessé, Urquhart inkább biztositékot lát a birodalom jövőjére nézve, semmint sülyedést. Resid nagyvezir emlékét pedig áldottnak mondja, azon véleményt táplálván, hogy általa Rumélia ügyesebben kormányoztatott, semmint Görögország Kapodisztriász által.

Látnivaló, hogy a két szerző közötti ellentmondás az általok elfoglalt különböző álláspontra vezethető vissza.

Slade az előjogokkal biró osztályok közé helyezkedve, azoknak eddigi életét és létét alapjaiban látja megtámadva. Semmi kétség, hogy e tekintetben valóban igaza van. Azon körülményt ugyanis, hogy az ozmán birodalom összetartó ereje nagyon is meggyengittetett, senki sem vonhatja kétségbe. Urquhart ellenben főleg az alattvalókkal, a rajáhkkal foglalkozik; ő úgy találja, hogy ezek állapota sok tekintetben javult, s most már nagy reményekre jogositó, sőt segélyforrásokat is képes

---

deputies for they often compelled their sovereign to change his ministers and any talented factions members among them with the art of inflaming men's passions was sure to obtain a good employment in order to appease him.“ Vajjon tréfa-e ez, vagy komolyság?

leend most már nyújtani. Noha azt, mit ő helyhatósági intézménynek nevez el, nagyon is messziről keltezi, a tények, melyeket ő saját szemlélete folytán felsorol, egyáltalán nem tagadhatók.

Függeszszük fel egy pillanatig még itéletünk kimondását eme birodalom fentállása vagy enyészete tekintetében. Ha csak a megtörtént eseményeket jelenetesitjük, úgy nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy eme tagadhatatlan sikerek egybehangzók, s egymást kölcsönösen kiegészitik. Mindkét sikert tehát okvetlenül el kell ismernünk.

Szintoly kétségtelen azonban, hogy a belháború ezen állapota folytán, mely az eddigelé uralkodó hatalom meggyengitését, s az eddigelé elnyomottak felszabadulását is magában foglalja, az ozmán birodalom képtelenné tétetett arra, hogy a harczot bármely európai hatalommal is komolyan felvehesse. A birodalom fentmaradása most inkább mint bármikor az európai hatalmaknak egymás közötti viszonyától lett függővé téve.

III.

A KELETI ÉS A NYUGATI ÜGYEK ÖSSZEBONYOLÓDÁSA.

(1839—1841.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Ha az újabbi történelmet a régivel egybekötni szándékoznók, úgy Herodot példájára az Ázsia és Európa közötti ellentétből kellene kiindulnunk, mely ellentét a vallási átalakulások közt a középkor évszázadainak szemhatára fölött uralkodott volt, sőt még a későbbi korszakokban is minduntalan előtérbe lépett.

Ritkán történt azonban, hogy csakis ellentétről lett volna szó. Sőt inkább hányszor szemtanúja lőn Európa oly eseménynek is, midőn a reánk nézve az ázsiai elveket képviselő ozmán birodalom azon veszélybe jutott, hogy valamely európai hatalom által legyűretik, s hogy ekkor az utóbbinak, mely ezáltal túlsúlyra vergődött volna, vetélytársai vagyis ellenfelei közt mozgalom tört ki, mely az erőszakos területnagyobbitás ellen irányult.

Igy például az 1689. évben, midőn a császáriak, már egészen Albániáig nyomultak s ennek lakosait keresztes háborúra szólitották fel Sztambul ellen, ekkor éppen a kereszténység leghatalmasabb királya, a katholicismus fővédnöke volt az, ki politikai kötelmének tartá, hogy a császárt a német határoknál megállitsa.

Úgy látom, hogy Alberóninak az 1718. évi vállalatai is határozottan arra voltak számitva, hogy a császáriaknak az ozmánok ellenében kivívott sikerei, melyek ekkor is nagyon vészthozóknak látszottak, meggátoltassanak.

S mily visszahatással birt mindez az európai hatalmakra!

Nem habozom kimondani, miszerint Lengyelország első felosztása főleg ama bonyodalmakra vezethető vissza, melyek az 1768. év óta az orosz-török háború folytán idéztettek volt elő.

Azon tévedések, melyeket Oroszországnak és később Ausztriának az 1787. évi háboru folytán nyert sikerei előidéztek, meggátolták a nagyhatalmakat abban, hogy

figyelmöket a franczia forradalom keletkezésére irányozzák, amit azután később annál nagyobb mérvben kénytelenittettek megtenni.

Napjainkban pedig Törökországnak belmozgalmai s az európai belpolitika ellentétei közvetlenül és kölcsönösen hatást gyakoroltak egymásra.

Kétségtelen, hogy az 1815. év után életbe léptetett rendszer, melyet szent szövetségnek neveztek el, a görögök felkelése folytán szüntettetett meg. Megtörtént, ami magában véve éppen nem volt szükséges, hogy t. i. a görögök iránt nyilvánuló részvét a szabadelvű törekvések egyik emeltyűjévé vált. A görög királyság az európai hatalmak összes bel- és külérdekeinek legnagyobb mérvű összeütközései közt alapittatott meg.

Szerbiára nézve ezen eset éppen nem fordult elő, noha mint emlitettük a szomszédos hatalmak közti ellentétek itt is elejétől fogva végiglen megkisérlék a beavatkozást. Kétségkivül éppen ez azon ország, ahol Oroszország és Ausztria érdekei a legélesebben állnak szemben egymással.

A harmadik, az egyiptomi-szyriai ügyben pedig az ebben eljáró hatalmak összes érdekei a legélénkebben szembe állittattak egymással. Bár a népek kedélyében sem az egyik sem a másik fél irányában nem támadhatott valami különös részvét, azonban minthogy a belkérdések egyszersmind a külpolitika indokait is képezik, e tekintetben mégis komolyan mérlegelendők. Az eseményeknek két oly, egymástól teljesen különböző sorozata volt, melyek nehány pontra nézve közvetlenül érintették egymást, s nem egyszer úgy látszott már, hogy az általános háború kitörése elodázhatatlan.

Most tűnt ki még csak teljes valódiságában, hogy e kérdés mily nagy horderejűvé vált. A keleti s a nyugati tévedések most a legveszedelmesebb módon állittattak élökre.

Hogy a közönségnek oly okmánygyüjtemény bocsáttatott rendelkezésére, mely e bonyodalmakra nagyobb világot vet, mint eddigelé az európai politikának bármely más pontjára, e körülmény már amaz időszakban arra ösztönzött engem, miszerint az események folyamatát felelevenitsem. E tisztem teljesitése alkalmával nem

tárgyalom a változékony hadi eseményeket, sem a szellem terjedelmes kimüveltetését, valamint az erkölcsi erély és tetterő bizonyitására sincs itt szükségem, hanem egyes-egyedül a diplomacziai tevékenységről szólok, mely pedig az irodalmi világban még kevesebb hitellel bir, én azonban azt vélem, hogy az ez által kivívott siker nagyon is fontos s igy megérdemli, hogy azt figyelmünkre méltassuk.

Mehemet Ali és Mahmud szultán.

Itt nem oly lakossággal van dolgunk, mely az izlám erőszakos hatalma alól felszabadulni igyekszik, sem oly fejedelemmel, mint Milos, ki ily hatalom élén huzamosb ideig állott, valamint oly mohamedánokkal sem, mint a szultán reformjainak ellentálló bosnyákok valának, hanem oly pasával, ki saját magát reformálja, de egyszersmind a tényleges függetlenség után is törekszik. Mahmud szultánnak számtalan oly ellenfele volt, kik más elvekből indultak ki, mint ő; Mehemet azonban oly ellenlábasa vala, ki ugyanazon elveket vallotta mint ő, csakhogy azokat jobban kiélesitve, behatóbban és szerencsésebben érvényesitette.

Mehemet Ali pár száz főnyi albán és rumelióta katonaság élén, mint csekély tekintélyű kapitány jött Egyiptomba; itt, a francziák kitakarodása után támadt zavarban fényes tulajdonságai számára alkalmas tért talált; oly tehetséggel birt ő, mely a czélhoz vezető eszközöket minden egyes esetben kitudta választani, s ezen kivül oly barbár tetterővel birt, mely mitől sem riadt vissza; a körülmények és személyes tulajdonságai egyaránt közreműködtek, hogy őt a hatalom birtokába juttassák. A mamelukoknak a francziák által megkezdett megsemmisitését ő végezte be, később azonban nagyon jól értett hozzá, hogyan szabaduljon meg azon nyakas és lázadó szövetségeseitől (az arnautáktól), kiknek segélyével a fenti ügyet megoldotta volt; ő tehát saját akaratából tényleg alkirálylyá lőn, s a porta kénytelenkelletlenül kénytelenittetett őt megtűrni. Hogy magát ez állomásán úgy saját kapitányai, mint a portával szemben is fentarthassa, oly seregre volt szüksége, mely teljesen

az ő parancsai alatt álljon, valamint kellő jövedelemre is. Annyit azonban már az első pillanatra világosan belátott, hogy a keleti államkormányzat eddigi útjain haladva, sem az egyiket sem a másikat nem leend képes létesiteni. Személyes állása most arra birta őt, hogy e szándékát illetőleg a nyugat felé irányozza tekintetét, még pedig sokkal határozottabban, mint egykor Szelim tevé. A francziák segedelmére ő is biztosan számithatott.

Mehemet hadi erejét Ney marsallnak egyik öreg hadsegéde, s a nagy hadseregből való néhány franczia és olasz tisztek hozták létre, a többi közt Mr. Seve, ki e szolgálatai folytán Szolimán pasa nevet nyert; az egyiptomi katonai iskola élén is francziákat látunk; Mr. Croisey, touloni mérnök Mehemet tengerészete számára fegyvertárt alapitott. A szerencse tehát oly országot juttatott most birtokába, melynek termékenysége és földrajzi fekvése még eddigelé mindenkit, ki azt használta volt, a fáraókat és Ptolemeusokat szintúgy, mint az arabokat s mamelukokat meggazdagitott s hatalmasokká tőn. Mehemet Ali saját részéről mit sem mulasztott el, hogy ez országnak rejtett segélyforrásait felkutassa és felhasználja. Negyvenhét éves korában tanult még csak meg olvasni, hogy a közhasznú angol irományok forditásaiból a technikai tárgyakat tanulmányozhassa. Azon keleti fogalmat azonban, mely szerint az egész ország a császáré, s a fejedelem az összes erők fölött korlátlanul rendelkezik, annál inkább elsajátitotta azután, minthogy magát az ország közös tanitó mesteréül tekintette. Az angolok nem is mulasztották el, hogy őt amaz előnyökre figyelmeztessék, melyeket Európában az összes erők önkéntes mozgalma nyújt. Ő erre azt válaszolta s kétségkivül igaza volt, hogy e czélra az ő népe még nagyon tudatlan és lomha: „nekem kell tanitójukká lennem, még pedig szigorú tanitó-mesterükké.“ Korlátlan úr, és tanitó mester! éppen úgy mint ama bizonyos képmutatók, kik a dél-amerikai gyarmatok felett uralkodnak! Mehemet csatornákat ásatott, vagy a meglevőket megújittatta, melyek azután a földet mindenütt termékennyé tették; ő rendezte be az országot, s ő osztotta fel a terményeket is; ő rendelte el saját kettős érdekében, t. i. mint kereskedő és hadvezér, hogy mit s hol kelljen vetni; a ga-

bona az ő csűreibe hordatott be, melyért ő készpénzzel fizetett, s azt ismét eladta.[1]) „Országtokban", igy szólott, „sok kézre van szükségtek; én a gépet saját kezemmel mozgatom." S minthogy ez ügyben éppen oly tehetséget fejtett ki mint buzgalmat, s a művelődés más tényezőire is tekintettel volt, ennek folytán oly mérvű hatalomra tett szert, melytől a szultánnak rettegnie kellett, ahelyett hogy ő vált volna reá nézve félelmessé. A görög ügyben ugyan Európa túlnyomó erejével szemben egy izben karöltve haladtak együtt, azonban csakhamar ismét meghasonlottak.

Valamint mindazok, kik Egyiptomban egykor oly hatalmasak valának, hiszen még szt. D'Akre Jean is egy Ptolomeustól birja ősrégi nevét, úgy Mehemet is kinyujtá kezeit Szyria felé. Itt, mint eddigelé máshol is, mindenütt a gondtalan pasák s a helyi függetlenségi törekvések küzködtek egymással, amint hogy köztudomású, hogyan uralkodott Abu Gos Szamaria hegyei, s az egész Palesztina fölött, sőt még a zarándokokat is önkényüleg kivetett adóval sujtotta. Mehemetnek éppen nem került nagy fáradságába, hogy az általános fejetlenség közepett győzedelmeskedjék.

A szultánnak lehetetlen volt ugyan mindezt tovább is tétlenül szemlélnie, a megtorlásra azonban már nagyon is gyenge volt. A diadalkoszorúzott zászló szeraszkirja, valamint a nagyvezir is egymás után vereséget szenvedtek; az 1832. év deczember havában Ibrahim már azzal dicsekedhetett, hogy lovait a szkutarii vizekből itathatta meg; a trónján ingadozó szultán pedig kénytelen lőn magát arra elhatározni, hogy a győzőnek Szyria és Adana pasalikjait átengedje.

Ezentúl Mehemet tervei mindinkább merészebbekké váltak. Azon bonyodalmak közt, melyekbe a szultán Görögországban keveredett, Mehemet Kandiát elfoglalta s azt szerencsésen meg is tartotta. Sőt amire a szultán

---

[1]) Bizonyos, hogy a régi egyiptomiak előtt a gyapot nem vala ismeretlen, amint azt a múmiáknál is látjuk. Mehemet Ali e régen feledékenységbe merült termelést most, annyi évszázadok mulva ismét megujitván, ezáltal kereskedelmének és pénzügyeinek alapjává tette.

nem volt képes, ő a vehabitákkal kezdett háborút is végig harczolta, s az eddigelé ezek birtokában levő sz. városokat felszabaditotta. Szyria birtoka által az emirul-hads czímét valamint az oda utazó karavánok fölötti védelmi jogot is megszerezte magának.

Azon tekintély folytán, melylyel irányában valamennyi igazhivő mozlim viseltetett, hogy úgy fejezzük ki magunkat, szellemileg is oly függetlenné lőn, mint világilag. Később pedig nyiltan kifejezte azon óhaját, mely szerint e függetlenséget mások által is elismertetni kivánta. Tudatta is e szándékát az európai hatalmakkal, mint oly tervet, melyet ő sohasem szándékozik elejteni, hanem azt minden esetre foganatositani kész. Tagadásba vétetett ugyan, hogy ő ily tervvel komolyan foglalkozott volna; mint állitották, ő csakis a porta ügyetlensége folytán jutott volna lépésről-lépésre ennyire. E körülmény azonban úgy sem igen fontos. Annyi bizonyos, hogy az egyiptomi hatalomnak minden további sikere sokkal nagyobb leendett, mintsem hogy őt engedelmességre birta volna.[1])

A kérdés, hogy t. i. az európai hatalmak ezzel szemben mily álláspontot foglalnak el, kétszeresen fontossá vált, főleg ha a szultán, mint határozottan megigérte, csakugyan fegyvert fog Mehemet ellen.

Az európai s a keleti viszályok megérintése.

Ha azt kutatjuk, mi képezte Európának közös érdekét ez ügyben, nem vagyunk képesek határozott választ adni. A keresztény lakosság iránt való részvét itt nem jöhetett szóba; Mehemet ugyanis az ozmán elvek túlsúlyához szintoly erősen ragaszkodott, mint maga a szultán. A művelődés vívmányai sem jöhetnek itt tekintetbe, minthogy Mahmud maga is a reformok embere volt,

[1]) V. ö. Prokesch-Osten, Mehemet Ali, 1877. Neki Mehemet Ali valóban inponált, s minthogy ez időszerint éppen a keleten volt alkalmazásban, ennélfogva igen sok, tényleg nevezetes dolgot képes közölni. Az európai hatalmakhoz való viszonyokat Prokesch azon diplomata álláspontjából fogja fel, ki szintén részt vesz az ügyletekben, ki azonban saját véleményét még Metternich herczeg véleményével szemben is jobbnak tartja.

Mehemet pedig a török államjog elveit, igy pl. a vagyon biztonságára vonatkozót is teljes szigorral érvényesité. Sőt politikai szempontból tekintve is mindegynek látszott, akár két úr uralkodik ott, akár csak egy. Ez ellenében azt lehetett ugyan felhozni, hogy az Elő-Ázsiában keletkezendő erős hatalom a távolabbi vidékekkel való összeköttetést megnehezitené, azonban az is előrelátható volt, miszerint egy másik hatalomnak ellentétes érdeke e hatalmat túlnyomóvá válni éppen nem fogja megengedni. Talán a kettőjök közt fentálló feszült viszonyt lehetett volna felhasználni arra, hogy mindkettőjök igényei bizonyos határok medrébe szorittassanak.

Ez oldaláról azonban nem tekintették e kérdést Európában, hanem a hatalmakon az egymás közti pártoskodás és féltékenység vett mindinkább erőt.

Mindnyájan emlékezünk még reá, hogy a sz. szövetség felbomlásával, s majd később a juliusi forradalom következtében két nagy ellentét képződött Európában.

A három nyugati fegyveres hatalom ismét szorosan egyesült egymással, mig ellenben az új uralkodóház uralma alá került Francziaország, s az élénk reformtörekvésekhez hozzá látó Angolország szintén szövetségre léptek kölcsönös érdekeik megótalmazására. Szpitheadon ez időtájt egy angol és egy franczia hadosztály egymással egyesülvén, a franczia hadsereg védelme alatt előrenyomult, a hollandusokat a belga területről teljesen elűzendő; Portugálliát pedig Don Pedro angol és franczia csapatokkal szövetkezve támadta meg; e szövetségnek hatása alatt azután Spanyolországban is a szabadelvű rendszer győzött az apostoli rendszer felett.

E viszálynak most szükségképpen vissza kellett hatnia a keleti kérdésre is. Angol- és Francziaország Mehemetben az ő szövetségesöket tekintették. Oroszország pedig megragadta az alkalmat, hogy a szultánnak a kellő pillanatban döntő segélyt nyújtson, Ibrahimnak szerencsés előrenyomulásakor ugyanis a szultánnak Konstantinápolyba segélyt küldött. Ennek folytán az 1833. év junius havának 26-án az Unkhiar-szkelesszii szerződés jött létre, melyben a porta segélynyujtás helyett, melyre kötelezett volt, csakis arra kötelezte magát, hogy a

Dardanellák tengerszorosán keresztül egyetlen idegen hadihajónak sem engedélyezi az átmenetet, semmi ürügy alatt sem. Könnyű belátni, hogy Oroszország, ha ezen szerződés végrehajtatik, nem csak saját biztonságát erősiti meg a Fekete-tengeren, hanem azon jogot is kizárólag a maga számára tartotta fen, hogy Konstantinápoly védelmére esetleg közbeléphetett. Anglia és Franczia-ország pedig Oroszországgal úgyis régóta feszült viszonyban állván, nem gondolhattak egyebet, minthogy ezen szerződésnek éle főleg ellenök van irányozva. Anglia ennek következtében még izgatottabbá vált mint Franczia-ország s az angol hajórajnak az 1834. évben végbezvitt mozdulata úgy látszott arra volt irányozva, miszerint a Dardanellák az angol érdekek számára azonnal biztositassanak. Valóságos összeütközésre azonban nem került a dolog. A két hatalom megelégedett azzal, hogy tiltakozva kijelenté, miszerint e szerződést nem létezőnek tekintendik, mire Oroszország azt válaszolta, hogy ő pedig a két hatalom tiltakozását úgy tekintendi, mintha az meg sem történt volna.

Midőn azonban az 1839. év elején Mehemet ama függetlenségi terveit megvalósithatni vélte, s a szultán őt e szándékában erőszakkal meggátolni készült, ezen ellentétek kétszeresen fontosakká váltak. A szultánt rá beszélték, aminthogy igen könnyen rábeszélhető volt, hogy ellenségét képes leend legyőzni. Hafisz pasa biztositotta a szultánt, miszerint az ő hadserege az egyiptomi sereget tönkre teszi, Kapudán pasa pedig affelől, hogy hadihajóraja is erősebb mint a hűbérnökéé. „Jól van tehát", igy kiáltott fel a szultán, „szolgáim csak tegyék meg kötelességöket!" Azt is lehetőnek vélte, miszerint az arab főnököket, kiknek magasabb rangot szándékozott adni seregében, sőt még a legnevezetesebb európai tiszteket is sikerülend megnyernie. Ha Mehemet a szultánnal szemben álló európai ellenzékkel összeköttetésben állott, Mahmud szultán viszont azon segitségre számitott, melyet Mehemetnek és Ibrahimnak alig hogy levert lázadói a kurdok, drúzok, mutuálik sőt a Jordán melléki arab törzsek is nyujtanak számára. Kiszámitotta az időpontot, melyben Hafisz Szyria, ő pedig Aleppo, Damaszkusz sőt Akre birtokába juthat, midőn hajóraja is meg-

érkezhetik és Egyiptomot megtámadni lehetséges leend. Hiában figyelmeztették azon veszélyekre, melyeknek magát kiteszi. Ő, úgymond Mehemettel mérkőzni akar, ha mindjárt ennek folytán Oroszország hűbérnökévé válnék is.

Egyidejig a hatalmak azon igyekeztek, hogy a szultán s a pasa közt megegyezést hozzanak létre, mi azonban nem volt lehetséges, minthogy a hatalmak közti ellentétek ennek következtében ismét előtérbe léptek.

Attól éppen nem tartottak, hogy talán a szultán a pasát visszaveri, vagy hogy őt teljesen megbuktatja, a veszély csak is akkor kezdődhetett, ha a szultán veretik meg, s a pasa az európai birodalom központját fenyegetné.

Az európai hatalmak sokkal inkább ismerték a szultán erejét, mint akár ő maga. Ennek vezire Hafisz pasa szintén osztozott urának vak önbizalmában. Miért is éppen akkor nyomult előre seregével, midőn ez éppen nem volt tanácsos, s azután meg is veretett (Niszib mellett, junius 24-én). A győző pedig Sztambul felé előrenyomult.

A közbenjáró hatalmak ez esetre nézve már megtették a kellő intézkedéseket.

Azon esetre ha Konstantinápoly veszélyeztetnék, az oroszok anélkül, hogy sokáig kutatnák, vajjon Mehemet e a támadó fél vagy sem, komolyan el voltak határozva, hogy az Unkhiar-szkelesszii szerződés folytán nyert jogukat érvényesiteni fogják. Kijelentették tehát nem ugyan az angol, hanem az osztrák miniszter előtt, hogy ez esetben Konstantinápoly védelmét magukra vállalják s a Dardanellákat minden más hatalom elől elzárni készek. Boutenoff pedig megbizatott, hogy ha a diván a szerződés ellenére is rávetetné magát, miszerint valamely idegen tengeri hatalmat a márvány tengerre bocsásson, ez esetben a tárgyalásokat szakitsa meg és Konstantinápolyból távozzék.

Az angol hajóraj parancsnoka ellenben azon megbizatást vette, hogy azon esetre, ha Mehemet Konstantinápoly elé nyomulna, s ha ennek folytán orosz csapatok jelennének meg a város előtt, szintén odáig nyomuljon elő, s vagy ott, vagy pedig a Fekete-tenger vizein mind-

addig tartózkodjék, mig az orosz hajóraj ismét eltávozik. E czélból a hajórajparancsnoknak kötelességévé tétetett, hogy a divánnak ez iránti engedélyét kieszközölje. Ha pedig a diván ezt megtagadná, ez esetre annak megitélése, vajjon képes leend-e az átmenetet fegyverrel kierőszakolni, magára a parancsnokra bizatott azon figyelmeztetés mellett, hogy ezáltal a jövőben szükségessé válandó műveleteket ne nehezitse meg túlságosan.

Angolország ezután felszólitotta a francziákat, miszerint az ő hajóraj-parancsnokuknak is hasonló útasitást adjanak.

Ezek egy pillanatig haboztak, hagyományaikkal nem lévén összegyeztethető, hogy ily fontos lépést a parancsnok véleményétől tegyék függővé. Azt is ellenvetették, hogy a Dardanellák ügyében foganatositandó vállalat sokkal több nehézségekkel jár, semmint azt az ember vélné.

Némi megfontolás után azonban az angol tervhez ők is hozzájárultak.

Az e pontra vonatkozó tárgyalásokat, valamint a létrejött határozatot nem ismerjük pontosan, annyi kétségbevonhatatlan okmányok alapján azonban bizonyos, hogy a két hatalom ilynemü vállalat foganatositásában, ha arra szükség leend, megegyezett. Végre a francziák is meggyőződtek arról, hogy a porta nem nagyon bánja, ha előzetesen nem is kérdeztetnék meg.

Ha pedig a diván vonakodnék, ez esetben a két hatalomnak semmi ellenvetése sem volt az iránt, hogy erőszak alkalmaztassék.

Elég az hozzá, Franczia- és Angolország el valának tökélve, hogy oly vállalatba fogjanak, melynek megakadályozását Oroszország saját becsületbeli kötelmének tekintette.

Az Európát és Ázsiát egymástól elválasztó ellentétek tehát ott, a Dardanellák mentén egymással szemben harczra készen állottak.

Pedig Angliának és Francziaországnak egymáshoz való viszonyai a harczra készülő keleti hatalmakkal szemben éppen nem valának azonosak.

A franczia érdek.

Megemlitők fentebb a francziáknak az egyiptomi hadsereg és tengerészet megalapitására vonatkozó befolyását. Hasonlóképpen Francziaországból orvosi és jogi intézményeket is átültettek, a pasa hivatalnokainak nagyobb része szintén Francziaországban nyerte kiművelteté sét; Francziaország Egyiptomot ipar-gyarmatnak tekinté. Roussin hajóraj-parancsnoknak 1838. évben kelt, s Mehemet Alihoz intézett jegyzéke az utóbbinak haderejét Francziaország saját művéül tünteti fel.

Egyike a legelőkelőbb államférfiaknak a franczia szószéken olyatén szavakat hallatott, hogy Szyria és Arábia birtoka Mehemet Alira nézve, kinek hatalma ezek birlalása által talán inkább gyengittetnék, nem oly fontos, mint Francziaországra nézve; a Vöröstenger és az Eufrát ezáltal a francziák befolyása alá kerülne. Az önálló Egyiptomhoz a további világesemények legnagyobb kilátásai valának hozzákötve.

Nem kellett-e tehát mindent megkisérteniök, hogy az ily hatalmat fentarthassák s örökre megszilárditsák?

Valóban csakis tőlök függött, hogy Mehemetet előrehatolásra ösztönözzék, természetesen nem oly czélból, hogy ez azután az ozmán Európát is elfoglalja, hanem azért, hogy ennek függetlensége Egyiptomban is véglegesittessék és örök időkre megalapittassék.[1])

Azt lehetne ugyan mindez ellenében felhozni, hogy az egyiptomi csapatoknak e pillanatban lehetetlen volt előrenyomulniok, amint ezt legalább a török részről kibocsátott s az ezen csapatok állapotára vonatkozó jelentések folyvást bizonyitgatták. Ha azonban e jelentéseket az általok előbb kibocsátott ilynemü jelentésekkel egybehasonlitjuk, azt találjuk, hogy előbb is ugyanazt jelentették felőlök, mint most, s akkor pedig mégis az egyiptomiak győztek volt.

---

[1]) *Bulwer* a Palmerston élete czimü művének mellékletében igy jellemzi Francziaország politikáját: „France did not desire to see the Sultan disturbed on the Bosphorus; but she did not desire to see Mehemet Ali disturbed in his possession of Syria and Egypt.“ II. köt. 292. lap.

S vajjon a francziáknak félniök kellett-e az esetleg Oroszországgal leendő összeütközéstől?

Európa területén a francziák az 1830. év óta összes bel- és külirányukra nézve legfőbb ellenségökül Oroszországot tekintették. A Dardanellák ellen irányuló vállalat alkalmával bármit tesz is Oroszország, mégis ő húzza a rövidebbet. Ha enged: ez esetben elveszti tekintélyét a keleten és nyugaton egyaránt; ha pedig ellenszegül: akkor Angliával keveredik háboruba, aminél Franczia-ország érdekeire nézve kivánatosabb már semmi sem leendett. A wigh Angliával való szövetsége, melyre oly nagy súlyt fektetett, ezáltal a legnagyobb mérvben létrejött, s valóban megszilárdult volna.

Az természetesen kézzelfogható volt, hogy Anglia Mehemetben korántsem találhatta fel annyira érdekeit, semmint Francziaországban.

Vajjon hol létezett még valaha oly szövetség, melyben az összeköttetés daczára is még némi ellentétes érdekek elő nem fordultak volna? Csakis az egyesitő mozzanatoknak kell túlsúlyban lenniök, s azokat szükséges komolyan megragadni.

Ha e pillanatban egy Richelieu állott volna a franczia politika élén, úgy kétséget sem szenved, hogy ő ez ügyet bizonyára kenyér-törésre vitte volna.

E korszak Richelieujének természetesen, hogy úgy fejezzük ki magunkat, mindenekelőtt szabadelvünek kellett volna lennie.

E terv a szabadelvü eszméknek nem csekély előnyére válandott. Ezen eszmék a szövetség megszilárdulása folytán annál erősebben lettek volna képviselve. Továbbá Oroszország legelső balsikere alkalmával nyilvánvaló leendett, hogy ezen eszmék mily virágzásnak indultak volna. Ez vala a megújitott forradalomnak a főmozzanata.

Ez azonban nem ragadta meg az alkalmat.

Annak szükségessége ugyanis, hogy a politika a kamarák előtt volt tárgyalandó, az ügyek erőteljes és gyors lebonyolitásának lehetősége ellen nagymérvü akadályt képezett.

A franczia kamarák tanácskozása alkalmával, mely julius havának elején tartatott meg, még mielőtt a ni-

szibi ütközet híre megérkezett volna, az ide vonatkozó kérdések teljes általánosságban tárgyaltattak, mintha nem is létezett volna számukra oly érdek, melynek irányában már előbb kötelezettséget vállaltak s amely csak ezután lett volna jobban kifejlendő. A vita a keleten létesitendő arab és török rendszer körül forgott, s Törökországnak még látszólagosan életerős erejét, Mehemet aggkorát, Ibrahim betegségét s az új egyiptomi állam hiányait is felszinre hozta. Hallatszottak ugyan hangok a Mehemet Alival létesitendő rendes szövetség érdekében is, azonban e szövetség szószólói a többi szónokok által, kik azt követelték, hogy a garázdálkodó és lázadó pasa elnyomassék, leszavaztattak. Végre a többség mégis abban egyezett meg, miszerint az ügy a fejedelmek gyűlése elé terjesztendő. Hogy pedig mindamellett a franczia becsület is fentartassék, a miniszterium számára tizmilliónyi hitel szavaztatott meg, mely összeggel egyszersmind azon kötelezettség is reáhárittatott, hogy az ügyet győzedelmesen fejezze be.

Hangzatos frázisok, melyek elégtelen eszközökkel vannak csak egybekötve! Elég az hozzá, Francziaország nem birta magát elhatározni arra, hogy szerencsét próbáljon; ahelyett, hogy Mehemet Alit és Ibrahimot előrenyomúlni ösztönözte volna, őket inkább visszatartotta. Mert hogy Francziaország azon általa e czélból a két keleti férfiuhoz menesztett küldöttséget komolyan vette, azt nem lehet kétségbe vonni.

Ibrahim az ő atyjának abbeli parancsa ellen, hogy t. i. ott álljon meg seregével, hol vele a franczia követ találkozni fog, ellenvetéseket támasztott. Azt hozta fel okúl, hogy azon vidékek, melyeken jelenleg táboroz, sokkal inkább kimerülvék, semmint hogy ott még továbbra is időzhetnék. Seregének egyik része már Koniah, másik része pedig Maláczia felé útban volt. A franczia előterjesztések azonban olyannyira nyomósak és erélyesek valának, hogy Ibrahim végre is engedett, s a két előrehatolt hadtestet ismét visszavonta.[1])

[1]) Granville Palmerstonhoz: (augusztus 5.). „The marshal read to me a tetter from his aide — de — camp Cpt. Callier, reporting“ stb.

Nem rejlett-e azonban ez alatt azon titkos szándék, melyszerint Mehemet Alit kéz alatt tovább is támogatni kellene?

Mahmud szultánnak Mehemet Alihoz való viszonya főleg abban állott, hogy a szultán már az 1837. év óta elhatározta, miszerint az alkirálynak úgy Egyiptomot, mint a szyriai partvidéket is örökösen átengedi. A szyriai belföld és Phöniczia azután ismét a szultán birtokába kerültek volna vissza. Úgy látszik, hogy azt is remélte, miszerint Mehemet Alit az esetleg létesitendő angol-török szövetség terve is ez ajánlat elfogadására fogja reábirni. Azonban Mehemet éppen nem volt hajlandó a keleti Szyriát s Adanát átengedni. Mondják, hogy akként nyilatkozott volna, miszerint ha ő Szyriában fegyveres hatalommal áll, akkor magát még Konstantinápolyban is félelmessé teszi. A háborunak tehát ismét ki kellett törnie, főleg miután Alinak konstantinápolyi barátai az ő magas állásaikból eltávolittattak, sőt Koszrev pasa az ő határozott ellensége lőn a miniszterelnöki székbe emelve. Koszrev ugyanaz, ki a unkhiár-szkelesszii szerződést létrehozta. A háboru azonban ismét szerencsétlenül folyt a portára nézve: az egyiptomi csapatok junius 20-án ismét teljes győzelmet arattak Niszib mellett; oly esemény vala ez, melynek jelentősége annál inkább nagyobbá vált, minthogy a testileg kimerült, s erkölcsileg lehangolt Mahmud szultán junius 30-án elhalálozott, mint hallatszik, anélkül, hogy ez utóbbi vereségről tudomása lett volna.

A kormány kebelében egyelőre semmi változás nem történt. A szultán utódja, az ekkor még csak 17 éves Abdul-Medjid Koszrev tanácsait követve, az alkirálynak az egyiptomi örökséget a szokásos tiszteletnyilvánitás jogával együtt ismét felajánlotta. Azonban ekkor már más esemény is közbejött, mely a kölcsönös kibékülést meghiusitotta. Kapudán pasa ugyanis affölött való aggodalmában, hogy Koszrev az irányában tanusitott, eddigelé is csak a szultán által fékezett gyűlöletének ismét szabad folyást talál engedni, arra határozta el magát, hogy egész hajórajával Mehemet pártjára álljon. Útjában Laland franczia tengernagygyal találkozva, kijelenté előtte, miszerint a birodalmi kormányzói tisztet Mehemetnek szándékozik felajánlani.

Mehemet tehát most már mind a szárazon, mind a vizen egyaránt rendelkezhetvén, az általa már előbb is visszautasitott ajánlatokat éppen nem szándékozott elfogadni. Sőt inkább azon terv érlelődött meg elméjében, hogy Konstantinápolyba tér, a főhatalmat saját kezeibe ragadandó. Mindezt a jelenlevő európai konzuloknak is leplezetlenül tudtokra adta, hogy t. i. leghőbb kivánsága a birodalom ügyeit vezethetni, hogy továbbá e czélra a felszólitásnak a szultán részéről kellene megtétetnie. Hogy azonban ez kivihető legyen, előbb az volt szükséges, hogy Koszrev hivatalától elmozdittassék, amit is Mehemet határozottan és nyomatékosan követelt. Ha egyszer ezen ellensége megbukott, úgy a hajóraj azonnal visszatér Konstantinápolyba. Szyriát és Egyiptomot gyermekeinek engedi által, mig ő maga a fővárosba tér, Abdul-Medjid szultánnak szolgálatait felajánlandó, s neki segélyt nyujtandó, hogy a birodalom lecsillapittassék, rendeztessék és oly törvényekkel láttassék el, minőket annak jóléte követel, s a melyek azt megvédelmezni is képesitvék.[1]) Ő nem kivánt nagyvezir lenni, csakis mint végrehajtó-hatalom nélküli rendező és felvigyázó, hogy az e czélra berendezendő testülettel együttesen a törvényhozás feletti felügyeletet s a törvények végrehajtását gyakorolja. Mehemet e szerint nem változtatta volna meg az uralkodóházat, hanem ennek oldalánál a legfőbb hatalmat birta volna, saját örökös birtokára is támaszkodva. Mindig azt hitték, hogy a francziák az ily tervekkel egyetértettek volna, azonban világos, hogy Anglia nem engedhette ennyire fejlődni a dolgot.

Az összjegyzék.

Az összes hatalmak között Ausztria volt az első, mely az 1815. évi békekötés óta a meglevő állapotok fentartását feladatává tette. Nem is lehet effelett csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy az osztrák politika képviselőjének s egyszersmind főnökének ennek megalapitásában oroszlánrésze volt; nagyon természetes tehát, hogy ez saját művét minden erejével védelmezte. Met-

[1]) Prokesch-Osten, 103. lap.

ternich herczeg egyik legfőbb szempontja pedig kezdettől fogva az ozmán birodalom sértetlenségének fentartásában állott. A görög-ügy alkalmával, midőn ez álláspontját mindaddig védte, mig csak lehetett, természetesen oly fordulat állott be végre, hogy attól elállani kénytelenittetett. Az újabbi bonyodalmak alkalmával azonban ismét visszatért arra, s a hatalmak együttes határozatát igyekezett létrehozni, anélkül, hogy rendes értekezletet szándékozott volna tartatni ez ügyben, mely szükségképpen az ozmán meghatalmazottnak jelenlétével lett volna összekötve. Még mielőtt a döntő lépés megtörtént volna, a szultán betegségének Mehemet Ali előrenyomulásával való egybetalálkozása alkalmával inditványt tett a nagyhatalmak közös eljárása ügyében, hogy ezáltal az ozmán trón örökösének utódlási joga teljes sértetlenségében biztositassék, vagy mint más alkalommal magát kifejezé, hogy az ozmán birodalom a jelenlegi uralkodóház alatt csorbitatlanul fentartassék.

Ha azonban Mehemet valóban előrenyomult, s Francziaország a méhében vészt rejtő válságot előidézte volna, ez esetben a czél nem lett volna elérhető.

Most azonban leginkább Angliának lőn szabad keze ezen ügyben. Az angol-orosz érdekeknek a Boszporusnál való összeütközésétől nem kellett többé tartani, s az ozmán birodalom sértetlenségének eszméjével Anglia is teljesen egyetértett.

E nézetet Orosz- és Poroszország is osztotta már régtől fogva, most csakis az képezte a kérdés tárgyát, vajjon Francziaország csatlakozik-e szintén hozzájok?[1])

S valóban a Molé-miniszterium ettől nem idegenkedett. Hiszen a kamarák éppen most azt határozták, hogy ezen ügy a fejedelmek gyűlésén oldassék meg véglegesen. Ha pedig ez valóban odakerül, úgy az ozmán birodalom sértetlenségének kimondása bizonyos leendett. E fogalom alatt kétségkivül nem értettek egyebet, mint azt, miszerint semmi esetre sem fogják eltűrni, hogy Mehe-

---

[1]) Prokesch szerint Molé azt követelte volna, hogy a Mehemet javára leendő engedmények ügyében Angliával karöltve kellene eljárni, mire azonban lord Palmerston éppen nem volt rábirható.

met magát függetlenitse, amire különben e pillanatban az illető már éppen nem törekedett. Elég az hozzá, hogy az általános megegyezéshez Francziaország is hozzájárult, bár titkos szándékáról mindennek daczára sem mondott le. Metternich herczeg tehát valóban elérte czélját, hogy t. i. az öt hatalom ismét közös nyilatkozatot állithatott ki.

Ha már Francziaország annak folytán oly helyzetbe jutott, mely annál nehezebbé vált, minthogy nem volt egészen tisztázva, sőt az inkább kétszinűnek vala mondható, úgy e helyzet ama nyilatkozat következményei folytán még inkább elviselhetetlenné lőn.

E nyilatkozat ugyanis éppen a döntő pillanatban érkezett meg. A diván már elhatározta volt, miszerint Mehemetnek további engedményeket is kész leend tenni, úgy az ezeket Alexandriába vivő követ, valamint annak elindulási napja (julius 29.) ki volt már jelölve: midőn jul. 27. az együttes eljárásra vonatkozó, minden kétséget kizáró inditványok a pápai követnél benyujtattak. Most tehát minden pillanat drága volt. Még az napon egy összjegyzék iratott alá, melyben a porta felszólittatott, hogy mindaddig óvakodjék ez ügyben véglegesen dönteni, mig a nagyhatalmak, kiknek a keleti kérdésre vonatkozó együttműködése immár biztositva van, szintén közreműködni fognak. Ezen összjegyzék julius 28 án a diván elé terjesztetett.

E jegyzék, mint gondolni lehet, a diván határozatainak egészen más irányt adott. Mert nem az volt most már a szőnyegen forgó főkérdés, hogy vajjon megegyeztethető-e az ozmán birodalom becsületével, miszerint annak saját belügyében (az úr és hűbérnöke közti ügyében) a nagyhatalmak beavatkozása megtüressék-e, amint az egyik hivatalos ügydarabban igy jelentetik, hanem mihelyt a diván a nagyhatalmak által nyujtandó segély felől tisztában volt, azonnal elhatározta, hogy a fenyegetőző hűbérnöknek többé egy talpalatnyit sem fog engedni.

„A portának“ — igy szólt Nuri effendi az öt nagyhatalom követeihez, „sem hadserege, sem pedig hadi hajóraja nincs, mit tehet a porta tehát, ha Mehemet Ali által megtámadtatik? Vajjon az öt nagyhatalom védelmére fog-e akkor kelni?“ — A követek, köztök némi habozás

után a franczia is, erre azt válaszolták, hogy a nagyhatalmak nevében ezt megigérhetik. Ezután azonban a követek is érvényesiteni kivánták ama kötelezettséget, melybe a porta az összjegyzék elfogadása folytán jutott, vagyis hogy a diván Mehemettel nem fog titkosan kiegyezkedni soha. Nuri effendi e kötelezettséget elfogadta. Most tehát olyatén szövetség jött létre, mely Mehemetnek előbbeni igényeivel nem csak hogy homlokegyenest ellenkezett, hanem ezenkivül az ő befolyásának is hatást szabott. Konstantinápolyban most valamennyien bátorságra gerjedtek Mehemet ellenében, a miniszterek szintúgy mint az ulemák, s a vidéki pasák is hozzájok csatlakoztak.

S e szövetségben még Francziaország is tényleg részt vett, mely pedig Mehemet hatalmát a sajátjául tekintette!

Ez ország több tekintetben mindkét fél irányában le volt kötelezve; — szükségképpen oly tarthatatlan állás, mely nem egy veszélyt rejtett méhében!

Az Angol- és Francziaország közti viszony.

Az emberi dolgok törvényén alapul, miszerint az oly szövetség, mely valamely kitüzött czél elérésére törekszik, akár homályosan, akár tisztán áll előtte ezen czél, amint az utolsó lépés megtételének pillanata elmulasztatik, magától felbomlik.

Minthogy az orosz-ellenes irányzat, mely Angliát Francziaországgal leginkább egyesité, nem mehetett teljesedésbe, sőt inkább a franczia az angoloknak határozott inditványait oly lanyhán fogadták, mely lanyhaság a valódi összműködést teljesen kizárni látszék, ilyképpen a két hatalom közti természetes ellentétek mindinkább előtérbe léptek.

Azt ugyan nem lehet állitani, mintha Angliának határozott érdekei lettek volna Mehemet irányában, azonban az angolok sem kedvelték őt már, minthogy időközben az ő egyedurasági rendszere tévedésekre adott alkalmat, mig a keletre irányuló befolyásától már félni kezdettek.

Ponsonby határozottan állitja, hogy Mehemet a perzsa sahhal szövetségre szándékozott lépni, még pedig ugyan-

azon időpontban, midőn ez utóbbi Angliától elválni és Oroszország felé közeledni kezdett, s a midőn közte s Kabul-, Lahor-, a mahrattok sőt a birmánok közti szövetségéről volt szó. Vajjon Anglia oly hatalmat segitsen-e megalapitani, mely egykoron reá nézve, Indiát illetőleg még veszélyessé válhatik? Az angolok még gyanúsabb szemmel kisérték Mehemetnek Francziaországgal való összeköttetéseit, mint magát Mehemetet. A régi hagyományos ellentétek még mindig fenálltak mindkét részen egyaránt. Amint a Tuilleriák kormányának nem ment ki eszéből, hogy az Egyiptomra vonatkozó védnökséget magának megszerezze, úgy az angolok is veszedelmesnek tartották, hogy egy oly nagy európai hatalom mint Francziaország, az Indiába vezető útat, Angliának sajátját, saját befolyása alá keritse.[1])

Már az előbbeni tárgyalások alkalmával észrevehető volt, miszerint a két hatalomnak Mehemet ügyére vonatkozó irányzata nem egyezett meg egymással, azonban általános érdekeik közössége még ekkor nem engedte azt oly nagyon előtérbe lépni. Most azonban lehetetlenné vált azt tovább is háttérbe szoritani.

Az angol részről mindenekelőtt a hadihajóraj kiadatását sürgették, mely teljes ellentétben a keleti valamint a nyugati államjoggal is, a főúrtól annak hűbérnökéhez átpártolt volt. Palmerston azt inditványozta, miszerint az angol s a franczia hajórajok tergernagyjainak közös utasitás adassék, melynek alapján ezek Mehemetet annak teljesitésére kényszeritsék. Magától értetik, hogy Soult marsall az ilyneműközreműködést megtagadta.

A porta éppen azon pillanatban, midőn az összejegyzék megjelent, arra határozta el magát, hogy Mehemet számára az Egyiptomra vonatkozó örökös uralmat, bár a porta fenhatóságának fentartásával, engedélyezi, ezenkivül azonban mást semmit. Ausztria ezek után azt inditványozta, hogy e lemondás fogadtassék el a tárgyalás alapjául, az ellentétes érdekek kiegyenlitése czéljából pedig hajlandónak mutatkozott a fentebbinél több

---

[1]) Bulwer a fentebb idézett helyen igy ir: „The mistress of India cannot permit France to be mistress directly or indirectly of the road to her Indian dominions.“

engedményt is tenni, igy pl. hogy a pasa legalább Szyriát élethossziglan birtokolhassa. Metternich herczeg csak is ily módon vélte Francziaországot kielégithetni, hol most leplezetlenül az állitották, miszerint Mehemet a Niszib mellett nyert győzedelme folytán, melyet a porta visszás eljárásának köszönhetett, mindenesetre nagyobb engedményekre jogosittatott fel, mint amilyeneket előzőleg követelt volt; azt is előre lehetett látni, hogy Mehemet semmi más határozatba nem fog szép szerével beleegyezni. Palmerston lord azonban most már ezzel sem volt megelégedve. Ő ugyanis azt követelte, hogy Mehemet számára az egyiptomi örökös birtok fejében Szyriának azonnali elhagyása tüzessék ki feltételül. Jól tudta ugyanis a lord, miszerint ha e ponthoz állhatatosan ragaszkodik, azt a többi hatalmak is bizonyára magukévá teszik. Eszerint még augusztus havában meghagyta a bécsi angol követnek, ez ügyeknek közös tárgyalásai legtöbbnyire Bécsben folytak akkor, hogy azon esetre, ha a többi négy hatalmat nem nyerhetné meg mind az angol felfogás számára, legalább azon igyekezzék, hogy e hatalmak néhányával sikerüljön megegyezésre jutnia, feltéve, hogy e megegyezés elégséges erkölcsi súlyt és kellő anyagi eszközöket nyújthat.

Az angol követ kérdést intézett, vajjon az esetre, ha ama néhány hatalomban nem Francziaország, hanem Oroszország foglaltatik bent, szintén az utasitás értelmében kelle-e eljárnia? Palmerston éppen nem habozott, hogy e kérdésre igennel feleljen. Az éleseszű és eltökélt Palmerston véleménye már kezdettől fogva oda irányult, s ezt azzal indokolta, hogy a fenti eljárást Angolország érdeke követeli. Ha az angol kormány ennek érvényesitésétől visszariadna, úgy oly függési viszonyba kerülne Francziaországgal szemben, mely becsületét sértené.[1])

Hogy azonban a francziákkal se szakitson azonnal, Sebastiani, a franczia királyság képviselője előtt úgy

---

[1]) Palmerston Melbourneához, 1840. évi jul. 5. (Bulwernál, 359. lapon): „I think it would in the present instance, lead England to make herself subservient to the views of France for the accomplishment of purposes injurious to British interests.“ — Palmerston lordnak a szyriai kérdésben elfoglalt álláspontját

nyilatkozott, hogy ezen eset azonos az 1832. évi esettel, midőn Angol- és Francziaország Hollandia irányában kényszeritő rendszabályok alkalmazásához fogott, anélkül hogy a többi hatalmak velök egyetértettek volna. S valóban, az eset hasonlitott amahhoz az európai népjog tanai és szokásai tekintetében, mig politikailag azzal teljesen ellenkező vala. Akkor ugyanis Anglia és Francziaország még egy úton jártak, most azonban már szét kezdtek válni egymástól. Most már az Oroszország irányában viseltető közös ellenségeskedés hangulata is megváltozott.

Ha Soult még mindig ragaszkodott azon szándékához, hogy t. i. mihelyt a Boszporusba orosz hajóraj evez, a régi megállapodások szerint ugyanoda franczia és angol hajóraj is benyomulni fog, az angolok már nem voltak többé e véleményen. Ők ugyanis azt válaszolták erre, hogy egészen más dolog, ha Oroszország az ő hajóráját az európai hatalmakkal egyetértőleg küldi oda, mint ha, előbbeni szándékához képest, ugyanazt önkéntesen cselekszi.

Mint látjuk, a viszonyok teljesen megváltoztak.

Az Angol- és Oroszország közti közeledés.

Arra most gondolni sem lehetett többé, hogy azon háború, mely európai elvháborúvá fenyegetőzött válni, ott, a Dardanellák mentében valaha ki fog törni. Azon két, alkotmányos hatalom ugyanis, mely a háború viselésre hivatott lett volna, most nem egyezett már többé meg egymással.

Azt sem lehetett többé várni, hogy Mehemet ott, a keleten függetlenné válik, avagy Konstantinápolyban valami nagy befolyásra teend szert.

Ily nagy világtörténelmi eseményekre nem volt már többé kilátás.

A függő kérdések mindazonáltal még mindig nagyon

---

tárgyaló, körülményes irata maradt fent, mely azonban a tárgyalásoknak csakis külsőségére vet fényt a Guizot által a lordnak tett szemrehányás tekintetében. A valódi indokokat itt hiába keressük.

fontosak voltak; a keletre nézve az, hogy melyik leend Mehemet tartománya, vajjon Szyriát és Egyiptomot, melyeknek birtoka tekintélyes állást biztositandott számára, megtarthatja-e vagy sem; — a nyugatra nézve pedig az, hogy Anglia, azon egy pontot kivéve, melyben Oroszországhoz közeledett, a többire nézve ragaszkodik-e ellenzéki álláspontjához?

Minthogy a két külön politikai rendszer közti ellentét főleg ezekben összpontosult, látni való tehát, mily érdekek voltak mindehhez hozzá fűződve.

Bécsből és Berlinből, hol inkább a kérdés általános oldalát szellőztették, minthogy a külön érdek távol állt tőlök, figyelmessé tették az angol minisztert, hogy a Mehemetre vonatkozó kérdésben mindaddig nem érendi célját, mig nagyobb bizalmat nem sikerülend létre hoznia.

S nem nyilatkoztathatjuk-e leplezetlenül, hogy azon eszmék, melyeket Anglia jelenleg a porta érdekében védelmébe vett, a három szárazföldi hatalom rendszerével teljesen megegyeztek?

S Koszrev nagyvezir éppen nem rosszul fogta fel a helyzetet, midőn Európával a szultánra vonatkozó kedvező nyilatkozatait azon természetes osztályrészre vezette vissza, melyet egyik kormány a másiknak engedélyez. Ez volt aztán annak is oka, hogy Mehemetnek azon szándéka, melyszerint Koszrev, az ő személyes ellensége a nagy úr tanácsából eltávolittassék, megbotránykozással s egyhangúlag visszautasittatott. Azon eszme, hogy t. i. a szultán a törvényes úr, Mehemet pedig nem egyéb, mint lázadó hűbérnök, a hajóraj átpártolása óta gyakran érvűl szolgált Angolországnak Francziaországgal való tárgyalásai alkalmával. Francziaország tulajdonképpen nem mondott ennek ellene, azonban a belőle levont következtetéseket a maga részéről nem helyeselte. Mig ellenben Oroszország két szövetséges társával együtt teljesen egyetértett a fentebbi, mint tulajdonképpen az ő saját eszméjével.

A mindkét oldalról végbement előzmények után, melyek oly hosszú idő óta végre most barátságos jellegűek voltak, Oroszország az 1839. év augusztus havában külön üzenetet küldött Angliába, a következő indokolással: „Az oroszok czárjának jelenleg van oka azt hinni,

miszerint az angol kormány most nagyobb rokonszenvvel viseletik Oroszország irányában, s ennek politikája felől igazságosabb véleménynyel viseltetik, mintsem eddigelé."

Ezek után Brunnov báró szeptember havában igen szivélyesen fogadtatott Londonban, s ott a tárgyalásokat megnyitotta.

Oroszországnak még mindig az volt szándékában, hogy a Dardanellák elzáratását a népjog alapelvéül elismertesse, vagyis hogy azon biztonságot, melyre a Feketetengeren szüksége volt, magának minden áron megtartsa, s ne engedje, hogy az ozmán birodalomra nézve kezei oly ünnepélyesen és örökre megkötve maradjanak. Továbbá azon kizárólagos jogot is igényelte, hogy Konstantinápolyt a tenger felől Mehemet ellenében védelmezhesse, s mit sem akart hallani affelől, hogy a Márványtengeren idegen hajórajok is megjelenhessenek. Mig ellenben megigérte, miszerint az unkhiár-szkelesszii szerződésről lemond, s hogy a mostani segélynyújtást, vagyis haderejének mozgósitását nem ezen szerződésnek, hanem az európai közmegegyezés kifolyásáúl fogja tekinteni.

Éppen nem lehet csodálni, hogy a francziák, kikkel eme inditványok talán nem is közöltettek egész terjedelmökben, azokat élénken kifogásolták. A szerződés megszüntetésére ugyan nem nagy súlyt helyeztek, minthogy az már úgyis a legrövidebb idő alatt lejárandó volt. A francziák továbbá arra is hivatkoztak, miszerint Oroszország ily előzetes eset által a keleten szerzett kivételes állását mintegy szentesiteni akarja. Angliában azonban azt mérlegelték, hogy ezen ajánlat, ha nem is volt kielégitő, mégis fontos engedményt foglal magában. Avagy azon körülménynek semmi jelentősége nem lett volna, hogy egy oly szerződés semmisittetik meg s annak még esetleges megújitásáról is lemondanak, mely ellenében azelőtt annyiszor óvást emeltek, s melyet magukra nézve sérelmesnek tartottak? Az orosz nyilatkozatok a többi pontokra nézve is kielégitők és előzékenyek valának, minden kedvezőtlen magyarázat kizárásával. Az egyiptomi ügyben Oroszország teljesen az angol követeléshez csatlakozott, hogy t. i. Mehemet az ozmán hajóraj

kiadására, s a szultán által elébe szabandó feltételek elfogadására kényszerittessék.

Ha az ázsiai viszonyokra nézve az orosz s az egyiptomi befolyásnak habárcsak közvetett nyilvánulása is kivánatosnak látszott, úgy Angliára nézve is nagy horderővel birt, hogy Mehemet ellen közös fenyitőrendszabályok helyeztettek kilátásba.

A Vindzorban tartott minisztertanács alkalmával az angol miniszterek az orosz ajánlatok fontosságát elismerték. „Ők meghajoltak", mint Palmerston mondá, „ő császári felsége becsületes szándékai előtt", s el voltak tökéllve, hogy kitűzött czéljokhoz, vagyis hogy Szyriát a szultán számára ismét megszerezzék, még Franczia-ország hozzájárulása nélkül is továbbra is ragaszkodnak. Azt azonban éppen nem titkolták, hogy némely pontra nézve Oroszországgal nem értenek egyet. Mindenekelőtt azon jogukról nem akartak lemondani, melynél fogva Mehemet támadása esetére, Konstantinápoly védelmére az ő hajórajuk is megjelenhessék. Palmerston azon alapelvből indult ki, hogy szabály szerint mindkét tengerszoros zárva legyen az idegen hadihajók előtt, azon esetre azonban, ha az egyik kivételesen és közös czélra az oroszok számára megnyittatnék, a másik tengerszorosnak is nyitva kell lennie az angol hajók előtt. Az ő véleménye oda irányult, hogy az angol nemzetnek meg kell tudnia, hogy a kizárólagos orosz védnökség elve nem fogadtatott el, és a közreműködés jogát követelte, ha az nem is erős.

Minthogy eszerint még mindig oly alapelvek álltak egymással szemben, melyek fölött már oly rég idő folyt a vita, úgy látszott tehát még a Johannisbergen tartott értekezlet alkalmával is, hogy a kitüzött czél nem egyhamar lesz elérve.

Alapjában azonban az egész viszály oly esetlegességre vonatkozott, melynek bekövetkezése nem igen volt várható.

Oroszország elhatározta, miszerint Anglia követeléseihez hozzájárul. A czár deczember hó 10-én kijelentette, miszerint távol áll tőle, hogy valamely kizárólagos befolyás után törekedjék, ő elismeri Angliának azon kényszerhelyzetét, melynél fogva az tengeri erejének

közreműködésétől el nem állhat, ő tehát e hatalom kívánságának kész engedni; ha tehát a fenti eshetőség bekövetkezik, úgy a közös eljárásában részt venni szándékozó hatalmak zászlói bizonyos számú a Márványtengerre evezendő hajók által képviseltessenek.

Ennek folytán mindkét függő kérdés megoldást nyert, még pedig Oroszországnak önkéntes közeledése következtében, mely úgy az egyik mint a másik tekintetben is az angol javaslatokhoz csatlakozott volt, s létre jött egyszersmind a hatalmak közös megállapodása is, amelynek ügyében most csak az a kérdés merült fel, vajjon Francziaország részt veend-e benne, vagy sem.

A francziaországi belmozgalmak közrehatása.

Ez magában véve lehetségesnek látszott, minthogy csakis a kellően nem indokolható bizalmatlanság állithatta azt, mint ez valóban meg is történt, hogy t. i. a czár nyilatkozata nem egyéb, mint az unkhiár-szkelesszii szerződés változata, ami pedig a fődolgot illeti, erre nézve már Sebastiani, a londoni franczia követ azon inditványt tette volt egykor, hogy a pasa számára Egyiptomon kivül nem ugyan az egész Szyria és Arábia, mint az eddigelé követeltetett, hanem Szyriának csakis déli része engedtessék át, s ezen inditványt már Londonban is tényleg elfogadták. Csakis a határokra nézve támadhatott minden pillanatban viszály. Sebastiani a pasa számára még Beirutot és Damaszkust is követelte, Palmerston pedig a szultán számára Akrét kivánta megmenteni, valamint hogy a szultánnak a Mekkába vezető egész karavánút visszaadassék. Világos, hogy az ilynemű nézeteltérés miatt éppen nem volt a meghasonlásra szükség.

Valóban, ennyire mégsem jutottak. Francziaországban oly mozgalom támadt, mely mig az államot teljesen forrongásba juttatta, egyszersmind a külpolitikára nézve is szükségképpen befolyással volt. A Molé-miniszteriummal szemben, mely a kormányzatot vitte anélkül, hogy a képviselői kamara pártárnyalataival s azok főbb embereivel sokat törődött volna, egy oly szövetség alakult meg, mely első sorban azon igyekezett, hogy a kamará-

nak a közügyekre nézve azt megillető befolyását ismét helyreállitsa. A kamara kebelében a legitimisták s a köztársaságiak pártjain kivül még három nagyobb párttöredék létezett, ú. m.: a baloldal, a balközép s a jobbközép, melyeknek élén Barrot Odilon, Guizot és Thiers állottak. Eme három pártvezér, s az általok képviselt pártárnyalatok nagyon különböző jellegüek valának s elveik egymástól nagyban eltértek, egymással azonban a jelenlegi kormány megbuktatására mégis szövetkeztek volt, anélkül, hogy egymáshoz különben már ennek folytán is közeledtek volna. A jobboldal ugyanis a forradalom irányzatával ellentétes álláspontot foglalt el, mig ellenben az a baloldalra nézve élénk befolyással birt; a balközép pedig, noha a fenti irányzatot éppen e párt kárhoztatta legelőször, mégis némi hajlammal látszott a forradalmi törekvések irányában viseltetni. Fülöp Lajos királynak nem tetszett a baloldal túlsúlya; ő Guizot előtt egy alkalommal akként nyilatkozott, miszerint e párt a jobbközép párttal szemben éppen oly ellentétes alapon áll, mint magával a királysággal szemben. Sokáig tartott, mig újabb kormány alakittatott, ez csak azon pillanatban történt meg, midőn lázadó mozgalmak kezdtek felszinre vergődni. A később Soult marsall elnöklete alatt megalakult miniszterium a királynak tetszésével dicsekedhetett, amennyiben az e pillanatban lehetséges volt. Azonban az ügyek élén mégsem Lajos Fülöp állott, még a külügyekre nézve sem. Ezentúl az egyiptomi ügyre vonatkozó engedményekről többé szó sem lehetett.

Ha a király hajlandó is volt erre, s ez ügyben engedékeny javaslatokat is terjesztett elő, e körülmény a miniszteriumra nézve ismét egy okkal többet szolgáltatott arra nézve, hogy a királynak közvetlen befolyása ellen felszólaljon s ama javaslatok ellen síkra szálljon. A marsall és társai kereken megtagadták a Sebastiáni által tett javaslatot, aki pedig a király benső bizalmas tanácsadójául tekintetett. Ők elegendőnek tartották, ha Mehemet csak Orfát és Diabekirt üriti ki, Adanát pedig, melyre nézve nagy akadályok merültek fel, minthogy az számára a Taurus-szorosokat biztositja, s különben is már hat év óta birtokában van, feladja. S ha továbbá

megkérdeztettek, hogy azon esetre, ha Mehemet még ezen megegyezést is visszaútasitaná, vajjon el vannak-e tökélve arra, hogy ellene kényszeritő rendszabályokhoz nyúljanak, erre azt válaszolták, miszerint ezen ügyben csak akkor lehet majd tanácskozni, ha a fődologra nézve előbb egyetértés jön létre. Nagyon bizonytalan volt tehát, vajjon lehet-e reájok számitani. Némi megfontolás után Soult az Oroszország által inditványozott olynemü közreműködés eszméjét is elvetette, melynél fogva az a szövetségesek részéről korlátozott haderővel, mig az oroszok részéről teljesen korlátlanul lett volna foganatositandó. Az angol követ az 1840. évi január havában kelt jelentésében arról tudósit, miszerint nem hiheti, hogy ilynemü megegyezés a francziák által elfogadtatnék.

Az ez évi ülések már megnyittattak, melyekben oly hangulat nyilvánult, mely az eddiginél még határozottabb sikereket követelt. A királyi trónbeszéd az ozmán birodalom sértetlenségének további fentartásáról szólott, mely fogalomnak Mehemetre nézve jelenleg kedvezőtlen értelmet tulajdonitottak Európában, s a trónbeszédben továbbá az is előfordult, hogy a király a francziáknak Mehemet Ali irányában viseltető rokonszenve érdekében eddigelé még nem tett eleget. Már a pairek kamarájában tanácsosabbnak tartották, hogy inkább a függetlenség sem mint a sértetlenség fentartásáról beszéljenek;[1]) nyilvánvaló volt, hogy e frázis Oroszország ellen van irányozva, mig a királynak nyilatkozatát úgy is lehetett értelmezni, hogy az Mehemet ellen intéztetett. A képviselők kamrája még leplezetlenebbül nyilatkozott. Nem az volt ugyan czélja, hogy a „sértetlenség“ eszméjét elhagyja, azonban azt mégis kijelentette, hogy ha Franczia-ország a hosszu idők által szentesitett jogokat védelmezni hajlandó, úgy arra is el legyen tökéllve, hogy az újonnan szerzett jogokat szintén fentartsa; miért is oly szerződést kell létrehozni, mely ezeket éppen úgy, mint amazokat is biztositsa.

Egyáltalában a királyi előjogokra nézve szerfelett

---

[1]) Prokesch művének 161. lapján e jasvaslatot megemliti ugyan, azonban Ausztriának ezen ügyben való közvetitéséről hallgat.

kedvezőtlen hangulat került most felszínre, melynek oka az volt, hogy a miniszterium egyesitésének eszméje kizáratott.

A király szándéka mindenkor odairányult, miszerint egy miniszteriumot sem enged magára erőszakoltatni. Azt sem titkolta el, hogy ha ily miniszteriumot végre is kénytelen lenne elfogadni, azt sohasem fogná támogatni. A kérdés tárgyát mindenkor az képezte, mily viszonyban álljon a királyi hatalom az állami nagy testületekkel, nevezetesen a képviselőkamarával szemben. A király szilárdul el volt tökélve, miszerint a kamarának nem fogja magát alárendelni. Az ellenkező eszmét a balközép élén álló Thiers képviselte, mely eszme azután mégis főlényre jutott.

A király végtére is engedni lőn kénytelen.

Guizot, az egyesitett miniszterium egyik vezérférfia eközben az egyik legfontosabb diplomácziai állomásra, a londoni követségre, Sebastiáni helyére lőn meghíva. A király tehát most Thierst, a balközép vezérét az új miniszterium alakitásával megbizta, melynek azután Thiers elnökévé lett. (1840. évi márczius 1.)

Az ily vezetés alatt álló franczia nemzettel való esetleges összeütközéstől annyira aggódott mindenki, hogy most már az angol miniszterium is közeledni kezdett.

Anglia főleg az osztrák követ közvetitése folytán, aminthogy Ausztria Szyriának élethossziglani birlalását Mehemet javára már ezelőtt is engedélyezte, az 1840. évi május hó 5-dikén a francziáknak azon engedményt tette, hogy a pasa számára úgy az akrei vár, valamint a Tiberiász tavának összes területe is élethossziglan biztositassék. Egyszersmind azon véleményének adott kifejezést, hogy a szultán ha csak Beirutot birlalja is, még mindig elég erővel fog rendelkezni a pasával szemben. Oly javaslat volt ez, mely Sebastiáninak előbbeni javaslatához tényleg nagyon hasonlitott.

Ilynemü javaslatokat azonban az új miniszterium, mely most szerfelett erős lábon állott, még kevésbbé fogadhatott el, mint sem a régi kabinet.

A XIX. század összes szabadelvü férfiai közől, nézetem szerint leginkább Thiers Adolfot illeti a dicséret pálmája. Ő volt az ugyanis, ki a szabadelvüség érdeké-

ben minden irányban lankadatlanúl küzdött. A legszélsőbb forradalmi elemek folyton megújuló hatalma, a radikálizmus, s a szocziális köztársaság elleni küzdelemben neki valóban oroszlánrésze volt. Az ő állása és alapelve azonban más tekintetben is felette fontos volt. Ez utóbbi odairányult, hogy a király uralkodjék ugyan, de ne kormányozzon. Ezen eszmét, mely az angol alkotmánynak hasonmása volt, igyekezett most Thiers Francziaországra nézve is a finom és ügyes Fülöp Lajossal szemben érvényesiteni.

Miután Thiers a miniszteriumba lépett, inkább a baloldallal kezdett rokonszenvezni mintsem a jobboldallal. Minthogy azonban a kamarában biztos többségre még nem számithatott, ennek folytán el volt tökélve, hogy azt feloszlatja, mely szándékát illetőleg úgy a köztekintély, mint a sajtó által is támogattatott, s igy alapos reménynyel birt, hogy az általa most elégtelennek tartott és mellőzött kamara helyébe az ő elveinek megfelelő újabb kamarát helyezhet. A király azonban, ki különben vele mint régi meghitt emberével szokott volt bánni, e tervet nem helyeselte. Guizot az ő emlékirataiban azt állitja ugyan, hogy a király legalább bensőleg a jobboldalhoz szított; legalább ő előtte úgy tünt fel a dolog; azonban a fenti állitás mégis kétségbevonható. Thiers egykor felhozta előttem azon párbeszédet, mely közte és Fülöp Lajos közt folyt le. A király a miniszterium egyesitése ügyében igy szólt volna hozzá: „Ti hárman, vagy négyen vagytok," (őket ujjain előszámlálván) „én csak magam vagyok; de én legyőzlek benneteket, mindnyájatokat," vagyis hogy az egy akarat győzedelmeskedni fog a három-négyféle egymástól különböző akarat felett.[1]) A királyt már ekkor nem egyszer lehangoltnak látták; a főminiszter olykor feltünő hidegen fogadtatott, sőt már arról is szó volt, hogy a jobbközép néhány előkelő tagja szintén részt veend a kormányban; a helyzet éppen nem volt világos. Thiers azonban a

[1]) Thiers ugyanezt Senior előtt is elbeszélte; különben éppen nem lehet mindazt, mit Thiers beszélgetés közben állitott, történelmi okmánynak tekinteni, sem pedig abból következtetéseket levonni.

kamaráknak az 1840. évi julius havában történt elnapoltatása alkalmával mégis a kormányrúdnál maradt, s igy a külügyekre nézve oly politikát folytathatott, minő neki tetszett. Az angol követ még mindig remélte, hogy Szyriának élethossziglani birlalását Mehemet javára ki lehet eszközölni. Ő azon véleményben volt, miszerint Ausztria, Poroszország s az angol miniszterium egy része végre mégis elfogadják eme javaslatot, csakhogy a béke ne veszélyeztessék. A miniszterelnök sem mondott le azon szándékáról, hogy t. i. Szyriának és Egyiptomnak birlalása Mehemet érdekében biztosittassék. Ő ugyanis akként volt meggyőződve, hogy e czélnak elérése felérne egy nagyobb hóditással. Megbizta tehát követjét, hogy ha bár nem is véglegesen, de mégis jelentse ki, miszerint „ezen ügyek elintézésével még lehet várni.“

A miniszterelnök már azelőtt is azt állitotta, hogy az lenne a legczélszerübb, ha Konstantinápoly és Alexandria között közvetlen érintkezés jönne létre. Úgy látszott, hogy ezen eszmét most ő maga igyekezett megvalósitani.

A julius 15-diki szerződés.

Annyi bizonyos, hogy ha ez eszme megvalósitása sikerülendett, ez esetben a franczia politika tökéletes győzelmet aratott volna. Azon körülmény ugyanis, ha Mehemet birtokában meghagyatik, s a Konstantinápolyval való érintkezés azonnal és közvetlenül megkezdetik, a francziák számára túlnyomó befolyást biztositott volna a keleten.

Konstantinápolynak az alkirálylyal szemben való ellenséges viszonyai némi idő óta feltünően barátságosabbak lettek. Khoszrev, Mehemetnek legrégibb s leggyülöltebb ellenlábasa eltávolittatott. Mehemet most a török hajóraj kiadására késznek nyilatkozott, s csakhamar az anyaszultánné is irt az egyiptomiakhoz átpártolt Kapudán pasának, őt visszatérésre szólitván fel, minthogy a viszonyok is már megváltoztak. Számi bég, Mehemetnek egyik képviselője is indulófélben volt Konstantinápoly felé.

Angliában azt tartották, hogy Mehemet a hajórajt nem fogja minden feltétel nélkül kiadni, s nem hiában

osztogatja az ajándékokat. Már mintegy elérkezettnek látták azon pillanatot, midőn Mehemet ott az ő kívánsága szerinti kiegyezést fog a franczia befolyás ótalma alatt létrehozni.

Könnyü belátni, miért nem voltak Angliában megelégedve az oly kilátással, melynek folytán az összes eddigi fáradozások dugába dőltek volna; az ezen ügyben beérkezett hirek nagymérvü ellenszenvet gerjesztettek; az angolok el valának tökélve, hogy ennek elleneszegülnek.

S a véletlen folytán e hir egy másik hirrel kapcsolatban egyszerre érkezett meg, azon lázadás hirével ugyanis, mely Szyriában Mehemet ellen kitört.

A Libanon vidékén lakó keresztények ugyanis vonakodtak Mehemet azon követelését teljesiteni, hogy az egykor éppen ő általa reájuk bizott fegyvereiket kiszolgáltassák; a marónitákkal jelenleg a drúzok is egyesültek, az egész tartomány ellenszegült; Jeruzsálem közelében néhány egyiptomi zászlóalj a felkelő csoportoktól vereséget szenvedett, Napluszban pedig az adófizetést tagadták meg. Igy aztán annak szükségességéhez, hogy t. i. itt valamit okvetlenül tenni kell, még az alkalom is hozzájárult.

Eddigelé Palmerstonnal szemben még mindig készen állott az angol minisztertanácsban néhány szavazat, mely megfontolandónak vélte, hogy Francziaországgal szakitsanak-e, vagy nem: most azonban Palmerston győzött. Azon vélemény, melyszerint előbb Szami bég küldetésének eredménye lett volna bevárandó, most mellőztetett, minthogy most már ha valamit tenni szándékoztak, azt éppen nem lehetett többé halogatni, nem volt szabad azon hónapokat bevárni, midőn ott a zivatarok kezdődnek s a betegségek is kitörnek.

Julius hó 8 án tehát az angol királynő kabinetjében azon határozat hozatott, miszerint Francziaországnak a Mehemet Ali ellen foganatositandó kényszerrendszabályokban való részvételétől elállanak.

Mig a franczia követ akként nyilatkozott, hogy az ügyek központja jelenleg Konstantinápolyban keresendő, azalatt az ő közvetlen közelében oly szerződés fölött tárgyaltak, melynek a dolgot okvetlenül megérlelnie kellett.

Az előzmények, valamint a váltott nyilatkozatok után semmi kétség sem forgott többé fent aziránt, miszerint a három szárazföldi hatalom Angliával egyetért.

Igy tehát a szerződés az 1840. évi julius hó 15-én tényleg létrejött. A négy hatalom a szultánnak Londonban tartózkodó meghatalmazottjával abban egyezett meg, hogy a pasa számára bizonyos hódolati időszakokat tűztek ki, melyek közől minden későbbi kevesebb engedményekkel lett volna összekötve, s hogy vonakodása esetére őt erőhatalommal kényszeriteni fogják.

Európa tehát a szultán javára egyesült most, főleg azon indokból, hogy Francziaország ne juthasson túlsúlyra a keleten, s most azon veszélytől sem riadt többé vissza, hogy annak folytán Francziaországgal szemben feszült, sőt talán ellenséges viszonyba jutand.

Mert hogy odáig fog fejlődni a dolog, az már előrelátható volt.

Francziaország ellenszegülése.

Európában már régóta szokásban volt, hogy minden egyes hatalom külön, sőt együttvéve valamennyien is megtörténni hagyták azt, amit nem akadályozhattak meg. Most is azt várták tehát, hogy ez leend Francziaország politikája is, amint ezt Palmerston egykor Sebastianinak legelső ellenvetése alkalmával már eleve jelezte volt; a francziaországi angol követ pedig úgy látszott hogy el van tökélve, miszerint a régi viszonyokat minden más tekintetben is folytassa.

Ez azonban jelenleg sokkal nagyobb nehézségekkel járt, minthogy az ezen időszakbeli franczia közigazgatás tulajdonképpen az előbbeni korszaknak reá nézve hátrányos irányzata miatt lőn ellenzékivé.

Jelenleg azok jutottak a kormányra, kik az egyiptomi érdekeknek, valamint ezek összes következményeinek védelmét magukra vállalták, s kik jó érzelmű egyiptomiaknak neveztettek, ellentétben a rossz érzelmű egyiptomiakkal.

Most csak azt volt a kérdés, vajjon rendelkezhetnek-e ezek az igényeik érvényesitésére szükségeltető eszközökkel?

Ő előttök úgy látszott, hogy igen, minthogy az utóbbi években mitől sem óvakodtak annyira, mint a Francziaországgal való szakitástól, eme mozgékony és harczias néppel való háborútól, mely egyszersmind a többi hatalmakat is kül- és belháborúval fenyegette volna.

Thiers miniszterelnök, ki a szövetség megszegését úgy tekintette, mint egyik nemzetnek a másik által való személyes megsértését, már akár saját megfontolás, akár pedig a franczia becsületnek természetes ösztöne által sarkaltatott, de mégis eltökélte magában, miszerint a helyzetet teljesen kizsákmányolandja.

Az angol ügyvivő julius 20-án némely más ügyek felől kivánt vele értekezni. Thiers azonban azt válaszolta neki, miszerint ilyetén taglalásokra nincs már többé idő: „az Anglia és Francziaország közti szövetségnek", úgymond, „most már vége!" Ha Anglia a keleti kérdésben Francziaországtól elszakad, ennek okvetlenül teljes szakitás leend a vége. Ha azonban őt hazája tekintélye és érdeke valamely cselekményre készteti, ez esetben nem fog mitől sem visszariadni. „Nem tehetek másképpen, én azonban oly eseményeket látok már előre, melyek Európa békéjét fenyegetni fogják."

S ezen értelemben további nyilatkozatokat is tőn.

A válasz, melyet Thiers a julius 15-ki szerződésre adott, néhány rendeletből állott, melyeket a „Moniteur" czimű hirlap augusztus 1-ki száma tett közzé; e rendeletek értelmében Thiers az 1836. évi hadjutaléknak még hátralékban levő részét, valamint az 1839. évi összes hadjutalékot is behivta, s ezenfelül még elrendelte, miszerint a tengerészeti haderő 10.000 matrózzal, 5 sorhajóval, 13 csavargőzössel és 5 gőzhajóval szaporittassék, minek folytán mindkét irányban a legnagyobb hadi készületek megtétettek. Továbbá kijelentette az angol követ előtt, miszerint azon módot, melylyel Anglia az eddigi szövetséget megszegte, az egész nemzet úgy tekinti, mint meggyaláztatást: igy tehát valamennyi miniszternek, bármiképpen hivatik is, az a kötelessége, hogy nemzetét oly állapotba juttassa, miszerint az saját méltóságát megvédhesse.

Konstantinápolynak pedig tudtúl adatott, miszerint

Francziaország a szerződés megkötését úgy tekinti, mint a szultán által rajta elkövetett sértést.

A francziák szándéka azonban annyira nem terjedt ki, hogy a szerződés foganatosításának erőhatalommal is ellene szegüljenek. Kétségkivül tévedés lenne azt hinni, mintha Mehemet a Konstantinápoly ellen intézendő hadjárattal izgatni akart, avagy a szultán azzal fenyegettetett volna, hogy az arab lakosság a törökök ellen fel fog lázadni. Ha a franczia követet halljuk, az úgy nyilatkozik, hogy arra birt megbizatással, miszerint a pasát a védelem szükségességére figyelmeztesse, ami nem látszott oly nehéznek, minthogy a négy hatalom csakis aránylag csekély haderő mozgósitását határozta volt el;[1]) mindenekelőtt az akrei várat s Alexandriát kellett védelmeznie, s ha sikerülend magát tavaszig fentartania, úgy Francziaország igyekezni fog összes erőinek megfeszitésével közvetitést hozni létre, s talán a szerződés tartalmát is sikerül enyhitenie.

Éppen nem forog fent kétség aziránt, hogy minő enyhitésről lehetett itt szó. Mehemet a szerződést azon alakjában, melyben eléje terjesztetett visszaútasitotta, minthogy úgymond nyolcz évi fáradozásainak gyümölcsét nem engedi egy tollvonással megsemmisittetni s éppen nem szándékozik magát elevenen eltemettetni. Végre pedig felajánlta a portának Adana, Kandia és a sz. városok kiszolgáltatását azon feltétel alatt, ha a porta Szyriát neki vagy fiának élethossziglan átadja.

Thiers ezekután kinyilatkoztatta, miszerint ez már a legtöbb, amit Mehemettől követelni lehet, egyszersmind azt is tudtúl adván, hogy ha ezt sem fogadják el, s Francziaországgal mit sem törődve a julius 15 diki határozatokat is érvényesitik, ez esetben, ha saját személyiségéről eltekint is, mégsem hiheti, hogy a kényszerrend-

---

[1]) A franczia szempont Guizot művében („Mémoires, V. köt. 28. lap) következőleg jeleztetik: On comptait fermement à Paris sur la persévérance de Méhémet-Ali dans ses prétentions à la possession héréditaire de la Syrie et sur son énergie à les soutenir par les armes, s'il etait attaqué. On regardait les moyens de coaction qui pouvaient être employés contre lui ou comme absolument inefficaces et vains, ou gravement compromettants pour la sûreté de l'Empire ottoman et la paix de l'Europe."

szabályok foganatosítását bármely franczia miniszterium is összetett karokkal nézné. Oly állapot következik tehát ezután, mely rövid idő alatt az egész világ békéjét fel fogja zavarni.

Úgy látszott, hogy Thiers azon véleményből indult ki, miszerint a mostani békeszerető világban az tekintetik a legerősebbnek, ki a háborúval a leghatározottabban fenyegetőzik. Ő meg volt győződve, hogy legalább a két német hatalmasság, melyek ez ügyben közvetlen érdekkel úgy sem birtak, befolyását oda irányozandja, hogy a Mehemet részére kieszközlendő előnyösebb szerződés folytán a háború elkerültessék.

A szerződés foganatosításának megkezdése.

A francziák azonban mindezen számításaikra nézve csalatkoztak.

Mehemet javaslatain éppen nem segitett azon körülmény, hogy azok a francziák által ajánltattak. Az ezeket tartalmazó irata elútasitó válasznak tekintetvén, ennélfogva a porta úgy felbátorodott, hogy a pasának még Egyiptomtól való megfosztatását is ki merte hirdetni.

A porta tehát, minthogy Európa az ő részén állott, újra nekibátorodott.

A pasa ellen pedig a kényszerrendszabályok haladéktalanul foganatosittattak. Minthogy Szyriáról szép szerével lemondani vonakodott, ennélfogva intézkedés tétetett, hogy az tőle elvétessék.

Ibrahim gyengébbnek, az európai fegyverek pedig erősbeknek bizonyultak, mintsem azt vélték. Szeptember hó 11-dikén Beirut, ugyanazon hó 21-dikén pedig Szidon is a szultán birtokába jutott.

Ennélkül sem hihette volna senki sem, hogy a béke megszegése miatt való félelem ez alkalommal is nyomatékosan és általánosan hatást fogna létrehozni.

Magától értetik, miszerint mindaddig, mig Anglia Francziaországgal szövetségben állott, a háborút mindenki kerülni óhajtotta; ha azonban Anglia a francziák ellen állást foglal, mért kellett volna akkor az utóbbiaktól tartani, avagy, hogy ezáltal a háborúnak eleje vétessék,

oly engedményekhez hozzájárulni, mely különben sem vala kedvelt?

Poroszországnak az egyiptomi kérdésben éppen semmi érdeke sem volt; ezen ország már a szerződés jóváhagyása alkalmával határozottan kikötötte, miszerint saját részéről sem pénzzel, sem pedig sereggel nem fog közreműködni, s az ebből közvetlenül származó következményekre nézve teljesen szabad kezet tartott fent saját számára; ha azonban Francziaország most háborúval fenyegetőzött, úgy e körülmény inkább arra szolgálhatott indokúl, hogy a poroszok az ellentétes hatalmak táborához csatlakozzanak.

Egyébiránt Németországban sem volt minden a legjobb rendben.

A katonai szervezet még mindig nem volt befejezve; az alkotmányos rendszer s a korlátlan egyeduralom elvei közti meghasonlás még mindig fenállott; a hannoveri ügy a közhangulatra izgatólag hatott; az egyházi villongások pedig a többi között Porosz- és Bajorországban a kölcsönös bizalmat megingatták s a kedélyeket felizgatták.

Mindamellett mégis kitűnt, mily nagymérvű változás történt Németországban.

Ama határozatlan és maga körül tapogatozó császári hatalom, melylyel a fejedelemség önállósága már nem egyszer szembe szállt volt, nem létezett többé.

Azon egyházi fejedelmek sem voltak már többé, kik a Francziaországból eredő, fenyegető hatalomhoz akár félelemből, akár pedig rokonszenvből indittatva csatlakoztak volna.

Annyi évszázadok óta most történt meg legelőször, hogy a franczia̓k harczikiáltása Németország egyetlen vidékén sem keltett visszhangot.

Vajjon mi volt az, mi a 16 dik század óta előfordult összes európai háborúkat előidézte, mint éppen a Németország kebelében dúló ellentétek, melyek az idegen hatalmaknál oly reményt gerjesztettek, melynél fogva ezen harczias nemzet zömében segélyt és pártfogást véltek találhatni.

A béke megszegésére vonatkozó legelső kilátás alkalmával mindjárt felébredt az egész Németországban a

régi harczok, veszteségek s végre a nyert győzedelmek emlékezete; felébredt egy új hatalomnak germán tudata, mely már a Napoleon elleni háborúban is oly jó szolgálatot tőn, s daczára a közállapotok által teremtett kedvezőtlen helyzetnek, mégis újabb erőre tett szert.

Arról is gondoskodtak egyszersmind, hogy a bajok lassankint megszüntettessenek. Németországnak néha szüksége van arra, hogy a román világ által buzdittassék, felébresztessék.

Jelenleg az egészen idegen s az egészen más világ tévedései sokkal fontosabbak lettek, mintsem azt előre sejteni lehetett volna.

Francziaország pedig e mozgalmak közepette teljesen elszigeteltnek tünt fel. A többi négy hatalom által jóváhagyott határozat, minden tekintet nélkül ezen országra, sőt éppen annak szándékai ellenére, végrehajtatott.

Hogy az európai egység ismét helyreállittassék, ez csakis a franczia rendszer megváltoztatása folytán lett volna elérhető.

A Francziaország bensejében támadt visszahatás.

A franczia miniszter, ki az ország kormányzatát ez idő szerint egyedül teljesitette, a franczia kamarák ugyanis éppen azon pillanatban napoltattak el, midőn a négy hatalom szövetsége létre jött, határozottan tovább haladt az ő útjain. Jelenleg Páris erődítésének tervével foglalkozott, mely azon feltevésen alapult, hogy Európa Francziaország ellenében ellenséges szándékkal viseltetik. Hogy a szyriai partok mentén néhány helység már elesett, e körülmény mindaddig, mig az akrei vár és Alexandria magát fentartani birja, nem nagy befolyást gyakorolt a miniszterre. Ő még mindig a Tauruszt jelölé ki az alkirály természetes határául, s még mindig oly javaslatokat terjesztett Konstantinályba, melyek e határ birlalására vonatkoztak. Hogy az általa elfoglalt fenyegető állásnak egyszersmind nyomatékot adjon, a szeptember hó 29-én kiadott rendelete alapján tizenkét újabb gyalogezredet és négy lovasezredet állitott fel. Szándéka odairányult, hogy 630,000 főnyi rendes csapatokból álló hadsereget hozzon létre, s 300,000 főnyi nemzetőrséget

szervezzen. Abban pedig éppen nem kételkedett, hogy az általa egybehivott kamarák mindazt, mit elrendelt, mint nemzeti szellemű intézkedést bizonyosan jóváhagyandják. Ezenkivül a királynak a trónbeszéd javaslata alkalmával azt is tanácsolta, miszerint általa az 1840. évi hadjutalék is behivassék.

A döntés feladata azonban mégis csak a királyra hárult, kinek hatásköréből pedig annak elvonatását tervezték, s az országos ügyek vezetésének kérdése ismét előtérbe lepett.

A miniszterium, melynek ügydarabjait a király az ő alkotmányos kötelme folytán aláirni tartozott volna, sohasem vala kedvelt előtte. A király tartott a miniszterelnöknek a baloldal iránt viseltető hajlamaitól, miért is, mint fentebb emlittetett, a kamaráknak a kabinet által szándékolt feloszlatását ellenezte; annál is inkább, minthogy az új választások folytán még határozottabban demokrata irányú kamara jött volna létre. Miniszterének úgy bel- mint külpolitikája egyaránt nem tetszett a királynak. Most pedig, hogy a forradalmi szenvedélyek ismét feltünni kezdettek, a király helyzete teljesen tarthatatlanná vált.

Október hó 15 én a király ellen ismét gyilkossági merénylet követtetett el. Azon esetre tehát, ha engedni fogna, nem maradt részére más kilátás, mint hogy az egyik oldalról kormányoztassék, a másik részről pedig folyton veszélyeztessék. Mindezt éppen azon, előbbeni ellenfelei látták be, kiknek az utóbbi évek politikájában tevékeny részük volt; Guizot, ki Sebastiánit Londonban pótolni volt hivatva, jelenleg szintén inkább a király pártján állott. Noha Fülöp Lajos az eddigi miniszteriumot feloszlatta, s Guizotot, valamint néhány más oly férfiút is, kik az előbbeni kormányzatban részt vettek, miniszterekül kinevezte, ezáltal még sem juthatott oly férfiakhoz, kik az ő nézeteit teljesen osztották volna; azonban mindezzel keveset törődött. Czélja ugyanis az volt, hogy ama szövetséget teljesen felbontsa, s azokat, kik előbb vele szemben ellenzéket képeztek volt, most magához vonzza. Amazok felől úgyis biztositva vala.

A jelen körülmények között a kamarák beleegyezésére is számithatott.

Azon szocziális osztálytól ugyanis, melyből a kamarák legtöbb tagjai kikerültek, sem háborút sem pedig forradalmat nem lehetett várni, mert az ezen osztályt úgyis végleg megsemmisitette volna.

Az ügyek állapota tehát alapjában véve, mindazon száraz pontosság daczára, melylyel az lefolyt, mégis igen különös volt.

A nagyhatalmak magatartásának pedig, mely sokak előtt úgy tünt fel, mintha Francziaországgal s a juliusi királylyal szemben ellenséges érzelemmel viseltetnék, éppen arra kellett szolgálnia, hogy az utóbbinak már különben is megnyirbált hatalma ismét helyreállittassék.

Ama fenyegetések, melyeknek az vala czélja, hogy a német hatalmakat békés tervekre birják, mintegy felszabaditották a német szellemet, úgy hogy a németek öntudatra ébredtek, hogy t. i. mily ellentállást fejtenének ki s hogyan harczolnának, ha amaz oldalról háborúba kevertetnének.

A kamarák, melyek az európai mozgalmakat képviselni látszának, az általános béke fentartásának már régtől fogva a legtevékenyebb intézményét képezték.

A szó árja tehát ismét megeredt a kamarákban. Amit csak az okos és szellemdús megfontolás a nemzeti érzelmeknek csaknem öntudatlan felgerjedése ellenében érvűl felhozhatott, mindaz elmondatott; azon nehéz helyzet, melybe az utóbbi miniszterium jutott volt, saját hibájának következményeűl tekintetett; a kamarák oly miniszteriumot választottak most, mely az eddigi ösvényről teljesen letért.

Ugy látszott ugyan, mintha Thiersnek harczias magatartásától a Guizot által feltalált fegyveres béke rendszeréig csakis egyetlen lépés lenne; azonban a két irány közti különbözet mégis megmérhetetlenül nagy!

Amaz irány ugyanis nemcsak az elszigeteltséget, hanem egyszersmind az ellenségeskedést is magában foglalta, valamint a nemzeti érdekek élére állitásából eredő általános veszélyt is; mig ez utóbbi irányhoz az ezen érdekek feláldozása, az elszigeteltség, azonban a jelenlegi állapot fentartása is hozzá volt kötve. Amaz irány a királyi hatáskörnek további megszoritását, emez pedig a

királyi tekintély isméti helyreállitását tűzte ki követendő czéljául.

Mindez azonban éppen nem bizonyitja azt, mintha a márczius 1-diki politika hasznavehetetlenné vált avagy annak legalább utólagosan nagyobb utóhatása nem lett volna.

A további közeledés.

Ha a két hatalomnak, melyeknek egymás közti meghasonlása folytán támadt a keleti bonyodalom, legáltalánosabb indokát keressük, úgy ez abban lelhető fel, hogy az angol politika a nagyobb ügyekhez, nevezetesen az Indiára s egyáltalán a keletre vonatkozó viszonyokhoz makacs éleslátással ragaszkodott, s a Francziaországgal való szövetséget pedig háttérbe szoritá, mig ellenben Francziaországnak éppen ezen szövetség fentartása képezte főgondját, s a belállapotok követelményeit minden más tekintetnek elejébe helyezték. Annyira azonban még sem jutottak, hogy Francziaország saját állapotát folyton szem előtt ne tartotta volna. A francziák ugyanis azt gyanitották, hogy a szerződést létrehozó hatalmak nem fogják elmulasztani, miszerint ez alkalommal kizárólagos előjogokat teremtsenek a maguk számára.

Annyit valóban elhihetünk, hogy a szeptember 17-ki jegyzőkönyv, melyben a négy hatalom a julius 15 ki szerződés jóváhagyása után egymást kölcsönösen kötelezte, miszerint alattvalóik érdekében sem oly területnagyobbitás, sem oly kizárólagos befolyás, sőt még oly kereskedelmi előnyök elnyerésére nem törekszik, melyet más nemzetek is nem nyerhetnének, nem jött volna létre oly gyorsan és kiméletlenül, ha nem látszott volna annak szükségessége, miszerint a Francziaországban lábrakapott ellenzéki szellem annak titkos kételyeit eloszlató engedménynyel megnyugtassék. Erre czéloztak tulajdonképpen úgy az ezen időszakbeli összes kiáltványok, valamint az angol miniszteréknek a parlamentben tett nyilatkozataik is. Mindez, mint látjuk, nem kevéssel járult ahhoz, hogy a kedélyek lecsillapittassanak, azonban az is nyilvánvaló, hogy a hatalmak ezáltal a keletre nézve nagyon is megkötötték saját kezeiket.

Mert különben Szyriára nézve valóban más megállapodás jött volna létre. Ha a négy hatalmasság Mehemet ellenében a portának segélyt nyujtott, úgy Franczia-országnak a többi hatalmak ellenében kifejtett ellenzéki álláspontja jelenleg a portának nagyobb hasznára vált, mint valamely közvetlen megegyezés.

Azon körülmény, hogy Mehemet magát várakozás ellenére oly rosszul védelmezte, s hogy az európai túlerő ellenében semmi említésre méltó ellenszegülést nem fejtett ki, a francziaországi ügyek fejlődésére nagy befolyással volt. Miért is jogosan állittatott, miként az ő esetleges sikerei csakis arra szolgáltak volna, hogy az általános forrongást ismét felújitsák. Azonban november hó 4 én az akrei vár, mely egykor Napoleont oly hosszú ideig feltartóztatta volt, éppen azon angol csapatok ostroma folytán, melyek azt egykor Napoleon ellen védték, ismét a porta birtokába jutott. A régi szövetséges vereség a jelenlegi franczia kormány támaszául szolgált.

De a pasának rossz katonai magatartásában más oldalról tekintve az ügyet, ismét újabb veszély rejlett.

Thiers ugyanis kevéssel visszalépése előtt kijelentette, miszerint Mehemetnek Egyiptomban való uralmát az európai egyensúly feltételéül, s az ennek letételét tartalmazó fermánnak kiméletlen végrehajtását pedig oly esetnek tekinti, mely okvetlenül háborúra fog vezetni. Azon kijelentése, hogy mindez elvégre is könnyen megtörténhetik, a franczia fővárosban általános izgatottságot idézett elő. Guizot még az ő legalázatosabb párthíveit is csak azon nyilatkozatával lőn képes megnyugtatni, melyszerint a leghatározottabb biztositékokat nyerte aziránt, hogy ennyire nem fog a dolog kerülni. Minthogy a portának régi, félelmes ellenlábasa már legyőzetett, éppen nem csodálkozhatni, ha a porta most azon tervvel foglalkozott, hogy Mehemetet teljesen tönkre teendi. A hosszú ideig tartott viszály alkalmával az európai követségnek egy részében is ellenséges szellem kerekedett felül a pasa irányában, mely ennek teljes bukását szivesen fogadta volna. Midőn a mindenütt megvert, csalódott és veszélyben forgó Mehemet az ő meghódolása ügyében a legelső komoly lépéseket megtette, ezeket Konstantinápolyban nem akarták teljes érvényűeknek elismerni

azon okból, hogy e lépésekkel szemben az engedményeket megtagadhassák, legalább az angol követ ez ügyben a porta nézeteit osztá, azt vélve, hogy csakis akkor lehet a szerződésileg jóváhagyott engedmények foganatositását sürgetni, ha a porta maga kinyilatkoztatja, miszerint a fentebbiekkel meg van elégedve. Mig azonban az angol követ eddigelé összes tényei alkalmával mindenkor általános támogatásban részesült, jelen esetben teljesen elszigetelve állott. Hogyan is lehettek volna az európai hatalmak arra hajlandók, hogy a saját alkotta szerződésük megszegésével a francziaországi ellenzéket újra kihivják, sőt hogy azt annak folytán ők maguk megalapitsák? Legelőször is Ausztria lépett fel ezzel szemben, még pedig nagy erélylyel. Metternich herczeg az 1841. évi január havában kinyilatkoztatta, miszerint azon esetre, ha Egyiptom birtoklásának örökös volta megtagadtatnék, ő indittatva fogja magát érezni, hogy a portától úgy anyagi mint erkölcsi támogatását is megvonja; ha pedig Ibrahimnak Szyriából való eltávolitását, avagy Egyiptom fellázitását szándékolnák, ez esetben Ausztria mindezt rosszalni fogja. Az osztrák udvar egy alkalommal azon gyanújának is kifejezést adott, mintha ez idő szerint maga Anglia is azon tervvel foglalkoznék, miszerint Mehemet Alit teljesen tönkre tegye. Nem láthatom át, mily okot szolgáltatott Anglia e gyanúra, amelyet különben Palmerston sértett önérzettel visszautasitott. S csaknem úgy látszik, hogy ama nyiltság, melylyel e miniszter a porta képviselője előtt azon kellemetlenségekre utalt, melyekbe a porta az esetre keveredik, ha még tovább megy s fermánját foganatositani akarja, régibb és saját meggyőződést feltételez. A január 30 án megtartott londoni tanácskozmány a portát egyértelműleg felszólitá, miszerint ne csak vonja vissza Mehemetnek letételét, hanem engedje át a pasa számára Egyiptomot élethossziglan.

Ennek megtörténte után úgy a keletre, mint a nyugatra nézve csak egy ügy maradt még hátra, az hogy Mehemet viszonyai véglegesen rendeztessenek, még pedig oly módon, hogy azzal Francziaország is meg legyen elégedve.

A Mehemet Ali és a porta közötti viszonyok szabályozása.

Az első ez értelemben tett javaslat nagyon is kedvezőtlen volt, s amaz ellenszenvnek kinyomatát viselte magán, mely Mehemet ellenében itt-ott keletkezett volt.

Ponsonby úgy vélekedett, miszerint a pasa, bár a tartományt örökösen birja is, azáltal korlátoltassék némileg, hogy kezeiből a tartomány közigazgatása kivétessék. Csakis ezáltal válnék lehetővé, hogy a portának teljesen meghódoljon s a lakosság irányában viseltető erőszakoskodásainak vége vetessék. Mehemet mindaddig veszedelmes, mig csak pénze van. „A pénz hatalom, még pedig e tartományban nagyobb mérvben, mintsem másutt.“

Mit segithetett azonban Mehemet sorsán az örökség, ha az uralom eszközei kivétettek kezeiből?

Mindezt pedig végtére is maga a porta sem kivánhatta.

Egyiptom belviszonyai ugyanis ennek folytán teljesen megváltoztak volna, sőt a portának fizetendő évi adó, melyre pedig oly nagy szüksége volt, beszedhetéses is kétségessé válandott.

A porta tehát február 13-án a pasát, mint örökö fejedelmet ismét visszahelyezte Egyiptomba, egyszersmind a tartomány kormányzását is reá bizván.

Londonban már azt vélték, miszerint ezzel az ügy be van fejezve, s azon feszültségtől, melyben a fegyveres béke a világot tartá, megszabadulandók, a Dardanellák elzárására vonatkozó egyezményt hoztak javaslatba, melynek egyedüli czélját csak is az képezte, hogy ezáltal Francziaország a közegyetértés javára ismét megnyeressék.

Csakhamar kiviláglott azonban, miszerint a porta az általa teendő további engedményeket bizonyos feltételektől tette függővé.

A porta ugyanis nem csak hogy a pasát megillető szárazföldi és tengeri haderőt bizonyos számú csapatokra leszállitotta, hanem az összes főbb tisztek kineveztetését is magának tartotta fent; továbbá azt is megkövetelte, hogy az ország összes bruttojövedelmeinek negyed része

az övé legyen, s ami a fő, azt is fentartotta magának, hogy a pasalik megüresedése esetén az utódot Mehemet családjából ő fogja kinevezni.

Mehemet teljes joggal elmondhatta, miszerint az ily rendelkezés csakis meghasonlást idézend elő az ő családjában. Ha az üresedés esete ugyanis bekövetkezik, s a porta ifjabbik fiát nevezné ki, idősb fia pedig ennek nem engedelmeskednék, okvetlenül viszályra sőt talán még háborúra is kerülne a dolog, s ekkor egész családja tönkre jutna.

Ezen és az ehhez hasonló előterjesztések azonban a portánál ismét rossz vért szültek; most már csaknem azt hihette az ember, hogy a porta az ő felségi jogaival nem tartandja megegyezhetőnek, miszerint a pasával tovább is tárgyaljon, Európa sem szándékozott annyira menni, hogy az európai viszonyokat a porta javára az ozmán viszonyokkal teljesen azonositsa, minthogy azon eszmék, melyeken ama feltételek alapultak, mindazzal amit Európában kivihetőnek véltek, homlokegyenest ellenkeztek.

Azt mindenki belátta, hogy a nyers termények negyed részének elkülönitése kivihetetlen, s a főtiszteknek közvetlenül Konstantinápolyból való kineveztetése romboló hatással lenne úgy a hadseregre mint a jó rendre nézve egyaránt; főleg pedig az örökösödésnek a szultán által engedélyezendő módja olyan volt, mely az európai eszmékkel teljesen ellenkezett; ennek bizonytalan természete felől mindenki meg volt győződve. Nevezetesen Ausztria oly határozat hozatalát kivánta, mely vagy az első szülöttségi jog európai szokásának, vagy pedig az ázsiai szokásnak, a szenioratusnak feleljen meg.

Ha a német hatalmak a jelenlegi viszonyok megszilárditásához annyi fáradsággal hozzájárultak, s ennek folytán magukat legalább az első pillanatban nem megvetendő veszélyeknek kitették, úgy most azok, kiknek a keleti ügyekben főrészük volt, tőlök azon feladatot is átvették, hogy t. i. a viszályok megszüntetéséhez komolyan hozzálássanak.

Metternich herczeg (április hó 2 án) nála szokatlan buzgalommal sürgette a konstantinápolyi osztrák követet, hogy az ügyet ily értelemben hajtsa végre, minthogy

magának a portának érdekében áll, miszerint a bizonyos, meghatározott mennyiségü évi adót a bruttójövedelem negyedrészénél többre becsülje.

Metternich herczeg Egyiptomra nézve szilárd és tartós állapot létrehozását követelte, amint az az örökség fogalmával összeegyeztethető; mig másrészt határozottan kijelentette, hogy észszerü feltételek elfogadására a pasát is erőhatalommal kényszeritendi: „különben egész Európa a szultán ellen foglaland állást!“; főleg az ő befolyása folytán történt az is, hogy a május hó 10 én tartott tanácskozmány az örökösödést a szeniorátus alakjában, az évi adót pedig bizonyos meghatározott összegben fogadta el.

Mindez a portára nézve is visszahatással volt, mely e két pontra nézve azonnal engedett, s a főtisztek alkalmazását is a pasára bizta.

Május hó 19 én pedig a hatalmak megbizottjai elé egészen ily értelmü fermán-javaslatot terjesztett. Ez utóbbiak azonban nem tartották tanácsosnak, hogy e javaslatot nyakra-főre azonnal jóváhagyják, de azt mégis kijelentették, hogy Ponsonby lord semmi olyast nem fog benne keresni, ami ellenvetésre szolgáltatna alkalmat.

Eközben jelen szorongattatásai közepett Mehemet is meggyőződött arról, hogy most már jó lesz meghódolnia.

Junius 7-én Kiamil pasa az új fermánnal Alexandriába érkezett, melyet junius 10-én Mehemet Ali a palotában ünnepélyesen felolvastatott, s a szerződés végleges megkötését az erődökről s a hajókról eszközölt lövések által tudatta a várossal.

Most tehát több joggal lehetett állitani mintsem pár hóval ezelőtt, hogy a keleti kérdés immár megoldatott, s nem is volt másra szükség, minthogy ennek folytán a nyugati kérdést is megoldják. Még mielőtt az utóbbi határozat hire eljutott volna, csupán az új fermán megtekintése után, Guizot a franczia követet azonnal felhatalmazta, hogy az előbbi egyezményt, mely Franczia-országnak az általános politikai egyesülésbe való visszatérését volt tudtúl adandó, aláirja. „Reám nézve untig elég“, mondá, „ha a tanácskozmány ezen ügyet véglegesen

megoldottnak tekinti.“ Mehemet meghódolásának hire julius 8-án érkezett meg Londonba hivatalosan. Julius 10-én pedig a négy hatalmasság valamint a szultánnak megbizottai felszólitották Francziaországot, hogy a Dardanelláknak és a Boszporusnak az idegen hatalmak hadihajói elől való elzáratására vonatkozó határozatot szintén irja alá; ez julius hó 13 án megtörtént, s az általános béke, mely már oly igen komolyan veszélyeztetve volt, ismét megszilárdultnak vala tekinthető.

Szemle.

A háborúhoz szokatlan módon és mérvben készülődő hatalmak valóban párját ritkitó szinpadi látványosságot nyújtottak, amint egymással szemben mozognak, viszályokba bonyolulnak, szövetséget és ellenszövetséget hoznak létre s a távoli világ kérdéseit felületes érintés után végleg megoldják, s mindemellett szorgosan óvakodnak attól, hogy egymással nyilt háborúba keveredjenek! A számos harczkész csapat, melyek felett rendelkeztek, nem kiván egyebet, mint csakis háborút, és mégis visszatartatnak attól! Nagyon is érezték, mi minden tétetnék koczkára ily háború alkalmával: az általános jólétre törekvő világnak további fenmaradása avagy szétromboltatása!

S mégis fegyver nélkül is nagyszerű sikerek lőnek elérve, mindenek előtt: a keleti bonyodalom arra szolgált, hogy az európai hatalmak kebelében dúló kétféle pártnak könnyen általános háborúra vezethető ellentétei ismét kiegyenlittessenek.

Ha a porta az ő régi rendszeréhez ragaszkodva, Mehemet Alit saját erejével tönkre tette, úgy minden a régi kerékvágásban maradt volna.

Ha pedig Mehemetnek sikerülendett a portát legyőznie, ez esetben bár reformokkal dicsekedhető, azonban mégis az izlám elvein alapuló birodalmat létesithetett volna, mely az újabbi siker folytán erősebb leendett.

Sem az egyik, sem a másik eshetőség nem történt meg: a porta nem volt képes Mehemet Alit saját

erejével legyőzni, azonban végül Mehemet sem állta meg helyét, őt csakis az európai hatalmak szoritották szűkebb határok közé, melyek azonban a porta gyenge akaratával ellentétben őt azután mégis fentartották.

Világos, hogy ezáltal Európa oly túlsúlyra tett szert Törökországban, milyennel ott eddigelé még sohasem rendelkezett.

S nem az egyik, vagy másik európai hatalom, hanem az egész Európa.

Tulajdonképpen az európai hatalmak tették akkor a szultánt ismét saját országa urává, s csakis ezeknek köszönhető, hogy a keleten ismét szilárd állapotok honosultak meg.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

IV.

A SZERBIAI FEJEDELEMSÉG AZ EURÓPAI HATALMAK BEHATÁSA ALATT;

1842. ÓTA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Első fejezet.

Az európai politika bonyolultsága. Karagyorgyevits Sándor megerősittetése.

Most a szerbek történelmére térek vissza. Ennek folytatása azonban annyival más jelleggel birand, amennyiben az európai hatalmak befolyása az ügyek menetére s képződésére nézve napról-napra mindinkább erősebben nyilvánul. Már az eddigelé ecsetelt események is olyanok, melyeket Törökország külhelyzetének tekintetbe vétele nélkül megérteni egyáltalán nem lehet, minthogy az Oroszországgal kötött drinápolyi béke volt az, melynek folytán a szerbek által kivívott jogok elismertettek, még pedig olyképpen, hogy Oroszország czárja a szerbek védnökeül tünt fel s oly jogot nyert, melynek alapján a Törökország által tett engedmények foganatositása alkalmával ő is közbeszólhatott s azt ellenőrizhette. E békére való határozott hivatkozással az 1830. év augusztus havában egy hattiserif jelent meg, mely Obrenovics Milos kniásznak tartós és családja által örökölhető tekintélyét elismerte.[1]) Egyáltalán ez vala amaz időpont, midőn a nemzetnek s fejedelmének önkormányzati joga a legfőbb fokra eljutott. A viszonyok azonban csakhamar megváltoztak. Az egyiptomi alkirálynak a nagy úr elleni lázadása hátrányos visszahatással birt Szerbiára nézve, minthogy ennek folytán Orosz- és Törökország között

---

[1]) „Le kniaz actuel Miloche Obrenovitsch sera maintenu kniaz de la dite nation (Servienne) et cette dignité sera appropriée à sa famille.“ Az ugyanazon (1830. évi aug. 3.) keletű berát pedig így hangzik: „Il jouira de ce bienfait impérial de pére en fils.“

ismét barátságos viszonyok jöttek létre. Minthogy pedig a törököknek jelenleg nem kellett attól tartaniok, miszerint Oroszország az ő érdekeikre nézve hátrányos módon avatkoznék be, s miután Boszniának teljesen uraivá lőnek, ennélfogva az általok tett engedményeket teljesiteni vonakodtak: nevezetesen a Szerbiában letelepült törököknek már megigért eltávolitása további rendelkezésig elhalasztatott s az később sem hajtatott végre. Minél nehezebb lőn Mehemet felkelése folytán Törökország helyzete, annál szorosabb viszonyba jutott Oroszországhoz, úgy hogy már az orosz miniszter beleegyezését adta azon usztávba, melynek folytán Milos fejedelem hatalmi köre reá nézve elviselhetetlen módon megnyirbáltatott. Törökország pedig a szerb nemzet azon főbb embereivel, kik Milos lemondásának okozói voltak, szintén egyetértett. Oroszországnak semmi kifogása sem vala ez ellenében, minthogy a fejedelem erőszakoskodásai s valószinüleg politikai igényei is ott csakis ellenszenvvel találkoztak.

Az egyiptomi bonyodalmak további folyamata még érdekesebbé vált. A török birodalom a négy európai hatalmasságnak az ötödik s ennek védencze ellenében alakult szövetsége folytán a legveszélyesebb válságból, melyet valaha átélt, megszabadittatván, most teljes sértetlenségében ismét helyreállittatott. Az ozmánok azonban mindezekért éppen nem voltak háladatosak, sőt inkább azon véleményökben, hogy t. i. az ő birodalmuk léte csakis az egyetemes világbéke feltételeül tekinthető, még inkább megerősittettek. A diván a maroniták ügyében most is oly makacsul viselkedett, mint azelőtt. Könnyen észrevehető volt, miszerint a belügyek tekintetében a reformeszmék, melyeknek előbb még hódolni látszottak, most ismét háttérbe szorittattak. A török szolgálatban álló európaiak elhanyagoltattak vagy pedig teljesen mellőztettek. A személyes viszonyok, sőt a diván tagjainak könnyen megvesztegethető hajlamai az összes politikai tárgyalások alkalmával ismét szokott módon szerepeltek. Ilyen lévén a helyzet, még az is megtörtént, hogy Törökország az 1842. évben, bár tekintélyét ekkoron már teljesen elveszité, Szerbiára mégis kinyujtotta kezeit.

Azon összeköttetés folytán, melyben Törökország a

szerb nemzet két vezérférfiával, Vutsicscsal és Petronievicscsal állott, történhetett meg az is, hogy az ifju Obrenovics Mihály az ő fejedelemségétől megfosztatott, s Kara Györgynek egyik fia, Karagyorgyevics Sándor jutott helyébe. Ezen eseményeket, valamint azok benső összefüggését fentebb már elbeszéltük, azonban ezek Törökországnak az európai hatalmakhoz való viszonyát illetőleg még más jelentménynyel is birtak. Sőt már oly pillanat is beállott volt, midőn általok még az egyetemes béke is veszélyeztetett. Az irodalomban ugyan mindezekről sem akkor, sem pedig később nem igen volt szó, azonban Szerbiának alább következő történelme szoros összefüggésben áll ezzel; a keleti kérdés ezen események folytán újabb változatba jutott.

Reménylem, miszerint bárki is indokoltnak tartja azon vállalatomat, hogy t. i. hiteles okmányokra támaszkodva, e bonyodalmakat ecsetelem. E bonyodalmak ugyanis nemcsak az Orosz- és Törökország közötti kérdés tárgyát képezték, noha ez utóbbi mindenkor előtérben állott. Az európai nagy hatalmasságok ez ügyben, bár mindegyik saját álláspontjához képest, egymással mégis összeütközésbe jöttek. Egy nagynevü miniszter a követségi jelentések ügyében szerfölött kicsinylőleg nyilatkozott. Vannak azonban esetek, melyek alkalmával a diplomácziai levelezések nemcsak hogy a történelem forrásait, hanem ezt magát is képezik. Ezek tartalmazzák ugyanis a különböző hatalmak cselekvési képességét. Ily esetet képez a jelenlegi is.

Először is a bécsi udvar lépett a cselekvés szinterére. Azon tüntetések alkalmával, melyek a határok mentén a mozgalom érdekében történtek, azt következtették, hogy mindezzel Ausztria is egyetértett volna. Mindennek azonban csakis helyi okai valának; Metternich herczeg, ki ez időtájt az osztrák politikát korlátlan tekintélylyel vezette volt, ennek az első pillanattól fogva határozottan ellene nyilatkozott. Kinyilatkoztatta ugyanis a török követ előtt, miszerint a török kormány két nagy hibát követett el: az egyik hibát azáltal, hogy maga a porta által behelyezett fejedelmet lázadók által engedte elűzetni, hiszen ezt, ha alapos panaszai voltak ellene, neki magának kellett volna elmozditania; a második hibát pedig

azáltal követte el, hogy egy új fejedelmet, ki magáról azt állitja, hogy megválasztatott, állásában megerősitett, anélkül, hogy ez ügyben magát a sz.-pétervári kabinettel érintkezésbe tette volna. „Nem tudom még," igy szólt Metternich herczeg, „hogy mily határozatot hozand Miklós czár, arról azonban meg vagyok győződve, hogy mindazt, mi Szerbiában történt, rosszalni fogja. S mit fogtok tenni azon esetre, ha a czár tiltakozik?" Akif effendi, a török követ erre egy szót sem válaszolt.[1])

Jelenleg minden Oroszországtól függött, mely a szerbiai esemény folytán, hol tényleges védnökséget gyakorolt, közvetlenül érdekelve volt. Metternich herczeg tehát felkérte a czárt, hogy ezen ügyet oly módon döntse el, mely a szultánra nézve kevésbé káros.[2])

Miklós czár tehát most kétféle rendszabályhoz nyult. A szultánhoz intézett átiratában, bár mérsékelt kifejezéssel, mindaz ellen tiltakozott, mi Nándorfehérvárott történt. Egy időben pedig egyik hadsegédjét, báró Lievent, ki azelőtt Szerbiában időzött s e hivatásra alkalmasnak látszott, Nándorfehérvárra küldötte, hogy az ügyek állapotát, a közbejött változás okait, a pártok állását és erejét kifürkészsze s a rendet és nyugalmat ismét helyreállitsa. Lieven értelmes és jóérzelmü tisztnek mondatik;[3]) azonban az általa Nándorfehérvárott észlelt benyomás éppen nem volt olyan, mintha az előbbeni kormány oly könnyen visszahelyezhető lenne. Itt, mint magát kifejezé, csupa belviszály uralkodik. Bizonyára jobb lett volna, ha Mihály fentarthatta volna magát, azonban az ő visszahelyeztetése a portára nézve most szerfelett káros leendett. Ugyanez volt a nézete Metternich herczegnek is, kinek az állott érdekében, hogy sem a megtörténtek jóvá ne hagyassanak, sem pedig a porta ne kényszerittessék reá nézve lealacsonyitó engedékenységre. Ennek pedig az lenne az útja, hogy a lázadás

---

[1]) Kanitz, bécsi porosz követnek 1842. évi nov. 1-én kelt jelentése.

[2]) Metternichnek Trautmannsdorfhoz intézett, 1842. évi decz. 29-én kelt levele.

[3]) Kanitznak az 1842. évi nov. hó 15-én Bécsből kelt jelentése a királyhoz.

okozói eltávolittassanak, s hogy új választás eszközöltessék.[1]) Ezáltal Miklós czár is elégtételt nyerne. Úgy vélték, miszerint a rosszul értesitett diván ellenében a jól értesült szultánt kell szembeállitani, s ekként az ügy mielőbb és könnyü módon megoldható.

Miklós czárnak fent emlitett iratában[2]) az foglaltatik, hogy a közrendnek Szerbiában történt felforgatása alkalmával a czár a porta bölcseségére számitott, azonban sajnálatára kénytelen kijelenteni, miszerint a porta az ő eljárásának a szerződések által megszabott határait áthágta. A porta szem elől téveszté azon tekinteteket, melyeket Oroszországnak, minthogy Törökország az őt még nem rég fenyegető veszélyektől csakis az ő segélyével szabadult meg, követelnie jogában áll, sőt inkább a lázadást szentesitette, oly egyént ismervén el fejedelmül, ki fegyveres és lázadó alattvalók által kiáltatott volt ki.

A czár ezáltal azt vélte elérhetni, hogy a porta a már megtörtént választásnak szentesitését vissza fogja vonni. S éppen nem lehet csodálkozni, hogy a porta azt elfogadni vonakodott. A Konstantinápolyba érkezett Lieven, valamint Butenieff, az orosz követ tárgyalásba bocsátkoztak ugyan ez ügyben Szárim effendi török külügyminiszterrel, azonban azon számos értekezlet alkalmával, melyeket vele tartottak, még sem juthattak megállapodásra. Mindez pedig kétségkivül onnan származott, hogy a többi nagyhatalom éppen nem értett egyet Oroszországgal és Ausztriával. Anglia és Francziaország, melyek a köztök fenforgó egyiptomi ellentétek elmultával egymással ismét kibékültek, a Szerbia fölötti orosz védnökséget vonakodtak elismerni. A londoni franczia követ pedig azt hangsúlyozta, miszerint Oroszországot nem illeti meg azon jog, hogy t. i. a szerb fejedelem kinevezetése ügyében tiltakozhassék; Aberdeen lord nyilatkozata szerint, az oroszoknak nem áll jogukban, hogy a portát arra kényszeritsék, miszerint az általa adott engedményeket ismét visszavonja. Anglia ugyan nyugton marad, hacsak a porta által fel nem kéretik.[3]) Eltekintve

[1]) Kanitznak a berlini ministeriumhoz 1843. febr. 8-án kelt jelentése.

[2]) 1842. évi október 19-diki kelettel.

[3]) Pourtales jelentése Pèrából, 1843. évi márcz. 1.

a kérdésnek jogi oldalától, ez alkalommal a hatalmak különböző politikai irányzatai is napfényre kerültek. Az volt ugyanis az általános nézet, hogy Francziaország miután az utóbbi összeütközések alkalmával rövidséget szenvedett, most más miniszterium vezetése alatt lévén, mindent meg fog kisérleni, csakhogy a portával jó viszonyba jusson, mi csak úgy látszott lehetségesnek, ha érdekeit a porta érdekeivel azonositja. E kérdésben a török érdekek a francziákéit közvetlenül érinték; mint tudva van, az 1830. évi forradalom óta Franczia- és Oroszország közt nagyfoku ellentét fejlődött ki, s az Oroszország és Anglia közötti egyetértés sem tartatott megbonthatatlannak. Fülöp Lajos akként vélekedett, hogy ha Oroszország a Dunafejedelemségek feletti védnökséggel bir, ez esetben tanácsosnak látszik, hogy az osztrák császárra a Szerbia fölötti védnökség bizassék. Oroszországnak a keleti Európában való túlsúlyát Angliában sem szivesen nézték. Sir Stratford Canning, az akkori konstantinápolyi angol követ pedig Miklós czár ellenében éppen személyes ellenségeskedéssel viseltetett. E két hatalom befolyásának tulajdonittatott azután, midőn a porta hosszu habozás után, végre az 1843. évi márczius havában oly választ küldött Miklós czárnak, mely ennek igényeivel éppen ellentétes lábon állott.[1]) A porta ezen válaszában kijelenti, miszerint Mihály herczeg magatartásával már régóta nincs megelégedve, s e körülményre már magát a czárt is figyelmeztette volt. A szerb nemzetnek Mihály elleni panaszaiból az következik, hogy a szerbiai zavarokat nem lehet lázadásnak minősiteni, s éppen oly kevéssé lehet a szultán magatartását azok szentesitéséül tekinteni. A nemzetnek azon joga, melyszerint saját fejedelmét szabadon választhatja, a kötésekben fentartva van, a porta tehát nem tehetett egyebet, mint hogy e választást elismerte. Mihály leginkább azért gáncsoltatik, hogy nem a török pasához menekült a várba, hanem amiért az országból távozott. A nemzet e ténye alkalmával, melyért a felelősséget elvállalja, még

[1]) Lettre du Sultan à l'Empereur de Russie en réponse à la lettre de S. M. Impérialé à Sa Hautesse, Metternich herczeg észrevételeivel.

sem mulasztotta el, hogy a vár parancsnokától s a porta megbizottjától felhatalmazást ne eszközöljön ki. S tekintve a helyzet sürgős és veszélyes voltát, éppen nem volt idő reá, hogy sokáig kérdezősködjenek. Ez ügyre nézve te hát valóban birtak felhatalmazással. A Lieven tábornok, valamint az orosz követ által a különböző értekezletek alkalmával előterjesztett javaslatok, nem voltak összeegyeztethetők a portának a czár által annyiszor elismert fenhatósági jogaival.

Ezen nyilatkozatra Metternich herczeg néhány észrevételt tett, azon záradékkal egyébiránt, miszerint nem áll jogában, hogy a két fejedelem leveleit birálgassa, ezen észrevételei azonban a török iratnak mégis határozott megbirálását foglalták magukban. Nem mellőzhetjük hallgatással ezen észrevételeket, minthogy azok a herczeg politikájára nézve felette jellemzők. Metternich itt azon alapelvből indul ki, miszerint az állam ellen való fellázadás arra nézve kártékony hatással bir. Ha a porta azon helyzetben lett volna, hogy Mihály herczegnek szemrehányást tehetett s jogosittatva érezte volna magát őt elmozditani, mindezt a portának magának kellett volna megtennie. A porta azonban az ő igényeit oly lázadással keverte össze, mely most azzal dicsekszik, hogy műve a nagyúr beleegyezése folytán immár befejezve van. Minthogy pedig a porta a herczeget ily módon távolitotta el, ezáltal fenhatóságának egy részét a szerbekre ruházta át, s ennélfogva más népek is arra ösztönöztetnek, hogy külön czéljaik elérésére ők is fellázadjanak. Ha a szerbiai népnek Mihály ellen panaszai voltak, e panaszokat a porta elé kellett volna terjesztenie, mely utóbbi azok alaposságának megvizsgálása után a tényálladék szerint tartozott volna eljárni. A porta elismeri ugyan Oroszország bizonyos jogait, melyekkel azonban a körülmények kényszeritő hatása folytán nem számolhatott. Nem azt jelenti-e mindez, hogy a porta beismeri, miszerint a körülmények erősebbek voltak mintsem a fejedelem akarata? A gyengeségnek ezen bevallását a párttöredékek bizonyára az egész birodalomban a saját hasznukra fogják kizsákmányolni. Szerbiát illetőleg a szultánnak éppen nem kellett attól tartania, hogy szomszédjai s közöttök főleg Ausztria az ottani lázadást párt-

fogolni fogják. Nagyon szomoru dolog, hogy a porta mégis oly eljárást követett, melynek folytán a nép vagy méginkább egy párttöredék akarata a fejedelmi hatalom fölé helyeztetett. Valamit megtenni, vagy valamit megengedni a főhatalomra nézve ugyanaz. Az minden esetre tagadhatatlan, hogy a porta a kezdeményezést, melyet neki kellett volna megragadnia, a lázadóknak engedte át. Ha a porta a lázadás szentesitését megtagadta volna, úgy elégséges időt nyert volna arra nézve, hogy mindazon zavaroktól megkiméltessék, melyekbe jelenleg bele bonyolódott.

Ha ezen éleselméjű birálatot ismét újabb birálat alá akarnók venni, úgy azt kellene mondanunk, miszerint Metternich herczeg a fejedelmek s azok alattvalói között létező általános viszonyt tartotta szem előtt, s a szerb ügyet körülbelül úgy tekintette, mint Cseh- vagy Horvátországban[1]) esetleg kitört lázadást. Azon külön állásra, melyet Szerbia a portával szemben magának kivívott volt, Metternich éppen semmi tekintettel nem volt. Sőt a portának oly fenhatósági jogot tulajdonitott, melylyel az tényleg nem birt, mig más részről azon kötelezettségét is elismerte, melylyel az Oroszország irányában viseltetett. Bármiként is itéljünk a szerbiai események felett, azokat egyszerű lázadásnak tekinteni még sem lehet. Az mindenesetre némi fontossággal bir, ha a porta azt állitja, miszerint a felkelés neki is szolgálatot tőn. Azonban éppen ez olyan állapot volt, melyet a bécsi kabinet egyáltalán vonakodott elismerni. Nem-e hiánya ez azon politikának, mely a külön érdekeket az általános fogalommal szemben kellőleg nem méltányolta?

Ha azonban Ausztria a porta politikáját nem fogadta el, Oroszország meg éppen megbotránkozott azon. S valóban nagyon is visszataszitó látványt képezett, hogy a porta Oroszországgal szemben oly fenhatósági jogokra hivatkozott, melyek őt a szerződések alapján nem illethették meg teljesen. Mily könnyen megtörténhetett, hogy ezen elv azon jogokra is kiterjesztetik, melyeknek Oroszország más tartományokra nézve birtokában volt! Ezen megfontolás azután nagyon is rendkivüli eljárásnak lőn

[1]) Hasonlatúl Horvátország éppen nem jól van választva. (A ford.)

okozója. Butenieff orosz követ ugyanis kereken kijelenté, miszerint azon iratot, melynek tartalmát ismeri, az ő czárjának nem küldheti el, hacsak erre külön útasitás folytán fel nem hatalmaztatik. Ezen vonakodás pedig legnagyobb feltünést keltett mindenütt, mintha ennek folytán Oroszország s a porta közt rögtön szakadás állana be. S valóban Oroszország hivatalos nyilatkozatai, melyek különben Metternich eszméi értelmében nagyon mérsékelt hangon fogalmaztattak, ily szakadást már kilátásba is helyeztek. Nesselrode birodalmi alkanczellár azt hangsúlyozta,[1]) miszerint Oroszország tulajdonképpen nem követelt egyebet, mint a Szerbiában történt törvénytelenségek fölötti közös tanácskozás megtartását, valamint azoknak hatályon kivül leendő helyeztetését. Miklós czár nem kivánja sem az előbbeni állapotnak, sem pedig Mihály herczegnek visszahelyeztetését. Az ellen sincs kifogása, ha a szultán az általa az Obrenovicsoknak engedélyezett örökösödési jogot ismét visszavonja. Azonban azt megköveteli, hogy a két lázadó vezér megbüntettessék, s az ő cselszövényeik folytán megválasztott fejedelem letétessék, valamint hogy új választás eszközöltessék, mely a szerbek szabad akaratának kifejezése legyen. Ha a porta ezen méltányos követeléseket nem teljesitené, ez esetben Butenieff követ a tárgyalásokat megszakitandja, ami egyjelentőségű leendett a két hatalom közti teljes szakitással.

Ausztria és Oroszország azt várták, miszerint a porta engedni fog. Butenieff akként nyilatkozott, miszerint ama bizonyos iratnak elküldését mielőbbi másféle határozatok reményében tagadta meg.[2]) Berlinben is e véleményt osztották, feltéve, hogy más hatalom nem fog beleavatkozni,[3]) amit azonban igen valószinűnek tartottak. Mialatt Miklós czárnak tudtára adták, miszerint a szerbiai felkelést, s azon elhamarkodást, melylyel a porta az új fejedelmet elismerni sietett, a legfőbb mérvben

[1]) Meyendorfhoz 1843. évi márczius hó 9-én intézett átiratában.

[2]) V. ö. Pourtalesnak 1843. évi márczius hó 1-én kelt iratát.

[3]) Bülownak a királyhoz intézett, 1843. évi márczius 28-diki keletü jelentése.

rosszalják, az Oroszország által igénybe vett jognak határozott elismerésétől mégis óvakodtak. Bülow miniszter volt az, ki ezen javaslatot előterjesztette, melyet IV. Vilmos Frigyes király minden habozás nélkül azonnal elfogadott. Nem szándékozták ugyanis magukat már eleve minden eshetőségre nézve lekötni. Mig ellenben Ausztria most is, mint azelőtt határozottan Oroszország mellett foglalt állást. Az osztrák és orosz érdekeknek az Al-Dunánál levő kétségbevonhatatlan ellentétessége mellett annál több joggal kereshetjük azon indokokat, melyek a körültekintő államkanczellárt ezen politika követésére reá birták. Ezen okok a szőnyegen forgó viszályok körén még messze túl esnek, s azon iratból puhatolhatók ki, melyet Metternich herczeg az udvarokhoz intézett.[1])

„A porta és Oroszország közt támadható mindennemű villongások alkalmával", irja a herczeg, „a hatalmi előny az utóbbi részén áll. Az orosz hatalmat a török saját erejével ellensúlyozni nem képes; mihelyt ugyanis a porta azon helyzetbe jutna, hogy ellenszegülést fejthetne ki, az erre nézve szükségeltető eszközöket csakis az ő barátjaitól kölcsönözhetné, s valóban lehetnek oly esetek, midőn e támaszt nem fogná nélkülözni. Nyujt-e azonban a szerb kérdés a szultán számára oly előnyt, mely reá nézve a fenforgó körülmények között egyedül lehetne csak üdvös? Ezt nemcsak hogy nem hiszszük, hanem ennek éppen az ellenkezőjéről vagyunk meggyőződve, s igy a többi hatalmak határozatait ennek alapján biráljuk. Az oly hatalom, mely az erők túlsúlyával rendelkezik, ha gyengébb szomszédját elnyomni szándékozik, e szándékát kétféle módon valósithatja meg, vagy nyilt erőszak vagy pedig a mérséklet alkalmazása által, akár legyen az utóbbi valódi, akár pedig csak látszólagos. Nagy hibát követnének el a hatalmak, ha a portát oly úton hagynák továbbra is haladni, mely őt az erőszak alkalmazásának tenné ki, melyet pedig Miklós czár kétségkivül igénybe fog venni, minthogy a mérséklet útján, melyre már reá lépett, eddigelé is nagyobb erőt vívott ki magának.[2])"

[1]) Metternichnek 1843 évi márczius 23-án kelt irata.

[2]) Metternich Trautmannsdorfhoz 1843. évi április 1-én intézett levele.

Ha Metternichnek előbbeni iratát birálat alá vettük, úgy a jelen irata bizonyos mérvű bámulatot kelt ezen államférfiú körültekintő és előrelátó politikája iránt. Bizonyára nem az Oroszország iránti előszeretet volt az, mely őt a szerb ügyekben való részvételre ösztönözte. Metternich e hatalomnak nem kivánt okot szolgáltatni arra nézve, hogy az Törökországgal szakitson, minthogy az oroszok czárjának óriási túlsúlyát s a többi hatalmaknak az ezen villongásokban való részvételéből származó veszélyt mintegy előre érezte. Mondhatnók, hogy ő már ekkor előre látta mindazt, ami tiz évvel később csakis megkezdődött. Metternich igen gyakran és sürgetőleg ismételte, miszerint őt csakis a Törökország iránti gondoskodás vezérli, mely ország az ellenségeskedések kitörése esetén menthetetlenül veszve lenne. Minthogy pedig Franciaországtól, tekintve akkori körülményeit, éppen nem lehetett azt várni, hogy Angliától magát elkülönitse, tehát jelenleg minden Aberdeen lord felfogásától függött.

Ez utóbbira nézve pedig kétségkivül nagy hatást gyakorolt az orosz követnek azon nyilatkozata, mely szerint az ő czárjának, eltekintve a személyiségtől, csakis az fekszik szivén, hogy újabb s teljesen törvényes választás ejtessék meg.

Aberdeen lord tehát a konstantinápolyi angol követséghez intézett útasitásában általánosan véve az osztrák szempontokhoz járult. Utoljára azonban mégis abban állapodott meg, hogy Karagyorgyevits fentartassék, és sem Mihály herczeg, sem pedig az öreg Milos ne hivassék vissza, s egyáltalán mindazt szorgosan kerüljék, ami a porta tekintélyén csorbát ejthetne.[1])

Az osztrák miniszter ugyan kezdetben szintén helyeselte eme vele is közlött útasitást, azonban csakhamar kiviláglott, miszerint annak utolsó bekezdése másképpen értelmeztetik, mintsem ő kivánta volt. Ugyanis mi mindent lehetett következtetni a porta tekintélyére történt hivatkozás nyomán? Az ujonnan választott fejedelem,

---

[1]) „or by any other mode, by which the dignity and credit of the Sultan should be consulted.“ Aberdeen útasitása Canninghoz Bülow által közölve (Brissonhoz, április 25-én kelt iratában).

fentartása egyáltalán az összes létező állapotok fentartását látszott magában foglalni.

Igy értelmezték ezen útasitást Francziaországban is. A bécsi porosz követ erre azt jegyezte meg, miszerint a francziáknak azon szándéka, mely az Oroszország elleni szövetség létesülésére irányult, most ismét előtérbe lépett.[1]) Őt, a követet csakis az bántja, hogy a keleti kérdés tárgyalása alkalmával éppen a keleti tartományok helyzetére nem voltak tekintettel. Metternich herczegnek pedig az jelentetett, miszerint Guizot a fenti útasitásban csakis Stratford Canning politikájának helyeslését látja. Ha a porta az orosz szándék irányában továbbra is ellenszegüléssel viseltetnék, s ennek folytán háborúra kerülne a dolog, ez esetben Francziaország Angliával együtt a törökkel lépne szövetségre. Ha pedig Törökország az orosznak engedne, úgy ez ellen a két nyugati hatalmasság egész Európát felhivná. E hangulat főleg Párisban uralkodott. Mint Metternich mondá, ott minden alkalmat megragadnak, csakhogy Miklós czárban aggodalmakat keltsenek fel. Anglia utóbbi közléseiből pedig azt vélték kiolvashatni, miszerint ott Oroszország irányában idegenkedéssel, sőt rossz akarattal viseltetnek. Ehhez eléggé könnyelműen még azon reményt is csatolták, hogy t. i. Francziaországnak nemcsak Angliával, hanem Ausztriával és Poroszországgal is sikerülend Oroszországgal szemben egyetértésre jutnia, ami a franczia politika diadalát jelentette volna. Annyira el vannak fogulva ezen eszmétől, miszerint észre sem veszik, hogy az kivihetetlen, s hogy az Törökországra nézve elvégre is káros hatással leend.

Oly pillanat következett be tehát, melyben a szerb fejedelemválasztás egész Európát általános meghasonlással fenyegette. Metternich[2]) e fordulatot nemcsak az orosz, hanem egyszersmind az angolországi osztrák követ ügyetlenségének is tulajdonitja, kik szerinte csak azon igyekeznek, hogy ott udvaroljanak, nem ugyan valamely delnőnek, hanem hogy az angol miniszteriummal továbbra

---

[1]) Kanitznak Bülöwhöz intézett 1843. évi április 11-én kelt irata.

[2]) V. ö. Trautmanndorfhoz április 11-én kelt levelét.

is kellemes viszonyban lehessenek. Vajjon azon szándék, mely szerint Karagyorgyevits a fejedelemség birtokában meghagyassék, nem Oroszországban, hanem talán Londonban támadt? Eddigelé Oroszországban csakis azt állitották, miszerint szándékuk odairányul, hogy új, törvényes választás ejtessék meg, annélkül hogy az egyéniség megneveztetnék, melyikre essék ezen választás. A megegyezés éppen nem leendett rossz, ha odáig juthatott, hogy Karagyorgyevitsnak isméti megválasztatását is jóvá hagyandja. Ezt az angolok határozottan sürgették is, csakhogy könnyű volt belátni, miszerint ezáltal újabb nehézségek idéztetnek elő. Mert hogyan tartassék fent az új fejedelem, ha a választásnak módját lázadásnak, s azon férfiakat, kik azt megejtették, büntetésre méltóknak tartották?

Ez utóbbi pont képezte főtartalmát azon követeléseknek, melyekkel Butenieff 1843. évi márczius havának végén előállott.[1]) Butenieff ugyanis kinyilatkoztatta, miszerint az orosz udvar teljesen helyesli amaz iratnak visszatartását, mely csak arra szolgált volna, hogy a két hatalom közti barátságos viszonyoknak egyszer s mindenkorra véget vessen. Jelenleg a czár kivánsága a következő négy pontban összpontosul:

1. Sándor fejedelem letétele.

2. Újabb, minden kényszertől ment választás.

3. Kiamil pasának, kit az orosz udvar az utóbbi zavarok főszerzőjének tekint, Nándorfehérvárból leendő eltávolitása.

4. A zavarok főczinkosainak, névszerint Vutsicsnak és Petrovicsnak megbüntetése.

A követ teljes határozottsággal kijelentette, hogy azon esetre, ha a porta eme feltételeket visszaútasitaná, azon meghagyást vette, miszerint az összes diplomácziai tárgyalásokat megszakitsa.

Ezen közlések nagy hatást gyakoroltak Szárim effendire, ki még most is arra várt, hogy Miklós czár az ő követeléseiből engedni fog: oly remény volt ez, mely-

[1]) Ezen, körülményesen leirt követelések Pourtalesnek a berlini ministeriumboz április 4-én intézett jelentésében foglalvák.

ben a franczia és az angol követek, nevezetesen az utóbbi által is megerősittetett.

Ez utóbbi, Sir Stratford Canning ugyanis közvetitését a fenforgó ügyben felajánlotta az orosz követnek, melyet Butenieff azonban nem fogadott el, minthogy a Török- s az Oroszország közötti perpatvar kizárólag a két hatalom ügyét képezi.

A porta vonakodásában mindazonáltal Sir Canning befolyását vélték felismerhetni, kiről gyakran lehetett olvasni a hirlapokban, hogy Szárim effendivel értekezleteket tart, ki őt magasztalja, mig a többi követek valamennyien panaszkodnak ellene, s ki a mindenható palotamarsallnál levő befolyását is arra használja fel, hogy Szárimot támogassa. Azt is állitották, hogy Canning Miklós czár által, ki előtt udvari követ minőségben ajánlásba hozatott, de általa visszautasittatott, személyesen megsértetvén, eltökéllte magában, hogy a czárral szemben Konstantinápolyban nagy szerepet fog játszani. A perai diplomácziai kart is megpróbálta ugyan vezetni, minthogy azonban e kisérlete dugába dőlt, most telve van keserűséggel. Tulajdonképpen ő volna az, ki a szerb ügyben folyton akadályokat támaszt.

A többi követek közől a franczia követ az angolt hasonló nézeteivel támogatta. A Guizot vezetése alatt álló franczia politika éppen ellentéte volt annak, melyet Thiers, az előbbeni miniszter követett volt. A Thiers-miniszterium alatt ugyanis a francziák a többi hatalmaktól elszigetelték magukat, s a töröknek leghatalmasabb ellenségét pártfogolták. Guizot kormánya alatt azonban inkább a törököket pártolták, egyszersmind az Angliával azelőtt megszakitott bizalmas viszonyukat is helyreállitani igyekezvén. Guizot az orosz czár joga felől nagyon kétesen nyilatkozott. Szerinte ugyanis a szerződések nem jogositják fel az orosz udvart arra, hogy a szerb fejedelem megválasztásába avagy annak elmozdittatásába beavatkozhassék, mint azt a két Duna-fejedelemségre nézve jogosan teheti. A konstantinápolyi követ azt is kijelenté, miszerint a portát oly szándékokkal gyanúsitják, melyeket az éppen nem fogadhat el. Ha Oroszország a végsőig menne, ez esetben Franczia- és Angolországnak a törökökkel való szövetségét találná útjában. Mert az teljesen hitetlennek látszik,

hogy Ausztria abba beleegyeznék, miszerint Oroszországnak az Al-Dunára vonatkozó túlsúlya még növeltessék. Szárim effendi is kinyilatkoztatta, hogy Törökország szükség esetén az európai hatalmak támogatására számithat.

Ha azonban azt vélték, hogy e nézetek Ausztriát is megnyerik, akkor nagyon csalatkoztak. Metternich ugyanis mégegyszer kifejté[1]) nézeteit, hogy t. i. a szerb mozgalom nem egyébb, mint a felkelés műve, mely ahelyett, mint illett volna, hogy a szultán által elnyomatott volna, általa még inkább tápot nyert, még pedig oly hatóságok közreműködése folytán, melyek megvásároltattak. Mindez pedig ellentétben állt a nemzetnek Törökország által jóváhagyott, s Oroszország által garantirozott szervezeti szabályzatával. Ha a fiatal szultán az ő miniszterei tanácsára a saját tekintélyére nézve is káros hatásu tényt jóváhagyta, mindez a dolog természetén mit sem változtat. Az orosz czár, kit a védnökségi jog megillet, teljesen jogosan jár el, ha az ellen tiltakozik. S mindezt oly modorban teszi, melyről éppen nem lehet azt állitani, hogy a mérséklet határait áthágja. Egész Európának érdekében fekszik, hogy az oly összeütközést kerülje, melynél Oroszország, az erősebb hatalom, egyszersmind a jogosultságra is hivatkozhatik.

Teljes határozottsággal nem lehet állitani, vajjon ezen érvek, nevezetesen Francziaországban, nagy hatást gyakoroltak-e, minthogy a franczziákra nézve egy oroszellenes mozgalom minden esetre kivánatos leendett. Anynyi azonban kétségtelen, hogy e mozgalom ideje még nem érkezett el, minthogy Ausztria határozottan Oroszország felé hajolt. Az mindenkor valóban szükséges lett volna, hogy Törökország a hatalmak segélyét határozottan igénybe vette volna. Ezt azonban Konstantinápolyban nem merték igénybe venni.

Itt ápril hó 13-án nagy értekezlet tartatott,[2]) melyen egyfelől Szárim, Hálil pasa tengernagy, s néhány török méltóság, másfelől pedig az orosz követ s a Konstantinápolyba megérkezett báró Lieven, valamint ezek tol-

---

[1]) Az 1843. évi ápril hó 24-én kelt iratában.

[2]) V. ö. Rapport de M. de Klezl, Constantinople le 13. avril.

hogy Ausztria abba beleegyeznék, miszerint Oroszországnak az Al-Dunára vonatkozó túlsúlya még növeltessék. Szárim effendi is kinyilatkoztatta, hogy Törökország szükség esetén az európai hatalmak támogatására számithat.

Ha azonban azt vélték, hogy e nézetek Ausztriát is megnyerik, akkor nagyon csalatkoztak. Metternich ugyanis mégegyszer kifejté[1]) nézeteit, hogy t. i. a szerb mozgalom nem egyébb, mint a felkelés műve, mely ahelyett, mint illett volna, hogy a szultán által elnyomatott volna, általa még inkább tápot nyert, még pedig oly hatóságok közreműködése folytán, melyek megvásároltattak. Mindez pedig ellentétben állt a nemzetnek Törökország által jóváhagyott, s Oroszország által garantirozott szervezeti szabályzatával. Ha a fiatal szultán az ő miniszterei tanácsára a saját tekintélyére nézve is káros hatásu tényt jóváhagyta, mindez a dolog természetén mit sem változtat. Az orosz czár, kit a védnökségi jog megillet, teljesen jogosan jár el, ha az ellen tiltakozik. S mindezt oly modorban teszi, melyről éppen nem lehet azt állitani, hogy a mérséklet határait áthágja. Egész Európának érdekében fekszik, hogy az oly összeütközést kerülje, melynél Oroszország, az erősebb hatalom, egyszersmind a jogosultságra is hivatkozhatik.

Teljes határozottsággal nem lehet állitani, vajjon ezen érvek, nevezetesen Francziaországban, nagy hatást gyakoroltak-e, minthogy a francziákra nézve egy oroszellenes mozgalom minden esetre kivánatos leendett. Annyi azonban kétségtelen, hogy e mozgalom ideje még nem érkezett el, minthogy Ausztria határozottan Oroszország felé hajolt. Az mindenkor valóban szükséges lett volna, hogy Törökország a hatalmak segélyét határozottan igénybe vette volna. Ezt azonban Konstantinápolyban nem merték igénybe venni.

Itt ápril hó 13-án nagy értekezlet tartatott,[2]) melyen egyfelől Szárim, Hálil pasa tengernagy, s néhány török méltóság, másfelől pedig az orosz követ s a Konstantinápolyba megérkezett báró Lieven, valamint ezek tol-

---

[1]) Az 1843. évi ápril hó 24-én kelt iratában.

[2]) V. ö. Rapport de M. de Klezl, Constantinople le 13. avril.

mácsai is részt vettek. A török miniszterek a felkelés vezéreinek ügyében némileg engedékenyeknek látszottak, azonban Sándor fejedelem letételébe nem akartak beleegyezni, minthogy ő a zavaroknak nem oka, s a nagy úr által már különben is megerősittetett.

A követ erre azt válaszolta, miszerint Sándor személyéről itt nincs szó, csakis megválasztatásának szabálytalan módjáról. Ez oly kérdés, melyben kizárólag csak a szultán akarata dönthet. Abdul Medsid, az ifju szultán tehát, ki alig volt még husz éves, ezen, Európát folyton nyugtalanitó ügyben mérvadó nyilatkozat tételére személyesen felszólittatott. S ő azt méltósággal teljesité. A próféta születésnapjának alkalmával, midőn a kalifa, vagyis annak utódja miniszterеinek üdvkivánatait fogadja, újabb tanácskozás tartatott.[1]) A kérdés akként tétetett fel: mi jobb, a Szerbiában létező állapotokat fentartani-e, avagy az Oroszországgal fenálló viszonyokat veszélyeztetni? A szultán nem tetszését nyilvánitotta afelett, hogy a dolog immár ennyire került. A miniszterek közől egyik sem bátorkodott ellenvetést tenni. A szultán kijelenté, miszerint a fenforgó esetben mielőbb határozni kell. Ő atyjától Oroszország barátságát örökölte, s nagy súlyt fektet reá, hogy azt továbbra is fentartsa. Ennek folytán tehát határoztatott, hogy a szerbiai ügyre vonatkozó orosz ajánlatokat el kell fogadni. A porta méltósága az Oroszországgal való barátságos viszonyok szükségességének érzete elől háttérbe szorult. Mint mondják, a szultán figyelmeztetve lőn arra, hogy a többi hatalmak segélyére is számithat, ő azonban azt válaszolta, hogy igen jól tudja, mit várhat ezen segélytől. Az általános nézet az volt, hogy éppen az afeletti aggodalom, hogy t. i. ily segély nem érhető el, birta a szultánt reá, hogy a fentebbi határozatot meghozza.

Most pedig úgy látszott, mintha az egész ügy befejezést nyert volna, minthogy a porta most már arra kötelezte magát, hogy az utóbbi zavarok okozóit, legalább azáltal, hogy őket eltávolitja, megbünteti, s újabb fejedelemválasztást ejtet meg. Habár azon aggodalom,

---

[1]) Pourtalesnak Konstantinápolyból 1843. április 19-én kelt jelentése.

hogy t. i. az egész ügynek európai közmeghasonlás leend a vége, a porta engedményei folytán elhárittatott is, azonban még sem értek még czélhoz. Most kellett még csak annak valóban kitünnie, vajjon a porta adott szavát megtartja-e, sőt hogy oly helyzetben leend-e, hogy azt valóban meg is tarthatja?

Kiamil eltávolittatása semmi akadálylyal sem járt, minthogy más, jövedelmezőbb állomásra való áthelyeztetésével kielégitést nyert. Helyére Hafiz neveztetett ki, aki azelőtt a sz.-pétervári követségnek tagja lévén, ott maga iránt bizalmat gerjesztett volt. Mig ellenben a fejedelem letételének eszméje makacs ellenszegülésbe ütközött. Ő ugyanis vonakodott engedelmeskedni, s e szándékában Vutsics és Petronievics által is buzgón támogattatott. Az oroszok már azon is gondolkoztak, hogy a fejedelemséget ismét Milosra ruházzák. Ezen eszme azonban megmaradt a képzelem meddő játékának. Azok után, amik eddigelé történtek, a porta megigérte Karagyorgyevicsnak, miszerint isméti megválasztatása érdekében teljes tekintélyét latba fogja vetni. Sándor sokáig habozott, végre azonban mégis engedett. Bármily különösnek tűnik is fel, hogy a porta őt leköszönésre reábirandó, neki megigérte, miszerint az új választás ismét ő reá fog esni, mindez mégis megfelelt az ügyek ekkori állapotának, minthogy az oroszok czárja egy újabb, rendes választást sürgetett. A czár újabb jelöltet tulajdonképpen nem is nevezett meg. Azt is bizonyosnak tartották, hogy a czár Sándor isméti megválasztatását előzőleg sem fogja ellenezni.

A diplomáczia most azonban a nemzeti elemmel összeütközésbe jutott. Mindazt, mi Szerbiában történt, a két népfőnök kezdeményezte, s a fejedelem is teljesen ő tőlök függött, ők birták a nép bizalmát. Az új pasa oly kevés eszközzel rendelkezett, hogy velök összetűzzön, miszerint őket inkább a közrend oly főoszlopainak tekintette, melyek nélkül minden összeroskadna. Lieven pedig, ki ismét Nándorfehérvárra tért, a két főnök túlnyomó hatalmával szemben szintén nem tehetett semmit sem. Reá nézve csak az képezte a kérdés tárgyát, vajjon az események menetének tétlen szemlélője legyen-e, vagy pedig Nándorfehérvárról azon kijelentéssel távozzék,

hogy a czár akaratának mindeddig nincs elég téve. Ő az előbbire határozta el magát. Most tehát az új fejedelemválasztáshoz már hozzá fogni lehetett. Lieven azzal is megelégedett, hogy Vutsics és Petronievics a szkupstinában nem vehettek részt.

Akár részt vettek azonban ezek e gyülésen, akár nem, annak eredménye mégis kétségtelen volt.

A porta ugyanis az ő főúri jogosultsága erejénél fogva az ifju Mihályt, mint aki e tartományt az ő szándékai szerint nem képes vezetni, a jelöltségből kizárta. Karagyorgyevicsen kivül tehát most már nem létezett más jelölt, kinek kilátása és igénye lett volna, csak Milos maga. Vajjon azonban mindazok, kik éppen Milos száműzetése folytán jutottak a hatalom birtokába, nem feszitették-e meg minden erejöket, hogy az ő visszatérését megakadályozzák? mert hiszen ők attól tarthattak, hogy tekintélyöket is elveszitik, s az ügyek akkori állapotában — magukat a legnagyobb veszélynek is kiteszik. S e pillanatban a népnek legnagyobb része sem foglalt mellette állást. Fentebb emlitettük már, miszerint itt is élénk és könnyen felizgató nemzeti érzelem fejlődött ki, s igy Milosra nézve inkább káros volt, ha azt hirészelték felőle, miszerint az udvarok rokonszenvét ő birja. Nándorfehérvárott azt mondogatták, hogy aki mást akar fejedelmül, mint a már egy izben megválasztott Karagyorgyevics Sándort, az jöjjön ide, s helyezze be őt erőhatalommal, azonban az ily eljárás ellenében élethalál harczot inditanak, s már hozzá is láttak, hogy a lőfegyvereket használható állapotba helyezzék.

Arra azonban senkisem gondolt, hogy a fejedelmet reájok erőszakolják, hiszen még azt sem kisérlették meg, ami sokkal könnyebben kivihetőbb lett volna, hogy t. i. azokat, kik Ausztriába menekültek volt, a szkupstinán megjelenni engedték volna.

Az 1843. évi junius hó 15-én a választás ősrégi nemzeti módon megejtetett.

A szerbek náhiáik szerint sorakozva állást foglaltak, éppen úgy, mint egykor a lengyelek királyválasztásuk alkalmával a vajdaságok szerint. Az új pasa, s Oroszország nevében a konzul és a meghatalmazott, valamint a metropolita is eléjök járulván, azon kérdést intézték

hozzájok: kit akarnak fejedelmökül? A 17 náhiabeliek egyhangulag Karagyorgyevicsot kivánták. Számosan megkérdeztettek még egyenkint is, ezek is azt felelték.

Igy történt, hogy Karagyorgyevics ismét egyhangulag megválasztatott s a választás törvényszerüségét tagadni nem lehetett. Azonban attól még mindig távol állottak. hogy a czár azon követelésének, melyszerint a felkelés főszerzői megbüntettessenek, megfeleltek volna. Ezek amint eddigelé, úgy ezután is az ország leghatalmasabb férfiai maradtak. S vajjon tényleg nem benső ellentmondás rejlett-e azon szándékban, hogy a fejedelem, ki megválasztatását kizárólag ezeknek köszönhette, elismertessék, ezek pedig megbüntettessenek, vagy az országból legalább is kiútasittassanak.

Miklós czár azonban mindkét követeléséhez ragaszkodott, az előbbihez azért, nehogy régebbi keletű követelésének makacs fentartása által a portát kellemetlen helyzetbe hozza, az utóbbihoz pedig azon okból, hogy azon forradalmi elemet, mely az első választást létrehozta alaposan megtörje és azt megbüntesse. Vutsics és Petronievics azonban heves és nyomatékos ellentállást fejtettek ki,[1]) s ebben az általok befolyásolt földieik értekezlete által is megerősittetvén, azt hiresztelték, miszerint inkább levágatni engedik fejöket, minthogy a szerb földről eltávozzanak. A pasa pedig az ő beható rábeszélése folytán csakis azt érhette el, hogy a nevezett két népfőnök Nándorfehérvárról távozva, Kragujeváczra vonult vissza. A czár azonban fenti szándékához szilárdul ragaszkodott. Midőn Lieven Sz. Pétervárra visszatérendő, Varsóba érkezett, ott egy futárt talált, ki meghagyta neki, miszerint térjen vissza, s mindaddig Szerbiában maradjon, mig a két népvezér el nem távolittatik. Oroszország és Ausztria pedig most minden követ megmozditottak, hogy Angliát és Francziaországot reávegyék, miszerint az utóbbi követelést ők is pártfogolják a porta előtt, melyet adott szavának megtartására okvetlenül reá kell birni. Ezen véleményben azonban főleg Franczia-országban éppen nem osztoztak. Itt ugyanis akként véle-

[1]) Részrehajlatlan hirek szerint csakis párthiveik vehettek részt a gyülésen, sőt némelyek még fogságra is vettettek.

kedtek, hogy Oroszország, amennyiben a két népvezér eltávolitását követeli, áthágja jogainak határait. Nagy izgatottságot keltett az is, hogy az orosz követ azt hiresztelte, miszerint a czár a két főczinkosnak megbüntetését feltétlenül követeli, s e szándéka megvalósitása érdekében szükség esetén az összes hatalmában álló eszközöket igénybe fogja venni. Nem annyit jelentett-e ez, mint a háborúval fenyegetni? Már azt is kezdték rebesgetni, miszerint az országba egyesült orosz-osztrák hadsereg fog betörni, mely Oroszország védnöki jogait teljes érvényre emelendi. Guizot pedig Kiseleff nyilatkozatára nem minden megilletődés nélkül azt válaszolta, hogy a két népvezér eltávolittatása bizonyára akadályokba fog ütközni, s ha Oroszország Szerbiába vonuland, ez esetben a keleti kérdésben rejlő veszély teljes mérvben előtérbe lép. Ekkor pedig Francziaországnak is okvetlenül részt kell vennie, minthogy nem nézheti tétlenül, miszerint Törökország ellenében erőszak alkalmaztassék, s hogy az európai egyensúly megzavartassék. Hogy állt azonban Oroszország állitólagos fenyegetésének ügye? Vajjon ezen hatalomnak valóban szándékában volt-e, hogy a csomót Törökország ellenére is egy csapással ketté vágja? Azon nyilatkozat, melylyel Lieven Nándorfehérvárott fellépett, valóban e szándékot gyanittatá. Ő ugyanis kijelenté, miszerint a két népvezér eltávolittatása a fejedelemválasztásnak elengedhetetlen feltételét képezi, s egészen szárazon oda nyilatkozott, hogy ha a czárnak nem engedelmeskednek, az 20.000 embert fog Szerbiába küldeni. Az ő kijelentése azonban éppen nem volt tökéletes. A feltételt ugyanis, mely alatt mindez a czár szándéka szerint megtörténik, elhallgatta. E feltétel pedig abban állott, hogy Oroszország csak akkor szándékozik ezt megtenni, ha a porta az ő abbeli gyengeségét, hogy t. i. igéreteit megvalósitani nem képes, maga beismeri, s ha Oroszország segélyét igénybe venné.

Midőn e követelésnek hire Konstantinápolyba eljutott, azzal ott meglehetősen meg voltak elégedve. Azon körülmény ugyanis, hogy a czár a választás elismerését kilátásba helyezte, megmentette a portát azon zavartól, melybe a harmadik választás folytán jutott volna, ami ennek tekintélyét teljesen aláásta volna; a porta azonban

mindamellett is nagyon megfontolandónak tartotta, hogy a két népvezér eltávolitását foganatositsa, minthogy azok valószinűleg ellentállást fejtenének ki. Ausztria a lehető legnagyobb nyomatékkal az eltávolitás eszméje mellett foglalt állást, minthogy ezt saját érdeke is úgy kivánta. Lehetetlennek látszott ugyanis, hogy a lázadás fészkét közvetlen szomszédságában megtűrje. Metternich pedig meg volt győződve, hogy a szerbiai zavarok a lengyel menekültek mozgalmaival összeköttetésben állnak.[1]) Miért is az udvarnál oly mindenható Riza pasát efelől értesitvén, egyszersmind Rifát tanúbizonyságára is hivatkozott, mint aki kevéssel ezelőtt Bécsben megfordult s Ausztria helyzetét jól ismeri.

Lecoq, a porosz követ, ki Konstantinápolyban való megérkezése alkalmával ott jóakaró bizalommal fogadtatott, szintén az orosz követelés értelmében nyilatkozott, egyszersmind azonban tolmácsa által azt is tudatta Reisz effendivel, miszerint az adott igéretek beváltását Poroszország is szivesen venné. A porta pedig az orosz követtel folytatott újabbi tárgyalások által időt nyerni törekedett, azonban ellentállni nem volt bátorsága. Az egyik kapu kiája Nándorfehérvárra rándult, hogy az ottani kormánynak tudtára adja, miszerint a czár a megejtett fejedelemválasztást mindaddig semmi esetre sem fogja jóváhagyni, mielőtt a két népvezér el nem távolittatik. Rifát pasa erre elismerte, hogy a porta ezen eltávolitás megvalósitására nem bir elegendő erővel. S tényleg fel is szólitotta az orosz követet, hogy a portának segélyt nyujtson, s az ez által tett igéretnek teljesitését megkönnyitse. A franczia és az angol követek korántsem pártolták ugyan minden ügyben Oroszországot, most azonban ők is kijelentették, miszerint a két népvezér eltávolittatása feltétlenül szükséges. Éppen annak lehetősége, hogy t. i. e kérdés miatt általános meghasonlás támadhat, mely alkalommal Oroszország legalább alakilag joggal birni látszik, birta őket reá, hogy az ellentmondással felhagyjanak. Eszerint Oroszország hajthatatlan magatartása, ennek Ausztria és Poroszország

[1]) V. ö. Metternichnek báró Neumannhoz 1843. évi május 12-én kelt igen fontos levelét.

által történt támogatása, a nagyvezir azon határozott felszólalása, hogy az ügynek immár vége legyen, s végre a másik két hatalmasságnak azon nyilatkozata, mely szerint Szerbia reájok ne számitson, mind közreműködött ahhoz, ami a végleges döntést eléidézte. Az 1843. évi augusztus hó 9-én Kragujeváczon népgyülés tartatott, melyen a pasa, a fejedelem s báró Lieven is megjelentek. A két népvezér párthívei nagy számmal voltak jelen. Egy pillanatig ugyan haboztak, végre azonban mégis azt határozták el, hogy Vutsics és Petronievics Szerbiából távozzanak s egyelőre Viddinbe vonuljanak vissza. Az orosz követ pedig csakis akkor egyezett bele, hogy a berát az új fejedelem részére kiállittassék, midőn teljesen meggyőződött afelől, hogy a két népvezér eltávozott Szerbiából. Karagyorgyevics Sándor tehát ismét visszahelyeztetett fejedelmi méltóságába.

Második fejezet.

Karagyorgyevics Sándor uralkodása 1843—1856.

Amennyi fáradsággal és munkával járt az előbbi felkelés vezetőinek az országból való eltávolitása, a tényleges eredmény e fáradozásoknak még sem felelt meg. A két népvezér ugyanis sokkal mélyebben gyökeret vert a szerb nemzet szivében, semhogy azoknak e nemzetre való befolyása a száműzetés folytán kiirtható lett volna. A követek őket Viddinben megtürni nem akarván, Rusztsukba vonultak. Alig telt el egy év, midőn a portát felkérték, engedné őket vissza hazájokba, • amit a porta teljesitett is. S jelenlétök kétségkivül szükséges volt arra nézve, hogy Karagyorgyevics fejedelem kormányzata fentartassék. Az 1845. év nyár utolján ugyanis az Obrenovicsok párthívei kisérletet tőnek, hogy Szerbiába betörjenek, azonban visszaverettek, s Vutsics véres bosszút állott mindazokon, kik az Obrenovicsokkal való összeköttetés gyanújában állottak. Az elesett vagy legyilkolt párthívek holt testeit a Száva mentén kerékre vonatta, hogy ezáltal mindazokat, kiknek a betörésre talán még kedvök lenne, visszarettentse.[1])

Valóban úgy látszott, mintha a szerbiai fejedelemség a porta tekintélye alatt tovább is szabadon kifejlődhe-

[1]) Későbbi keletü jelentésekben e kegyetlenségek Nikolitsnak, egy Magyarországból bevándorolt alsóbb rangú tisztnek, egy elvadult embernek tulajdonittatnak, ki mint Vutsicsnak czinkostársa ezzel együtt Sabáczba tört, s itt 3000 embernél többet legyilkoltatott Ezt azonban nem bizonyithatom, sőt inkább meg kell jegyeznem, miszerint ezen évekre nézve csakis töredékes tudósitások állottak rendelkezésemre.

tett volna. Az 1838. évi usztávnak azon eredménye volt, hogy a Milos alatt gyakran megtörtént személyes erőszakoskodások nem fordulhattak többé már elő. A kezdeményezett kulturtörekvések bizonyos buzgalommal tovább folytattattak, lassankint törvénykönyv is készült, valamint a katonai intézmények is (mint már Törökországban megtörtént) európai mintára lőnek átalakitva; a Franczia- és Németországgal való közvetlen érintkezés leginkább azok által tartatott fent, kik emez országokat tanulmányaik folytatása czéljából látogatták, s akik visszatértök után nem csekély befolyásra tettek szert. Itt is körülbelül úgy történt, mint Konstantinápolyban, hol az európai irodalommal s politikával való érintkezés folytán egy fiatal-török párt alakult, mely az ozmánoknak az európai kulturához való csatlakozását lehetségesnek vélte. A politikai viszonyokra azonban sem az előbbi, sem pedig az utóbbi nem gyakorolt közvetlen befolyást. Mindennek nyomán azt lehetett várni, hogy az európai modern szellem az ozmán birodalom állapotaival mintegy kibékülni készül. E nyugodt fejlődés azonban két közbejött esemény folytán, melyek eredete más hová tartozik, nem mondhatni ugyan, hogy teljesen meghiusittatott, azonban mégis megszakittatott; e két esemény alatt az 1848. évi forradalom s a krimi háború értendő.

Azon általános zivatar, mely a szárazföldi Európában az 1848. évben kitört, Európa délkeleti részeiben nem okozhatott oly igen mély benyomást. A török viszonyok ugyanis egészen más természetűek, sem mint az európai államok viszonyai.

Ha egyébiránt azon törekvés, mely szerint az alkotmány népszerűbb alakba öltöztetendő, Szerbiában ez idő szerint mindinkább nagyobb tért foglalt el, ezáltal azonban semmi olyas nem lőn mégsem elérve, ami emlitésre méltó lenne; a portának ismét visszaállitott fenhatósága s a népies alkotmány ugyanis teljesen kizárták egymást. A szomszéd birodalmakban azonban oly mérvű megrázkódtatások történtek, melyek Szerbiára nézve is visszahatással birtak, sőt a melyekbe benyúlni Szerbiának is alkalom adatott.[1])

[1]) Az alább következőket minden megjegyzés nélkül kö-

A szomszéd magyar területen lakó, s ide a 17. század végén bevándorolt szerbek ugyanis éppen nem feledkeztek meg nemzetiségökről, a szerb nemzeti dalokat itt is épp úgy énekelték, mint a régi Szerbiában; a szerb birodalomnak régi nagysága még folyton emlékezetben élt, mely annál nagyobb hatással birt, minthogy költői félhomályban tünt fel. Azon nemzeti felkelés, mely a nándorfehérvári pasalikban támadt, minderre (mint azt gondolhatni is) igen élénk befolyást gyakorolt. A nemzeti s a vallásszabadság eszméje felébredvén, az 1848. év zavarai alkalmával, melyek az osztrák állam épületét összedőléssel fenyegették, igen sajátságos alakban lépett előtérbe.

Mindenütt népgyűlések tartattak. A karlóczai metropolitát pedig még arra is rávették, hogy a kezeibe adott naptárban még a napot is megjelölte, amelyen nemzeti gyűlés volt tartandó. Ez az 1848. év május havának 1-ső (13 dik) napja volt. E napra valamennyi kerületből, ahol csak a szerb nyelvet Ausztriában beszélék, követek küldettek Karlóczára.[1]) A követek az ő tarka, festői nemzeti öltözékökben az ottani katonai község összes tereit és utczáit elözönlötték, főleg a templom környékét s az érseki palota udvarát. A metropolita ünnepélyes isteni tiszteletet tartott, ezután pópák és szerzetesek kiséretében megjelent az udvarban, nem ugyan mint máskor ereklyékkel, hanem két régi okmánynyal kezeiben, az 1690. s az 1691. évi szabadalmakkal, melyek a szerbek nemzeti és vallási szabadságai megvédésének igéretét tartalmazták, mely feltételek alatt a szerbek akkoron bevándoroltak volt. A tömegnek értésére adatott, miszerint ezen igéretek még sem teljesittettek. A szerb nemzetnek joga van ahhoz, hogy élére egy patriárka, s egy vajda állittassék. A gyűlekezet patriarkává magát a metropolitát kiáltotta ki. Vajdául pedig egy, a határőr-

---

zöljük; erre a magyar olvasónak szüksége ugy sincs, de láthatja ebből, hogy a külföld miként volt értesülve a mi szabadságharczunk okairól és lefolyásáról, ha még egy Ranke is igy ir arról.

[1]) „A délmagyarországi szerb mozgalom.“ 1851. évi kiadás, 113. lap.

vidéken született osztrák tisztet kivánt, ki már Napoleon alatt szolgált, jelenleg pedig Olaszországban állomásozott. Ha azonban emez önálló nemzetiség felkelése kezdetben az osztrák kormány ellen irányult is, azonban csakhamar az történt, hogy e felkelés irányt változtatva, Magyarország ellen fordult, mely ország a hatalmi körében levő szerb nemzet önálló gyarapodását nem jó szemmel nézte. Minthogy azonban ez idő szerint az osztrák korona a magyarokkal a legnagyobb meghasonlásban volt, ennek folytán a szerbek mozgalma teljesen az ő malmára hajtotta a vizet.

E mozgalmat nem követjük tovább, mely különben is később a mindenütt elismert patriárka s az osztrák császár között kiegyenlitésre vezetett, az új vajdáról pedig, ki csak hosszú vonakodás után jelent meg, nem igen volt szó. A vajda kinyilatkoztatta, miszerint ezen méltóságot csak akkor fogadja el, ha az osztrák császár, ki iránt törhetetlen eagedelmességgel viseltetik, abba beleegyezését adja.

Ami bennünket e helyen érdekel, az nem egyébb, mint a fejedelemség szerb ajkú lakosságának ez eseményekben való részvétele. Ez minden felszólitás nélkül már akkor történt, midőn az osztrák területen lakó szerbek a császári csapatok által megtámadtattak. Hrabovszki tábornok, ki Karlóczáig előrenyomult azon reményben, hogy ott a mozgalomnak egy csapással véget vet, nem várt ellentállásra talált; egy önkéntes csapat ugyanis karöltve előrenyomult, s a hadtest ágyúit megrohanta. Ez alkalommal főleg a szerbiai önkéntesek, kiknek soraiban montenegróiak is voltak, a legjobb szolgálatot tették; ezek az ő hosszú csővű albán fegyvereikkel azon patakhídon foglaltak állást, melyen az ellenséges csapatok keresztülvonulandók voltak. Legjobb szolgálatot tőn a montenegrói Vule, ki a reá irányzott ellenséges tüzelés közepette a földre lapulva, majd felugorva fegyverét ismételve a legjobb eredménynyel lőtte ki. Majd azonban csakhamar oly nemű szellemi megzavarodásba esett, hogy mást már nem is képzelt magáról, mint hogy ő az újra született hős: Milos Kobilics.

Az osztrákok valóban kénytelenek lőnek Pétervárradra visszavonulni.

A fejedelemségi szerbek harczvágya még élénkebb lőn, midőn kiviláglott, hogy a háború tulajdonképpen a magyarok túlsúlya ellen vívatik. Ha a magyarok a római sánczoknál fekvő Szent-Tamás ellen intézett rohamuk alkalmával végre is hátrálni kényszerültek, az főleg azon segélynek volt tulajdonitható, melyet a szerb fejedelemségi szerbek az osztrák szerbeknek nyújtottak.

Igy a Bánságban fekvő Écska nevű helységnél vívott harcz alkalmával is, főleg a szervián Jantsa volt az, ki handzsárral felfegyverzett társaival az ütközetet a magyarok hátrányára dönté el.

Ezen eseményeknek a szerb fejedelemség politikájára okvetlenül visszahatással kellett birniok. Ha Szerbiában azt állitják, miszerint a fejedelem a szerviánoknak az osztrák szerbek mellett viselt harczában saját biztonsága érdekében mintegy szelelő lyukat látott, úgy ez ellenében az is felhozható, hogy ezen ügy reá nézve is veszedelmessé válhatott volna, ha például Obrenovits Mihály, ki a Dunai vidékekre rándult, a kivándoroltaknál esetleg visszhangra talált volna. Mig más részről a fejedelem úgy a törökök, mint maga a franczia konzul által is felszólittatott, miszerint szerb alattvalóinak az osztrák területen folytatott harczát beszüntesse.

Kragujeváczra pedig szkupstina hivatott össze, melyben elhatároztatott, miszerint a fejedelemség semlegessége kihirdetendő, a kivándoroltak visszatérésre felhivandók, s a szervián csapatok további átözönlése megtiltandó. E határozat azonban nem foganatositttatott kellően, a népszerűvé vált csapatszállitást megakadályozni többé már nem lehetett. Azonban azt saját sorsára hagyni sem voltak hajlandók. A fejedelem egyik legjobb barátja és híve: Petrovics István, másképpen Knicsanin, ez idő tájt tanácsnok, egyike azoknak, kik Mihálylyal meghasonlásba esve, Karagyorgyevics győzelmét leginkább előmozditották, állásáról lemondva, átkelt a Száván, hogy a szabadcsapatoknak mint azok ezredese élére álljon. Az ő feladata abból állott, hogy a felkelők élén harczoljon, de egyszersmind arról is gondoskodjék, miszerint semmi olyas ne történjék, ami a fejedelemség érdekeibe ütköznék. A Karlóczán közzétett nemzetiség eszméjeért ragadtak ők fegyvert, valamint ugyanekkor az Obreno-

vicsokat is meg akarták fosztani azon reményüktől, hogy e mozgalmat a saját előnyükre kizsákmányolják.

Azon körülmény folytán, hogy a patriárka, ki a nemzet kormányzójává neveztetvén ki, jelenleg a főhatalmat gyakorolta, Ausztriához csatlakozott, a felkelés mintegy loyálissá nyilvánittatott, miért is a szerb fejedelem éppen nem vonakodott azt támogatni.

A fejedelem a szerb önkéntescsapatoknak átkelését megkönnyebbité, s azt sem akadályozta meg, hogy Nándorfehérvárról lőszer- és pénzszállitmányok ne küldessenek a bácskai s a bánáti táborokba.

Mayerhoffer az osztrák főkonzul, a patriárka s Karagyorgyevics Sándor fejedelem közt bizalmas viszony fejlődött ki. Knicsanin pedig az osztrák szerbeket nem egyszer hathatós támogatásban részesitette. Legnagyobb érdemet szerzett magának a szerb s egyszersmind osztrák ügy tekintetében Dolovácz megvédése által, melynek ágyúival az előre rohanó magyarokat visszaűzvén, ezáltal Tomaseváczot és Pendseárt ismét visszanyerte.

Sztratimirovics, az osztrák szerbek fővezére, ki a patriarkával meghasonlott, Knicsaninhoz menekült, ennél azonban oly csekély támogatásra talált, hogy elhatározta magában, miszerint a patriárka példájára ő is Ausztria pártján foglal állást. Knicsanin külseje a szabadságharcz hőseire emlékeztetett; szerfelett széles vállú, egyszerűen öltözött alak volt ő, ki pisztolyait övében hordozta. Volt valami azonban benne a jelenleg virágzásnak induló kulturtörekvésekből; a magyaroknak azon szemrehányást tette, hogy ők a szerb nemzetiség fejlődését akadályozzák, mig ellenben az akkori ausztriai egyeduralmi eszméhez szitott, mely eme fejlődést nem csak hogy megengedi, hanem azt elő is mozditja. Kétségtelen, hogy Szerbiának ezen eszméknek teljesen megfelelő magatartása létesité azon barátságos viszonyt, mely azóta Ausztria és Sándor fejedelem között folyton fenállott. Számos osztrák szerb a fejedelem szolgálatába lépett, sőt a legalább némileg szabályos állami intézmények létesitésében támogatta is. Éppen nem tulajdonitható ez önkényes cselekménynek, minthogy az a közbejött események következményeül tekintendő.

Knicsanin előtt, ki az Ausztriával való összeköttetést képviselte, s maga is a kulturához csatlakozott, Vutsics, ki inkább az ozmánokkal való összeköttetés híve volt, lassankint teljesen háttérbe szorult. Az 1850. évben Petronievics konstantinápolyi követségi útjában elhalálozott. Helyébe Garasanin lépett, ki a század eszméinek hódolt, s azokat Szerbiába is átültetni igyekezett. Knicsanin pedig azt vélte, miszerint néhány évtized mulva az európai míveltség tekintetében a szerbek is odáig fognak jutni, ahol a csehek állnak.

Mialatt a szerbek ez irányban haladtak, Orosz- és Törökországban oly bonyodalmak támadtak, melyeknek Szerbiára is okvetlenül visszahatással kellett birniok. E zavarok kezdettől fogva egyetemes európai jelleget öltöttek, s csakhamar oly háborúra vezettek, mely az összes eddigi hatalmi viszonyokat kérdésessé tette.

A szerző nagyon érzi eljárásának azon nehéz voltát, melyszerint e nagy eseményekkel szoros összefüggésben levő, oly előzményeket kell itt tárgyalnia, melyeket e helyen terjedelmesen nem adhat elő. Azonban ez mégis feladatához tartozik, minthogy az egyetemest a különleges, ezt pedig amaz nélkül nem lehetne különben megérteni. Miért is azt okvetlenül meg kell kisérlenie. Már fentebb emlitettük, mennyire fáradozott Metternich herczeg azon, hogy a Török- és Oroszország közötti összeütközést, melynek alkalmával a nyugati hatalmak az előbbenivel szándékoztak szövetségre lépni, megakadályozza. Hogyan történhetett meg, hogy egy évtized mulva e szövetség, valamint e nagy mérvű összeütközés mégis megtörtént? Azon feltevéstől, hogy t. i. Miklós czár Törökországot, főleg Konstantinápolyt meghóditani szándékozott volna, véleményem szerint el kell tekintenünk. Mindez egy magánbeszélgetésen alapul, melynek egyik fél sem tulajdonittott nagyobb jelentőséget. A való az, hogy ama hatalmi túlsúly, melylyel Oroszország a régi s az újabb kötvények alapján Törökországra nézve birt, erre nézve igen nehéznek, a többi hatalmak előtt pedig türhetetlennek tűnt-fel. Itt csak azon tényeket sorolom elő, melyek a krimi háborút fokozatosan okozták. A törökök ugyanis már előbb, a fejedelemségekben kitört zavarok, később pedig azon ellentállás alkalmával, melyet

a magyarok a két császári udvarral szemben kifejtettek, a szabadelvű mozgalmakhoz szítottak. Konstantinápoly a menekültek központjává lőn, sőt itt a lengyel menekültek egész gyarmatot alakitottak, melylyel a porta miniszterei bizalmas viszonyban állottak, sőt az utóbbiak a diván politikáját Franczia- és Angolország között közvetitették is. Azon fontos pillanatban, midőn a törökök Oroszország által arra szorittattak, hogy tekintettel a kainárdsi béke egyik czikkelyére, a menekülteket vagy szolgáltassák ki, vagy pedig távolitsák el, a Dardanellák zárt tengerére akadálytalanul beérkezett angol hajóraj őket ellentállásra ösztönözte. A nyugatnak a keletre való, fegyveres erő által el nem érhető befolyása a sajtó által közvetittetett. Emlitettük fentebb, hogy egy fiatal török párt alakult, mely ezen összeköttetést buzgón megragadta volt. Az ennek folytán támadt mozgalom alkalmával azonban a vallási ellentétek is felszinre jutottak. Azon utóbbi, nagy haderejű esemény, hogy t. i. az ozmán ház szultánsága csakis európai közbenjárás folytán volt fentartható, már akár öntudatosan, akár öntudatlanul a lakosságra is visszahatott, mely a mozlimok uralmát nem szándékozott tovább szolgálni, minthogy az nem saját erejéből állott fent.

Az ennek folytán támadt mozgalmak alkalmával az orosz czár, szintén a kainárdsi béke egyik czikkelye alapján magát a keresztény lakosság jogosult védnökének tartotta. E körülmény nagy befolyással birt amaz akkoron nagy port felvert kérdésre nézve, mely a latin vagy a görög hitfelekezetnek a jerusálemi sz. helyekre vonatkozó jogosultságát vitatta. Az orosz czár a görögök jogait pártfogolta, mely eljárása folytán a törökországi görög lakosság rokonszenvét biztositotta saját részére; vele szemben azonban újabb vetélytárs tünt fel a franczia köztársaságnak éppen most uralomra vergődött elnöke személyében, ki csakhamar III. Napoleon név alatt mint császár lépett fel; az ő uralkodása alatt Franciaország a királyok s a porta régi szerződéseire hivatkozva, a latin hitfelekezet igényeit érvényesité. E körülmény annál nagyobb jelentőséggel birt, minthogy az új forradalom, melyből végre az új császárság támadt, azon, a Franczia- és Oroszország közt fenálló, előbb is emlitett

ellentétet még inkább élére állitotta. Anglia pedig, mely e kérdéssel keveset törődött, Konstantinápolyban még élénkebb ellenszenvet mutatott Oroszország irányában, mint Franciaország. Ezen, a portára s annak miniszterreire irányuló nyugat-hatalmi befolyás volt az oka tulajdonképpen annak, hogy az 1853. évben Mencsikoff herczeg külön küldetéssel bizatott meg, ami akkoron oly nagy port vert fel; megbizatása egyszersmind arra is vonatkozott, hogy a keresztény vallású török alattvalók feletti védnökség igényeit, melyeket Oroszország az előbbi békeszerződésekre alapitott, szintén érvényesitse.

Félreértenők a helyzetet, ha azon állitást elfogadnók, melyszerint valamennyi török mindmegannyi buzgó mozlim, vagyis Oroszország ellensége, mig ellenben valamennyi görög az éjszaki hatalom párthíve lett volna. Az ó-török párt ugyanis, mely Oroszországgal az előbbi szerződéseket megkötötte s melynek az volt az elve, hogy mindkét vallásnak megadassék mindaz, mi azt megilleti, még korántsem volt megsemmisitve, sőt a szerailban, Valide szultánnő, a szultán anyja személyében befolyásos pártfogót is birt. Mencsikoff feladata tehát abból állott, hogy eme pártba ismét életet leheljen. Miért is Khoszrevnek, e párt fejének, ki az unkhiár-szkelesszii szerződést Oroszországgal megkötötte volt, a czár gyémántos keretbe foglalt arczképét ajándékozta, amit a szerailban igen szivesen fogadtak. S Mencsikoff befolyása annyira valóban kiterjedt, hogy Fuádnak, ki a nyugati hatalmak legbuzgóbb párthíve volt, a miniszteriumból való eltávolitását sikerült kieszközölnie.

Tovább azonban, nevezetesen hogy miniszterekké orosz-kegyencz egyének neveztessenek ki, Mencsikoff sem juthatott el. Konstantinápolyban ugyanis az eközben „viscount of Redcliffé“ kinevezett, s éppen most visszaérkezett Sir Stratford Canning elhárithatatlan akadályokat görditett útjába. A görög papság pedig, melyre Oroszország számitott, s mely teljesen meg volt elégedve azon ótalommal, melylyel Miklós czár az ő igényeiket a latinok ellenében védelmezte, éppen nem volt hajlandó arra, hogy az anatóliai egyházat az orosz egyháznak alárendelje. Redcliff lord tehát Germánosz patriarkával való személyes összeköttetései folytán is kétségbevonhatatlan

túlsúlyt gyakorolt az orosz befolyás felett. A reformravágyó mozlimek az izlám elveihez fordultak, nem ugyan meggyőződésből, mint inkább azért, mivel politikailag hasznukra vált, s minthogy az Oroszország irányában való ellentétet még inkább kiélesité. Az anyaszultánnőnek éppen ez időtájt bekövetkezett halála pedig az esetleg Abdul-Medsidre befolyással birható személyes ellenhatásnak véget vetett. Sőt a nagy úr a legközelebbi beirám-ünnep alkalmával egészen oly irányba tereltetett, mely a politikát a vakbuzgósággal szokta egybekötni.[1]) Oroszország nem szándékozott hóditani, hanem el volt tökélve, miszerint szerzett jogait feltétlenül megóvandja. Azonban az idők egészen megváltoztak. Azon korszakban ugyanis, midőn e jogok engedélyeztettek, azokra valóban nagy szükség volt. E jogok is közreműködtek ahhoz, hogy a keleti keresztények közérzülete ismét felébresztessék. Most azonban inkább arra látszottak kiszemelve, hogy általok a törökök önállósága elnyomassék, ami a század szellemével annál is inkább homlokegyenest ellenkezett, minthogy az egyik birodalomnak a másik feletti közvetlen hatalmát a politikai elméletek egyáltalán nem fogadták el. Minthogy pedig Mencsikoff, ki folyton azt állitotta, miszerint csakis a Török- és Oroszország közötti, eddigelé fentállott viszonyokat óhajtja továbbra is fentartani, katonai beavatkozással is fenyegetőzni kezdett, mindez csak arra szolgált, hogy a fenti elméleteken alapuló rokonszenveket a törökök számára biztositsa. Konstantinápoly közelében a nyugati hatalom hajóraja jelent meg, melynek közelsége a török békepárt igyekezeteit ellensúlyozta. Mencsikoff küldetése tehát teljesen meghiusultnak volt tekintendő. Midőn pedig Miklós czár, fenyegetéseit megvalósitandó, a Pruthon átkelt, nem lehetett egyebet várni, mint általános európai háborut. A czár e lépését a népjog megszegésének tekin-

---

[1]) Itt Bruck, akkori követnek feljegyzéseit követem, melyek nagy mérvü belátásról tanúskodnak s a hibás hagyományok szülte egyoldalúságot gondosan kerülik. E jegyzetek egyszersmind a diplomácziai történetirásnak egy nevezetes darabját képezik, csak az a sajnos, hogy igen rövidek s nem eléggé hitelesen szálltak reánk.

tették, hogy t. i. ily vitás kérdésben az egyik fél oly eszközökhöz nyúl, melyekkel idegen tartományt kerit hatalmába, s ezáltal akar magának igazságot szolgáltatni. Hová vezethet az ilyen előzmény?! Ha tehát Anglia e tekintetben Törökország pártjára állott, azt éppen nem azért tette, hogy ezáltal a török vakbuzgóságot annyira pártfogolja, miszerint abból a keresztény lakosságra nézve valaha veszély támadjon. Két millió vakbuzgó törököt tizenkét millió keresztény alattvaló korlátlan uraivá emelni, ez ellenkezett volna azon érzelmekkel, melyeket úgy az angol miniszterium, mint a nép s az udvar is folyton ápolt. A nyugati hatalmak azon határozott szándékkal fogtak a munkához, hogy Törökországnak éppen nem engednek szabad kezet, hanem fentartják azon jogokat, melyszerint a békekötés alkalmával oly határozatokat hoznak, melyek a művelődés s a kereszténység igényeinek megfelelők legyenek.[1])

III. Napoleon oly szerencsés volt, hogy hadseregét, melyet a régi császári birodalom hadseregének tartott, Angliával és Törökországgal szövetkezve állithatta ki a síkra az oroszok ellen.

Ausztria kezdetben az orosz irányzattal csaknem egészen azonos terveket táplált: ugyanis külön küldöttség által azon erőszakosságok ellen emelt panaszt, melyeket a törökök az osztrák határok mentén, Boszniában, Herczegovinában és Montenegróban elkövettek, s a portától megnyugtató nyilatkozatot kapott. Az orosz czár vallási igényei mellett ugyan nem szállhatott síkra, azonban minden erejét megfeszité, hogy az európai békének könnyen bekövetkezhető megzavartatását meggátolja. Ez értelemben tehát a többi hatalmak követeivel egyetértőleg először is Bécsben jegyzéket szerkesztettek, melyet illetőleg azon reményt táplálták, hogy az a kiegyezést elő-

---

[1]) V. ö. Albert herczegnek jól átgondolt emlékiratát: Memorandum for the consideration of the Cabinet (1853. október 21.) Martinnál: Life of the Prince Consort, II. köt. 525. lapon. E mű nagy fontossággal bir ott, midőn a személyi nézeteket és viszonyokat tárgyalja; ott azonban, hol a nem ritkán elfogult diplomácziai ügynökök jelentéseit veszi alapul, szigorú birálat alá veendő.

mozditandja, de e jegyzéket Konstantinápolyban visszaútasitották. Egy másik, Olmüczben tartandó értekezlet eszméjét a nyugati hatalmak már előre is elvetették. Csaknem szóról-szóra beteljesedett tehát Metternich jövendölése; Anglia és Francziaország Törökországgal éppen azon pillanatban szövetkezett Oroszország ellen, midőn ez utóbbinak nem volt igaza. A nyugati hatalmak ösztönzésére a konstantinápolyi nagy tanács, mely a főbb katonai és polgári hatóságokból, valamint néhány ulemából állott, a háborut elhatározta, mely az 1853. évi október 4-én a rendes forma szerint meg is üzentetett. Az ellenségeskedés már november havában kezdetét vette. Azon előny, melyet az oroszok a Fekete-tengeren a török hajóraj felett kivívtak, rábirta végre a nyugati hatalmakat is, hogy az eddigi habozásnak véget vessenek. Miért is az 1854. év márczius hó 12-én a portával szerződést kötöttek, melyben a török érdekek megvédelmezésére magukat kötelezték. Ki ne emlékeznék azon általános mozgalomra, mely ennek folytán egész Európában megindult? Nem is beszéltek másról, nem is gondoltak már másra, mint kizárólag a küszöbön álló azon válságra, mely Oroszországnak az utóbbi évtizedekben gyakorolt túlsúlyát meg fogja semmisiteni.

E helyütt ama nagy mozgalomnak csakis azon részét vesszük szemügyre, mely akkoron nem méltányoltatott volt eléggé. Az általános összeütközés a szerb ügyek további folyamatára nézve nagyjelentőségü lőn, mihez az ország földrajzi fekvése s annak politikai helyzete is egyaránt hozzájárult. Kezdetben úgy látszott, mintha Szerbia az orosz tervekhez teljesen csatlakozni szándékoznék. Mencsikoff Konstantinápolyban való fellépésének teljesen megfelel az is, hogy ő Sándor fejedelmet kereken és parancsolólag útasitotta, hogy Garasanint miniszteriumából távolitsa el. Ez meg is történt, Garasanin elbocsáttatott. Mencsikoff azonban ennél többet nem vívhatott ki Szerbiában sem.

A szerb szenatus, mely az 1838. évi usztáv folytán a porta természetes szövetségesévé vált, minden további engedményt megtagadott. Sőt megintette a fejedelmet, hogy ne engedjen oly kérdésben, mely Szerbia politikai létének jogos alapjait megsemmisitéssel fenyegeti. Ga-

rasanin helyébe pedig az ő elveit követő barátai jutottak.

Szerbia önállóságának kivívása, ez volt Garasaninnak, valamint azon fiatal Szerbiának is öntudatos eszméje, amely Párisban, Bécsben, valamint Berlinben is képződött volt.

Az ifju szerb pártot ugyan azzal csúfolták, hogy nem egyebek, mint „glaszé-keztyűs vadak", s befolyásuk sem volt annyi, mint azt ők maguk felől képzelték. Azonban ők képviselték az európai viszonyokhoz való közeledés, valamint a függetlenség eszméjét is.

Az egyetemes helyzet valóban szerfelett kétessé és nehézzé vált, midőn a háboru a szuverén hatalom, melynek birodalmához a szerbek tartoztak, s a védő hatalmasság közt kitört, mely utóbbinak a szerbek kiváltságaikat köszönhették. Midőn a szerb határok felé egy török hadtest közeledett, a fejedelem ekkor tudtára adta a divánnak, miszerint Szerbia a védőhatalom s a régi szuverén felsőbbség közt támadt harczban semleges szándékozik maradni. A törököknek a tartományban való esetleges előnyomulása újabb felkelést idézne elő. Egy ideig a portának is tetszett a szerbek eme magatartása. Midőn azonban a nagy tanács ama bizonyos határozatot meghozta s a háboru megizentetett, a diván határozott nyilatkozatot követelt Szerbiának mikénti magatartására nézve. A válasz az volt, hogy: fegyveres semlegesség. Szerbia 50,000 katonát állit fel, kik a szerb területnek bármely idegen hatalom részéről foganatositandó átlépése esetén fegyveres kézzel fognak ellentállni. A törökök részére is csak az engedélyeztetik, hogy a katonai útakon a várakba szállitmányokat vihetnek. Mindez pedig azzal indokoltatott, hogy a török csapatoknak előnyomulását Ausztria esetleg ürügyül használhatná fel arra, hogy ő is beavatkozzék.[1])

Ausztria és Oroszország ekkor még legalább általánosságban egyetértettek, a szerbek azonban a két hatalom eltérő érdekeit azonnal belátták. Az osztrák csapatoknak

[1]) Ezt bizonyitotta Nikolajevics, a fejedelem veje is Wildenbruk porosz követ előtt. Wildenbruknak 1853. évi szept. 29-én kelt, Manteuffelhez intézett levele.

a határokon való összpontositása már ekkor általános izgalmat keltett. S midőn a bécsi udvar kinyilatkoztatta, miszerint csapatait csakis azon czélból engedi előrenyomulni, hogy általok a kormánynak, mely Oroszországgal jelenleg már nem áll jó lábon, ótalmat nyújtson, a szerb tanács azt válaszolta, hogy ilynemű beavatkozásra éppen nincs szükség, minthogy ennek folytán Szerbia úgy Orosz-, mint Törökországgal is meghasonlásba jutna. Ekkor jelent meg Szerbiában Fonton, orosz államtanácsos, ki a bécsi követségnek is tagja volt, s itt most mindenki azt vélte, hogy Fonton a fejedelem letétele ügyében fog működni. A nagy míveltségű s feledhetetlen bécsi orosz követnek, a körültekintő és mérsékelt Meyendorffnak nyilatkozatából arról értesülünk,[1]) miszerint Fontonnak megbizatása abból állott, hogy a szerbeket megnyugtassa. Fonton mindenütt, hol csak megjelent, a legnagyobb rokonszenvvel fogadtatott, a nép orosz érzelmeit ő is ápolta ugyan, azonban azt békére intette.

Eközben azonban a háború már teljes erővel kitört a Dunánál, s a portára nézve most már kétszeresen fontossá lőn, hogy Szerbiának részvételét az oroszokkal szemben is biztositsa magának.

„Neked Sándor bég, ki jelenleg Szerbia fejedelme vagy, s kit az Isten sokáig tartson meg", ez volt a czíme ama fermánnak, mely az 1854. év első napján Nándorfehérvárra érkezett.[2]) E fermánban a fejedelem felszólittatik, hogy a nagy úr akaratát, mely oda irányul, miszerint a birodalmának egyik részét képező Szerbiának összes eddigelé érvényben levő kiváltságai fentartassanak, nemzetének tudtára adja. Itt azonban nincs határozottan felemlitve, miszerint ama kiváltságok a védnöki hatalommal történt szakitás daczára is érvényeseknek tekintendők, eme viszonyról semmi említés nem tétetik, mig a kiváltságok a szuverén hatalom akaratául tüntettetnek fel. Szerbiában valóban kételkedtek

[1]) Kanicznak Bécsből 1853. aug. 15-én kelt hivatalos jelentéséhez sajátkezüleg irt utóirata.

[2]) E fermánt Sabarth porosz konzultitkár az ő január 13-án kelt jelentéséhez franczia forditásban mellékelte s azt Berlinbe küldötte.

is, vajjon a fejedelem elfogadhatja-e eme fermánt, miután abban tényleg kifejezésre jutott, hogy a védnöki hatalommal a szakitás bekövetkezett. Az osztrák főkonzul, ki az eddigi viszonyoknak nyilt változtatását éppen nem kivánta volt, valóban ellene is nyilatkozott, mig Garasanin és pártja mellette nyilatkoztak, s a fejedelmet reá is vették, hogy eszerint járjon el.[1])

A fermánnak azon hatása kétségkivül még is meg lett, hogy a szerbek a szándékolt semlegesség tervében megerősittettek. A porta is jóváhagyta kiváltságaikat, anélkül hogy a háborúban való részvételöket sürgette volna. Azonban Szerbia éppen nem szándékozott a háború összes esélyeinek tétlen szemlélője lenni. Ki állhatott jót afelől ugyanis, hogy az egyik vagy másik hadviselő fél győzelme esetén mily terveket fog foganatba venni? Francziaországból bár jóakaró, azonban nagyon is messze menő ajánlatok érkeztek. A franczia konzul tudtúl adta, hogy Francziaország azon igyekszik, miszerint egy, az összes nemzetek politikai menekültjeiből álló hadtestet inditson Szkutáriból Szerbia felé. A legnagyobb aggodalmat Ausztria magatartása idézte elő. A határok mentén eszközölt csapatösszpontositása, melynek jelentőségét Konstantinápolyban sem fogták fel, a szerbeknek azon gyanúra szolgált okúl, mintha Bécsben azon szándékot táplálnák, hogy ez alkalommal Szerbiában egyoldalú befolyást gyakorolhassanak.[2])

Ilyen helyzetben lévén, s az egymással ellentétes tüntetések és esetlegességek miatt való aggodalmukban a szerbek azon gondolatra jutottak, hogy teljes erejökből fegyverkezzenek. E változás oka abban találandó, hogy a törökök, kik a szerbeket lefegyverezték volt, most maguk is azt akarták, hogy a szerbek ismét felfegyverezzenek. Sőt Izzet, nándorfehérvári pasa még ágyúkat is adott rendelkezésökre. A nándorfehérvári főraktárakból

---

[1]) Meroni porosz konzulnak 1854. márcz. 18-án kelt jelentése.

[2]) „Cette convoitise, qui pousse l'Autriche à chercher à exercer en Serbie, n'importe sous quel patronage, une influence égoïste." Az 1854. április 5/17-én kelt emlékirat szerint; v. ö. német fordítását Jasmundnál: Aktenstücke zur orientalischen Frage, II. köt. 216. lap.

naponkint szállittattak fegyverek a vidékre, hol is az azokkal való bánásmódban buzgón gyakorolták magukat.[1]) Egy svájczi ezredes tervet dolgozott ki a fegyverkezést illetőleg, mely terv azonban inkább Svájcznak mint sem Szerbiának való volt, mig ellenben egy orosz tiszt más javaslatot adott elő, mely a szerbiai viszonyoknak jobban megfelelt.

A fejedelem az egész tartományt öt katonai kerületre osztotta fel, s ezek élére egy-egy vajdát állitott, hozzájok egy-egy titkárt is rendelvén. Zászlókat is kaptak, melyeknek egyik oldalán az ország czimere, másik oldalán pedig az illető kerületben leginkább tisztelt szentnek képe diszlett. A vajdák határozott utasitást kaptak, hogy mindennemű beavatkozást, bármely oldalról jönne is az, fegyveres kézzel visszautasitsanak. Teljes bizonyossággal állittatott, miszerint a 17 náhia területén 315 szakasz gyalogság, mintegy 80.000 ember, s ezenfelül mintegy 16.000 főnyi lovasság fog begyakoroltatni.

Bizonyára emlitésre méltó s a 19-ik század történelmében megemlitendő eseményt képez, hogy a fegyvertelen rajáh, minthogy az eddigi összes katonai tettek csakis részleges természetűek valának, az európai nagy válság pillanatában magát elhatározta, s intézkedéseket tőn, hogy függetlenségének megvédésére az ország összes lakossága fegyvert fogjon, minthogy fegyver hiányában a világ egyetlen nemzete sem rendelkezhetik politikai függetlenséggel. Azon kisérlet, mely szerint ismét fegyverhez nyulni készültek, már magában véve oly cselekményt képezett, mely mig egyrészről a nemzeti öntudatnak eleget tett, másrészről azonban nagy jelentményű, több rendbeli ellenszenvnek lőn okozója. Az összes hatalmasságok közől egyik sem érezte oly annyira megsértve magát, mint Ausztria: talán azért is, minthogy a fejedelemségnek önkormányzati joga a császári államban lakó rokontörzsü szerbekre is befolyással volt, valamint az is köztudomású lett, hogy az osztrák csapatösszpontositás a szerbeknek indokúl szolgált arra, hogy ők is fel-

[1]) A szerb és a török hadikészülődések ügyében Meroni Manteuffel miniszterelnökhöz, 1854. márcz. havában bővebb jelentést küldött.

fegyverkezzenek. Mindehhez járult még, hogy éppen ez időtájt egy szerb emlékirat lőn közzé téve, mely a fentebbi, s ezekhez hasonló, az osztrák politikára vonatkozó egyéb nyilatkozatokat is tartalmazott.[1]) Ausztria ezen emlékirat tartalmát magára nézve sértésnek tekintvén, elégtételűl az összes hadi készülődések beszüntettetését követelte. A fejedelemre pedig, ki mint fentebb említettük, Ausztriával szoros viszonyban állott, ezen intés annyi befolyást mégis gyakorolt, hogy az a katonaság hadgyakorlatait melyek eddigelé hetenkint háromszor tartattak, egy napra leszállitotta.[2]) Az osztrák főkonzul azonban ezzel még nem elégedett meg. S e pillanatban Ausztria, mely most mindinkább a törökök részére hajolt, valóban birt annyi befolyással, hogy a szerbek fegyverkezését Konstantinápolyban is megtiltották, még pedig azon megjegyzés kiséretében, hogy e fegyverkezés csakis azon időre nézve volt engedélyezhető, midőn az oroszok betörésétől kellett tartani, s midőn a porta Ausztria barátsága felől még nem birt biztositékkal.[3])

Hogy mily benyomást keltett ez is a szerbekben, kitünik azon kisebbszerű jelenetből, melyet Meroni, a porosz konzul jegyzett fel.[4]) Ő ugyanis midőn a Nádorfehérvár közelében fekvő egyik faluba kirándult, a korcsma előtt időző földesgazdák által kiválóan szivesen fogadtatott, minthogy ezeknek felőle az mondatott, hogy ő az orosz czár egyik sógorának küldötte; a czárt ők folyvást „a mi császárunk"-nak nevezték. A hadgyakorlatok beszüntetése mindenesetre tetszett nekik, minthogy azoknak bármikor való folytatása csakis tőlök függött; mig a lefegyverkezésökre vonatkozó követelést teljesen lehetetlennek és kivihetetlennek tartották. Valahányszor a fegyverről volt szó, szemeik szikráztak, s az egész vilá-

---

[1]) Meroninak junius hó 17-én kelt jelentése.

[2]) Meroni az ezen rendeletet tartalmazó körözvényt julius 10-én megküldé a porosz ministeriumnak, de már julius 17-én azt jelenti, hogy az nem igen tartatik meg pontosan.

[3]) Meroninak julius 19-én kelt jelentése, mely szerint Izzet pasa, a kormányzó megrovásban részesült, amiért a szerbeknek 50 ágyút küldött.

[4]) Szeptember 19 én kelt jelentésében.

got kihivni látszottak, hogy hát jőjjenek és vegyék el tőlök ők maguk.

A szerbek a törököknek egészen váratlan elnézése folytán, mely azoknak Oroszország iránti ellenségeskedésükből s Ausztria iránti gyanakodásukból eredt, most fegyverhez jutottak, azonban csakhamar kiviláglott, hogy azon kivánságuk, mely szerint a fegyvert maguk a törökök ellen szerették volna használni, ismét feléledt. Mert daczára semlegességöknek, ők mégis az oroszok szövetségeseiül tekintették magukat. Meroni ugyanis felemliti, hogy az oroszokra nézve kedvező bármely hírt Szerbiában lelkesedéssel fogadtak.

Mig azonban a nemzet fegyverkezni s az oroszokkal rokonszenvezni kivánt, a fejedelem eközben az Ausztriával kötött szövetséghez annál is inkább ragaszkodott, minthogy e hatalmasság politikájában éppen most azon nagymérvü változás kezdett beállani, mely szerint Oroszországgal szakitani, s a törökkel szövetkezett nyugati hatalmak pártját fogni készült.

A bécsi udvar deczember hó 2-án ugyanis arra kötelezte magát, miszerint az orosz csapatoknak a dunai fejedelemségnek területére való visszatérését megakadályozandja, valamint hogy a franczia, angol és török seregek mozdulatait nem fogja megnehezíteni. Mindennek Szerbiára nézve azon eredménye lőn, hogy a nyugati hatalmak konzulainak Ausztria ellenében eddigelé kifejtett ellenzéki álláspontja most egyszerre megszünt. Radoszávlivics osztrák főkonzul ennek folytán Nándorfehérvárott oly nagy befolyásra tett szert, melynek súlya azonnal a miniszterium változtatását idézte elő, mely körülményt e helyen nem lehet mellőznünk. Sándor fejedelem közvetlen környezetében ugyanis meghasonlás tört ki. Knicsanin, Ausztriának határozott híve, ki eddig a fejedelem bizalmát birta, meghasonlásba keveredett a Nenádovics családdal, mely tulajdonképpen a fejedelem családja volt; mondják, hogy erre azon viszály szolgáltatott közvetlen alkalmat, mely a fejedelemnek ezen családból származó sógornője s Knicsanin neje közt támadt.

Azon terv, mely szerint maga Knicsanin állittassék a kormány élére, éppen nem vezetett volna czélhoz, minthogy Knicsanin az utóbbi időkben szélhűdés folytán meg-

bénult. Már magában véve az is elegendő volt, hogy a hadseregre gyakorolt személyes tekintélye Ausztria javára érvényesült. A Nenádovics-család egyik legelőkelőbb férfitagja, Azika azonban még mindig kezeiben tartá a szerb miniszteriumok két legfontosabb állomását, vagyis a bel- és hadügyi tárczákat.

A konzul befolyásának azonban végre is sikerült Petrovics személyében oly férfiút állitani az ő helyére, kit általánosan az ő saját teremtményének tartottak. Mindazon osztálytanácsosok és irodafőnökök, kik Ausztriával nem szövetkeztek, eltávolittattak. Szimics miniszterelnök azonban mégis megtüretett, mint a kiről utólag bebizonyult, hogy a fentebb emlitett osztrákellenes emlékiratot nem csak hogy nem ő szerkesztette, mint eleinte gyanitották, hanem azt még aláirni is vonakodott.[1])

Radoszavlivics éppen nem tagadta, hogy eme változások az ő tanácsára eszközöltettek. A franczia konzul ugyan némi kifogást tett az általa megejtett választásokra nézve, azt azonban hogy Ausztria az uralkodó befolyást magának megszerezni igyekszik, ő is helyeselte.

„Az osztrák konzul", irja Meroni 1856. évi junius 11-én, „a fejedelmet egy pillanatra sem téveszti el szemei elől, s tanácsát minden egyes alkalommal reá tukmálja, mely tanács nélkül a fejedelem már mit sem merészel kezdeményezni."

Mily állapot fejlődött azonban ebből! A nemzet telivér orosz érzelmű, a fejedelem pedig teljesen Ausztria befolyása alatt áll! A fejedelem által eszközölt néhány választás ellenében még a szenatus kebelében is ellenzék támadt. E körülményt ugyan Ausztria befolyásának tulajdonitották, mely ezáltal a fejedelmet teljesen hatalmába keriteni igyekezett.

A benső meghasonlás s a külső nyomás szülte emez állapotában azonban Szerbia éppen most a legnagyobb előmenetelnek örvendett az ő függetlenségi törekvéseit tekintve, annélkül hogy valami nagy fáradságába került volna, minthogy a jelenség kizárólag amaz általános poli-

---

[1]) Meroninak 1854. évi deczember hó 28-án kelt jelentése.

tikai tárgyalásoknak volt köszönhető, melyeket alább bővebben megvilágitunk.

Ha a szövetséges hatalmak szándéka főleg oda irányult, miszerint Oroszországnak Törökországra vonatkozó befolyása végleg megszüntettessék, úgy e szándék a háború folyamatán át már eléretett. Azonban a szövetségeseknek más czéljok is volt, hogy t. i. a szultán keresztény alattvalói feletti védnökséget, kiknek védnökéül eddigelé Oroszország tartotta magát, a saját kezeikbe ragadják.

E szándék azonban nem csekély akadálylyal járt, mert ha Oroszország jogai a hatalmak közösségére ruháztattak volna, ez esetben Törökország függetlensége, melynek teljes mérvben leendő helyreállitása a háboru czélját képezte, nem lett volna megvalósitható. Csakis a védnökség változott volna, mig a „függetlenség“ fogalma ezáltal éppen nem lett volna végrehajtva. Már pedig a hatalmak czélja kezdettől fogva az volt, hogy a törökök különleges állásának egyáltalában vége vettessék, s hogy azok az európai közösségbe, mint mondani szokták „az európai hatalmak concert“-jébe, vagyis az európai hatalmaknak az összes népjogi viszonyokat magában foglaló társulatába felvétessenek. Ha azonban azon kérdés tétetett, hogyan biztosittatnak ezáltal a keresztény népek jogai, a válasz az volt, hogy Törökország alkotmánya egyáltalán reformálandó, s a nem-mozlim lakosság a mozlim népességgel egyenjogositandó. Létezett Európában oly áramlat is, melyet főleg IV. Vilmos Frigyes képviselt, mely mindezt kivihetetlennek tartotta. Azonban a török reformok alapeszméje azon feltevésen alapult, hogy ez lehetséges leend, s ezen eszmét Redcliff lord, az angol ügyvivő, ki ekkor Konstantinápolyban a legtekintélyesebb férfiu volt, tényleg érvényesitette is. Ez értelemben az ő befolyása alatt néhány törvény is készült, melyek közől legnevezetesebb azon hattiserif, mely a keresztényeket a fejadó fizetésétől felmenti ugyan, mig ellenben őket az ozmán hadseregben való szolgálatra kötelezi. A török hadseregnek a janicsárok bukásával szoros összefüggésben álló reformálása alkalmával is fentmaradt még azon régi szokás, melyszerint egyedül a mozlimok birtak azon kötelezettséggel vagyis inkább

előjoggal, hogy a hadsereget ők képezték. Az új törvénynek tehát az volt feladata, hogy eme állapotnak véget vessen, s általa a török birodalomban levő valamennyi vallásfelekezet és népfaj közti különbség megszüntetessék. Mindez azonban az ozmán közigazgatásnak további reformálása nélkül nem volt kivihető; oly vállalatot képezett ez, melyet illetőleg Redcliff lord, Thuvenel és Prokesch, a három (angol, franczia és osztrák) ügyvivő a porta miniszterreivel, az 1856. év elején buzgón közreműködött. Kétségtelen, hogy a törvény alapeszméje a hatalmak követeitől veszi eredetét, s hogy azt a törökök bár némi módositásokkal elfogadták. E törvényjavaslat azután a szokásos alakkal ellátva, mint „hatihumajun“ (egyetemes törvény) a nagy tanács üléstermében az összes miniszterek és méltóságok, a patriárka, a főrabbinus s a keresztény községek főbbjeinek jelenlétében ünnepélyesen felolvastatott.[1]) Akként tekintetett eme törvényjavaslat, mint a nagy úr legmagasabb akaratának közvetlen kifolyása; az idegen követek részvétele felől abban említés sem tétetik, mig ezeknek a porta ilyetén nyilatkozatára égető szükségök lett volna, minthogy Párisban a fejedelmek gyűlése éppen most ült össze, melynek az volt feladatául kitűzve, miszerint a háborúnak véget vessen s a békét a már elfogadott előzmények alapján létrehozza. Már ezen előzmények is azon követelést tartalmazták, hogy Oroszország a hatalmaknak a nem-mozlim alattvalók viszonyaira vonatkozó, e tanácskozásokból kifolyó közös határozataihoz szintén csatlakozzék. Azon czikkely, mely az új „hat“-ot a gyűléssel közli, azon határozott záradékkal volt ellátva, hogy a hatalmak sem együttesen, sem pedig egyenkint nincsenek feljogositva arra, hogy az ozmán birodalom belügyeibe beleavatkozzanak. A Párisban jelenlevő nagyvezir nyomatékkal azt hangoztatta, miszerint nem fog beleegyezni oly szövegezésbe, mely a magas porta tekintélyét csorbitaná. Oroszország minden nehézség nélkül beleegyezett; az orosz követ akként nyilatkozott, hogy az új törvény mindazt felülmúlja, mit valaha reméllni lehetett. Midőn azonban a szövegbe azt is beiktatni kivánta, hogy Orosz-

[1]) Eichmann: Die Reformen des osmanischen Reiches, 240. l.

ország a görög kereszténység ügyét kiválóan szivén hordja, e kijelentésének az angol meghatalmazott azonnal ellene mondott, ki az anatóliai keresztények sorsában való részvétel engedélyezése által éppen nem kivánt az oroszoknak előnyt adni. A további tárgyalások tehát ezen alapból indultak ki. E helyütt csakis azon határozatokat veszszük szemügyre, melyek Szerbiára vonatkoznak, melyek azonban a dunai fejedelemségekre vonatkozó határozatoktól különbözők. Oroszország az első czikkelyt, mely a dunai fejedelemségek feletti orosz védnökséget alakilag is teljesen kizárja, elfogadta. Eszerint ezen fejedelemségek az ő kiváltságaikat s hatáskörüket a porta fenhatósága alatt továbbra is megtartják. A követ maga is kifogásolta a „védnökség" kifejezést, mire osztrák részről az válaszoltatott, hogy eme fogalom alatt csakis a lakosság jogainak Oroszország által való egyoldalu biztositása értetik. Ami azonban a Szerbiára vonatkozó határozatokat illeti, ezekre nézve némi nehézségek merültek fel. Az ez ügyben folytatott tárgyalásokat ugyan nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy még néhány oly javaslat tétetett, melyek a czikkely végleges szövegezése alkalmával mellőztettek. A bizottság ugyanis nemcsak a létező állapotokat hagyta jóvá, hanem a jövőre nézve is tekintettel volt; mig a szervezésnek esetleg szükségessé válandó javitására nézve az határoztatott, hogy azt a szultán s a többi hatalmak közösen eszközöljék. A franczia meghatalmazott által inditványozott egyik szövegben ez ismételtetik is, hol egyszersmind a portának kezdeményezési joga is nyomatékosan hangsúlyoztatik. A békeokmányban azonban úgy az egyik, mint a másik szövegezés hiányzik, sőt a záradék ott teljesen kihagyatott. Ez utóbbi a békeokmány végleges szerkesztése alkalmával, melyet egy újabb tanácskozás előzött meg, elejtetett,[1])

[1]) Jasmund, II. köt. 419. és 25. lap, s a béke végleges megkötését tartalmazó 28. czikkely, ugyanott, a 351. l. Feltünő, hogy később az egyik orosz diplomata ehhez teljesen hasonló czikkelyt idéz a jegyzőkönyvből, melyről azt állitja, hogy az is elfogadtatott. E czikkely ugyan kihagyatott, de ekkor még határozottan nem mellőztetett. Legalább a porta később mindenkor különbséget tett azon engedmények között, melyek a dunai fejedelemségekre vonatkoztak, s azok között, melyek Szerbiára való tekintetből lőnek jóváhagyva. Csakis az előbbeniek vonatkoztak

valószinüleg azért, minthogy azzal sem a török, sem pedig a többi követség nem volt megelégedve. Még más pontra nézve is egy kis eltérés van. A bizottság általánosságban akként nyilatkozott, hogy Szerbia ezentúl a hatalmak külön garancziája alatt álland, mig az elfogadott franczia szövegben csakis arról van szó, hogy Szerbia jogai az összes szerződő hatalmak közös garancziája alá helyezendők.

Ennek folytán tehát, legalább a porta igy fogta ezt fel, a fenti kifejezés az összes, érvényben levő jogokra, vagyis az 1838. évi usztáv által létrehozott intézményekre is vonatkozik; oly pont ez, melyre később még vissza kell térnünk.

Mindez megállapitva lévén, a törökök többé éppen nem bánták, ha a szerbek számára más lényegesebb engedmények is tétetnek. A szerbiai fejedelemség ezek alapján ezentúl is a török birodalomhoz tartozand, azonban közigazgatási és vallási ügyeiben, valamint a törvényhozási jogait, kereskedelmét és a hajózást illetőleg teljesen függetlenné tétetik. A törökök a Szerbiában lévő várakba ezentúl is saját török várőrségeket helyezhetnek, azonban a Szerbia belügyeibe való fegyveres beavatkozástól úgy az összes szerződő hatalmak, valamint a törökök is eltiltatnak. Az e szavakban foglalt határozatok nagymérvű haladást mutatnak a fejedelemség hatáskörét illetőleg, mely ennek folytán bizonyos mérvű önállóságra jutott. Ha azonban e czikkely betűszerinti értelmét jobban megvizsgáljuk, a benne foglaltató ellenmondás azonnal feltünő leend. A porta ugyanis továbbra is megtartja fensőbbségi jogait Szerbia felett, mig Szerbia jogai az összes hatalmak védnöksége alá helyeztetnek; a porta továbbra is várőrségeket tart a szerbiai várakban, mig a beavatkozás jogáról lemond. Éppen nem kellett prófétai tehetség annak előre látásához, miszerint ezen engedményekből s ezeknek isméti megnyirbálásából újabb viszályok fognak eredni.

---

a jövőre, mig az utóbbiak által csakis a „status quo“ szentesittetett. Igy nyilatkozott az 1860. év elején Fuad pasa is, Goltz gróf, az akkori porosz követ ellenében: „Les puissances européennes ont garanti en Servie par le traité de Paris, non pas comme en Moldavie et Valachie, un droit nouveau à créer, mais les immunités, telles que cette province les possédait à cette époque.“

Harmadik fejezet.

Karagyorgyevics bukása. Az Obrenovicsok visszatérése.

Sándor fejedelemnek valóban igaza volt, midőn népéhez intézett kiáltványában a békének Szerbiára nézve kedvező határozatait a krimi háború tartama alatt tanúsitott magatartása eredményeül tüntette fel. Egyszersmind ugyanekkor megragadta az alkalmat, hogy a szerb nemzetet teljes bizalomra, s a hatóságok irányában teljesitendő előzékeny engedelmességre intse. Azonban mindennek éppen ellenkező eredménye lőn, sem mint ő remélte. Azon körülmény ugyanis hogy a háború folytán támadt feszült állapot most megszünt, éppen nem képezett előnyt reá nézve. Ausztria befolyása, melyet ennek szövetségesei eddigelé szivesen láttak, nem tetszett már többé a szövetséges hatalmaknak, minthogy az az általános politikai helyzet érdekében nem volt már többé kivánatos. E befolyásnak főleg a franczia konzul szegült most ellene, kit jelenleg az orosz konzul is legtöbbnyire támogatott. S ezen ellenhatás oly nagymérvű volt, hogy ennek folytán új miniszterium jött létre, melyet éppen nem lehetett osztrákérzelműnek nevezni. Még messzebbre kiható irányzatok kerekedtek felül azonban a belföldi ellenfelek soraiban: oly esemény történt ugyanis, melyből kiviláglott, hogy ellenségeskedésök czéltábláját maga a fejedelem személyisége képezte volt.

Az 1857. évi október hó 9-én csodálkozva látták Nándorfehérvárott, hogy Damjánovics Rája, egyike a legelőkelőbb férfiaknak, amint az útczán kocsin ülve haladt, megragadtatott s a kaszárnyába vitetvén, ott lánczra

veretett.[1]) Ugyanekkor egy lovas hadosztály Szendrőbe indult, hol a saját birtokán tartózkodó Jankovics Paun szenatorral szintén ez történt. Mindkét férfiú nagy népszerűségnek és nagymérvű tekintélynek örvendett; az előbbi az ország leggazdagabb emberének Anasztászievics Misának veje s a fejedelem unokaöcscsének sógora volt. Csakhamar ezután egy harmadik szenator, valamint a szenatus és a legfőbb törvényszék elnökei is befogattak. Ez utóbbiak a kormány megbuktatásának s a fejedelem meggyilkoltatásának merényletével vádoltattak. A bűnrészességgel még más szenatorok is gyanúsittattak. A fejedelem ezeknek azt ajánlotta, hogy hivatalaikról köszönjenek le, különben a bűnfenyitő eljárást ellenök is meginditandja. A befogottak bűnös volta minden kétséget kizárt.[2]) Ezt úgy az előbb emlitett két szenator, valamint Stefánovics István, a szenatus elnöke is tartózkodás nélkül bevallották. A vizsgálat megejtésével fenyegetett szenatorok közől hatan leköszöntek állomásukról, a fejedelem helyökbe más hat szenatort nevezett ki. Ezután a többiek ellen felségsértési per tétetett folyamatba, s az országos törvényszékek a vádoltak közől nyolczat halálra itéltek, mig a kegyelmezési jogot gyakorló fejedelem a halálos itéletet élethossziglani fogságra változtatta.

A porosz konzul véleménye szerint az elfogottak szándéka oda irányult, hogy a fejedelemség helyére kaimakánát állitsanak, e terv a Boszniában és Bulgáriában akkoron kitört mozgalmakkal szoros összefüggésben állott; a fejedelem túlságosan osztrák érzelműnek s ez által az uralkodásra méltatlannak tekintetett. Maguk a vádlottak is később mindig azt állitották, miszerint ők a fejedelmet amiatt igyekeztek volt eltávolitani, minthogy ez teljesen akként jár el, hogy az országot Ausztria hatalma alá juttassa, miért is tulajdonképpen árulónak tekintendő; mindezek folytán tehát, szerintők, általános lá-

---

[1]) E helyütt is a porosz konzulnak (1857. okt. 9-én kelt) közvetlen az esemény behatása alatt irt jelentéséből meritünk.

[2]) Emellett szól azon tény is, hogy t. i. a szenatus okt. hó 7/19-én kelt beadványában csakis sajnálatát fejezi ki a történtek felett, mig magát a bűnrészességet nem vonja kétségbe.

zadástól lehetett tartani, melyet ők megelőzni szándékoztak volna. [1])

Azonban ezen ügyeknek még egy másik oldala is volt. A fejedelem eljárása ugyanis az 1838. évi usztávval, az ország alaptörvényével, mely szerint a szenatorok csakis a porta beleegyezésével valának megbüntethetők, homlokegyenest ellenkezésben állott. Az országos alkotmány tehát, mely a szenatoroknak a fejedelemmel szemben való önállóságán alapult, az utóbbi eljárása folytán megsértetett.

A porta ezen esemény legelső hirére csodálkozását fejezte ki a fejedelem előtt, hogy ez a szenatus tagjaival szemben ennyire ment, s hogy a nagy úrnak az usztáv által megállapitott előjogait tekintetbe nem vette. A diván elhatározta, miszerint Ethem pasát, a legtekintélyesebb hivatalnokok egyikét Nándorfehérvárra küldi az ügynek megvizsgálása és eldöntése czéljából. A felszinre hozott kérdés ugyanis a szerbiai fejedelemségre nézve nagyon is mélyreható alkotmányi jelentőséggel birt, minthogy ama biztositékok, melyeket a szenatus ama alaptörvény folytán nyert volt, az ő hatalmi körét képezték, s mindezek az európai értelemben veendő fejedelemség eszméjével éppen nem valának megegyeztethetők. A porta pedig jelenleg éppen ezen előjogokat védelmezte. Ethem pasa, ki az 1858. év márczius havának vége felé Nándorfehérvárra érkezett, a periratokat magához vette. Hitelt érdemlő oldalról afelől értesültünk, hogy Ethem a fejedelem ellenében az ellenzékkel összeköttetésbe lépett, s azon szándékot táplálta, hogy azt elmozditván, egyszersmind a szenatus igényeit is teljesitse, valamint a porta jogait is teljes mérvben érvényesitse. A fejedelem letétele, úgy látszott könnyedén fog sikerülni, mig e szándékkal ellentétben ugyanekkor oly tekintet lépett előtérbe, melynek eredete egy általánosabb viszonyból keletkezett. Azon feltevés, hogy a szerb mozgalom a bolgár s az ezzel szomszédos országbeli forrongásokkal szoros összefügésben áll, éppen nem mondható alaptalannak. A fejedelemnek ezen forrongá-

[1]) Meroninak 1858. évi november 27-én kelt jelentése, mely Dr. Kalischnak Rusztsukból kelt közleményein alapszik.

sokhoz való viszonya nagyon is sajátságos természetű vala. Oly jelentések láttak ugyanis napvilágot, melyek alapján bizton állithatni, miszerint a Szerbiában napirenden levő hadikészületek, a fegyverek és lőpor gyártása a délszláv mozgalommal összefüggésben állottak. Sándor fejedelem is segédkezet nyújtott ehhez, annélkül hogy eme törekvéseknek közvetlen részese lett volna. Állitólag azon időben, midőn a porta által szorongattatott, egy alkalommal úgy nyilatkozott volna, miszerint ha ez még tovább tart, ő Kragujeváczra veti magát, s ott a népet fegyverre szólitva, a montenegróiakkal fog kezet. Akkor aztán a porta látni fogja, mi minden támad ebből. Azt is állitották, hogy a fejedelem azon reménynyel kecsegtette volna magát, hogy egykor mint I. Sándor, a Délszlávország királya fog fellépni, s ennek végrehajtására most éppen kedvező alkalom kinálkozott, midőn a porta Szerbia belügyeibe oly módon avatkozott be, mely mód a fejedelem hatalmát csorbitotta. Kara György, az ő atyja, ezt bizonyára megtette volna. Azonban Sándor már természeténél fogva képtelen volt erre, ő teljesen Konstantinápolyhoz szokott volt. De a törököknek is jól meg kellett fontolniok, nehogy őt a végletekig kényszeritsék. A török biztos egy ideig biztatta a fejedelem ellenségeit, hogy ennek letételéhez a porta is segédkezet fog nyújtani. Mindezt a lehető legtörvényesebb úton, a szkupstina által szándékoztak elérni. A biztos azonban a hozzá érkezett újabb parancsok folytán egyszerre egészen megváltozott. A porta ugyanis belátta, hogy sem oly fejedelmet, sem pedig oly kaimakánt nem találhat, ki engedelmesebb lenne Sándornál. Ez utóbbi ezt már mindjárt akkor igazolta, ő ugyanis ahelyett, hogy a porta magatartásából alkalmat meritett volna az ellentállásra, a porta szándékai előtt meghajolt, s mindabba, mit a biztos kivánt, készséggel beleegyezett, sőt az usztáv következményeit is elfogadta. A hat eltávolitott szenator ismét elfoglalta helyét a tanácsban. Majd ezután Ethem tanácsára oly miniszterium alakittatott, melyben a fejedelem ellenségévé vált Vutsics, valamint Garasanin, ki Párisba ment s onnan vissza is tért anélkül hogy szenatori méltóságáról lemondott volna, a legelső szerepeket játszották. Mindennek az lőn ered-

ménye, hogy a fejedelem a Törökország iránti régebbi alárendeltséget ismét elfogadta. Ő a saját emanczipálására egy lépést ugyan koczkáztatott, e lépés azonban még nagyobb mérvű alárendeltségre vezetett. Ennek folytán önállóságát teljesen elveszité.[1])

Ethem pasa reábirta Vutsicsot és Garasanint, hogy egymás közt valamint a fejedelemmel is kibéküljenek, egyszersmind azt is tudtokra adván, hogy a fejedelem letételéről többé szó sem lehet. Karagyorgyevics Sándor pedig, ki mindenkor engedékeny volt, tárt karokkal fogadta őket, s egy új miniszterium alkotásával bizta meg őket, minthogy a régit már elbocsátotta volt. Egyszersmind azt is kijelenté, hogy a lemondásuk beadására előbb kényszeritett szenatorokat állomásaikra újra visszahelyezte; továbbá hogy ezentúl sohasem fogja megkisérleni azt, mit eddigelé számtalanszor megtett, hogy t. i. minisztereit ne a szenatorok köréből válaszsza. Apósa, Nenádovits már elbocsáttatott a szolgálatból; ő mindazt teljesiteni fogja, amit az új miniszterium kiván, s aláir mindent, mit az elébe terjeszt. Ő tehát eszerint a török tekintély s az országban levő ellenzék közös terve előtt meghajolt, melyeknek pedig ugyanazon közös czéljok, az usztáv határozatainak teljes érvényesitése volt. Vutsics és Garasanin, e két egymástól különböző férfiú, kiknek egyike régi fajtájú szerb volt, ki egykor arab paripáján s erős kardjával az ország fölött uralkodott, a másik pedig az újabb iskola embere, ki a szerb nép között az európai irányzatot képviselte, amaz még félig meddig török, ez pedig a modern alkotmány embere, szövetségre léptek egymással, hogy a legfontosabb állomásokat egymás között feloszszák. Vutsics a szenatus elnökévé lőn, noha sem olvasni, sem irni nem tudott. Garasanin pedig a belügyminiszterséghez jutott, mely tárcza mint tudjuk valamennyi között a legfontosabb volt. Más állomások pedig az előbb kompromittált szenatorok birtokába jutottak, mint például a predsztávnik is. Ezek valamennyien Ausztria ellenségeiül s Francziaország híveiül tekintettek. Attól valamennyien távol álltak, mintha a fejedelem akarata szerint szándékoztak volna eljárni, sőt inkább

[1]) Meroninak az 1858. évi április 1-én kelt beható jelentése szerint.

saját akaratukat a fejedelemre is ráerőszakolták. A multkor elitélt szenatorok pedig, kiknek egyike a börtönben elhalt, a portának kiszolgáltattak, s a török területen menedékhelyet találtak. Az ügyek ezen folyamatával azonban Ausztria, mely azelőtt többnyire a törököket pártolta, éppen nem volt megelégedve.

Az osztrák kormány által sugalmazott „Temesvárer Zeitung“ czikkeket hozott azon lépések igazolására, melyek folytán Karagyorgyevics Sándor a porta irányában bizonyos függetlenségre tett szert; majd az alaptörvény 17-dik czikkelyének magyarázatára került a dolog, mely a fenti hírlapban a porta előbbeni nyilatkozatai alapján a fejedelemre nézve előnyösen magyaráztatott.

A szerb szenatus ellenben egyszer megkezdett útján mindinkább kiméletlenebbül előre haladt. A fentemlitett egyezmény az 1858. év április havában jött létre. Még ugyanazon hónap folyamatán újabb javaslat tétetett a fejedelem hatalmának korlátozása ügyében. A szenatus mindenekelőtt az előbbenihez hasonló törvényszéki eljárás ügyében kivánta volt magát biztositani. A szenatusnak valamely tagja ugyanis eszerint csakis akkor sujtassék fogságbüntetéssel, ha valamely büntény tényleges foganatositásán rajtakapatik, a fogságnak azonban akkor is az illető állásának megfelelőnek kell lennie. Az előnyomozáson pedig a törvényszéken kivül még néhány szenator is részt vegyen. A legfőbb országos törvényszék végérvényes itélete pedig a szenatussal közöltessék s ez által jóváhagyás czéljából a porta elé terjesztessék. A miniszterek csakis a szenatusnak legyenek felelősek, ez pedig esetleges üresedés alkalmával maga választhassa a póttagot; mig a fejedelem csakis a jóváhagyás jogával birjon. Az ily módon egybeállitandó szenatus azután az ügyvitelt döntőleg vezetheti. A szenatus által a fejedelem elé terjesztendő javaslatokat az utóbbi birálja meg, s észrevételeivel ellátva azokat küldje vissza a szenatusnak, ha azonban ezen eljárás már harmadizben is megtörtént s a javaslat a miniszterek és a szenatus közös ülésében is fentartatik, úgy ez törvény-erőre emelkedik még akkor is, ha a fejedelem azt jóváhagyni vonakodnék;[1]) oly

[1]) A május hó 3-15-én kihirdetett törvény igy szól: „Ha

határozatok ezek, melyek a fejedelmet autonom jogaitól tulajdonképpen megfosztják. Mindez nem volt egyéb, mint az egyeduralmi kormányformának arisztokrata kormányformává való átalakitása. Karagyorgyevics Sándor sokáig vonakodott ezen új határozatokat elfogadni, azonban az 1858. évi május 10 én mégis erre határozta el magát.

Ezen engedékenységének hátrányos következményei azonban rögtön mutatkoztak. Ha ugyanis a szenatorok az egykori velenczei kormányzó-testület példájára egy nézeten lettek volna, akkor talán mindez még tűrhető leendett. De a különböző hatalmak befolyásai a szenatus testületére nézve minden pillanatban érvényesültek. A szenatus tagjai ugyanis több rendbeli pártokhoz tartoztak, ugyanily módon valának a főbb hivatalnokok is megoszolva, kik az idegen pénz befolyása alatt állottak; a náhiák élén állók számtalan igazságtalanságot követtek el, hiányzott ugyanis az erős kéz, mely őket féken tarthatta volna. Általános elégületlenség kapott lábra, s e tekintetben néhány előkelőbb miniszter azzal vádoltatik, hogy azt ahelyett hogy lecsillapitani igyekezett volna, még inkább szította. Csakhamar egy, magában véve éppen nem jelentékeny esemény is azt igazolta, hogy a törököknek az izlám által is jóváhagyott erőszakoskodásai ismét megújultak.

Nándorfehérvárt a törökök a vallási háboru házának nevezték, s a különféle vallásfelekezetek közötti ellentét sehol sem lépett oly kézzelfoghatólag előtérbe, mint itt. A törökök nem elégedvén meg a vár birtokával, a helyőrségi jogot s az ezzel járó csendőri felügyelet jogát a keresztény városrészben is a maguk számára igényelték, miből azután szakadatlan surlodások származtak. Most tehát az is megtörtént, hogy az európai konzulátu-

---

a szenatus a fejedelem által már két izben tett észrevételeket elfogadni vonakodik, ez esetben egyetemes gyülést tartozik egybehivni, s ha e gyülésen a szavazatok kétharmada a szenatus javaslata mellett nyilatkozik, úgy ez törvényerőre emelkedik s a fejedelem azt aláirni tartozik.“

A fent közölt törvény általánosságban véve ugyanazonos a szenatus javaslatával, mely felől Meroni április 18-án, Wildenbruckhoz Konstantinápolyba intézett levelében jelentést tett.

soknak szerződések szentesitette tekintélye is belevonatott ezen ellentétekbe.[1]) A vártér ugyanis, mely tágas gyepet képezett, a lakosok s az idegenek számára sétahelyűl szolgált; ezek a szép tartomány feletti kilátást élvezték ott egészen Zimonyig. Egy napon Sonblanque, az angol konzul a térséget körülfogó alacsony falazaton ülvén, szintén gyönyörködött eme kilátáson. Csakhamar meghallá a török őr kiáltását, hogy e helyen ülni nem szabad, bár a parancsnoknak ilyetén rendelete felől senki sem tudott semmit. A konzul egy pillanatig habozott, midőn pedig végre önként felkelt, a várnak egyik nizámja által, ki büntetésreméltó ellenszegülést vélt rajta felismerni, s hogy közelébe juthasson, nagy kerülőt tett, megrohantatott s a többi törökök azon közbekiabálása közt, hogy ütni kell a hitetlent, megsebesittetett. Csakis a közelében tekejátékkal foglalkozó szerb diákok közbenjárása folytán szabadulhatott meg. Amennyire tudva van, arnauták, a kereszténység legvadabb ellenségei voltak azok, kik eme barbár tényt elkövették. Az arnauták egy nagyobb csoportja ezután a konzul háza előtt csakhamar megjelenvén, a zászló rúdját kiemelni vagy legalább a zászlót letépni iparkodtak. Ennek következményeit azonban rögtön érezniök kellett. Sir Bulwer Henry, az angol követ ugyanis, ki Konstantinápolyba való útazása közben Zimonyba érkezett, nem akart előbb Nándorfehérváron keresztül útazni, mig az általa táviratilag is követelt elégtételt meg nem kapja. Ez pedig a bűnösök megfenyitésében s a helyőrség változtatásában állott. A porta, melyet ezen esemény kétségkivül kellemetlenül érintett, beleegyezett a fenti követelés teljesitésébe, s az elébb erővel levett angol zászló török díszlövések között ismét feltűzetett. Bulwer ezután tovább útazott Nándorfehérvárra, hol őt egy zászlóalj szerb gyalogság s egy hadosztály szerb lovasság fogadta; a város kapujánál pedig néhány szakasz török katonaság is fel volt állitva. Garasanin, szerb miniszter már a hajón üdvözölte őt, s bevonulására fejedelmi kocsi állt

[1]) Ezen előadás is nagyrészt a porosz konzul jelentésein alapul. Szerbiából nyert közleményeim nem mindig bizonyulnak megbizhatóknak, minthogy csakis emlékezetbeli feljegyzéseket tartalmaznak.

készen. Ama tárgyalásokat, melyek Sir Bulwer Henry, a vár pasája, s a város szerb ajku lakossága közt folytak, nem tudjuk. Mi képezhette volna egyéb azoknak tárgyát, mint a napirenden levő azon kellemetlen viszony, melynek folytán az egyik európai hatalom képviselője oly erőszakos sérelmeknek lőn kitéve. A szerb hagyomány szerint Sir Bulwer Henry a szerbeknek ez alkalommal azon tanácsot adta, hogy a szkupstinához fellebbezzenek, vagyis hogy oly népgyűlést hivjanak össze, mely a parlamentáris közvetitést létesitse. Ezzel azonban még nem állittatik az, hogy eme szándék Sir Bulwer Henrytől eredt volna. E szándék már régen megfogamzott volt.[1]) Teljes bizonyossággal állittatik ugyanis, hogy Ethem, a porta által kinevezett biztos, Nándorfehérvárott való tartozkodásának kezdetén, midőn a fejedelem letételét ekkor még ő is akarta, azt ajánlotta volna, miszerint e czélból szkupstina hivassék egybe. Midőn pedig a porta a fejedelem letételét megvalósitani vonakodott, az ellenzéki párt e szándékhoz mégis makacsul ragaszkodott, aminthogy számtalan más, naponkint felmerülő újabb rendetlenségek is kivánatosnak tüntették fel eme egyetemes tanácskozás megtartását.

A fejedelem ugyan sokáig ellenkezett, de végre mégis engedett. Ami őt ezen elhatározására birta, nem volt egyéb, mint a miniszteriumnak, főleg Garasaninnak azon nyilatkozata, melyszerint ha a fejedelem a szkupstinát engedélyezni nem akarja, ők valamennyien leköszönnek. Eme nyilatkozat a kényszer bizonyos nemét foglalta magában, minthogy az ügyek akkori állapotát tekintve, egy ujabb miniszteriumnak átalakitása a fejedelemre nézve teljes lehetetlenség vala. Az új miniszterek kinevezteté-sének legelső kisérlete alkalmával (kik a legújabb törvények szerint csakis a szenatus kebeléből voltak választhatók), a fejedelem által e czélra kijelölt szenatorok vonakodtak állomásaikat elfoglalni. A fejedelem azt is jóváhagyta, hogy egy miniszterekből és tanácsnokokból álló bizottság küldessék ki, mely a választás módozatait volt megállapitandó. S itt oly eseményre bukkanunk,

---

[1]) Meroninak az 1858. év augusztus 17. és szept. 17-én kelt jelentései.

mely Szerbia újabbi történelmének talán legfontosabb eseménye, s melyben Európa általános irányzatai a szerbiai lakosság legkülönlegesebb érdekeivel együtt közreműködnek. A szkupstina ugyanis, mely eredetileg csak a vajdák és azok kiséretének gyűlését képezte volt, Milos idejében csak időről-időre hivatott egybe, s ily, természetesen nagyon is szabálytalan gyülekezet, mely különben Vutsics befolyása alatt állott, eszközölte ki azt is, hogy az Obrenovicsok eltávolittattak, s hogy Karagyorgyevics fejedelemmé kikiáltatott. Ezen fejedelem is csak egyszer, az 1848. évben tett eleget az általános óhajnak s hivta egybe a gyűlést, azóta pedig azt minden alkalommal mellőzte.

Vajjon mi oka lehetett az új kormánynak, hogy ily gyűlés egybehivatását a fejedelemnél szorgalmazza? Mindazok után, amiket efelől Konstantinápolyból hallottunk, semmi kétség sem foroghat fent az iránt, hogy a kormányférfiak az ő előbbi szándékukat, melyszerint a fejedelemség helyébe kaimakanátus lett volna helyezendő, ismét megújitották: amit ugyanis előbb a porta magatartása folytán véghez vinni nem birtak, azt most a szkupstina segélyével remélték elérhetni. Vutsics ezen gyülekezettől, úgy látszik, azt várta, miszerint általa az 1842. évi esemény fog ismételtetni s az országban tett útazása, valamint elbúcsuzása alkalmával barátait felszólitotta, hogy okvetlenül megjelenjenek Nándorfehérvárott, még pedig ha másképpen nem lehetséges, hát „tűzkő"-vel ellátva. Konstantinápolyban azonban jelenleg éppen nem voltak hajlandók a változásba beleegyezni, s a szkupstina megtartását kereken betiltották. A vár parancsnoka az ide vonatkozó tilalmat, melyet feltétlen tilalomnak jelzett, igen szigoru szavakkal hirdette ki.[1]) A szerb vezérférfiak azonban éppen nem voltak hajlandók azt teljesiteni, azt állitván, miszerint az előkészületek már sokkal inkább foganatba vétettek, semmint hogy azokat visszavonni lehetne. Ezenkivül még azt is hangsúlyozták, miszerint ez az ő belügyeikhez tartozván, ahhoz a portának semmi köze sincs.

Az európai konzulok véleményei pedig, kik Nán-

[1]) Meroninak az 1858. évi okt. 5-én kelt jelentése.

dorfehérvárott viszálykodtak egymás között, ez ügyben több pártra szakadtak. Az osztrák konzul a szkupstina megtartása ellen szólalt fel, aminthogy a gyűlés betiltását Ausztria befolyásának tulajdoitották, mivel a szerb nemzeti társaskör egy nemének a fejedelemség területén való megtartása a magyar szerbekre is izgatólag hatott volna, amit Ausztria már most megelőzni kivánt volt. Azonban a franczia befolyás már Konstantinápolyban is érvényesülni kezdett. A követ kérdésére a nagyvezir kijelenté, miszerint a porta nem bocsátott ki tilalmat, hanem csakis azon kivánságának adott kifejezést, hogy a szkupstina megtartásától álljanak el.

Ezen benyomás alatt tehát, hogy t. i. Törökország és Ausztria a gyűlést ellenzik, Francziaország pedig s valószinűleg Oroszország is amellett vannak, a porosz és az angol konzulok ugyanis semlegesek voltak, a választások 1858. évi november hó végefelé megejtettek. Már magában azon körülmény, hogy a választáshoz foghattak, nagy mérvű ujitást tartalmazott, minthogy a szkupstina eddigelé még mindig azon tekintélyesebb férfiakból állott, kik éppen jónak tartották, hogy ott megjelenjenek; most pedig ezen csakis a régi állapotoknak megfelelő eljárás helyett képviselőválasztást léptettek életbe. Minden 300 adóköteles fő után egy képviselő választatott. A szenatus a szkupstina megnyitásának napját Szent András, az egyházi fővédnök névnapjára állapitotta meg, egyúttal gyülekezési helyűl Nándorfehérvárt jelölte ki, mig a fejedelem inkább Kragujevácznak adott előnyt.

Ha az egymástól távol fekvő s jelentményének horderejére nézve egymástól teljesen különböző dolgokat egybevethetjük, úgy a szerbiai események a franczia nemzetgyűlésnek az 1789. évben történt egybehivását juttatják eszünkbe, mely az összes ilynemű gyülekezeteknek mintaképe volt. Amint ott a főnemesség XVI. Lajos királyt arra kényszeritette, hogy a nemzetgyűlést egybehivja, mely azután a nemesi osztályt teljesen tönkre tette, éppen igy kényszerité az arisztokrata hatalmasok szövetkezetéből álló szerb szenatus is Sándor fejedelmet, hogy a szkupstinát, egy oly gyülekezetet, mely őket összes jogaiktól megfosztandó volt, egybehivja. Az or-

ságban uralkodó általános elégedetlenség ugyanis nem csak a fejedelem, hanem a szenatus ellen is irányult, mely utóbbi a fejedelemséget a portához ismét oly szorosan csatolta, s melynek tulajdonitották később az összes visszaéléseket, melyek fölött panaszkodtak.

Nem minden benső aggodalom nélkül szemlélte a többi közt a porosz konzul[1]) is, midőn az 500 képviselő Nándorfehérvárott mintegy 1500 fegyveres főből álló, nem-képviselő kiséretével megjelent. Egyszersmind az egyes nahiák területéről számos földmives is belovagolt, az előforduló események hirét otthonába haladéktalanul megviendő. Az előre kijelölt napon, vagyis november hó 30-án (a görög naptár szerint, mely a Gergely-féle naptár deczember hó 12 kének felel meg) ünnepélyes isteni tisztelet tartatott, melyen az állami méltóságok és a képviselők is jelen voltak. A metropolita a jelenlegi állapotok fentartása érdekében beszédet tartott, melyben hallgatóit óva intette, nehogy további törekvéseik által még az eddigelé kivívott jogokat is veszélyeztessék. Az uralkodó ellentétes hangulat azonban mindjárt itt is nyilvánulni kezdett. A beszéd közben számos képviselő távozott a templomból, Vutsics pedig, ki szokása ellenére most szintén jelen volt, a metropolita intelmeire hangos nevetésben tört ki, s nemtetszésének gúnyos megjegyzésekkel adott kifejezést.

Az ünnepélyes mise után bevett szokáshoz képest a fejedelem üdvözöltetése következett. A konzulok, miniszterek s a szenatus tagjai megjelentek ugyan nála, a képviselőknek azonban több mint fele távol tartotta magát. Ezen szertartás után nagy vendégség következett volna, melyhez a fejedelem az összes képviselőket az ő saját, a „szerb koronához“ czímzett vendéglőjébe meghivta. De az 500 képviselő közől alig tizen fogadták el a meghivást, mire az efelől jókor értesült fejedelem Garasanin tanácsára ott szintén nem jelent meg. Este kivilágitás rendeztetett, mely alkalommal néhány átlátszó kép a délszláv birodalom létesitésére vonatkozó reménynek adott kifejezést, s oly dal énekeltetett, melyet „szerb

[1]) L. deczember hó 9-én kelt jelentését.

marseillaise"-nek neveztek el.[1]) Deczember hó 15-én pedig alakulóülés tartatott, mely alkalommal a szenatussal szoros összeköttetésben álló, Anasztászievics Misa, a fejedelem legmakacsabb ellenfele választatott elnökké, mig az alelnök: Mihájlovics Stevtsa egyike volt Milos legbuzgóbb híveinek. A titkári hivatalba pedig néhány irodalmi műveltségű s ellenzéki érzelmű férfiú választatott. A megalakulás befejeztével a fejedelem teljes diszben megjelenvén, a trónbeszéd egy neméhez hasonló beszédét felolvastatta.[2])

Ebben a kormány azon érdeme, melyet az utóbbi háború tartama alatt tanúsitott semleges magatartása által szerzett, ismét hangsúlyoztatott, minthogy ennek vala köszönhető, hogy a régebbi szabadalmak a nagy úr által jóváhagyattak, s hogy a párisi békekötés folytán újabb előnyök vívattak ki. A gyülekezet tehát a kormány által előterjesztendő javatlatokat most fontolja meg jól, s tanácskozásai alkalmával az usztávot s a törvényeket tartsa mindenkor zsinórmértékül. A beszédet ugyan „zsivió" követte, mely azonban éppen nem volt általános. A fejedelem távozása alkalmával igy szólott: „Isten veletek, testvérek!" Mely üdvözlését a gyülekezet hasonlóképpen viszonozta. Sándor fejedelem még mindig azt hitte, hogy állását a megváltozott körülmények daczára is fentarthatja. A gyülekezet azzal kezdte meg tevékenységét, hogy elhatározta, miszerint a hatalmakhoz köszönő feliratot intéz azon maguktartásukért, melynél fogva Szerbia a párisi béke megkötése alkalmával oly nagy előnyökben részesittetett. A hatalmak közt természetesen a porta is értendő volt, melynek egy külön átiratban tudtára adatott, hogy az ország belügyeibe a fentálló szerződések alapján nincs joga beavatkozni. Azon szándék pedig, mely szóba is került, hogy Kabuly effendi, a porta által e zavarok alkalmával kiküldött török biztos is részt kiván venni a gyűlésen, erélyes tiltakozással visszautasittatott. A szkupstina az ő külső függetlenségét ekképpen

---

[1]) E helyütt is a helyszinén azonnal fogalmazott konzuli jelentést követem, minthogy a szerb tudósitások csakis emlékezetbelieknek tekinthetők.

[2]) A porosz konzulnak deczember 16-án kelt jelentése.

biztositva látván, a belügyek feletti tanácskozásokhoz hozzá fogott. A fejedelem beszédére nem készitett válaszfeliratot, minthogy az ahhoz való viszonyát saját belátása szerint kivánta volt megállapitani. A két újabban választott titkár a szkupstina szervezetére és jogaira vonatkozó javaslatot terjesztett elő, mely deczember 20-án jóváhagyatott. A gyülekezet ezáltal azon felhatalmazást is igénybe vette, hogy a kormány összes teendőit tanácskozása tárgyául tekinthesse. Ezek után pedig azt követelte, hogy a szkupstina évenkint augusztus havában Nándorfehérvárra hivassék egybe. Mindazt továbbá, ki az ő törvényszerű működésének útjába akadályokat gördítene, előre is árulónak jelentette ki.

Vajjon mindez nem fenhatósági nyilatkozatot képezett-e legalább a belügyek tekintetében? A reá következő napokon a kormány elleni általános, s főleg a fejedelem ellen irányuló panaszok tárgyaltattak. Az utóbbinak szemére vettetett, hogy a szkupstinát nem hivta egybe, továbbá a szenatussal szemben tanúsitott magatartása s a nejének befolyása folytán előfordult önkénykedések, ezeken kivül pedig az általa követett külpolitika is. Tudjuk, mily elégedetlen volt a nemzet már kezdettől fogva az ő semleges magatartásával. A nemzetiség s a vallásosság elfojtott érzelmei most aztán útat törtek maguknak. Továbbá még azt is bünül rótták fel neki, hogy Ausztria kivánságára bizonyos számú politikai menekültet kiszolgáltatott. Amint a fejedelem egykoron a szkupstina által helyeztetett trónjára, úgy a jelenlegi szkupstina is feljogositva hitte magát őt attól megfoszthatni. Miért is egy iratot készitett, melyben a fejedelemnek, hivatkozással az ő trónra jutására, kijelentenie kellett, hogy ily módon nyert hatalmát a gyülekezet kezeibe teszi le, hivatalnokait pedig a neki tett esküjök alól feloldja. A gyülekezet nem is tartotta szükségesnek, hogy ezen ügyben a szenatushoz forduljon, hanem ennek mellőzésével küldöttséget menesztett a fejedelemhez, mely őt ezen okmány aláirására felszólitá, előtte leplezetlenül kijelentvén, hogy a nemzet őt fejedelmül többé már nem óhajtja. A fejedelem erre azt válaszolta, hogy a szkupstina csakis közte és Milos közt választhat, egy harmadikról szó sem lehet.

Mig a mindinkább szorongatott fejedelem egy napi megfontolási határidőt kért, ez alatt egy másik küldöttség a szerb helyőrség parancsnokához járult, ennek tudtára adandó, miszerint ezentúl nem a fejedelemtől veendi át a parancsokat, hanem a szkupstinától. Amennyire kitudatott, ez utóbbi vonakodott az ilynemű, eléje tett irásbeli igéretet aláirni.

A fejedelem még mindig vonakodott a konstantinápolyi nagy úr valamint összes európai hatalmak által elismert méltóságáról lemondani. Miért is Kabuly effendit, a porta biztosát a konzulokkal együtt magához hivatta, s ezek tanácsait kikérte. Ez utóbbiak kijelentették, hogy mielőtt udvaraikhoz kérdést intéznek, addig tanácsot nem adhatnak. Ez alkalommal az is megbeszéltetett, vajjon a szkupstina az ő magatartása folytán nem lépett-e máris a forradalmi térre? A franczia és az orosz konzulok azonban eme kérdést nem kivánták tárgyalni. Különös véletlen volt, hogy az osztrák konzul, ki eddigelé a fejedelmet tanácsaival mindenkor támogatni szokta volt, éppen e pillanatban állomásáról visszahivatott, s a személyes tekintélylyel még nem biró utódját éppen ezen értekezleten mutatta be. Azt már előre is tudták, hogy ha a fejedelem az ő megszokott tanácsadóját egykor nélkülözni lesz kénytelen, ez esetben teljesen elszigetelt leend. Kabuly effendi, ki azon megbizatást vette, miszerint a fejedelmet mindaddig támogassa, ameddig csak maga a fejedelem nem teszi ezt lehetetlenné, most azon tanáccsal járult a fejedelem elé, hogy hivassa egybe miniszterei és a szenatust, s azután ezeknek véleményét kövesse.

A miniszterek nem merték a szkupstina tudomására juttatni, hogy ez ügyben előbb az udvarok fognak megkérdeztetni, azon véleményben lévén, hogy ehhez a gyülekezet külön felkérendő elnökének van joga. Garasanin csakis arra kötelezte magát, miszerint a fejedelem személyes biztonságára gondot fog viselni.

Eközben azonban a fejedelem vonakodásának hirére a szkupstina állandóvá nyilvánitotta ki magát, s a fejedelmet egy második küldöttség által felszólitotta, hogy határozatát még az nap estéig vele közölje. A város általános és félelmet gerjesztő izgatottságban volt; azt is

lehetett hallani, hogy azon esetre ha az idegen hatalmak a fejedelemnek pártját fognák, Nándorfehérvárott tartozkodó képviselőik élete veszélyeztetve lenne. Még a fejedelem iránt mindenkor engedelmes rendőrfőnök is akként nyilatkozott a konzulok előtt, hogy teljes lehetetlenség a fejedelmet megtartani. Most tehát a miniszterek és a szenatorok egyhangúlag azt tanácsolták, hogy a fejedelem irja alá a lemondási okmányt. Ő azonban még most is vonakodott, s inkább a várbeli török pasához szándékozott menekülni. Ez azonban a közhangulat szerint nem csak azért történt, hogy életét megmentse, mely azon esetre, ha az okmányt aláirja, éppen nem volt veszélyeztetve, hanem azért is, hogy a portának s a többi idegen hatalmaknak nyilatkozatait ott bevárja.[1])

Nem is kellett egyéb, hogy a szkupstina a legvégsőre ragadtassa magát. A fejedelem eltávozását a törökökhöz való szökésnek minősitette, s első határozatának fentebb emlitett záradéka alapján a fejedelmet árulónak nyilvánitván, annak letételét is kimondotta. Fejedelemre azonban okvetlenül szükség volt, mert Karagyorgyevicsnak is leginkább azt lobbantották szemére, hogy kormánya igen gyenge. A nép kormányoztatni kivánt, s tekintetét most ismét az elűzött Milosra irányozta, ki a nép felett egykor szigorúan uralkodott volt, s aki a külföld, nevezetesen a porta irányában is mindenkor megállta volt helyét. Azon erőszakosságoknak emlékezete pedig, melyeket ő tulajdonképpen csakis vetélytársai, nevezetesen a szenatorok ellen magának megengedett volt, jelenleg, tekintve a közhangulatot, nem volt hátrányos reá nézve. Azon cselszövények felől, melyeket állitólag a távolból szőtt volna, nincsenek megbizható hirek. Mindez nem volt egyéb, mint a vélemények önkéntelen folyamata, melyért az egyesek nem vállaltak felelősséget. A szkupstina mint egy ember az öreg Milos visszahivatását követelte,[2]) a legnagyobb részt fegyverben álló nép pedig e kinevezést ujjongva üdvö-

---

[1]) Mindezen eseményeket illetőleg az ezeket átélt porosz konzul igen jól értesültnek bizonyul.

[2]) Meroninak Nándorfehérvárról, az 1859. évi január 19-én kelt jelentése.

zölte. Az ismét öntudatra ébredt közérzetnek éppen ez által lőn elég téve.

Mennyire ellentétben volt azonban ezen eredmény azon várakozásokkal, melyeket azon hatalmas férfiak ápoltak keblökben, kik egykor a szkupstina egybehivatását tervezték és kezdeményezték! Ők ugyan a fejedelemtől megszabadulni, de tulajdonképpen annak helyére jutni szándékoztak.

Azt is rebesgették, hogy midőn felszólitattak, válaszszanak egy oly férfiút, ki ezután az országot kormányozni fogja, Anasztászievics Misa csak arra várt, hogy ezt válaszolják: „Te vagy az Misa, senki más!“ Ő ugyanis oly kormányzatot létesitett volna, minőt a szenatus is akart. A szkupstinának azonban nem volt szándékában, hogy oly kormányzati módszert fogadjon el, mint a minő a szenatus legutóbbi határozatai folytán terveztetett, a szkupstina inkább valóságos fejedelemséget kivánt, miért is a szenatus legelőkelőbb ellenfelét, az erélyes Milost, minden további habozás nélkül, újra visszahivta.

Azonban a dolognak még nem volt egészen vége. Szemeink önkéntelenül is ama rendes csapatokat keresik, melyeket a fejedelem maga körül az európai rendszer mintájára szervezett volt. Hiszen ezek már megkisérlék, hogy a dolgok folyamatának útját bevágják. A fejedelem egyik bizalmas embere, Petrovics Milovoj ugyanis a parancsnokságot kezeihez ragadván, úgy látszott, hogy éppen nem idegenkedik attól, miszerint a csapatokat a nép ellen vezesse.

Afelett, ami ezután történt, két ellentétes felfogás uralkodik. Akkoron ugyanis azt beszélték, hogy Milovoj a városba vezető úton néhány szenatort elfogott, s őket a kaszárnyába kisértette volna, hol azután tőlök Sándor fejedelem javára szóló határozatot erőszakolt volna ki. Mig ellenben a szkupstina mindenkor azon véleményben volt, hogy a szenatorok önként mentek a kaszárnyába, s ott a katonaságot felbujtogatták, hogy a vár ellen nyomuljanak és Sándor fejedelmet onnan hozzák vissza; e szerint tehát a szenatorok mindezt szabad akaratukból kifolyólag cselekedték volna. Jankovics szenatornak pedig azt lobbantották szemére, hogy a kaszárnyában Sándor

fejedelmet éljenezte s hogy ő volt az, ki a szenatorok élére állt.

Bármiképpen történt is, annyi bizonyos, hogy Petrovics Milovojnak azon szándéka volt, hogy a fejedelem és a szenatus nevében ellenáramlatot kezdeményezzen, egyszersmind a szkupstina magatartása ellenében is.

Amennyire később kitudatott, Milovoj a szkupstinát szétverni szándékozott, mely azonban most más tartalékra is talált a nándorfehérvári polgárságban, mely utóbbi a szenatorok ellen szintén ellenszenvvel viseltetvén, a gyülekezeti hely mellett, annak megvédésére sorakozott. Úgy látszott, hogy a véres összeütközés minden pillanatban bekövetkezhetik.

A veszély eme pillanatában a konzulok a szkupstina küldöttsége által felkért franczia konzultársuk tanácsára elhatározták, hogy ők is a várba mennek, hol Sándor fejedelem őket arról biztositá, miszerint Milovoj nem hatalmaztatott fel ő általa azon eljárására nézve, melyet az most tanusit. A konzulok értesitették az elnöklő minisztert, miszerint a fejedelem a csapatokhoz azon parancsot intézte, hogy veszteg maradjanak, mert mindaddig, mig a hatalmak véglegesen döntenek, mindennek a mostani kerékvágásban kell maradnia. De hogyan is lehetett volna az általános forrongás állapotát bizonytalan időtartamra meghosszabbitani? A szkupstina egyik küldöttsége a kaszárnyába menvén, ott az egyik fejedelem letételét s a másiknak kineveztetését kihirdette. E nyilatkozatot még a csapatok is örömrivalgással fogadták, s a jelenlévő szenatorok most az előbbenivel teljesen ellentétes határozatot hoztak. Rögtön három tagból álló ideiglenes kormány alakittatott, azon időtartamra, mig Milos fejedelem megérkezik, kinek életnagyságu arczképe az utczákon katonai zene közt hordoztatott.

Nándorfehérvárott ekképpen az ügy teljesen befejeztetett; a kormány felforgattatott, az egyik fejedelem letétetett s a másik kikiáltatott. Csak aztán támadt még a kérdés, vajjon mit szólnak mindezekhez az európai hatalmak, s főképpen Konstantinápolyban hogyan fogják ez ügyet tekinteni? Az udvarokhoz intézett kérdésekre a válasz legelőször is Sz.-Pétervárról érkezett meg. A

czár kijelenté, miszerint a szerbeknek azon joga, hogy maguknak fejedelmet választhatnak, minden kétségen felül áll. Konstantinápolyban azonban e véleményt nem osztották. Itt azon ellenvetést tették, hogy az új választáshoz a nagy úr előleges beleegyezése szükségeltetett volna, s hogy a szkupstina nem azon tagokból áll jelenleg, kik azt előbb képezték volt, mert előbb csak azok vettek részt e gyűlésen, kik ott személyesen megjelenni kivántak volt, mig most oly képviseleti rendszert honositottak meg, melynek folytán a régebbi viszony teljesen megváltozott.[1]) Mindezekből azonban csakhamar azt is lehetett észlelni, hogy a török kormány éppen nem szándékozik eme ellenvetések következményeit is levonni, vagyis hogy Sándor fejedelmet nem akarja védelmébe venni. Az nagyon feltűnő volt, hogy Karagyorgyevics Sándor, ki főleg a porta befolyása folytán lőn fejedelemmé, majd később Ausztria által is, melynek tanácsait a krimi hadjárat tartama alatt nagyrészt követte volt, támogattatott, s e pillanatban mégis mindkét hatalom által cserben hagyatott. Buol grófot a Nándorfehérvártt kitört zavarok legelső hireire semmi rokonszenvet sem nyilvánitott a fejedelem iránt. Ausztria politikáját most egészen más tekintet vezérelte. Ugyanis a fejedelemmel nem sokat törődött, hanem annál inkább az európai egyensúly fentartásával. A Szerbiában kitört mozgalomhoz hasonló zavar reá nézve már annál is inkább kellemetlenebb leendett, minthogy a szerbek már a török várat megtámadni készültek, melyet illetőleg pedig Ausztria el volt tökéllve, hogy azt nem engedi a szerbek kezére juttatni. A Zimonyban parancsnokló tábornok már tényleg útasittatott is, hogy szükség esetén ezen esetlegesség ellenében állást foglaljon. A szerb kérdés ezáltal azonban az egyetemes érdekeket is érintette, minthogy a Szerbiába való beavatkozás a párisi béke által határozottan meg volt tiltva. Konstantinápolyban pedig egészen más indokok hatottak közre, arra nézve, hogy Sándor fejedelem bukását ők is tétlenül nézzék; ezen indokok természetesen a legnagyobb mérvben személyiek s a legméltatla-

[1]) Eichmannak Schleinitz miniszterhez 1858. évi deczember 31-én kelt jelentése.

nabbak valának. A konstantinápolyi diplomácziai világ ugyanis megemlékezett Ethem pasának fentemlitett küldetéséről, valamint azon szándékáról is, mely a fejedelem letételére vonatkozott. Ethem bizalmas embere ez időtájt Anasztászievics Misa volt, ki azon reményt táplálta, hogy a fejedelmi méltóságot vagy önnön magának, vagy pedig saját vejének, Sándor unokaöcscsének, ki azonban ez utóbbival nyilt ellenséges viszonyban állott, sikerülend megszereznie. Az iránt nem volt kétség, hogy az ő tekintélyes ajándékai a porta legbefolyásosabb minisztereit már megdolgozták. Eszerint a portának kedvére lett volna, ha Anasztászievics, a szkupstina első elnöke kiáltatott volna ki fejedelmül. Erre vonatkozhatott a Kabuly effendinek küldött azon útasitás is, mely szerint Sándor ügye feladandó, ha helyzete többé már nem tartható. Mindezekből kiviláglik egyrészt a nándorfehérvári események, másrészt pedig a konstantinápolyi különféle hangulatok közötti összefüggés is. Itt ugyanis szivesen látták volna, ha kaimakanaság létesittetett volna, melynek keretében Anasztászievics Misa nagy szerepet játszandott. Ezen magatartás azon alapult, hogy a porta teljes bizalmát biró szenatusnak ellenzéke immár végső czélját is elérvén, a főhatalomnak minden áron a szenatus kezeibe kellett jutnia. Hogy ezzel Bécsben is megelégedtek volna, Prokeschnek, az akkori követnek nyilatkozatai is bizonyitják. Ennek politikai indoka pedig abban rejlett, hogy éppen e pillanatban a török birodalomnak összes keresztények lakta tartományaiban oly mozgalmak keletkeztek, melyeket illetőleg nem tudhatták teljes bizonyossággal, vajjon a fejedelem azoknak ellentálland-e úgy mint eddigelé. A szenatorok felől azonban, kik a portával szemben függő viszonyban álltak, s általa most is pártfogoltattak, ezt feltételezni nem lehetett.

Ama önkénytelen és népszerű mozgalom, mely Milosnak felmagasztaltatására vezetett, éppen ekkor támadt; Milos neve egyszersmind a belső rendet s a külső függetlenséget is magában foglalta. Azon körülmény, hogy t. i. a szkupstina az ő méltóságának örökös voltát is megszavazta, teljesen megfelelt az uralkodó hangulatnak, minthogy Milos már igen előrehaladott korú volt, s az esetleg halála után támadható újabb zavarok mindent megsemmisithettek volna.

Tehát nemcsak Milos hivatott most vissza, hanem általában az összes Obrenovicsok. Ha mindazt ami Szerbiában történt azon sokkal jelentékenyebb eseményekel, melyek Francziaországban az 1848. évi rázkodtatások után lejátszódtak egybehasonlitani lehetséges, úgy Milosnak felemeltetése bizonyos hasonlatossággal bir III. Napoleon felmagasztaltatásával, minthogy ők mindketten azon rögtön kitörő rokonszenv eszközei voltak, mely a külső nagyságot igérő erős belhatalom iránt nyilvánult volt. A népek ugyanis nem igen szoktak fontolgatni, azok csak érezni tudják a nagyszerűt, s azután csak a pillanat által sugalmaztatnak.

Ezen választás folytán azonban a porta összes tervei dugába dőltek. A porta Milos személyében saját ellenségét tekinté, s Fuad, az akkori miniszter, kezdetben úgy nyilatkozott, hogy a porta Milost sohasem fogja fejedelmül elismerni. Azonban minden oldalról figyelmeztetés érkezett hozzá, minthogy ugyanis saját érdekében állt, hogy a szerbiai zavaroknak azonnal vége vettessék, melyek különben a többi tartományokban nyilvánuló izgatásokkal egybeesnének, s nagyon is veszélyes jelleget ölthetnének. Ha a porta a lázadást elnyomni szándékozik, fontolja meg előbb, hogy az ahhoz szükségeltető eszközei hiányzanak. Ezenkivül pedig a portának még az európai hatalmak beleegyezésére is szüksége lenne, minthogy enélkül a szerb belügyekbe ő sem avatkozhatik. Ezen észrevételeket leginkább az orosz ügyvivő hangoztatta, biztositván a portát, miszerint Oroszország éppen nem fogja Milos pártját, sőt inkább Mihály mellett foglalt volna állást, azonban az immár megtörtént választást megsemmisiteni nem áll a hatalmak jogában, s a czár mindenekelőtt Szerbia megnyugtatását kivánja, minthogy a szláv tartományoknak a török kormány elleni lázadása folytán az orosz kormány is nagy zavarba juthatna. A franczia ügyvivő nem fogadta el azon tervet, hogy Misa kajmakánná tétessék, s kezdettől fogva azon véleményben volt, miszerint a porta végtére is elfogadja Milost fejedelmül. A török miniszterek pedig erre azt válaszolták, hogy a hatalmaknak ehhez tulajdonképpen semmi közük sem lehet, minthogy azok csakis azon esetben léphetnének közbe, ha a porta és Szerbia között összeütközés támadna.

Azonban mindjárt észre lehetett venni, hogy a török miniszterek valódi érzelmei ezen büszke szavaknak éppen nem felelnek meg. Ők ugyanis az internuntiussal s az angol követtel tanácskoztak, mely tárgyalásoknak a porta azon nyilatkozata lőn eredménye, hogy az új választás törvényességét kétségbe vonta, azt követelvén, hogy újabb, törvényesebb választás eszközöltessék, még pedig a szenatus által, melyhez az ügyet útasitotta volt. Amint értesülünk a porta kezdetben még tovább is szándékozott menni, most azonban főleg Sir Bulwer Henry befolyása folytán mérsékeltebb irányzat kerekedett felül. Eichmann, a porosz követ, kinek legtöbb hireinket köszönhetjük, semleges magatartást követett, s csodálkozására azt vette észre, hogy ezen nézetét sir Henry is osztja.

A porta azonban még most sem tágitott, sőt Nándorfehérvárott kijelentette, hogy Sándor letételét helyesli ugyan, azonban Milosnak megválasztatását nem, s hogy ez utóbbit illetőleg a régi, sokkal népesebb szukpstina egybehivatása szükségeltetnék. A török-szerb viszály e pillanatban ismét meghasonlást idézett elő az európai hatalmak között, mely nagyon is messzemenőnek mutatkozott. Az osztrák kormánynak a Szerbiába leendő bevonulásra vonatkozó esetleges intézkedései köztudomásra jutván, főleg Párisban élénk tiltakozást keltettek. Napoleon Lajos kijelentette, hogy ezt a párisi szerződés megszegésének tekintené[1]) s ez esetben kényszeritve leend az ily szándék ellenében a többi hatalmakat közös eljárásra felszólitani. Ausztria pedig azt állitotta,[2]) hogy ő teljesen a szerződés határain belől jár el, mely a törököknek Nándorfehérvárra vonatkozó helyőrségi jogát elismerte, azt pedig éppen nem lehetne megengedni, hogy az új szerb kormány a várat hatalmába keritse.

Ettől azonban már nem kellett többé tartani; Kabuly effendi ugyanis meggyőződött afelől, hogy Milos megválasztatását lehetetlen megsemmisiteni, s az ő be-

---

[1]) Ekként jelenti ezt Flemming, Walewsky franczia miniszter egyik sürgönye alapján, Berlinbe, 1859. évi január 4-én.

[2]) Buol grófnak az 1859. év január 3-án, Kollerhez intézett levele.

folyása folytán Sándor fejedelem az 1859. évi január hó 3 án valóban elhatározta magát arra, hogy lemondását aláirja s a várból, valamint az országból eltávozzék: most tehát ő is Zimonyba, magyar területre lépett át.[1]) Ennek következtében pedig az egész ügy befejezést nyert. A porta az ő biztosának tanácsára hallgatva, elállt attól, hogy lehetetlenséget kivánjon, s minthogy ennek folytán a szerbeknek a vár elleni ellenséges tüntetései is megszüntek, ennélfogva Ausztriára nézve is megszünt a beavatkozás indoka létezni. Mindezt Buol gróf a porosz követ előtt terjedelmesen kifejtette. Mint értesülünk, a bécsi török követség az osztrák udvarnak köszönetét fejezte ki az általa felajánlott segélyért, melyet azonban a nagy úrnak nem lett alkalma igénybe venni. Szerbiában pedig megtörtént, ami ehhez hasonló válságok alkalmával másutt is előfordulni szokott, hogy a saját erejéből hatalomra jutott nemzeti ösztönnek az egyetemes ügyek helyzete is javára vált. Ez utóbbi ugyan nem idézte elő amazt közvetlenül, de annyi hatása még is volt, hogy ezen ösztön semmi ellenszegülésre nem talált, sőt inkább számára útat tört.

Az ily módon létrejött bonyolult helyzetnek éppen nem lett volna megfelelő, ha Milos a szkupstina választása és a nemzet meghivása alapján az új fejedelmi méltóságot elfoglalni sietett volna. Milosnak ugyanis előbb a nagyúr beleegyezésére kellett támaszkodnia, ki mindenütt az ország szuverén uráúl tekintetett. Ő ekkor, mint az emberi kor végső határát elért aggastyán, Bukarestben, kényelmes nyugalomban tartózkodott, melyet nem szivesen cserélt fel a minden oldalról megtámadott fejedelmi hatalom bizonytalanságával. Miért is kijelenté, miszerint a szerbek meghivásának csak akkor szándékozik eleget tenni, ha ehhez előbb a porta is beleegyezését adja. A porta azonban ne késedelmeskedjék, ha komolyabb zavarok kitörését meggátolni akarja.[2]) E körülmény megfontolása lehetett az, mi a portát végre

---

[1]) A porosz konzulnak 1859. évi január hó 4-én kelt jelentése.

[2]) Igy találjuk a bukaresti porosz konzulnak 1859. évi január 3-án kelt jelentésében.

elhatározásra birta, s hogy Milos is ily értelemben irt Ali-pasának, a nagyvezirnek, ez csakis jó benyomást eredményezhetett. Ezzel azután az európai hatalmak nyilatkozatai Milos javára dőltek el. A porta most már nem vonakodott többé, hogy a szerb nemzetnek az ő tudomására is juttatott választását egy berát által jóváhagyja. S a külsőséget illető sajátságos következetességével az egész dologhoz oly arczot vágott, mintha minden a legjobb rendben történt volna meg.[1]) Az eddigi kniász leköszönt úgy mond s helyébe a szerb nemzet az előbbeni kniászt, Obrenovics Milost választotta; a porta jól tudja, hogy nevezett mindazon tulajdonságokkal bir, melyek a szerb nemzet jólétének előmozditásához megkivántatnak, s a választást megerősiti, azon kivánságának adván egyszersmind kifejezést, hogy az új fejedelem az engedelmesség, hódolat és őszinte hűség útjain fog haladni, s ez által bizonyitandja, miszerint a nagyúr teljes megelégedését kiérdemelni szándékozik.[2]) Ekként hangzott a berát, mely azonban a fejedelmi méltóságnak a szerbek által megzavazott örökössége felől egy szót sem tartalmazott. Egy török táborkari tiszt vitte át ezen berátot Bukarestba; Milos pedig, kinek azonnal szemébe ötlött, mily kevéssé felel az meg a szkupstina által is elismert jogoknak, a berátot mindennek daczára mégis elfogadta. Ez azonban teljes óvatossággal történt. Midőn ugyanis a külföldi követek, köztök a porosz követ is, kormányaik külön parancsára a nagy vezirnek azt ajánlották, hogy Milos megválasztatását jóváhagyja, ez utóbbi azt válaszolta, miszerint az örökösség az 1843. év eseményei folytán tényleg hatályon kivül helyeztetett. Hová is jutnánk, ha a fellázadt népségek összes kivánságait teljesiteni kellene?! Az európai hatalmakra nézve pedig éppen nem lenne kellemes, ha

---

[1]) Azon berátot, melyben a porta Milost beiktatja, Eichmann január 19-én küldte meg Berlinbe.

[2]) A berátban azon várakozás fejeztetik ki, miszerint: „qu'en outre le dit Prince, marchant avec fermeté dans la voie de l'obéissance, de la fidélité et de la droiture, s'attaque à donner des preuves de son désir de mériter en toute circonstance Ma haute satisfaction Souveraine.“

a népek a porta törvényes uralma alól magukat felszabaditani akarnák.[1])

Nándorfehérvárott ekközben minden a legnagyobb forrongásban volt. Némelykor úgy látszott, mintha Garasanin és Misa erőszakos változást szándékolnának kieszközölni. A portát innen is figyelmeztették, miszerint e pillanatban Milos fejedelemre ,Nándorfehérvárott nagy szükség van, hogy általa a többi pártok izgatásainak vége vettessék.

Milos tehát Szerbia feletti uralmát haladéktalanul megkezdette. Az ideiglenes kormányt táviratilag azonnal feloszlatván, egyedüli helyetteséül Mihajlovics Sztevtsát nevezte ki, mely uttóbi Milosnak határozott párthíve volt ugyan, azonban az ellenkező pártárnyalatokat s azok mozgalmait is tekintetbe vette némileg. Ő most Milost azonnal felkérte, hogy hagyja meg az ideiglenes kormányt. Milos e kérelemre azt válaszolta, hogy az ideiglenes kormány ellenében ugyan semmi kifogása nincs, azonban azt akarja, hogy egyedül Sztevtsa helyettesitse őt. Ez utóbbi tehát a kormányzást rögtön átvette, megigérvén, hogy a törvények s a jelenlegi igények szerint fog kormányozni. A szkupstina[2]) pedig, mely tulajdonképpen inkább az ideiglenes kormányt pártolta, minthogy általa lőn behelyezve, mégis beleegyezett, mivel úgy a fejedelem helyettese, mint az ennek oldala mellé rendelt férfiak választása egészen az ő ínye szerint való volt. A szkupstina eközben már Mihály herczeghez is fordult, kijelentvén előtte, miszerint öröme határtalan lenne, ha őt a nemzet között láthatná. Mig ellenben azokat, kik az Obrenovicsok ellenségeiül bizonyultak, eltávolitotta. A metropolitát, ki Sándor érdekében ama beszédet tartotta, papi méltósága sem védhette meg többé. Tudtára adatott, hogy ha nem távozik, bűnös életmódja miatt be fog panaszoltatni. Erre a metropolita leköszönt állásáról. A szkupstina a fejedelem helyettese előtt azon kivánságát nyilvánitotta, hogy a miniszterek

---

[1]) Eme megfontolást Eichmann az 1859. évi január 4-én kelt sürgönyében teszi közzé.

[2]) Az iratok közt a szkupstina eme üléseinek jegyzőkönyvei is feltalálhatók; ezen események előadása is ezeken alapul.

és szenatorok is távolittassanak el, minthogy a nemzet nem viseltetik irántok bizalommal. Sztevtsa erre azt válaszolta, miszerint Milos fejedelem megérkezése előtt ennyire nem mehet a dolog. Azon szenatoroknak pedig, kik a kaszárnyában történt s föntebb emlitett jelenet alkalmával magukat kompromittálták, tudtokra adatott, miszerint állomásaikról köszönjenek le. Ezek vonakodtak, főleg azért, mivel részökre nem szavaztak meg nyugdíjt.

A szkupstina egyáltalában nagyon is messzire menő demokratikus hajlamot árult el, s már úgy látszott, hogy még a végrehajtói hatalmat is kezeibe akarja ragadni, aminthogy a miniszterek és a szenatorok letételét ismételten és ünnepélyesen megszavazta. A fejedelem helyettese a szkupstinának most is ellene szegült. A forrongás azonban már általánossá lőn, s újabb zavaroktól lehetett tartani. A fejedelem megérkeztét az idegenek feszülten várták s úgy nyilatkoztak: majd meglátjuk, vajjon az öreg kényúr, vagy pedig a forradalmi elem lesz-e a győztes fél, s vajjon a fejedelem képes leend e a mindinkább elhatalmaskodó szkupstinát feloszlatni.

Negyedik fejezet.

Milos fejedelem másodszori uralkodása.

Az 1859. évi február hó 6 án Milos fejedelem fiával együtt megérkezett Nándorfehérvárra.[1]) Az „Attila“ nevű gőzös, melyen útaztak, Nándorfehérvár nagy részét megkerülte, valamint a várat is, honnan a törökök diszlövésekkel üdvözölték őket. Milos a Nándorfehérvárról Toptsiderre vezető útnak közepén szállt ki, onnan a meglehetős jó karban levő műúton bevonulását megtartandó. A kikötőben a törvényszékek tagjai, az iskolák, s az ország számos küldöttségei fogadták őt. A török hatóságok is jelen voltak. Elől pár ezernyi földes gazda lovagolt a szerb hadilovassággal együtt. Az első kocsiban Milos ült az ő helyettese, Mihajlovits Sztevtsa mellett. Bundájába burkolva nagyon szenvedőnek és csaknem teljesen részvétlennek látszott. A második kocsiban fia, Mihály következett. A menet először is a székesegyház felé tartott, hol a szkupstina tagjai várakoztak fejedelmükre. Itt „Te Deum“ tartatott, melynek végeztével a fejedelem saját konákjába vonult; e helyütt pedig ősrégi szokás szerint az egyik legidősebb képviselő sót, kenyeret és bort nyújtott át neki.

E szertartást ugyan általában akként magyarázták, mintha a fejedelem mindenét, még saját házát is a népnek köszönhetné. Milos azonban másképpen értelmezte ezt. Ő a sóban s a kenyérben a fejedelem és a nép közötti szoros összeköttetést tekinté, a borban pedig azon

---

[1]) Meroni február 7-én a fogadtatási ünnepélyességek felől igen körülményes jelentést tett.

kötelezettségét, mely szerint a nemzeti jólét érdekében gondoskodni tartozik.

Az általános figyelmet első sorban a politikai kérdések foglalkoztatták. Február 9-én a kalimeidánban a berát úgy török, mint szerb nyelven is felolvastatott. Ezen alkalommal az észleltetett, hogy az eddigi ideiglenes kormány egyik tagja, a berátot szerb nyelven felolvasó Ugritsics az összegyült tömeget intések és jelek által visszatartani igyekezett attól, nehogy az tetszését nyilvánitsa. Mig a törökök a fejedelmet saját érdekeik számára igyekeztek megnyerni, azalatt Milos az általa kibocsátott kiáltványban[1]) a szerbeket éppen az ellenkezőről biztositotta. „Szeretett testvéreim", igy szólt hozzájok, „Milos, az öreg goszpodár ismét közöttetek van, ki örömkönyekkel üdvözli azon országot, melyet egykor a ti segélyetekkel annyi véres harczban felszabaditott." Majd a nemzetnek köszönetét fejezve ki ismételve történt megválasztatásáért, mindenek előtt azt hangsúlyozta, hogy ez az örökösség jogának elismerésével történt, mely a nemzet óhajának megfelelőleg azelőtt is, sőt külön hattiserif alapján is az Obrenovics uralkodócsaládot illette.

Felemliti ugyan a berátot is, de egyszersmind kinyilatkoztatja, hogy ő az ország kormányát mint I. Obrenovics Milos veszi ismét át. Minthogy pedig földi javakkal dúsan meg van áldva, s más, közelebbi rokonai nincsenek, ennél fogva főgondját oda fogja irányozni, hogy a szerbeket, az ő egyetlen testvéreit, s azok gyermekeit, kik egyszersmind az ő gyermekei is és akiket szintúgy szeret, mint saját fiát, Mihály trónörököst, boldogokká tegye. Az ő ereje a népben gyökeredzik. Az általa külön rendeletekben kinevezendő hivatalnokok iránt engedelmességet követel, egyúttal megigéri hogy még hátralévő éveiben éppen úgy fog a nemzet jóléte felől gondoskodni, amint elébb annak felszabaditása ügyében fáradozott volt.

A belkormányzatra vonatkozó igéretek itt, az első pillanatban, a törökök iránti ellentét előtt háttérbe szo-

---

[1]) Az 1859. évi jan. 28., vagyis febr. 9-én.

rulnak. A berát által el nem ismert örökösségi jogot a fejedelem mint az ő régi jogát igényli.

A szkupstina a berátot illetőleg egyáltalán nagy mérvű izgatottságban leledzett. A berátnak azon kifejezésén, hogy a porta Sándor fejedelem lemondását elfogadta, megbotránkozott, azt állitván, miszerint őt csakis a szerb nép választotta meg és csakis az bocsátotta el. Még hevesebben kikelt azon szavak ellen, melyekkel a nagyvezir Milos kineveztetését saját magának tulajdonitotta. A szkupstina a nagyvezirnek még jóváhagyási jogát is csaknem kétségbe vonta, annál kevésbé ismervén el annak kinevezési jogát. Leginkább az hatott reá oly igen izgatólag, hogy a porta a trónörökösödési kérdést a fenti berátban még csak nem is érintette, holott a nemzet Mihály herczeget már utódúl kijelölte volt. A szkupstina által a berát ellenében tett kifogások a gyülekezeti helyiség körül fegyverben álló néptömeg által fenyegető orditással támogattattak.[1])

A tömeg csak akkor oszlott széjjel, miután biztositttatott, hogy a szkupstina már óvást szerkesztett, mely a predsztávniki hivatalnak további eljárás czéljából már kézbesittetett.

A legelső ügy, vagyis a szenatus megújitásának ügye alkalmával úgy látszott, hogy a fejedelem s a szkupstina között félreértés forog fen. A szkupstina ugyanis óvást tett a fejedelem azon szándéka ellenében, mely szerint az az elmozditott szenatorok közől néhányat ismét felakart vétetni az új szenatusba. Milos minden egyes náhia számára két szenator kijelöltetését engedélyezte, s az általok ekképpen kijelölendő 34 férfiú közől 17-et ő fog kiválasztani szenatorokúl.

A porta biztosa ez alkalmat arra használta fel, hogy Milos előtt a gyülekezetet bepanaszolja, mely még most is, a fejedelem visszatérése után is akként jár el, mintha az országnak nem is lenne fejedelme.

Milos erre azt válaszolta, miszerint ő jobban ismeri saját népét, s igen jól tudja, miként kelljen vele szemben eljárnia. Bármily ajánlatokat tegyen is a szkupstina, ő szenatorokká és miniszterekké azokat fogja kinevezni,

---

[1]) Meroninak február 23-ról kelt jelentése.

kiket ő akar, s a gyülésnek már különben is tudtára adatta, hogy estéig be kell fejeznie munkálatait.

E napon, február 12-én a gyülésen ő is megjelent. Itt beszédet tartott, melyben a legkülönfélébb tárgyakról szólott, s főleg arról biztositotta a gyülést, hogy a népnek valódi atyja leend, melynek jogait megótalmazni s fejlődését előmozditani fogja. Egyesekkel is szót váltott, s azután a szkupstinát azon igérettel bocsátotta el, miszerint azt még a folyó év őszén ismét egybehivandja. A gyülés igy szólt hozzá: „Benned, oh urunk, rejlik ami régi boldogságunk, általad nagyobb erőhöz jutunk, s általad országunk új életet nyer és minden jót! Mindezen jogokat és szabadalmakat a te eszélyességed és bátorságod vívta ki nekünk, Te fogod legjobban tudni, hogyan tarthatod fen mindezt számunkra.“ [1])

Milos általános „zsivio“ között távozott a gyülekezetből, s ezután Mihály herczeg, mint a jegyzőkönyvből olvassuk, rövid, szivélyes beszédet tartott, mely hasonló lelkesedéssel fogadtatott. Kevésbbé hiteles elbeszélés szerint őt e szóval: „kral“ (király) üdvözölték volna. [2])

Sajátságos látványt nyújt a 19-ik században a népfenség eszméit hangoztató oly gyülés, mely az általa egykor magától eltaszitott, szigorúan kemény és csaknem önkényuralmi kormányzat alá tér ismét vissza. Ennek oka abban rejlik, hogy a fejedelemnek s a népnek ugyanazon érdeke volt, mely csakis az ő közös összetartásuk által vala fentartható. S ők különben is egy párthoz tartoztak.

Ha már a művelt alkotmányos viszonyok közt is azon szabály uralkodik, hogy a vezérlő hatalom változása az ennek alárendelt hatóságok változását is maga után vonja, úgy ez itt most annál inkább előtérbe lépett. Mindazok, kik ellenfelekül bizonyultak, az országból száműzettek, köztök Szimits és a gazdag Misa is. Azon körülmény, vajjon szenatorok voltak-e, vagy nem, semmi kivételt nem tett. Az eltávolitott szenatorok sem nyertek nyugdijat. Némelyek pedig sokkal ellenségesebb érzel-

[1]) A szkupstina záróülésének 1859. febr. 12-én kelt jegyzőkönyvéből.

[2]) Meroninak február 14-én kelt jelentése.

műeknek és sokkal veszedelmesebbeknek tűntek fel, semmint hogy egyszerűen elbocsáthatók lettek volna; Vutsics volt valamennyiök közt a legveszedelmesebb, ezek tehát szoros őrizet alá helyeztettek. Már Karagyorgyevicsnak a szenatorok ellenében használt rendszabályai a portát iránta ellenséges érzelmekkel töltötték el, de mennyire hátra maradt mindez a Milos által követett önkényes eljárás megett! Kabuly effendi megkérdezte Milost, vajjon hajlandó-e az usztávot megtartani, vagy nem? A szkupstina azon határozataiban ugyanis, melyeket Milos éppen nem helyezett hatályon kivül, a törökök irányában bizonyos ellenséges hangulat észlelhető. Milosnak válasza az volt, hogy ő nem viseltetik ellenséges érzelmekkel a magas porta iránt, sőt inkább azon iparkodik, hogy azzal jó egyetértésben kormányozzon, azonban elkerülhetetlenül szükséges, hogy az usztáv elébb revideáltassék, valamint annak néhány szakasza az ő javaslata szerint megváltoztassék, mert enélkül egy uralkodó sem kormányozhatna.[1])

Ha a pillanat okozta viszályokon magunkat túl tesszük, úgy azt találjuk, hogy a szerbek törekvései bizonyos határozottságot és állandóságot foglalnak magukban. Nem lehet tagadni, hogy azon politikai viszony, melyben a portával szemben állottak, a szerződések folytán elismerve volt. Azonban éppen oly bizonyos, miszerint ezen viszonyban nem maradhattak továbbra is, ha a szerb nemzet belfüggetlenségének a szerződések által is elismert célját, mely pedig az előbbeni események kifolyása volt, valóban elérni szándékoztak. Lehetetlen volt tehát az 1838. évi usztáv határozatai mellett megmaradniok, minthogy ezek alapján a szenatus a fejedelemmel szemben teljesen független lett volna, mit ez utóbbi annál kevésbbé tűrhetett volna, mivel a porta gyengesége úgyis minden külbefolyásnak tág kaput nyitott.

Azonban az ország nem nélkülözhette a fejedelemség örökösségét sem, minthogy ennek birtoka mindenkor alkalmas volt arra, hogy a hatalmasok becsvágyát

[1]) Ekként szól a porosz konzulnak 1859. évi márczius 4-én kelt jelentése.

és kapzsiságát ingerelje. Az egyeduralkodóság eszméi képezték azon egyetlen eszközt, mely ezen üzelmeknek véget vetni képes volt. Úgy az előbbi, mint az utóbbi is egyaránt érdekökben állott az európai hatalmaknak, minthogy az ezen, földrajzi tekintetben is jelentékeny tartományban létesitendő erős kormányzat köznyugalom érdekében is kivánatos vala. Milos akként járt el, mintha reá nézve sem az usztáv nem léteznék, sem pedig az örökösség nem vonatott volna kétségbe.

Az usztáv megszegését azonban Konstantinápolyban nagyon komolyan vették. Fuad pasa akként nyilatkozott az európai követek előtt, miszerint az usztáv mai napig is érvényben áll, ha tehát a bántalmazott szenatorok sérelmeik orvosoltatása ügyében a portához fordulnának, úgy a porta őket megvédeni köteleztetik. Ez ügyben továbbá a garantirozó hatalmak pártfogására is számitott, minthogy a párisi béke a Szerbiában fenálló jogokat és kötéseket biztositja.[1])

Milos nem sokáig késett, hogy követeléseit határozottan megjelölje. Az usztávot illetőleg kétfélét kivánt: ama 17-dik czikkelynek eltörlését, melynek alapján a szenatorok a porta beleegyezése nélkül nem mozdithatók el, egyszersmind azonban azon külön határozatoknak hatályon kivül leendő helyeztetését is követelte, melyek a miniszterek kinevezését a portától tették volt függővé. Ha pedig a porta mindezt teljesiteni vonakodnék, ez esetben a garantirozó hatalmak közvetitését ő is igénybe fogja venni. Mert azt lehetetlennek tartotta, hogy a hatalmak biztositása csakis az usztávra vonatkoznék, melynek ellenében ő és a nemzet mindenkor tiltakoztak volt: ezen biztositás egyszersmind mindazon korábbi hattiserifeket és rendeleteket is magában foglalja, melyek a többi közt az Obrenovicsok örökösségi jogát is megállapitották.[2]) Ezen kérdés tehát nemcsak jogi, hanem bizonyos tekintetben történelmi kérdést is képez egyszersmind. Hogy Milosnak helyzetét megérthessük, vissza kell em-

---

[1]) Goltz Fuad pasának eme nyilatkozatairól márczius 4-én tett jelentést Berlinbe.

[2]) Goltznak Konstantinápolyból 1859. márczius 30-án kelt Berlinbe intézett jelentése.

lékeznünk azon körülményre, hogy az ő tekintélye eredetileg oly jogositványokon alapult, melyeket a porta az ő számára elismert volt, s hogy eme jogositványok más, a lázadás idejéből (melynek Milos vezére volt) származó felhatalmazásokkal szoros összefüggésben állottak. Milos, mint a három náhiának volt főknéze, úgy az ismételve felkelést támasztó rajáhknál nagyobb tekintélynek örvendett, valamint a portánál is bizonyos mérvü tekintetet tanusitottak vele szemben. Most tehát lassankint ismét ezen előbbeni helyzetébe tért vissza. Az ő személyes, valamint a nemzetnek ő általa szerzett tekintélye a portára nézve elviselhetetlenné lőn, a porta tehát az előbb általa elismert jogoknak elvonásával ismét háttérbe szoritotta őt. Az elnyomott, s a törökök által még fokozottabb mérvben használt erőszakosságot megunt nemzet őt visszahivta, s Milos azon jogot, melyben az ő állása gyökerezett, vagyis az örökösség jogát a maga számára ismét igényelte. A porta ellenben ama jogokoz ragaszkodott, melyek az usztáv által állapittattak volt meg, melyek azonban elébb Milosnak, aztán pedig Mihálynak előzetését eredményezték, Milos pedig, miután visszahivatott, ismét visszatért azon engedményekhez, melyek előbb úgy neki, mint a szerb nemzetnek is tétettek. Ezzel azonban, legalább Konstantinápolyban kevés visszhangra talált.

Kabuly éppen ezen időtájt tért vissza Konstantinápolyba, s nem volt megelégedve, minthogy Milos az ő vélt érdemei megjutalmazása fejében sokkal csekélyebb ajándékot ajánlott fel neki, melyet ő azután visszaútasitott. Kabuly egykor Milos pártján volt, most azonban, bármily okból is, ellene foglalt állást. Kabuly tehát most akként nyilatkozott, hogy Milosnak önkénye, a török fenhatóság jogai ellen irányuló megvetése, s az általa elárult függetlenségi törekvések éppen nem alkalmasak arra, hogy a portát az eddigi felhatalmazványok bővitésére hangolják. Kabuly azon javaslatot tette, miszerint a garantirozó hatalmak követei a porta és Szerbia képviselőivel közös értekezletet tartsanak az usztáv átvizsgálása czéljából, melynek azonban éppen nem szükséges akként eszközöltetnie, amint Milos azt kivánja, hanem hogy a kor igényei szerint vétessék az foga-

natba. A török miniszterium azonban ezen javaslatot elejtette.[1])

S a nagyhatalmak beavatkozásának valóban aligha lett volna sikere. Úgy látszott, hogy a Milos ellenpártja által befolyásolt Francziaország nagyon is elidegenült Milos kormányzatától. Goltz, a porosz követ méltányolta a szerbek igényeit, minthogy különben a fejedelem mindig kényszeritve lenne, hogy a szenatus kebelében levő ellenségei utasitásait kövesse. Az orosz követ még ennél is tovább ment; ez Milost az örökösödési kérdés tekintetében is támogatta. Goltz erre megjegyezte, hogy az lenne a legczélszerűbb, ha ezen ügy csupán Szerbia s a porta által tárgyaltatnék. Ha ugyanis a nagy hatalmak ezen ügybe beavatkoznának, ez esetben inkább az általános politika érdekeit tekintenék, semmint emez két ország jólétét. Ily szándékot Ausztria már nyiltan nyilvánitott.

A fejedelemnek joggal szemére lobbantották, hogy a konzulságokat éppen nem becsüli. Ennek egyik bizonyitékát, melyet csekély jelentősége daczára sem mellőzhetünk, Meroni közli. Ő ugyanis leirja[2]) mily csekély jelentőséget tulajdonitott Milos annak, midőn őt a konakban meglátogatta, hogy születésnapja alkalmával üdvkivánatait előtte kifejezze. A porosz s az orosz konzulok egyszerre jelentek meg ott; Milos is megjelent a a túlsó oldalról fia s egyik titkárja kiséretében. Azonban alig intézett a porosz tolmács hozzá pár szót, midőn Milos felkiáltott: „Köszönöm, köszönöm, adieu, adieu!“ sőt nekik ajtót mutatott. Mihály herczeg erre megkérdezte atyját, nem szándékozik-e leülni. Milos erre azt válaszolta: „Hiszen tudod, hogy még többeket kell fogadnom.“ Később ugyan azzal mentegette magát, hogy éppen azon pillanatban nagyon rosszul lett.

A többi konzulok irányában, kik később járultak elébe, valószinüleg fia által figyelmeztetve, némileg illedelmesebben viselkedett. Azonban egyáltalában az volt az elve, hogy az idegen konzulokkal való érintkezést

---

[1]) Goltznak fentemlitett, márczius hó 30-án kelt jelentése ezt is tárgyalja.

[2]) Márczius 15-én, Berlinbe küldött jelentésében.

kerülje. Sőt a szerbeknek határozottan meg volt tiltva, hogy azokkal érintkezzenek. Hogy Milos a konzuloknak egyáltalán azt vetette szemükre, miszerint ezek az ő ügyeibe avatkoztak, ezen eljárása leginkább az osztrák konzult sértette. Emiatt tehát Milos, anélkül hogy őt legalább értesitette volna, a Nándorfehérvárott tartózkodó osztrák alattvalóknak tudtokra adta, a konzuli joghatóság olyannyira gyűlöletes volt előtte, miszerint az ország törvényeinek magukat alávetni tartoznak, vagy pedig az országból 30 nap lefolyása alatt távozniok kell.[1]) Az internuntius emiatt nagyon keserüen panaszkodott, minthogy e rendelet az érvényben levő szerződések megszegését foglalta magában. Miért is közbenjárásra szólitotta fel a portát, annál is inkább, minthogy eme szerződésellenes eljárással azon törekvés is egybe van kötve, hogy a szerbek a nagy úr fenhatósága alól magukat felszabaditsák.

Elérkeztünk azon időponthoz, midőn III. Napoleon Ausztriát megtámadni készült. Ez azon nagy politikai és katonai rendszer kifejlődése volt, melyhez e fejedelem hozzáfogott. Miután ugyanis Oroszországot már megalázta, becsvágya arra ösztönözte őt, hogy a franczia fegyverek becsületét azon másik szárazföldi hatalommal szemben is helyreállitsa, mely I. Napoleont legyőzni segitette.

Mindez Szerbiára közvetlenül nem hatott ugyan, azonban közvetve a Duna-fejedelemségre mégis meg volt hatása. Ausztria ugyanis ez által akadályoztatva lőn abban, hogy a Dunánál s a Szávánál oly félelmetes erővel jelenhessék meg, mint eddigelé, ennélfogva tehát a szerbeknek Ausztria befolyása elleni elkeseredése, mely a korábbi kormány alatt oly láthatóan nyilvánult, tért nyert arra nézve, hogy annak most már minden tekintetet félretéve ellentálljanak. Az internuntius ugyanekkor a nagy ügyek másik oldalát is szőnyegre hozta. A leigázott rajáhk, kik daczára a párisi béke igéreteinek, még most is a legkeményebb szorongattatások alatt álltak, most mindenfelé mozogni kezdettek. Az internuntius azt állitotta, hogy a Duna-fejedelemségek, nevezetesen

---

[1]) Mindezt Goltznak április 14-én, Konstantinápolyból kelt jelentése nyomán közöljük.

Bosznia, Herczegovina. Montenegró és Bulgária területén messze szétágazó, e tartományok függetlenitésére irányuló republikánus szövetség áll fen. Mi történik tehát akkor, ha Milos, mint róla feltételeztetett, magát függetlennek nyilvánitja? Ez esetben az egész Balkán-félsziget lángba borulna. Ezen nézetek akkortájt nagyon el voltak terjedve. A nándorfehérvári pasa azt hitte, hogy az ő vára ellen irányuló ellenséges szándéknak jutott nyomára. Nagyjelentőségü eseménynek látszott tehát, s a fenti viszonyokkal összeköttetésbe is hozatott, hogy Mihály herczeg, a szerbek által elismert trónörökös ifju szép nejével ez időtájt útra kelt az európai fővárosokat meglátogatandó.[1]) A magasb műveltséggel biró ifju pár igen alkalmasnak látszott arra, hogy mindenütt jó benyomást gyakoroljon, s a szalónok hangulatát magának megnyerje. Arról értesülünk ugyanis, még pedig úgy látszik minden kétséget kizáró bizonyossággal, hogy Párisban, melyet Mihály herczeg legelőször látogatott meg, Napoleon herczeg azt tanácsolta volna neki, miszerint álljon az általános szláv mozgalom élére. E mozgalom az Ausztria elleni tervre nézve nagyon jókor jött volna, minthogy ez az osztrák állam szláv tartományaiban bizonyára élénk visszhangot keltett volna. S vajjon Oroszország, mely általánosan azzal vádoltatott, hogy eme mozgalmak általa szítatnak, nem egyezett volna-e bele?

Az orosz politika azonban ellene volt, még pedig azon könnyen felfogható okból, minthogy ez esetben a török kerületek is belekevertettek volna az Ausztria és Francziaország közti harczba, mit Nagy-Brittania éppen nem nézhetett volna tétlenül. Ezt az angol hajórajnak a Középtengerre való küldése is igazolni látszott, minthogy Anglia ez időtájt a létező állapotok fentartását feltétlenül követelte. III. Napoleon pedig mint oly sok más pontra, úgy erre nézve sem értett egyet rokonával.

Kisseleff, orosz követ és Walevski franczia miniszter közös egyetértéssel azon tanácsot adták az ifju herczegnek, hogy ne engedje magát sem saját becsvágya, sem pedig földieinek izgatásai által elragadtatni, hanem várja be türelemmel az európai hatalmak által az ő hitsorsosai

[1]) Meroninak márczius hó 28-án kelt jelentése.

érdekében alkalmazandó fáradozások eredményét. Hasonló tanácsot nyert az ifju herczeg később Londonban és Berlinben is, melyek az ő természetének teljesen megfeleltek, s amint azonnal bebizonyodott, személyes előnyére szolgáltak.

Az 1859. év tavaszán minden nagyon harczias hangulatban volt. Az internuntius azon véleményben volt, hogy a keresztény népességek között általános megegyezés létesitendő, mely Oláhországra is kiterjedjen, s hogy Nándorfehérvárott egy görög követ jelent volna meg a szláv mozgalmat onnan támogatandó. Azon szándék, hogy Törökországtól valamennyien elszakadjanak, kizártnak volt tekinthető. A porosz követ higgadtabban tekintette ez ügyet, ő azonban csakis Szerbia, Bosznia és Montenegró közt kivánt valóságos szövetséget létrehozni; függetlenségi törekvések természetesen mindenütt előfordulnak, melyek előbb-utóbb meg is fognak valósulni. Nagy feltűnést keltett e pillanatban, hogy Szerbia is fegyverkezni kezdett.[1]) Az összes szabadságolt katonák behivattak. A készletben levő két zászlóalj rendes gyalogság még négy zászlóaljjal volt szaporitandó; Milos pedig lovas testőrséget szerelt fel magának. Majd egy korábbi rendeletet újitottak meg, mely szerint minden egyes szerb készen tartozott állni, hogy minden pillanatban megjelenhessék a táborban. A rendes gyalogság a kragujeváczi táborban gyakoroltatott be. E város ágyuöntődéje eddigelé mintegy száz használható ágyut készitett el. Az ágyuk vontatásához szükségeltető tűzérlovak vásároltattak, előbb azonban az elkészitett ágyukat a legfontosabb állomásokra, ú. m. Posarevácz, Sabácz és Tsupriára szállitották.

Eme rendszabályok tulajdonképpen inkább védelemre, sem mint önkéntes felkelésre irányultak, minthogy másrészről a törökök is fegyverkeztek, kik mintegy 50,000 főnyi szép sereget állitottak a harczmezőre. Nándorfehérvárott azon véleményt táplálták, hogy a porta az Olaszországban éppen ekkor kitört politikai bonyodalmakat arra szándékoznék felhasználni, hogy Szerbia kiváltságainak véget vessen. S talán ide jutott is volna a dolog,

[1]) Ezen fegyverkezés felől Meroni május 14-én kelt jelentésében körülményesen tudósit.

ha az előreszámitott mozgalom tényleg kitört volna. Azonban Francziaország ezt oly kevéssé óhajtotta, mint Oroszország. Mindkét oldalról mindent felhasználtak, csakhogy Milost reábirják, hogy követeléseinek sürgős voltától egyelőre álljon el s a békét ne zavarja meg.

Nem feladatunk e helyütt mindazt ismételni, amit az előttünk fekvő jelentések napról-napra előadnak, azonban az olasz események visszahatásait lehetetlen teljesen mellőznünk.

Nemcsak Francziaország, hanem Szárdinia is egymástól teljesen különböző befolyásokat kisérlett meg. A szárd konzul Viktor Emánuel és Cavour arczképeit osztogatta. A szolferinói ütközet megünneplésekor úgy a franczia, mint a szárd konzul is három napra kitűzték lobogóikat. A franczia főkonzul által rendezett kerti ünnepen a szerb lakosságnak nagyrésze jelen volt. Az asztalokon az utóbbi hadieseményeket tartalmazó képes hirlapok feküdtek; felköszöntők mondattak Napoleon császárra, „Európa felszabaditójának“ jólétére. Majd a fejedelmi zene hangjai között különféle tánczokat mutattak be. Éltették Szerbia, sőt Magyarország szabadságát is, mig Ausztria felől nagymérvü és népszerü csufondárossággal emlékeztek meg.[1]) Mindez nagy feltűnést keltett ugyan, de a szándékolt hatást mégsem érték el vele. Milos mindazon kisértésnek ellentállott, mely az ő miniszteriumát előtte rossz hirbe hozni szándékozott; ő mindebben csak szándékos irányzatosságot, mintegy előre való összebeszélést vélt látni. Az öreg goszpodár csakis saját országára irányozta tekintetét. Itt azonban ugyanoly önkénynyel járt el, minőt az előbbi időkben tanusitott volt. Még azt is megcselekedte, hogy a birósági itéleteket az ő hatalomszavával megsemmisitette. Udvartartási költségeit önhatalmulag szaporitotta, az általa tett ajándékok kifizetését pedig az állampénztárra háritotta, s ha e pillanatban követeléseit nem is sürgette annyira mint eddigelé Konstantinápolyban, az általa igényelt jogokat azonban mégis minden tekintet nélkül gyakorolta. Egy alkalommal angol oldalról előterjesztések intéztettek hozzá

[1]) Sabarth, porosz konzuli titkárnak julius hó 5-én kelt jelentése.

azon törvényellenes önkény ügyében, melylyel Milos a szenatorokkal szemben eljárni szokott, főleg pedig Vutsics ügyében, kit a fejedelem még mindig fogva tartott, noha (vagy pedig éppen azért) Vutsics egyike volt a szerbiai legnevezetesebb férfiaknak. A főkonzul a predsztavnik kiséretében felkereste őt saját konakjában, vele ezen előterjesztéseket közlendő. Milos a legnagyobb haragra gyuladt, amiért az ő ügyeibe egy idegen hatalom beavatkozni szándékozik, sőt úgy nyilatkozott, hogy az usztáv ő reá nézve nem létezik; ő maga az usztáv és a törvény, ő azt teheti, amit ő akar. Sem a portának, sem pedig a garantirozó hatalmaknak nem áll jogukban, hogy neki bármit is parancsoljanak.[1])

Azon körülmény, hogy Milos mindjárt a reákövetkező napon öt szenatort néhány más nevezetesb férfiuval együtt összeesküvés gyanuja folytán elfogatott, mintegy nyilatkozatot képezett részéről, melynél fogva ő semmiféle beavatkozással nem törődik. Milos azt szándékozott elérni, hogy előtte mindenki rettegjen, s a saját élete miatt való gondok által visszatartassék attól, hogy ellenében bármit is megkisérleni merészeljen.

Mialatt ez újabb elfogatások okai fürkésztettek, egyszerre csak hire támadt, hogy Vutsics börtönében hirtelen meghalt. A közvélemény a fejedelmet azzal vádolta, miszerint régi ellenlábasának halálát ő maga okozta volna, valószinüleg mérgezés folytán. A porta, mely még mindig számitott Vutsics ragaszkodására, Milost felszólitotta, hogy a holttestet ásattassa ki s azt az összes konzulság közreműködésével orvosilag vizsgáltassa meg. Ily halottszemle magának Milosnak állt volna leginkább érdekében, minthogy a közhangulat őt vádolta a megmérgezéssel. Milosra azonban a porta felszólitása, bár az ezen esetben Oroszország által is támogattatott, semmi hatást sem gyakorolt. Az ő kijelentése szerint ugyanis a fejedelmi tekintély, milyen az ő szava is, az államfő méltóságának rovására történnék, ha a halottszemlét puszta gyanu alapján megtartatná.[2])

---

1) Sabarth, porosz konzul-titkárnak julius hó 13-án kelt jelentése.

2) Sabarthnak julius hó 17-én keltezett jelentése szerint.

A konstantinápolyi orosz és porosz követek a halottszemle megtartását már kezdettől fogva ellenezték, minthogy szerintök az úgy sem vezetne semmi eredményre, s Fuádnak, a török miniszternek is be kellett vallania, miszerint Törökország nem rendelkezik oly eszközökkel, melyek segélyével Milos ellenében kényszerszabályokat alkalmazhatna.[1]) Azonban úgy látszott, hogy Fuadnak ezen eset egészen ínyére szolgált, mert abból, úgymond alig titkolható mosolylyal, Európa is meg fogja látni, hogy nem egyedül a törökök azok, kik a kegyetlen erőszakosságokat véghez viszik. Annyi igaz, hogy a barbárság régi szelleme az uralkodó osztályról az alattvalókra is átment már, s olykor ki is szokott törni.

Az ujonnan bevádolt szenatorok elsőfokúlag felmentettek ugyan, azonban Milos a periratokat Kragujeváczra bekövetelte, mire a vádlottak attól kezdtek tartani, hogy talán ismét befogatnak. Ők tehát ennek folytán a várba menekültek, honnan Widdinbe tértek azon szándékkal, miszerint Konstantinápolyban személyesen megjelenve, a fejedelem erőszakossága ellen itt panaszt emeljenek. A dolog tehát már annyira jutott, hogy a portának Szerbiára való befolyása a személyes szabádság jeléül tekintetett, ami aztán a török minisztereket arra birta, hogy az usztáv határozatait annál inkább fentartsák s a fejedelem eljárása ellen még inkább tiltakozzanak. A franczia követ valóban szintén ezt szándékozott tenni, mig az orosz követ azt tanácsolta, halaszszák el a panaszt legalább addig, mig a fejedelem eljárása tényleg véget ér, minthogy ugyanis a nagyhatalmak közti véleményeltérések e belviszályokba szintén közreműködni szoktak.

Francziaország szerette volna a Szerbiában létrejövő szakadást, mig ellenben Oroszország azt elkerülni igyekezett.

Eközben Milos a szerb szkupstinát ismét egybehivta, még pedig Kragujeváczra, hogy ezáltal a tanácskozásokat a fővárosi elégületlenek befolyása alól elvonja. A fejedelem által befolyásolt választások nagyrészt földmivelőkre estek. Mindazok, kik európai mívéltséggel birtak, lehetőleg mindannyian mellőztettek. Nevezetes

[1]) Rehfuesnak julius 22-én kelt, Berlinbe intézett jelentése.

Milos beszédének azon néhány pontja, melylyel a gyülést megnyitotta. Különösen az bir fontossággal, midőn a tagokat felszólitja, hogy a külügyeket bizzák kizárólag ő reá, s ők csakis a belügyekkel törődjenek, nevezetesen oda hassanak, hogy az anyagi jólét, főleg a súlyos adósságokkal terhelt földmivelő osztály anyagi jóléte ismét lendületet nyerjen. „Anyagi jólét hiányában a néptől semmi nemes és nagy dolgot nem várhatunk.“ Ama számos folyamodványokra, melyekkel őt hivataladományozásért zaklatták, azt jegyezte meg, hogy hivatása betöltéséhez minden embernek előbb készülnie kell. „Szolgálni, nem annyit jelent, mint urat játszani, hanem azt jelenti, hogy polgártársainak és hazájának javára, éjjel-nappal, eszélyesen és szorgalmasan kell dolgoznia.“ Nem helyesli azon megkülönböztetést, mely a benszülött s az idegen szerb között szokott tétetni. Csakis attól függ minden, hogy mindenki becsületes ember és jó polgár legyen. A más vallásúakat sem szabad azon boldogságtól megfosztani, hogy szabadalmaikat élvezhessék. Szerbiának meg kell mutatnia a világ előtt, hogy nem szándékozik többé középkorban élni.

A fentebbiekből mégis kiviláglik, hogy Milos a kor eszméitől nem volt egészen elmaradva. Éppen oly kevéssé a szkupstina is, melynek kebeléből azon javaslat tétetett, hogy oly alkotmány létesittessék, mely a fejedelem által önállóan vezetendő beligazgatást az országnak a nemzet által legjobban ismert szükségletei szerint szabályozza.[1]) Mindez azonban éppen nem akadályozta, hogy Milos az ő korlátlan hatalmát eközben is éppen úgy gyakorolja mint azelőtt. Önkényes eljárása ugyanis mi tekintetet sem kimélt. Éppen ekkor történt, hogy néhány, magasabb állású miniszteri hivatalnokot elbocsátott, anélkül hogy e tettét okadatolta volna. Azon, a szenatusra vonatkozó törvény záradékát, melyet Sándor fejedelem eltűrt volt, ő haladéktalanul érvényen kivül helyezte. A szkupstina egészen úgy szavazott, amint ő

---

[1]) Fentebbieket Milosnak egyik későbbi nyilatkozata után közöljük, melyet Meroninak 1860. évi márczius 6-án kelt jelentéséből veszünk át, minthogy a többi jelentések nagyon is tökéletlenek.

kivánta. Senki sem merészelt ellene mondani, s összes ellenfelei, nevezetesen a magasb míveltséggel birók, félelemmel voltak eltelve.

Bármily kelletlenül hangzik, de mégsem lehet eltitkolnunk, hogy azon nyers önkény, melylyel Milos a neki nem tetsző legkisebb mozgalmat is elnyomni szokta volt, arra szolgált, hogy a nyugalom a Balkánfélszigeten, valamint az egyetemes béke is fentartassék.

Mi történt volna azonban akkor, ha a magas korú fejedelem, ki ezenkivül még törődött is volt, hirtelen halállal kimúl, anélkül hogy az örökösség kérdése biztositva lenne? E kérdést először is Oroszország vette komoly megfontolás tárgyául, mely immár ismét döntő befolyáshoz jutott. Az 1859. év deczember havában Gortsakoff herczeg ez ügyben a porosz felhatalmazottnak (chargé d'affaires)[1]) nyiltan ellene nyilatkozott. Ha Milos el talál halni úgymond, ez esetben remélni lehet ugyan, hogy a szerb nép a hozott határozatok szerint az ő fiát elismerné fejedelméül. Mit fog tenni azonban a porta? Vagy megtagadja tőle az elismerést, vagy azt utólag mégis megadja. Tekintélyére nézve még ez utóbbi is elviselhetetlen lenne. Az előbbinek, vagyis az elismerés megtagadásának a legveszélyesebb bonyodalom lenne a következménye. A császári kabinet mindezt megelőzendő, azon gondolatra jutott, hogy az öt nagy hatalom a portának egyetértelműleg azt tanácsolja, miszerint ez ügyet már előzetesen rendezze az által, hogy az ifjú Mihály herczeget már most ismerje el atyja utódául. Gortsakoff ezen eszmét egyszersmind a többi négy nagyhatalom képviselőivel is közölte. Az ő véleménye odairányult, hogy minden egyes hatalom ez értelemben külön forduljon a portához. Ezen eljárással szemben a porta kevésbbé lenne érzékeny, mintha a hatalmak együttesen járnának el. Egyelőre azonban itt is nehézség merült fel. A porta egyáltalában vonakodott az Obrenovicsok örökösségi jogát elfogadni. Az pedig bizonyosnak látszott, hogy ezen szándékától most sem áll el. A berlini külügyi miniszteriumot ezen aggály élénken foglalkoztatta;

[1]) V. ö. Gortsakoff herczegnek 1859. évi deczember 30-án Sz. Pétervárról kelt jelentésével.

itt tehát azon gondolatra jöttek, minthogy az orosz javaslathoz különben is készszivesen csatlakoztak volna, hogy ez utóbbit azáltal tegyék mégis elfogadhatóbbá, miszerint az elv s a jelenlegi helyzet között különbség tétessék. A porta elvét nem volt szándékukban megtámadni, de el valának tökéllve annak azon tanácsot adni, miszerint tekintetbe véve a fentforgó körülményeket, Mihály herczeg jövendőbeli trónörökösségét már előre hagyja jóvá, melyet a szuzerén udvarnak okvetlenül teljesitenie kell, ha csak azt nem akarja, hogy minden kétes állapotban maradjon. [1])

Oly egészséges és találó inditvány volt ez, melyet Bécs és Páris azonnal magáévá tett, kezdetben Anglia is, mely utóbbi később mégis némi módositást tett rajta. Főleg Goltz gróf, a porosz követ volt az, ki ez ügynek keresztül vitelét Konstantinápolyban magára vállalta. Mi őt erre főleg ösztönözte, az azon hir volt, melyet a szerbiai állapotok felől nyert volt. Tudomásra jutott ugyanis, hogy azon Sztevtsa, ki Milosnak előbb helyettese, s az úgynevezett nemzeti pártnak egyik vezére volt, kinek a fejedelemre gyakorolt befolyása fölött Mihály herczeg mindenkor panaszkodott, most azon iparkodik, hogy az uralkodó fejedelem esetleges halála alkalmával a nemzet ismét a Karagyorgyevicsekhez térjen vissza, kiknek megbuktatásához azelőtt éppen ő járult leginkább közre. A tizenkétéves fiú oldala mellett azután, kit fejedelemmé kivánt kineveztetni, ő maga jutott volna a kormányrúdhoz. A nemzeti párt azonban, mely ezáltal főlényre került volna, egyszersmind forradalmi párt is volt. Az egyetemes békét az ilyenféle tervezet fenyegette leginkább. Mihály herczeg trónöröklési jogának elismerése nem kevésbbé vala fontos Európa nyugalma, mint Milos uralkodása érdekében.

Fuad pasa ezen inditvány legelső emlitése alkalmával kijelentette, miszerint a szerb népnek jogában áll ugyan fejedelmet választani, azonban ennek megerősittetése a portától függ. Az érvényben álló s a hatalmak által garantirozott rendszer igy irja ezt elő. A porta

[1]) Az 1860. évi január 11-én kelt, a londoni, párisi és bécsi követségekhez intézett miniszteri körirat.

megtehetné ugyan, hogy a jövendőbeli választást, ha az Mihályra esik, már eleve jóváhagyja, azonban sem Milos, sem pedig Mihály részéről nem történt eddigelé olyasmi, mely őket ezen magas pártfogásra méltókká tette volna. Legalább is az szükséges most, hogy Mihály látogassa meg Konstantinápolyt, hol őt előzékenyen fogadnák s neki határozott igéreteket tennének. Goltz gróf pedig, ki azon gyanút táplálta, hogy a porta miniszterei nem annyira magával az ügygyel, mint inkább azon „baktsits"-sal törődnek, mely keleten oly nagy szerepet játszik, ez ellenében azzal érvelt, hogy azon idő alatt, mig Mihály Konstantinápolyban időzik, Milos halála be is következhetik, melynek folytán Nándorfehérvárott mindama zavarok kitörhetnek, melyektől Európa oly igen tart, s melyek éppen a portára nézve rejtenének legnagyobb veszélyt méhökben.[1])

Ezen előterjesztéseknek, melyeket a többi európai hatalmak is támogattak, valóban meg lett azon sikerök, hogy a porta Mihály örökösségi jogát elismerte, még pedig ugyanazon módon, melyet a porosz követ ajánlott volt. A porosz konzul az 1860. év márczius 11-én ugyanis azt jelenti, hogy Ozmán pasa Mihály herczegnek tudtára adta, miszerint a porta őt trónutódúl elismerni szándékozik, anélkül azonban, hogy a trónörökösödési jogot az egész Obrenovics családra is kiterjesztené.

E nyilatkozat történelmi jelentőségéből mit sem veszit azáltal, hogy Mihály herczeg, kivel az legelőször közöltetett, nem volt vele megelégedve, minthogy az ő s a nemzet kivánsága az örökösségi jognak az egész családra való kiterjesztésére irányult. Hogy pedig ez a portánál kieszközöltessék, erre nézve e pillanatban a hatalmaknak semmi reményök sem volt. Ők ugyanis nem jogi döntvényre, hanem a létező állapot biztositására törekedtek. Csakis az képezhette tehát a kérdés tárgyát, vajjon a szerbek kielégittetnek-e ezen korlátolt elismerés folytán legalább annyira, hogy a portával újabb meghasonlásba ne keveredjenek? Efelől biztositékot nyerendő, Meroni Mihály herczeghez járult, mint az egyedüli férfiúhoz

[1]) Goltznak Konstantinápolyból 1860. évi február 10-én kelt jelentése.

Szerbiában, kinek becsületes igazságszeretetében bizott. Ez azonban körülményesen kifejtette előtte, hogy a Szerbia s a porta közötti súrlódások a szomszéd tartományokban vajudó forrongások folytán elkerülhetetlenek. Ebben nemcsak a porta hibás egyedül, hanem a pasák függetlenségi hajlama is. Bármit igérjen is a porta az európai hatalmaknak, a tartománybeli kormányok mégis a régi rendszert folytatják, sőt még azt inkább élére is állitják. A bolgár- és bosnyákországi rajáh nem képes magán segiteni, ez Szerbia fejedelménél keres ótalmat. „Hiában adja a fejedelem a rajáh tudtára, hogy ügyét nem teheti sajátjává. Ha a határok elzáratnak előlük, úgy a szerencsétlenek nejeikkel és gyermekeikkel együtt a vizbe vetik magukat, mint az mostanában a Drina mellett megtörtént s úgy úsznak át. Ha pedig ismét a túlsó partra erőszakoltatnak, ekkor meg hasra fekszenek s azt kiáltják, hogy inkább verjék őket agyon, semmint hogy ellenségeiknek ismét kiszolgáltassanak.“

Mindazon küldöttségeket, melyek a fejedelemhez aláirásokkal és pecsétekkel ellátott folyamodványokkal járulnak, a fejedelem visszautasitja. Mihály herczeg azonnal felmutatott egy ily folyamodványt, melyen még kézzel fogható jelek voltak, hogy azt Milos izgatottan a földre dobta. Azonban az teljesen lehetetlen, igy szólt tovább Mihály, hogy Szerbia fejedelme a saját tartományában lévő keresztényeket éhen hagyja elveszni. Mindaz, mit atyja ezek érdekében tesz, abból áll, hogy oly pénzösszegekkel segélyezi őket, mely összegek az ország hasznára lennének forditandók. Egy küldöttségnek pedig, melyet maga elé bocsátott, határozottan tudtára adta, miszerint nem szabad arra számitania senkinek sem, hogy Szerbia valaha részt vegyen a porta ellen támasztandó felkelésben.[1])

[1]) Meroni (1860. márcz. 14.) ehhez a következő észrevételeket csatolja: „Noha okom van azt hinni, hogy Mihály herczeg, legalább saját tudtával előttem csakis igazat beszélt s hogy ő maga is sürgősen kivánja, miszerint a szerb kormányra tapadt gyanú végre eloszlattassék, azon gyanúmat azonban még sem fojthatom el, hogy a vén róka még saját fiát is megcsalni s az ő néhai fegyvertársait fia háta megett nem minden remény nélkül elbocsátani szándékozott.

Mihály herczeg azt is elmondta, miszerint már Londonban való tartózkodása alkalmával a szerb kormánynak azt lobbantották szemére, hogy valamennyi törökországi szökevényt befogadja, s azokat védelmébe veszi, mire ő azt válaszolta, hogy fejezze ki Anglia határozottan azon kívánságát, mely szerint e szökevények visszahajtandók, és saját sorsukra bizandók. Az angol miniszter azonban, kivel Mihály herczeg ezt tárgyalta volt, azt vélte, hogy ezáltal oly kötelezettséget vállal magára, melyért éppen nem szándékozik a felelősséget elfogadni. Az angolországi közvélemény távol állt attól, hogy a törökök erőszakosságait jóváhagyja, bármennyire pártfogolta is hivatalosan az angol kormány a porta tekintélyét.

Ezen benső ellenmondással, melyen Anglia éppen nem tette túl magát, még egy másik ellenmondás is szemben állt, még pedig magában Szerbiában. Az igaz lehetett, hogy a szerb hadikészülődések csakis a kényszerrendszabályokkal fenyegetőző törökök elleni védelem czéljából folytak, de a szerb ügy a szlávok ügyével egyáltalában mégis szoros kapcsolatban állt, sőt mondhatni, azzal azonos volt. A fejedelem környezetében tekintélyes egyéniségek voltak, kiknek élén a fentebb emlitett Sztevtsa állott, s ezek amaz összeköttetést folyton szem előtt tartották. Maga a lakosság az egykori szerb nagyságnak a költészet által szentesitett emlékein merengett, igy az egyik ünnepélyes alkalommal Mihály herczegnek a következő felirással ellátott arczképét mutogatták: „Te léssz Dusán trónjának az utódja, Te is oly hatalmas leszesz, minő ő volt!“

A nemzeti érzelem ezen fellobbanásai s a pillanat követelményei közt azonban, nagy különbség létezett. Hogy a szomszéd népségek érdekében nyilvánuló természetes részvét uralomra ne juthasson, erre nézve az oly pillanatnyi megegyezés, mint amely a trónöröklés ügyében létre jött, éppen nem volt elegendő. A porta s a szerb fejedelemség között fenálló vitás pontokat alaposan kellett elintézni. S erről most valóban komolyan szó volt. Milos érdemesnek tartotta, hogy magát a porosz konzult meghivassa magához, s ezen összejövetelök alkalmával mindazt megerősitette, amit Mihály herczeg az

átszökött törzsrokonokkal való bánásmód, s a szerb hadikészülődések felől mondott, sőt a konzult nem csak az iránt kérte fel, hogy kormányát az általa is ápolt békés szándékok felől biztositsa, hanem még azon feltételek taglalásába is belebocsátkozott, melyek alapján a portával leendő jó egyetértés létesithető lenne. E feltételeket, melyeken az összes későbbi tárgyalások alapulnak, alább felemlitendjük. Meroni azokat lehetőleg szóról-szóra feljegyezte, végül azonban mégis megjegyezte, hogy az is szükséges, miszerint a fejedelem környezetében lévők, vagyis az ő barátai a törökök ellen irányuló minden ellenséges nyilatkozattól tartózkodjanak.

„Igen, igen", válaszolta Milos, „azok a barátok; ezeknek nem lehet eléggé Talleyrand szavait ismételni: ne oly tüzesen! A barbár Milos, mint azt ismételve észlelhetjük, mégis csak tanult valamit számkivetése alkalmával; az ő politikája: húsból és vérből van. A szomszédok irányában való részvét alól kivonja magát, sőt a szökevényeket a török területre visszaküldeni is hajlandósággal bir, feltéve, hogy ezek számára az európai hatalmasságok bünbocsánatot és biztonságot garantiroznak. Mindezek fejében azonban árt szabott, t. i. Szerbia önállóságának a porta által leendő elismertetését.

Milos ez ügyben ekkor már tárgyalni kezdett volt Konstantinápolylyal, s az egymást kölcsönösen kiegészitő érdekeiket jól megfontolt, körülményes iratban előterjesztette. A bosnyák szökevényeknek a menedékhelyet Szerbia területén megtagadni, a szerb fejedelemre nézve magában véve talán lehetséges, azonban ez az elháritandó bajokat még inkább növelné. Ő a maga részéről hajlandó lenne a szomszédos tartományokban eszközlendő szigorú rendnek fentartására. Erre őt a porta irányában való, s már vele született hódolata is ösztönzi. Azonban azt is tudja egyszersmind, hogy a rendnek saját országában való fentartása a szomszédos tartományokban uralkodó rendtől függ.[1]) De azt még sem titkolhatja el, miszerint a szerb nép nem engedélyezi az ő számára az

[1]) „Je suis convaincu, que la tranquillité si necessaire à la principauté, y dépend en grande partie de la conversation de l'ordre dans les pays voisins."

e czélra szükségeltető teljes tekintélyt; hiszen a nép ő vele is elégedetlen, minthogy az ő törvényes követelményei a porta által eddigelé még nem engedélyeztettek. Ily követelésűl jelzi mindenek előtt az uralkodócsalád öröklési jogát, melyet az 1830. évi berát jóváhagyott, s azt a szerbek több izben tartott szkupstinái is mindenkor egyhangúlag s állhatatosan követelték. Ezen kivül még azt is megjegyzi, hogy mindez oly konzervativ rendszabály lenne, melynek ez értelemben okvetlenül vissza kellene hatnia az egész török birodalomra.[1])

Ez ügyben tehát Konstantinápolyban a különböző hatalmak képviselői értekezletet tartottak. Az angol követ azt kivánta, hogy az örökösségi jognak megtagadása határozottan mondassék ki. Mig ellenben Goltz tanácsosabbnak vélte, hogy az elvi kérdés ne is érintessék. Hozzá csatlakozott az orosz s később a franczia követ is. Ha a kérdést egyszerű tartalmára visszavezetjük, úgy ez abban összpontosult, hogy a porta az általa egykor sürgős körülmények közt tett engedményt e körülmények változtával nem szándékozott többé elismerni, anélkül, hogy az érdekeltekkel ez iránt tárgyalásba bocsátkozott volna. A porta azt vélte, hogy ha ezen engedményekre mi tekintettel sem leend, azok sorsa már ennek folytán eldöntetett, anélkül hogy azokat határozottan visszavonta volna. Az érdekeltek azonban az Obrenovicsok voltak, kik egykor a nemzet által cserbe hagyatva, általa most lelkesedéssel visszahivattak, mely alkalommal pedig ama régi igéretekre hivatkozás történt. Lehetséges volt-e ily nagy horderejű engedményt, melyre a nemzet léte volt alapitva, azáltal mellőzni, hogy az egykor a zavaros belháborúk közepett hatályon kivül helyeztetett?

Mig ezen eltérések megbeszéltettek, azalatt a porta a szerbekkel szemben egészen ellenséges, sőt majdnem harczias magatartást tanúsitott.

A porta az ő fenhatósági tekintélyének érzetében saját eljárása jogosságához ragaszkodott. Anglia pedig

---

[1]) „La S. Porte ne peut pas ignorer .... l'avantage, qui résulterait pour tout l'empire du principe conservateur par rapport aux droits de ses parties singules.“ Hibátlan franczia irályt itt ne keressünk.

akként vélekedett, hogy a párisi szerződés folytán kötelessége azt támogatni, s ebben Ausztria is egyetértett vele. Mig ellenben Oroszország, Franczia- és Poroszország a szerbek véleményét pártolták. Az 1860. év tavaszán még minden nagyon háborús szint öltött. A porta mintegy 80.000 főnyi hadsereget állitott fel, s a szerbekkel minden összeköttetést megszakitott.

Eközben a szerb küldöttség, mely a szerb fejedelem által a végből bizatott meg, hogy valamennyi követeléseit újra előterjessze s azokat a nagy úr jóváhagyása elé terjeszsze, megjelent Konstantinápolyban. Az általa beadott, 1860. évi május hó 7-ről keltezett emlékirat mindenekelőtt azon nyugodt magatartásra hivatkozik, melyet Szerbia a porta kivánságához képest az utóbbi háború tartama alatt követett volt, s felemliti egyszersmind a portának az ezen körülménynyel szoros összefüggésben levő fermánját is, melynek folytán ez utóbbi által kiadott valamennyi hattiserifek megerősittettek. Most tehát Szerbia nem követel egyebet, mint hogy ezen engedmények tényleg foganatosittassanak. A nemzet utóbbi gyülekezete alkalmával Milos fejedelemre bizta, hogy a fentebbiek iránti kivánságai megvalósittassanak. A porta irányában a fejedelem is hűséget és odaadást tanúsitott kezdettől fogva. Az első követelés tehát a fejedelemségnek az Obrenovics családra vonatkozó örökösségi jogát illeti. Ez alkalommal egyszersmind hivatkozás történik az 1830. évi hattiserifben foglalt engedményre is. Ami ez ellenében elkövettetett, azt a szerb nemzet nem volt képes megakadályozni, azonban az erre következő korszak eseményei folytán afelől győződött meg, hogy azon engedmény képezi Szerbia számára a mentőhorgonyt. Ez okból tehát a fejedelem, mint az örökösségi jognak zászlóvivője visszahivatott; e jog soha sem vonatott még eddigelé vissza, ezt még Milos sem volt képes feladni, ez tehát a párisi szerződés által is garantirozott népjog[1])

---

[1]) „En donnant sa démission du pouvoir princier le Prince Milosch n'a pas pu renoncer aux droits de l'hérédité; c'est ce que du reste il ne fit pas. C'est ainsi que raisonna le peuple, et la S. Porte n'ayant pas jugé nécessaire d'abroger l'hérédité par un acte quelconque, paraissait être portée par la même raison."

kiegészitő részeül tekintendő. Ismerjük ezen kérdést: Mihálynak jövendő trónutódúl való elismertetésével sem ő, sem pedig a nemzet nem volt megelégedve; ők magának az elvnek elismertetését követelték, mit azonban a porta megtagadott. A második követelés szintén nagy jelentőséggel birt. Minél önállóbbá vált ugyanis a nemzet, annál nehezebben türte a muzulmán lakosságnak az ő saját területén való tartózkodását. Ezeknek eltávolittatása ugyan szintén határozottan meg volt igérve, később azonban elhalasztatott, végre pedig éppen nem foganatosittatott. A szerbek tehát mint az őket szerződésszerűleg megillető joghoz most ehhez is ragaszkodtak, minthogy a szerb népnek valódi önállóságát enélkül képzelni sem lehetett.

Milos eredetileg még egy, tovább menő követelést is szándékozott volt támasztani, vagyis hogy a török helyőrségek az ország váraiból távolittassanak el.

Meroni konzulnak azon megjegyezésére, hogy ezzel sokkal többet kiván, mint amit elérhet, Milos bizonyos, neki egészen sajátos ravaszságával azt válaszolta, miszerint ő nem olyan ember, kivel ne lehetne alkudni; a mozlimok távoztával megelégszik ő azoknak azon lakóhelyeivel is, melyek a várakon kivül feküsznek. Éppen ez volt az, amit a küldöttség is kivánt. Indokúl azt hozta fel, hogy a törökök jelenléte folytán a közigazgatásban dualismus támad, mely annál elviselhetetlenebb, minthogy a kádik s a porta egyéb hivatalnokai annak rendeletével keveset törődnek, úgy hogy ennek következtében a kétféle népfaj közt állandó súrlódás létezik, mely csakis a legrosszabb következményeket vonja maga után. Az emberiség, sőt magának a török birodalomnak érdeke is parancsolólag követeli, hogy e két népfaj elkülönittessék.

Ha tehát a belkormányzat egyáltalában egyedül a szerbekre bizandó; úgy a népnek is meg van azon joga, hogy magának alkotmányt adjon. E követelést maga Milos is felemlitette Meronival tartott beszélgetése közben. Milos, a kényúr, alkotmányt kivánt. Azonban, arra éppen nem gondolt, hogy ezáltal a saját hatalmi körét korlátozza, hanem csak arra, hogy a népnek engedélyezett jogok alapján a törökök befolyását kizárja. Az em-

lékirat körülményesen megjelöli azon több rendbeli ellentmondást, melyeket az 1838. évi usztáv magában foglal, úgy hogy általa minden közigazgatási haladás megakadályoztatik, s mindenütt csak zavar támad. A 17-ik czikkelyből származó helytelenségek újra felemlittetnek. Ezen usztávnak létezése, így folytatja az emlékirat, nem egyéb, mint a szerbeknek engedélyezett önkormányzati jog megtagadása. Milos fejedelem az ő szerbjei számára azt követeli, hogy azok szabadon megalakulhassanak saját akaratuk és szükségleteik szerint.[1])

Konstantinápolyban, még mielőtt a küldöttek megérkeztek, már meglehetősen értesitve voltak azon javaslatok felől, melyeket a szerbek előadni szándékoztak. A félhivatalos „Journal de Constantinople“ április 4 ki számában egy czikk jelent meg, mely e jogoknak engedélyeztetését a porta fenhatóságának tökéletes megsemmisiteséül tekinti, mely nem csak ellentétben állana a 15-ik század eseményeivel, hanem a jelen század békekötéseivel is egyszersmind, s mindez egy oly férfiúnak és családjának érdekében, kinek erőszakos természete a népet rettegésben tartja.

A porta, úgy látszott, hogy a szerbek személyes szabadságuk védőjeként lép fel a fejedelemmel szemben, mig ellenben ez utóbbi a nemzeti függetlenséget személyesitette. Az ellentétek nagymérvűek s áthatók valának, pedig az általános béke fentartása azoknak kiegyenlitésétől függött. Hogyan volt az tehát ily körülmények közt mégis létesithető?

Azon legelső kihallgatás alkalmával, melyen Fuad a követeket fogadta, e miniszter inkább kitérőleg, semmint elútasitólag nyilatkozott: ő a kérvényben két részt különböztetett meg, t. i. annak közigazgatási és politikai részét. Az elsőt illetőleg megigérte, miszerint a szultán minden kigondolható javitást elfogad. A nehézségek, melyeket nemcsak a szerbekkel, hanem magával az azokat

---

[1]) „lui rendre son plus précieux privilège de pouvoir se constituer interieurement lui même conformément à son esprit et aux circonstances,qu'il est appelé d'aprécier mieux que tout autre.“ Ezen emlékirat egyáltalán az itt előforduló okmányoknak legtanulságosabbika, melyet alább a „Szemelvények“ közt teljesen közlünk.

pártfogoló porosz követtel szemben is kiemelt, a politikai viszonyokban s az egyetemes helyzetben gyökereztek. Fuad azon különbséget hangsúlyozta, mely a fejedelemségek és Szerbia közt tényleg fentáll. Az előbbeniek önkéntesen jutottak ozmán uralom alá, mig ellenben az útóbbi meghóditott tartománynak tekintendő. Ha a nagy úr amazokról lemondani kényszerülne, koronájának két szép drágakövét elveszitené ugyan ezáltal, de birodalma azért mégis fenállhatna. Ha ellenben a magát fokozatosan emancipáló Szerbiáról lemondana, ez esetben politikai hatalmát nem lenne többé képes fentartani. Ha ugyanis Montenegró Szerbiával kezet fogna, ekkor Bosznia tarthatatlanná válnék.

A porta tehát politikai szükségességnek tartotta, hogy Szerbiának fokozatosan növekedő egyenjogosultságát megakadályozza. Attól ugyan nem idegenkedett, hogy a szerbiai muzulmán lakosokra vonatkozólag némi engedményeket tegyen, ezen engedményeket azonban vonakodott a nándorfehérvári külvárosokra is kiterjeszteni. A fejedelmi méltóság örökösségének elismerését Fuad lehetetlennek nyilvánitotta: magának a szerb nemzetnek is el kell attól állnia. Ami pedig az usztávot illeti, ennek átvizsgáltatása avagy újabban leendő megállapitása egy bizottságra volna bizandó, ennek határozata azonban a nagy úr elé terjesztetnék szentesités czéljából. A követ mindezt méltányolta. Midőn azonban Fuad ahhoz ragaszkodott, hogy eme bizottságnak székhelyéül Nándorfehérvár jelöltessék ki, minthogy ugyanekkor a szerb nemzet érdekei is tekintetbe veendők, melyek pedig Milos fejedelem érdekeivel nem egészen azonosak, a követ e szavak alatt bizonyos gúnyt vett észre és azt gondolta magában: bárcsak a porta annyi részvéttel lenne az ő közvetlen alattvalói irányában is, mint amennyit az itteni szerbekkel szemben tanusit. A porta s a követség közt egyébiránt tulajdonképpeni tárgyalásra nem is került a dolog. Mig ellenben magában Szerbiában az ott uralkodó zavarok mindinkább élesebben előtérbe nyomultak.

Teljesen csekély jelentőségü okokból súrlódások támadtak a keresztények s a törökök között, igy pl. ha valamely kötéltánczos társulat művészetét fitogtatta, s ilyenkor valamelyik jelenlevő török a kifeszitett kötélhez

nagyon közel tolakodott, vagy ha valamely kivándorolt bosnyák az egyik távolabbi, s dervis tulajdonát képező korcsmában egy tálcza kávét rendelt. Amott a hodsa hangosan izgatott a keresztények ellen, itt pedig a korcsmáros az Obrenovits-család s a szerbek ellen gyalázó szavakba tört ki. Ezek pedig már azért is el voltak keseredve, minthogy mindennap várhatták, miszerint követeléseikre elútasitó válasz fog érkezni. Véres verekedések támadtak, olykor halálos kimenetellel, mig végre a pasa és a predsztavnik abban egyeztek meg, hogy az a törököket, ez pedig a szerbeket fogja féken tartani.

A két különböző lakosság azonban oly ellenséges érzelmekkel viseltetett egymás iránt, mint az már régóta nem történt: Milos fejedelem az emlékiratra adott válasz miatt, mely felől megbizható forrásból már értesült, mig maga az emlék-irat (mint azt fentebb emlitettük) még eddigelé nem is tárgyaltatott, heves haragra gyúlt, hiszen a porta, úgymond, a két előbbi, ú. m. az örökösségre, s Szerbiának belalakulására vonatkozó követelést kereken elútasitotta, mig a harmadik, a szerbekkel való közvetlen érintkezésre vonatkozó követelés annyira felszereltetik, a sok záradékkal, hogy tulajdonképpen ez is elútasitó választ tartalmaz magában. Milos augusztus 10/22-dikén az imént általa Konstantinápolyba küldött követséget visszahivta azon megokolással, miszerint ő és népe az általok támasztott igényeket már kivívott jogokúl tekinti,[1]) s hogy ezeknek nem engedélyeztetését, hanem jóváhagyatását kivánták ők mindenkor. Sajnos, hogy a porta az ő loyalis szándékát, melylyel a küldöttséget Konstantinápolyba küldte volt, félreismeri.

Ezen nyilatkozat a nagyhatalmak követeinél nem csekély feltünést keltett. A porosz követ, ki a szerbek követeléseit igen méltányolta volt, azon megjegyzést tette, miszerint a küldöttség visszahivatását maga a porta kivánta volna. A nagyúr ugyanis búcsúkihallgatást enge-

[1]) „il se trouve forcé de déclarer par l'organe de la députation, que ni lui ni le peuple Serbe ne pourront jamais cesser de regarder tout ce que la députation a eu l'honneur d'exposer à la S. Porte par le Mémorandum précité comme les droits déjà acquis et irrévocables de la Servie.“

délyezett számára, anélkül, hogy a küldöttség azt kivánta volna. S vajjon mi czélja is van az olyan küldöttségnek, melylyel tárgyalásba nem is bocsátkoznak? A két fél közt váltott levelezéseket egyetlen egy tatár is közvetithette volna. Ő azon véleményben volt, hogy Milos fejedelem a porta mindinkább növekedő zavarainak pillanatában a cselekvés szabadságát fentartani szándékozik a maga számára, s csakis alkalomra vár, hogy a portától kedvezőbb eredményt csikarhasson ki, mint minőt a további tárgyalások folyamatától remélhetett volna.

Maga a fejedelem azonban eme várva-várt eredményt nem érhette meg. Ő ez időtájt éppen toptsideri birtokán tartózkodott, de oly egészségi állapotban, hogy már halálát naponkint várták. Szeptember hó 26-dikán, kora reggel meg is halt. Halála még az nap délután falragaszok útján adatott Nándorfehérvár lakóinak tudtára.

A nemzet történelmére nézve a még Kara György alatt szolgált öreg hősnek két ízbeni uralkodása döntő befolyással birt. Uralkodásának első korszakában az ó-török kormányzat isméti behozatala ellenében vitézül és eszélyesen lépett fel, majd a bukaresti békének az oroszok által ismételt ízben megújitott határozataira támaszkodva a legfontosabb szabadalmakat vívta ki népe számára, melyek egyszersmind a nemzet önállóságát is magukban foglalták. Ő akkor ugyan megbuktattatott, minthogy először a politikai viszonyok is megváltoztak, másodszor pedig mivel az általa elkövetett erőszakosságok az egyéni szabadságra nézve nagyon is veszélyesek lévén, ezáltal a nemzet elégületlenségét is felkeltették. Ami pedig mindennek következményét képezte, az még elviselhetetlenebb volt, minthogy a nemzet összes közéletét, s az előbbeni harczok folytán kivívott önrendelkezési jogok további fenállását is veszélyeztette. S a politikai helyzetnek nemcsak Oroszországhoz, hanem az összes európai hatalmakhoz való viszonya azonnal kedvezőbb lett. A szabadságharczok öreg hőse ekkor ismét megjelent, s a legfőbb hatalmat újra átvette. Eljárása alkalmával azonban előbbeni erőszakoskodásait ismét felújitotta, ezek most azonban inkább a porta ellenében folyamatba tett viszályokra vonatkoztak első sorban,

Milos talán soha sem volt ment az ő nagyura és császárja iránt viseltető függőségnek régi keletű érzelmeitől.

Sőt egy alkommal ő maga azt állitotta, hogy ezen érzelmek már vele születtek. A nemzet önállósága iránti vonzalom azonban, mely önállóság egyszersmind az ő fejedelmi méltóságának elismerésében nyilvánult, élénkebb volt amaz érzelemnél. Milos az ő mélyebb belátású kortársai szerint e tekintetben azon határt soha sem lépte túl, mely a nemzeti önállóságnak a porta főúri jogaival való egybeköttetését képezte volt. A porta azonban az ő teljhatalmára csaknem vallási súlyt helyezett. A Milos által kezdeményezett tárgyalásoknak csakis azon eredménye lőn, hogy ama ellentét méginkább élére állittatott. Azon pillanatban pedig, midőn a nándorfehérvári két különböző fajú lakosság ismét véres viszályokba keveredett egymással, s a szerb kormánynak a portával való tárgyalásai megszakittattak, Milos a cselekvés teréről elszóllittatott.

Ötödik fejezet.

Obrenovics Mihály fejedelem legelső tényei.

Azon falragaszok, melyek Milos elhunytát hirdették, e szavakkal végződtek: Éljen Mihály fejedelem s az Obrenovicsok uralkodó háza! Még mielőtt Mihály atyjának holt testét látta volna, már a helyőrség esküjét s a szenatus hódoló feliratát fogadta. S mily pillanat volt az, melyben ő az uralkodást átvette! Egyik felől a porta azon útasitást adta a nándorfehérvári pasának, hogy az erőszak ellenében szintén erőszakot alkalmazzon, sőt szükség esetén a várost bombáztassa. Nem tudhatni, vajjon ezen parancs valóban kiadatott-e. A porosz követ ennek hirét hallván, tiltakozott ellene, de már maga e szándék is élénken megvilágitja azon hangulatot, melyben a török kormány volt.

Másfelől pedig Nándorfehérvárott egy nagy párt létezett, mely az összeütközést mintegy keresni látszott. A Nándorfehérvárott esetleg kitörendő felkelés alkalmával biztosan számitottak Bosznia, Bulgária, Herczegovina és Montenegró szláv ajkú lakóinak csatlakozására, valamint Maczedonia és Thesszália görög ajkú népességeinek ezzel egy időben keltendő fellázadására, úgy hogy a délszláv birodalomnak régi keletű eszméje egész terjedelmében előtérbe lépni látszott. Ezenkivül pedig a Bánságban, a Vajdaságban, Szerémségben, Tót- és Horvátországban, valamint a határőr-vidéken élő, szláv eredetű, elégületlen osztrák alattvalók rokonszenvére vagy talán tényleges segélyére is számitottak még.

Mihály fejedelem számára, ki egyik felől végenyészettel fenyegettetett, más felől igen fényes jövőre nyílt kilátás. Ő ugyanis egy alkalommal már, mint fentebb

emlitettük, nyilvánosan királynak („král“) üdvözöltetett, s a nemzet az öreg Dusán utódját látta az ő személyiségében. Mihály fejedelem az általa kiadott kiáltványban kinyilatkoztatta, miszerint atyja elhunytával az uralkodást a hattiserif s az örökösségi törvény értelmében is átvette. Megigérte, miszerint az erre vonatkozó berát kiadatását kieszközlendi, s annak idején a szkupstinát egybehivandja. Mihály tehát mint látjuk a szerb álláspontho mindkét irányban szilárdul ragaszkodott. Atyjának példáját azonban még sem követte mindenben. Milossal mintegy a régi nemzedék szállott sírba, mig ellenben Mihály személyében az újabb nemzedék kerekedett felül, minek az lőn következménye, hogy az eddigi úttól való eltérés már magában véve szükségessé vált.

Mihálynak első lépése az volt, hogy az atyjának másodszori uralkodása alkalmával előfordult erőszakosságoknak határozottan véget vetett. Ő igazságosságot igért mindazok számára, kik az utóbbi kormány által méltánytalanságokkal sujtattak volt. A haladás már abból is kilátszott, hogy mig atyja teljes szigorral pártkormányzatot létesitett, addig fia már eleve is minden bosszúállástól és üldözéstől elállott. „Amig Mihály fejedelem az országot kormányozza, igy nyilatkozott ő szó szerint, tudja meg mindenki, hogy Szerbiában a törvény fogja a legmagasb akaratot képezni, mely előtt különbség nélkül mindenkinek meghajolnia kell.“

A kiáltvány ugyan kissé hosszadalmas, azonban a helyzet magaslatának megfelelő, s már magában véve is nagyszerű szándékot tartalmaz. Azon alapelv, melynél fogva csak a törvény uralkodik, a polgárosult államok eszmekörébe való belépést jelzi, s ennek megtartása a nemzetnek mint a politikai érettség jele ajánltatik.

Mihály az ő első miniszteriumát oly férfiakból alakitotta, kik azelőtt éppen nem tartoztak volt atyja pártjához. A minisztereket pedig felszólitotta, keressenek útat és módot ahhoz, hogy azon hivatalnokokon, kik különböző okokból és törvényes itélet hozatala nélkül állomásaiktól elmozdittattak, s az országos törvények ellenére még nyugdijjal sem láttattak el, segitve legyen. Hogy pedig a közpénztárakban ennek folytán keletkezendő hiány fedeztessék, az új fejedelem saját háztartási költ-

ségvetéséből e czélra 4000 darab aranyat engedélyezett. Azt nem lehet állitani felőle, hogy az összes, főleg az újabb nemzedék által támasztott várakozásokat mind kielégitette volna, de már az is eseményszámba ment, hogy az atyja kormánya által okozott legalaposabb sérelmeket orvosolta. A világ figyelme most azon viszonyra irányult, melybe az új fejedelem a portával szemben lépendő volt. Mert éppen az képezte a feladat tárgyát, hogy az erős belkormányzat a Törökországgal szemben való szilárd magatartással egybeköttessék.

Még a konstantinápolyi nagykövetek előtt is feltűnést keltett, hogy Mihály örökös fejedelem czímen nevezteté magát, s valóban kételkedtek, hogy el lehet-e ezt jogosan ismerni. A porosz követ felfogása azonban arról győzte meg őket, hogy ez egyedül a porta ügyét képezi, nem pedig a követekét is egyszersmind. Mihály a portához intézett egyik átiratában mellőzte ugyan az örökös fejedelem czímét, de az 1830. évi berátra mégis hivatkozott, ami aztán ott kellemetlen benyomást keltett. Eközben azonban egy, a tényeknek nem egészen megfelelő nyilatkozattal efelett mégis napirendre tértek, s a porta őt hivatalába beiktatta. Az erre vonatkozó okmány november 19 én, a konzulok, a török pasa, a miniszterek és szenatorok, valamint a metropolita s a püspökök jelenlétében ünnepélyesen kézbesittetett. Mihály fejedelem válaszában állásának teljes öntudata nyilatkozott. Biztositotta ugyan a magas portát az irányában viseltető loyális engedelmessége felől, azonban azt is hangsúlyozta egyszersmind, miszerint a nemzet jogai és intézményei felett féltékenyen fog őrködni.[1])

Mihály most haladéktalanul hozzáfogott a napirenden levő legfontosabb kérdés megoldásához. A törökkülvárosban ugyanis, hol törökök, zsidók és czigányok laktak, csendőrbiztosi hivatalt állitott fel. Ezt azzal indokolta, hogy ezen intézkedést a közbiztonság követeli, minthogy

---

[1]) Az illető herczeg ekként ir: „Je ne cesserai pas de professer les sentiments de loyauté ef de dévouement envers le haut suzerain de la Serbie, ainsi que de regner en Prince jaloux des droits et des institutions nationales.“ Meroninak 1860. évi nov. 20 áról kelt jelentése szerint.

a törökök felügyelete alatt oly hanyagul teljesitik a lőpor raktározását, miszerint általános szerencsétlenségtől tarthatni. Éppen nem lehet csodálni, hogy azon zavart, mely a különböző hatóságoknak a vegyes lakosságra való befolyásából keletkezett, nem szándékozott tovább eltűrni.

Még azon részrehajlatlan idegenek is, kik véletlenül Nándorfehérvárott megfordultak, megbotránykoztak az ottani állapotokon. Egy német herczeg levelében a következőket olvassuk:[1]) „Nándorfehérvár városának valamennyi kapui török csapatok által szállvák meg. Az egyik terjedelmes városrészt szintén törökök lakják, kik azonban nem állanak a szerb csendőrség joghatósága alatt. Ugyanily viszonyok léteznek nemcsak Nándorfehérvárott, hanem a szerb fejedelemség egyéb városaiban is, s úgy nagyban mint kicsinyben naponkint súrlódásokra szolgáltatnak alkalmat. Ehhez járul még, hogy a fejedelmen kivül egy török pasa is székel Nándorfehérvárott, kinek hatásköre nincs eléggé szabatosan kijelölve, úgy hogy ezen körülmény folytán a legcsekélyebb viszályból is könnyen politikai kérdés támadhat.

Azok között, kiket Mihály ismét alkalmazott, volt Garasanin is, kit Milos a Sándor fejedelem bukása alkalmával tanusitott magatartása daczára is folyton pártfogolt. Ő azon hirben állott, hogy a szerbek közt a legokosabb, s éppen oly erélyes, mint értelmes férfiu. A fejedelem őt némi idő elteltével a Konstantinápolyba való küldetéssel bizta meg, nemcsak azért, hogy atyjának valamennyi követeléseit megújitsa, hanem hogy azon legsürgősebb követelést tárgyalja ott, mely a mozlimoknak a várak területén kivül való tartozkodására vonatkozott. Nem követelte ugyan eltávolittatásukat, hanem csak annyit, hogy a várak területén kivül lakó törökök, kik az országból nem szándékoznak eltávozni, szerb joghatóság alá helyeztessenek. A porosz követ, kivel Garasanin ezt közölte volt, e követelést igen törvényesnek és szerződésszerünek tartotta, de mégis hangsúlyozta előtte azon nehézségeket, melyeket a porta a nándorfehérvári kül-

[1]) A wittgensteini herczegnek 1861. évi április 25-én kelt Bulgáriára vonatkozó jelentése.

város tekintetében, melyet sajátjának tekint, emelni fog. Garasanin azonban azzal kecsegtette magát, hogy mindezt mégis keresztülviendi: a törökök vagy továbbállanak, vagy pedig kényszerülve lesznek magukat a szerb hatóságnak alávetni.

A Szerbiához való viszony azonban ismét azáltal zavartatott meg, hogy a török kormány a szerbeket azzal vádolta, miszerint a Boszniában kitört lázadó mozgalmakat szítogatják. A „Journal de Constantinople“ című hirlapnak 1861. évi január 25 diki számában ez ügyben egy heves czikk tétetett közzé, melyben azon gondviselés, melyet a porta Szerbia irányában mindenkor, főleg pedig Mihály örökösségi jogának elismerése által tanusitott, ellentétbe helyeztetik azon kihivó magatartással, melyet Szerbia a szultán bosnyák alattvalói között tanusit. Azon gondolat lép itt előtérbe, hogy a porta az alattvalók jogait a fejedelem erőszakosságaival szemben védelmébe veszi, mig ellenben a fejedelem a szuverén hatalomnak a közigazgatásra vonatkozó mindennemü befolyását megakadályozza. Meglehet, hogy a Mihály ellen intézett eme támadás nem éppen a török miniszterek részéről eredt, amint ezt legalább a porosz követ hitte, azonban könnyü megérteni, hogy maga Mihály ezáltal élénken nyugtalanittatott. Mihály hivatkozott egy ehhez hasonló, atyja ellen irányzott czikkre, melyet fentebb emlitettünk, s azt vélte, hogy az európai hatalmaknál ily módon tette tönkre s aztán buktatta meg a porta atyját is az 1842. évben. A bolgárok viszonyára vonatkozó, korábbi keletü viszályok is felújultak: ekkor történt, hogy a krimi félszigetről egy csoport tatárságot Bulgáriába telepitettek. Az ottani lakosok kényszerittettek, hogy számukra földjeikről és házaikról lemondjanak, ha pedig ellentálltak, ősrégi kegyetlenséggel bántak el velök. Most tehát ismét a szerb területre kezdettek kivándorolni, honnan most sem lehetett őket kihajtani. Mihály fejedelem ezt nem lett volna képes megtenni, még ha akarta volna is. A nemzet ugyanis azon ügyet, melyet egyszersmind sajátjának tekintett, pártfogásba vette. Az 1861. év virágvasárnapján Milos fejedelem legelső felkelésének emléke (az 1815. évi dákomói nap) nyilvánosan megünnepeltetett. Az ezen ünnepélyt előkészitő hirlapban egy czikk jelent

meg, melyben az öreg goszpodár árnyéka előidéztetik, s annak szájába a következő szavak adatnak: „Művünk, gyermekeim“, mondatják Milossal, csak alig félig-meddig van eddigelé befejezve. Erősitsétek meg sziveteket és karjaitokat. Szerencsétlen testvéreitek jajkiáltása megzavarja égi nyugalmamat. Tekintsetek reájok, mert a ti véretekből való vérből származók ők is.“

Mint látjuk, egyik czikk a másik ellen, melyeket egyik kormány sem ismert el sajátjául, de amelyek egymással homlokegyenest ellenkező szándékot nyilvánitanak.

Könnyen felfoghatni tehát, hogy ily körülmények között Garasanin tárgyalásai is megakadtak. Azt lehetett volna ugyan várni, hogy a törökök felismerik azon veszélyt, melybe a szerbeknek a többi szlávokkal való egyetértése folytán keveredhetnek, s ezeket most megnyugtatni igyekeznek. Ritkán történik azonban, hogy az embereket az ő eljárásuk alkalmával eszélyes megfontolás vezérli, legtöbbnyire a szenvedély uralkodik fölöttük. Garasanin javaslata abból állott, hogy a mozlimok Nándorfehérvárott maradhatnak ugyan, azonban szerb joghatóság alá helyezendők. A porta erre oly választ adott, melyből a török iroda homályos és czikornyás szövegezése daczára is annyi mégis megérthető volt, hogy azt visszaútasitotta, vagyis, a porosz követ szavai szerint, elejtette azt, anélkül, hogy határozott javaslatot tett volna a zavarok mellőzése ügyében, melyek pedig naponkint véres összeütközéssel fenyegettek.

A porta Mihály fejedelem minden lépését újabb jogbitorlásnak tekintette. A többi közt azt sem akarta engedni, hogy a fejedelem a szultánnal való közvetlen érintkezésre feljogositva legyen, minthogy az ő állása csak arra jogositja fel őt, hogy a vezirekkel levelezzen, nem pedig a legfőbb úrral.

Ily körülmények közt a porosz követ azt tanácsolta a szerb meghatalmazottnak, hogy a mozlimoknak a várak területén kivül való lakását illető per patvart a nagyhatalmak elé terjeszsze. Ebbe azonban Mihály fejedelem ily módon nem egyezhetett, ő mindenekelőtt nemzetének beleegyezése felől akart biztositva lenni.

Oly összeütközés látszott tehát a küszöbön állni

melyre nézve nagy horderővel birt, hogy a fejedelem s az ország egyetértése létesitve és befejezve legyen.

Éppen midőn eme különbözetek már szakadásra vitték a dolgot, vagyis az 1861. évi augusztus havában, Mihály szkupstinát hivott egybe. Ezt egyáltalán nem várták, minthogy azon párt, mely ama délszláv összeköttetések érdekében izgatott, s melyet megkülönböztetésül nemzeti pártnak neveztek, legalább Nándorfehérvárott Mihálylyal szemben elégületlenségének adott kifejezést; e párt azt hangsúlyozta ugyanis, hogy ő tette Mihályt fejedelemmé, s ennek fejében mégis háttérbe szorittatik. Mihálynak meg fog a baja gyűlni e párttal. Azonban nem igen kellett tőle mégsem tartani, mert az ily mély és nagy horderejű mozgalmak alkalmával már a dolog természetében fekszik, hogy a különleges irányzatok az egyetemes eszmék által háttérbe szorittatnak. Az oly kormány, mely saját eljárását illetőleg többé már nem biztos, minő a török kormány volt, a határozott czéllal biró nemzeti ösztönnel szemben mindenkor háttérbe szorul. Ha az eszme az akarattal egyesül, csakis akkor bir döntő hatással.

A szkupstina az 1861. év augusztus 18-án nyilt meg Kragujeváczon. A kormány ugyan nem mulasztotta el, hogy a választások alkalmával befolyását érvényesitse, azonban ez nem sikerült mindig, sőt éppen Kragujeváczon történt, hogy a kormánynak egyik nyilt ellenfele, kit az egyszer már megbuktatott volt, végre mégis megválasztatott. S e férfiut a gyülés mindjárt összejövetele alkalmával elnökké választotta. Az egyik kormánypárti képviselő az alelnöki állást elnyerte ugyan, azonban mindez a hangulatra nem gyakorolhatott döntő befolyást.

Augusztus 19-én a fejedelem megnyitó beszédet tartott. A gyülést azon hagyományos szólásmóddal üdvözölte: „Isten segéljen benneteket, testvérek!“ Beszédében továbbá kijelenté, miszerint a gyülést mint az örökösségi jog alapján választott uralkodó nyitja meg; a gyülés azonban csak akkor fog a hazának hasznára válni, ha annak minden egyes tagja teljes bizalommal viseltetik iránta, valamint a kormány irányában is, mely a törvényen alapul, s melynek egyedüli feladata abból áll, hogy az ország szellemi és anyagi jólétéről gondoskodjék, to-

vábbá ha az oly egyének, kik csakis magukra gondolnak s mindazt ellenzik, ami nem úgy történik, mint azt ők kivánják, süket fülekre találnak. Ha valahol szükséges, úgy nálunk bizonyára ezen eset forog fen, hogy azon iparkodjunk és munkálkodjunk, hogyan érjük el fokozatosan azon polgárosodott népeket, melyek megett hátramaradtunk. Szükséges tehát, hogy mindenki a reábizott munkához ernyedetlen szorgalommal, jó kedvvel és hideg vérrel hozzáfogjon. Ezután Mihály az ezután beterjesztendő, nevezetesen a szkupstinára s a szenatusra vonatkozó törvényjavaslatokat érinté beszédében, melyek akként szerkesztvék, miszerint annélkül hogy általok az egyiknek vagy a másiknak hatásköre csorbittatnék, az országra nézve szükséges rend mégis biztosittatik. Szólott továbbá az új adótörvény, s a még atyja által elrendelt katonai szervezet további kimüvelése felől is. A belügyek után a külügyekről is megemlékezett: nevezetesen Garasanin küldetéséről, melyben azonban nem igen bizott, a szorongatott szomszédoknak a szerb területre való bevándorlásáról, mely utóbbiaknak, mint hitsorsosaik és törzsrokonaiknak okvetlenül kellett menedékhelyet engedélyezniök. Bármit határoz is a porta, az ő főfeladata mindenkor az leend, hogy az atyja által kivívott nemzeti jogokat továbbra is fentartsa. Oly emberek is találkoznak az országban, kik a közvéleményt megzavarják; ilyenek, kik Szerbiát a világon a legboldogabb országnak mondják s képmutató módon a nép előtt csakis olyasmit beszélnek, amiről tudjuk, hogy az annak hizeleg, ilyenek továbbá azok is, kiknek ha valamely tervök nem sikerül, azt az őket sujtó átoknak tulajdonitják. Ez utóbbiak az isteni igazságosság ellen vétkeznek.

„Az átok és az áldás, mint az ikertestvérek, egy és ugyanazon napon jöttek a világra: mindenkinek hatalmában áll a kettő közül választani. Sem az egyik sem a másik nem tolja fel magát erőszakkal senkire sem. Most tehát, Isten nevében, kezdődik a munka,[1]) szerencse fel!“

Az ezen beszéd okozta benyomást, valamint az azt

[1]) Ezen megnyitó beszéd Meroni porosz konzulnak 1861. évi augusztus 22-én kelt jelentésében foglaltatik.

követő tárgyalásokat nem vagyunk képesek bővebben méltatni. A jegyzőkönyvek nagyon szűk szavúak, s a porosz konzul, kit különben oly gyakran idézünk forrásúl, a gyülés székhelyétől távol lévén, nem igen közölhetett egyebet, mint ami a jegyzőkönyvekben foglaltatik. Ő maga is csodálkozott, hogy az ellenzék hallgatott, melytől ő is azt várta, hogy az nagy erővel fog fellépni. A kormány előterjesztései egyhangulag s minden nevezetesebb módositás nélkül elfogadtattak. Az ily módon létrejött törvények azonban oly nagy horderejüek, hogy azokat pár szóval okvetlenül meg kell emlitenünk.

A portához való közvetlen viszonyt illetőleg, a porta ugyanis még mindig az usztávhoz ragaszkodott, mely mint már többször emlitettük, a szenatusnak a fejedelemmel szemben bizonyos fokú függetlenséget biztositott, a szenatusra vonatkozó törvény a legfontosabb.

Az újabb alapszabályok[1]) a fejedelmet ruházzák fel azon joggal, mely szerint az a szenatorokat nem csak kinevezheti, hanem őket nyugdíjba is helyezheti. Az usztávnak immár annyiszor tárgyalt 17-ik szakasza, melynek alapján a szenatorok elmozdittatása a portától függött, ennek folytán hatályon kivül helyeztetett. A régi szokás szerint az elnökkel és alelnökkel együtt 17-en lehettek azok, kiket a fejedelem a szenatorok létszámából választhat, azonban őket nyugalomba is helyezheti.

A szenatus az ő összességében nem éppen jelentéktelen hatáskörrel ruháztatott fel, igy pl. hogy törvényjavaslatokat készithet, a törvényeket hatályon kivül helyezheti, vagy azokat módosithatja, a bevételre és kiadásra vonatkozó költségvetés felett tanácskozhatik, s a miniszterium számára újabb hitelt is nyithat; az általa hozott határozatok azonban csak akkor érvényesek, ha a fejedelem által jóváhagyatnak. Még néhány oly meghatározás is előfordul, melyek az egykoron Karagyorgyevics Sándor által eltűrt korlátozásokkal teljesen ellentétben állanak. A fejedelmi tekintély mindenben túlnyomó. Igy például, ha a szenatus fel is van jogositva arra, hogy az idegen államokkal vagy magánszemélyekkel kö-

[1]) Ezen alapszabályok a „Szrbszke Novine“ 1861. évi aug. 22. (szept. 3-iki) számában tétettek közzé, s Meroni azokat szept. 17-én Berlinbe is megküldötte.

tött, s a kormányt kötelező szerződéseket felülvizsgálhassa, Szerbiát az idegen államokkal szemben[2]) mégis a fejedelem képviseli.

A miniszterek a törvények foganatosításáért úgy a fejedelemnek, mint a szenatusnak is felelősek. A szkupstináról nincs említés sem téve. A szőnyegen forgó törvény kétféle szkupstinát különböztet meg. Az egyik, mely a nagy szkupstinának neveztetik, csak akkor ül össze, ha a fejedelem elhal, s ha törvényes trónörökös nem marad utána. Közönséges szkupstina azonban minden harmadik évben tartatik, melyet az uralkodó fejedelem hív egybe, s az is oszlatja azt fel. Ezen szkupstina képviselőkből állittatik össze, mely alkalommal minden 2000 adófizető az ő külön kerületeikből összeállva, egy-egy képviselőt választ. Ezen gyülekezet elébe mindazon ügyek terjesztetnek, melyeket illetőleg a fejedelem a nemzet véleményét tudni kívánja; nevezetesen beleegyezése akkor szükségeltetik, midőn az adókra nézve valamely változtatás eszközlendő.

Az adótörvények azon szándékkal hozattak, hogy a különböző osztályok a közterhek viseléséhez vagyoni állapotukhoz mérten járuljanak. Tulajdonképpen vagyonadó ez, mely alól senki sem képez kivételt, sem a zárdák, sem az egyházi javak, valamint a jótékony intézetek, s a kereskedelmi és iparos társulatok sem, ellentétben az eddigi fejadóval, melyet ezentúl csakis a czigányok tartoztak fizetni.

Ami azonban az új, most kezdődő törvényhozásnak külön jellegét képezte az a néphadsereg volt, mely az ország védelmére s a fejedelmi jogok fentartására volt hivatva. Ezen eszme, mint az ismeretes, a krimi háború kitörésével egybekötött veszélyek és törekvések tömkelegében, még Karagyorgyevics alatt támadt, de akkoriban csakhamar háttérbe szorittatott. Csak most fogtak oly rendszabályokhoz, melyek arra voltak hivatva, hogy ezen eszmét a megváltozott körülmények tekintetbe vételével foganatosítsák. A szolgálati év mindenkinél az életkor 20-ik évétől kezdődött, s az 50 ik évig tartott bezárólag. Nehogy a lakosok tekintélyes része üzletöktől elvonassék,

[1]) A 10. §. ekként szól: „A fejedelem a szerb államot a külállamokkal szemben egyedül képviseli. Ő köti meg a békét s a szerződéseket, melyeket mihelyt a körülmények megengedik, a szenatussal is közöl.

két osztály alakittatott, melyek elseje harczra kész állapotban, másika pedig csak készletben tartozott lenni, hogy az első parancsszóra azonnal bevonulhasson.

A nemzet tehát a létező állapotokhoz képest fegyveres hatalommá alakult át. Számitás szerint, mintegy 50.000 főnyi, különböző fegyvernemekből álló hadsereget reméltek kiállíthatni.

Az ezen czikkely felett tartott tanácskozás alkalmával a miniszterek egyik legelőkelőbbike igy kiálltott fel: „Ötven ezernyi főből álló sereg birtokában Szerbiának kitől sem kell félnie.“ Tudjuk ugyan, hogy találkoztak olyanok is, kiknek sehogysem tetszettek azon megterheltetések, melyek eme törvényjavaslat végrehajtása folytán főleg a vagyonosabb osztályokat voltak sujtandók, a közvélemény azonban azon kilátás folytán, hogy fejedelmök ily szép hadsereg élén erélyesen fog felléphetni, teljesen meg volt elégedve s a törvényjavaslatot örömmel üdvözölte. E sereg ugyan nem állandó hadsereg volt, hanem csakis zsold nélküli népsereg, melynek tagjai fegyvereiket maguk tartoztak beszerezni. A vagyontalanok a vagyonosabbak által voltak segélyzendők. A jobbmódú osztályok köreiből pedig lovasság alakittatott, melybe csakis azok vétettek fel, kik a lótartás költségeit tedezni képesek valának.

A tisztek egészen a kapitányig, valamint az altisztek a járásfőnökök által jelöltettek ki, s a kerületi főnökök által neveztettek ki a népsereg számára; az ezredparancsnokokat a fejedelem nevezte ki, ki azon jelöltek közől választott, kiket a hadügyminiszter a belügyminiszterrel egyetértve, előtte ajánlatba hozott. A főparancsnokokat a fejedelem van hivatva közvetlenül kinevezni.

Mily különbség a rajáh, az előbbi korszakok eme fegyvertelen nyája között, midőn csakis az uralkodó mozlim lakosság volt a fegyverviselésre feljogositva! Most éppen a törökök eddigi előjogának ellentéteül, épp a fegyverviseléstől egykoron eltiltottak soraiból csinos, fegyverrel biró népsereg alakittatott. A fentebbi határozatok egyáltalán a minden irányban bátran felemelkedő önállóság szellemére vallanak, melynek természetesen elébb az európai zavarok tűzkeresztségét kellett kiállnia.

Hatodik fejezet.

A szerb határozatoknak visszahatása a portára és a hatalmakra.

Nem is lehetett másképpen, minthogy a porta Mihály magatartása s a szkupstina határozatai folytán nagy mérvben felingerült. A nagyvezir keserű panaszokban tört ki ama törvények ellen, melyek az eddigi alkotmány felforgatására irányozvák.

Hiában tétetett figyelmessé azon körülményre, mely szerint a porta az utóbbi küldöttség összes javaslatainak visszaútasitása által a fejedelmet azon kényszerhelyzetbe juttatta, hogy az saját magán segitsen. A fejedelem tehát megragadta az alkalmat, melyet (szeptember hó vége felé) a párisi békét garantirozó hatalmaknak a Duna-fejedelemségekre vonatkozó értekezlete számára nyujtott, hogy ezen értekezlet alkalmával a szerb ügy is szőnyegre kerüljön.

S valóban szerfölött nevezetesek ama beszédek és ellenbeszédek, melyek ez alkalommal tartattak.[1]) Mindenek előtt Ali pasa a népsereg felállitása ellen emelt panaszt, melyet még nagyobb számúnak állitott, mint az tényleg megállapitva volt; szerinte e sereg létszáma jóval meghaladja azon szükségletet, mely a belnyugalom fentartására igényeltetik: mindez kézzelfogható módon vagy a törökök, vagy pedig Ausztria ellen van irányozva. Ezenkivül azonban még a szenatusra vonatkozó régebbi rendeletek is felforgattattak, s a fejedelemség örökössége

[1]) Ezen értekezletet illetőleg igen terjedelmes tudósitással birunk Goltz gróf konstantinápolyi porosz követnek 1861. évi szept. 27-én kelt jelentésében.

is kikiáltatott. Mihálynak egész eljárása azon szándékát árulja el, hogy magát a porta fenhatósága alól teljesen ki akarja vonni.

Goltz gróf, a porosz követ erre azt kérdezte, vajjon létezik-e oly fermán, mely a Szerbia területén a béke-időben tartandó csapatok számát megállapitja? E kérdésre nemleges választ nyervén, azt is megjegyezte egyszersmind, hogy azon szerb nemzeti sereg részéről, mely zsoldot nem is húz és csakis vasárnaponkint tartja hadgyakorlatait, éppen nem lehet mitől sem tartani.

Az angol követ ellenben, ki a nagyvezir panaszait nem osztotta ugyan mindenben, szintén azon véleményben volt, hogy Mihálynak egész magatartása további aggodalomra szolgál okúl. Igy a többi közt a konstantinápolyi legutóbbi trónváltozás alkalmával — Abdul Medzsid az 1861. évi junius 25-én elhalálozván, testvére Abdul Aziz követte őt a trónon — elmulasztotta, hogy az új szultántól beiktatására engedélyt kérjen.

A porosz követ a szerbeket ezen vád ellenében is ótalmába vette. Azt kérdezte ugyanis a nagyvezirtől, létezik-e oly fermán, mely a fejedelemnek kötelességévé teszi, hogy Konstantinápolyban személyesen megjelenjék? A nagyvezir nemmel válaszolt ugyan, de egyszersmind azt is állitotta, hogy a fejedelemnek az új szultánhoz intézett irata nem éppen illedelmes kifejezésektől hemzseg, s rossz franczia irálylyal van szerkesztve. Goltz erre emlékeztette a nagyvezirt, miszerint a szerb képviselők őt felkérték volt, hogy nekik ezen irat fogalmazására nézve tanácsot adjon, mit azonban éppen ő nem teljesitett.

A porosz követhez az orosz is csatlakozott. Az újabbi törvényeket megvizsgálván, mindketten azt állitották, hogy ezekben semmi olyas nem foglaltatik, ami a szerbeknek saját belügyeik rendezésére vonatkozó jogait áthágta volna. A szenatusra vonatkozó törvény az usztávnak idevágó rendelkezéseit megsemmisitette ugyan, mindez azonban még nem jelenti a kormány felforgattatását. Ha a szenatus még nagyobb mérvű hatáskörrel ruháztatnék fel, ez esetben a kormány nem maradna többé egyeduralmi kormány, hanem köztársaságivá válnék. Ami pedig a szkupstinát illeti, az régi időktől

fogva fenáll, s az újabb törvények azt csakis szabályozzák.

A nagyvezir mindennek daczára is szilárdul ragaszkodott azon szándékához, hogy óvást emel, még pedig Mihály fejedelem egész magatartása ellen. Az osztrák követ a nagyvezirt támogatta, s Szerbia fejedelme ellenében nem csekély ellenszenvet tanúsitott, kinek legalább is az lenne kötelessége, hogy bebizonyitsa, miszerint az ő tényei nem törvényellenesek. A franczia követ hallgatott.[1])

Mig ilyképpen a fejedelemség s a porta a még Milos által kezdeményezett három fontos pontra nézve, t. i. az örökösség, a szenatus és a katonai szervezet ügyében egymással ellenséges lábon állottak, azalatt a Garasanin megbizatásának tárgyát képező negyedik ügy is előtérbe állittatott. E pont a Szerbia bensejében lakó törökökre vonatkozott.

A porta a nándorfehérvári ó-várost illetőleg csak azt fogadta el, hogy ott egy vegyes bűnfenyitőtörvényszék állittassék fel, mely török törvények szerint itéljen, s melynek a rendőrség is alája legyen rendelve.[2]) Szerbiában mindez nagyon rossz vért szült. Ott ugyanis azt vélték, hogy ezáltal ismét a korán uralma alá kerülnek, ami ellen eddigelé már annyiszor küzdöttek volt. Hogy mennyire iparkodott a nemzet a török befolyás isméti visszatérésének veszedelmétől szabadulni, azt a szkupstinának a trónöröklést illetőleg kezdeményezett törvénye is bizonyitja, mely azon legfőbb és rendkivüli jogot, mely szerint a fejedelem saját trónutódját önmaga jelöli ki, a fejedelemre ruházta át.[3]) Most tehát minden áron elkerülni kivánták azon befolyást, melyhez egy kétes választás folytán a porta jutott volna. Hogyan történhetett volna meg magában a fővárosban az, hogy annak lakói a török rendőrség joghatósága alá helyeztessenek.

---

[1]) Talán nem veszi senki sem rosz néven a szerzőtől, hogy általában követeket és nem ügyvivőket emlit, kiknek előjogai e helyütt úgy sem jönnek tekintetbe.

[2]) Goltz grófnak az 1861. év okt. 3-án kelt jelentése.

[3]) A porosz konzul az 1861. év okt. 24-én, ezen törvénynek fordit[illegible] Berlinbe megküldte.

Most is azt hangsúlyozták tehát, hogy mindezt a korábbi hattiserifek már eldöntötték; Mihály fejedelem pedig az ő hirlapjában oly értelmű nyilatkozatot tétetett közzé, mely szerint az ő kormánya semmi esetre sem fog felhagyni azon fáradozásával, hogy Szerbia az őt megillető jogainak teljes élvezetébe helyeztessék.

A szerb predsztavnik a szkupstina határozatait illetőleg még egy emlékiratot nyujtott be, melyben bővebben kifejtetik, miszerint a szerbek összes újitásai csakis a belkormányzatra vonatkoznak, s azok a párisi béke által megállapitott határok keretén belől mozognak. A kérdés tehát most az volt, miként tekintik mindezt a hatalmak, s a két érdekelt fél közől melyikhez csatlakoznak? A porta az ő panaszait az udvaroknak egyenkint megküldte, melyek ezekre, bizonyos egymás utáni időközökben, mint az előre látható volt, egymástól eltérő nyilatkozatokat adtak válaszúl.

Anglia határozottan a török panaszok mellett foglalt állást. Russel John nyilatkozata szerint ugyanis a szkupstina által hozott törvényekből tisztán azon törekvés világlik ki, hogy a szerbek országukat a török fenhatóság alól teljesen felszabaditani igyekeznek. Ezt bizonyitja a szerb haderőnek 50,000 főből álló népsereggel való szaporitása is; különösen a szenatusra vonatkozó törvénynek azon czikkelyét hangsúlyozza, mely a fejedelmet az országnak a külállamokkal szemben való egyedüli képviselőjéül jelöli ki.[1]) A szerb emlékiratban ugyan kifejtetett, hogy ez csakis oly viszonyokra vonatkozik, melyekre nézve Szerbiának belrendelkezési joga elismertetett; nevezetesen a kereskedelmi ügyekre nézve is, a párisi békekötés szabványai értelmében. Úgy látszik azonban, hogy Russel John lordra, mindez semmi hatást sem gyakorolt, mert ő most is a szöveg kétértelmű szavaihoz ragaszkodott. Ebbeli nézetei a szkupstináról hozott törvény szakaszai által is megerősitettek, melyek folytán a trónörökösség a portának bármily, ezzel ellenkező állitása kizárásával, megállapitva lőn. Senki sem tagadhatja, hogy e törvényekből valóban lehet ily törekvésre következtetni, aminthogy Nándorfehérvárott a fel-

[1]) Russelnek decz 10-éről kelt, Bulwerhez intézett átirata.

szabaditás kivánságát leplezetlenül kinyilatkoztatták. De nem ez volt tulajdonképpen a kérdés. Ez főleg abban állott, vajjon a szerb kormány s a népgyűlés átlépte-e a porta fermánjai által számukra kijelölt jogkört, avagy nem? E fermánok már magukban véve többféle értelmüek valának, s egymás ellen bizonyitottak, miért is a szerbek a reájok nézve legkedvezőbb magyarázathoz ragaszkodva, az 1830. és az 1833. évi hattiserifek alapjára helyezkedtek, amelyek ugyan nem tartattak meg mindenkor, azonban sohasem vonattak még vissza.

Ausztria a törökök panaszait szintén jogosultaknak ismerte el;[1]) itt ugyanis azon nézetben voltak, hogy az ügyek állapota, amint az az 1856. évben fentállott, a nagyhatalmak által garantiroztatott. Magában véve, igy szólott egy alkalommal Rechberg gróf, az akkori miniszter, a porosz követhez, ő nem fogja a szerb alkotmány módositásait ellenezni.[2]) Kellemetlenül hatott reá azonban mégis Mihálynak egy irata, melyben Szerbia „állam"-nak neveztetik, igaz ugyan, hogy oly államnak, mely Ausztriával barátságos viszonyban állónak tüntettetik fel, de mégis államnak neveztetik. Ama három pontnak tehát okvetlenül a nagyhatalmak megfontolási tárgyaiúl kellett szolgálnia.

Mialatt a porosz miniszterium[3]) a török követ panaszaira kijelentette, miszerint az érvényben álló, s az 1856. évben garantirozott jogállapot egyoldalú megváltoztatása nem engedhető meg, ezalatt visszatértek a párisi értekezletek 14-dik jegyzőkönyvében foglalt ama czikkely tárgyalására, melyben az alkotmánynak Szerbiára nézve létesitendő néhány pontú változtatásáról volt szó. A porosz miniszter Mihály fejedelemhez intézett átiratában kimondja, hogy a szkupstina által tervezett újitások a legnagyobb horderővel birnak, egyszersmind óva inté őt, nehogy a portával s a garantirozó hatalmakkal egyszerre törésre vigye a dolgot. A portától a

---

[1]) Ezen értelemben tudósitja Rechberg miniszter, deczember 3-án, Károlyi gróf nagy követet.

[2]) Werthern porosz követnek decz. 19-ről kelt jelentése.

[3]) A decz. 22-én kelt Rehfueshoz Konstantinápolyba intézett leiratában.

fejedelem éppen nem tarthat, minthogy az ellenében a nagy hatalmak őt megvédik. A fenti határozatok következményeiben rejlő függetlenitési nyilatkozat feletti aggodalom, melyet azután a többi lázadó tartományokkal leendő szövetkezés követhetne, nyilván való. Amint az osztrák miniszter a porosz kabinetnek, úgy ez utóbbi a maga részéről az orosz- s a francziaországi kabinetek véleményét kivánta megtudni.

Oroszországban, hol az angol követ a törököket élénken pártfogolta, a Berlinből eredt, fentebbi megfontolás most túlsúlyra vergődött a szerbek irányában eddigelé tanúsitott dédelgetés felett. Gortsakoff herczeg ugyanis kijelenté,[1]) hogy a portának Szerbia egyoldalú eljárására vonatkozó panaszai alakilag véve jogosultak. A szerbek a reájuk nézve tagadhatatlanul sürgős reformok utáni vágyaik közben a szerződések által vont korlátokat nem egyszer áthágták. Ő tehát mindenek előtt azt kivánta, hogy a még Milos által kezdeményezett tárgyalások fonala ismét felvétessék, mely czélra Garasanin, ki Szerbiába már visszatért, s az ottani miniszteriumban előkelő állást nyert, magánbeszélgetés közben szintén hajlandónak mutatkozott közreműködni.

A három szárazföldi nagyhatalmasság között eszerint tulajdonképpeni egyenetlenség nem forgott fent. Ha Ausztria inkább a törököket, Oroszország pedig inkább a szerbeket pártfogolta is, azonban abban mégis egyetértettek, hogy a tárgyalások megújitandók. Oroszország továbbá Poroszországgal teljesen egy véleményen volt.

A szerbeket határozottan csakis Francziaország pártfogolta. Thouvenel miniszter, ki egykor maga is ügyvivő volt Konstantinápolyban, ama három pontnak bővebb tárgyalása közben teljesen a szerbek álláspontjára helyezkedett.[2]) Ő azt is megjegyezte, hogy a szenatusnak szándékolt reformjait éppen nem lehet kifogásolni. E testület már régi időktől fogva az összes belzavarok kútforrását képezte. Magának, a portának is érdekében áll, hogy az ennek folytán támadt folytonos zavarok végre

[1]) Bismarkkal való beszélgetése közben, mely felől 1862. január 6-án jelentést is intézett Berlinbe.

[2]) Reusz herczegnek 1861. évi deczember 30-án Párisból kelt jelentése szerint.

megszűntettessenek. S az oly népsereg, mely csakis földmivelőkből áll, s a fegyelmet valamint a jó fegyvereket nélkülözi, tényleg éppen nem lehet veszedelmes. A porta elégedjék meg az ő fenhatóságának jelvényével, vagyis a helyőrségeknek Szerbiában való tartásával. Ez esetben ez utóbbinak semmi oka sem leend arra nézve, hogy a portától elszakadjon. Thouvenel is hivatkozik a párisi értekezletek ama 14 dik jegyzőkönyvére. Ő azt állitotta, hogy a fejedelemnek azon tanácsot adta, melyszerint Montenegróval ne lépjen összeköttetésbe, mely tanácsát a fejedelem követi is. Thouvenel a porta végenyészetét küszöbön állónak s elkerülhetlennek tartotta, s úgy látszott, hogy ezen esetre a Balkán félszigeten létesitendő egy csoport független állam alakitását kivánatosnak tartja. Legalább beszéde ily benyomást keltett. Nem vitatjuk, vajjon ez volt-e tényleg az ő véleménye, elég az hozzá, hogy a szőnyegen forgó kérdések tekintetében Francziaország éppen oly határozottan pártfogolta a szerbeket, mint Anglia a törököket.

Egyelőre értekezletek többé nem tartattak: a különböző udvarok azonban véleményöket úgy Konstantinápolylyal, mint Nándorfehérvárral is tudatták. Az osztrák s az angol udvarok arra figyelmeztették Mihály fejedelmet, hogy Szerbiát csakis az teendi méltóvá Európa részvétére, ha a nagyhatalmak jótállása alatt álló intézményeket szigorúan betartandja. Főleg az angol főkonzul volt az, ki nagymérvű buzgalmat fejtett ki. A porosz miniszterium pedig, melynek tanácsát a fejedelem előre kikérte volt, azon tanácsban részesité őt, hogy a fejedelem a vitás pontok: az örökösség, a szenatus reformálása, a népsereg berendezése, s Szerbiának a külfölddel szemben való képviseltetése ügyében igyekezzék a portával s a nagyhatalmakkal kiegyezésre jutni. Ez ügyben a párisi értekezletek 14 jegyzőkönyvére is hivatkozhatik. Garasanin erre azt jegyezte meg, hogy a törvények visszavétele, amint az más oldalról követeltetett, nem áll a fejedelem hatalmában, minthogy ama törvényeket nem a fejedelem, hanem a szkupstina hozta volt. A fejedelem törekvése pedig oda irányul, hogy a garantirozó hatalmakkal mindenkor egyetértve járjon el. Ő tehát most Franczia- és Oroszországot is megkeresi ezen ügy-

ben, mely országok az ő magatartását mindenkor helyesen itélték volt meg.

A sz. pétervári orosz kabinet nyilatkozata nem egyezett meg teljesen a konstantinápolyi követ kijelentéseivel. Az utóbbi éppen nem fektetett súlyt azon körülményre, hogy az usztáv, mint már efelől értesitve lett, Oroszország beleegyezésével jött volt létre. Akkor, úgymond, arra kellett gondolni, hogy Milos erőszakosságainak véget vessenek. Most azonban ezen eljárás már feleslegessé lőn, minthogy azok Mihály uralkodása alatt már beszüntettettek. Éppen a konstantinápolyi követségek körében esett meg nem egyszer, hogy a miniszteriumok s azok diplomácziai ügyvivőinek nyilatkozatai közt pillanatnyi eltérések észleltettek. Szerbiát, mint már emlitettük, a leghatározottabban Francziország pártfogolta. Biztos tudomással birunk afelől is, hogy a fejedelem Párisból körülményesen értesittetett: hogyan nyilatkozzék ezután a nagyhatalmakkal s a portával szemben. Mihály fejedelem újabb nyilatkozatot szerkesztetett, melyet szóbeli jegyzéknek nevezett, s azt az udvaroknak megküldötte. Ezen jegyzék az előbbeni jegyzékektől annyiban különbözik, hogy a porta önszeretetét némileg kimélte, s a legnehezebb pontokat oly módon tárgyalta, melynek folytán Anglia is felhagyott az ő sürgős ellenvetéseivel. Amit föntebb Oroszországról emlitettünk, az az angolokra nézve is áll. Az angol követ ugyanis mérsékeltebben nyilatkozott, mint kormánya, s határozottan azon kivánságának adott kifejezést, hogy ezen ügy békés úton intéztessék el. Eszerint a franczia befolyás az angol kabinetre is hatást gyakorolt e tekintetben. Az osztrák internuntius hevesen kikelt a szerb hadikészületek ellen. A bécsi miniszterium leginkább azért helytelenitette a szerbek eljárását, minthogy azok a szuverén hatalmat mintegy kijátszották. A törökök pedig szilárdul megmaradtak az ő óvásaik mellett. A nagyvezir nyilatkozata szerint nem is az egyes pontokra helyezendő a fősúly, hanem Mihály fejedelem egész magatartására, mely világosan elárulja a fejedelem azon szándékát, hogy a portától elszakadni törekszik.

Hetedik fejezet.

A Szerbiában támadt összeütközések. Nándorfehérvár bombáztatása.

Nem lehet tagadni, hogy ez aggodalomra valóban létezett némi ok. A konstantinápolyi szerb meghatalmazott éppen nem titkolta, miszerint odáig fog fejlődni a dolog, hogy a portával szemben fenálló viszony, mely sem a keresztény elveknek, sem pedig Szerbia műveltségi állapotának nem felel meg, megszakittatik. Bármily nagy kilátás volt is erre, de azon szándék, hogy Szerbia függetlenittessék, még sem fogamzott meg véglegesen. Csakis azon kötelékeket akarták feloldani, melyek a beligazgatást a törökökhöz kapcsolták volt. Az 1862. év márczius havában a fejedelem oly törvénynyel lépett elő, mely e téren újabb lépést képezett.

E törvény a szerb állam központi igazgatásának szervezetére vonatkozott, mely végleges eltérést foglalt magában mindarra nézve, mit e tekintetben az usztáv határozott volt. Az eddigi törvényhozás még mindig fentartotta a török beavatkozás lehetőségét, mely körülmény a tárgyalások alkalmával is nem egyszer felemlittetett. Eddigelé azon előirt berendezés mellett foglaltak állást, melynek értelmében három miniszteri, vagyis a bel-, pénz- és igazságügyi állások, s a predsztavnik hatósága alá helyezett iroda voltak fentartandók, melyek arra köteleztettek, hogy az általok elvégzett ügyek kivonatát minden év márczius havában a szenatus elé terjeszszék. A szenatustól éppen oly függetlenek voltak, min ez a portától. Mindennek azonban most egyszerre vége lőn. Mihály fejedelem most kétféle miniszteri állást szervezett, ú. m. a vallás-, igazság-, kül-, bel-, pénz-, had- és

építkezési miniszteriumokat, melyek egyenrangúak ugyan egymással, de a fejedelem a hét miniszter közől az egyiket elnökké nevezi ki, mely utóbbi a fejedelem nevében működik, midőn az nem elnököl személyesen.

A török fenhatóságot feltételező intézmények helyébe most tehát oly szervezet lépett, melyet a fejedelem önállóan rendezett be, s mely az európai államok mintájára volt szabályozva.

Ha a keleti és nyugati intézmények között való ellentétet szemügyre veszszük, azonnal nyilvánvalóvá lesz, miként amazok lassankint háttérbe szorultak, emezek ellenben előtérbe nyomultak. Mihály fejedelem az ő útján nyugodtan és következetesen haladt tovább. Azon ellenvetésekkel, melyek főleg a katonai szervezetre vonatkoztak, keveset törődött. Sőt ez ügyben annál buzgóbban járt el, minthogy a népszámlálás alapján kiderült, miszerint jóval nagyobb számu fegyverfogható ember van az országban, mintsem azt reméllték.

A katonai szervezést ez időtájt főleg Mondain, a volt franczia hadmérnök-kapitány vezette, ki jelenleg szerb hadügyminiszterré neveztetvén ki, összes erejét és idejét e czélra szentelte. E körülmény pedig annál nagyobb feltűnést keltett, minthogy Montenegró a törökkel szemben harczkészen, Bosznia pedig lázadásban állott. Azt állitották ugyan, hogy egy olasz-szláv párt abban töri fejét, miszerint Antivári mellett kikötést kisértsen meg, s ezzel a montenegrói mozgalom is összeköttetésben áll, valaminthogy Szerbia is csatlakozni fog hozzájok. Azt azonban, hogy Mihály szándéka is odairányult volna, mégsem lehet mondani.

A szerbeket most főleg az izgatta fel, hogy Boszniából oly híreket hallottak, melyek szerint a török haderők azért összpontosittatnak, hogy a szerbek ellen előrenyomuljanak. Hogyan is lehetne ily veszélyt összetett kezekkel nézni? Könnyü tehát megérteni, hogy mért hozatott azon határozat, melyszerint néhány erődített hely azonnal megszállandó s a határ megvédendő. Csakis ily módon lehetett mindazt fentartani, amit eddigelé kivívtak volt. A hadikészületek tényleg védelmi természetüek voltak, a sok mozlimnak az országban való jelenléte azonban, kiknek a tulajdonképpeni várak is nagy

hasznukra váltak, kétszeresen nyom a mérleg serpenyőjén. A porta késznek nyilatkozott, hogy eme többször említett vitás kérdések megoldása szempontjából Nándorfehérvárra biztost küldjön, s azt tényleg már ki is nevezte. Úgy látszott azonban, hogy ennek nem igen volt a dolog ínyére, mert elútazását önhatalmúlag egyik holnapról a másikra halasztotta.

Eközben azonban az együttlakó két különfajú lakosság közt a kölcsönös súrlódások mindinkább növekedtek, még pedig az előttünk is ismeretes módon. Ezerféle kisebbszerü összeütközés tört ki, melyeket illetőleg már akkor mindjárt a helyszinén megjegyeztetett, hogy azok megtörténte miatt egyik fél a másikat okozza. Az 1862. évi junius havában pedig a legkomolyabb fajú összeütközés támadt magában a fővárosban, mely bővebb méltatást érdemel, minthogy annak nagy horderejü következményei lőnek.

Ez esetet illetőleg a hivatalos jelentések feküsznek előttünk úgy a szerb, mint a török részről is. A fentebb említett eset fordul itt is elő: a szerbek a törököket, ezek pedig a szerbeket okozzák. Mindkét fél azon feltevésből indul ki, hogy az ellenfelek az összeütközést szándékosan idézték elő. Ezen állitás azonban, bármely oldalról ered is az, alaptalan.[1]) Az eset következőleg folyt le: Az 1862. év junius 15 dik napjának délutánján, Nándorfehérvár a török városrészben támadt eset folytán izgalomba ejtetett. Egy zsidó ugyanis az egyik töröknél szállást vevén, az általa kibérelt helyiségben sütőkemenczét állitott fel. A szomszédok azonban nem akarták ezt megtűrni, s mialatt a törökök a háztulajdonos beleegyezésével a sütőkemencze lebontásához fogtak, nagy néptömeg gyült össze; szerb oldalról megjelent egy tolmács néhány rendőr kiséretében, más oldalról pedig a várnak

---

[1]) Közelebbről tekintve az ügyet, a török felfogás kétség kivül elejtendő, minthogy az saját magával ellentmondásba keveredik, s legnagyobb mérvü valószinütlenségeket tartalmaz. A szerb felfogást sem lehet teljesen elfogadnunk, ez azonban általánosságban tekintve megegyezik azzal, amit a részrehajlatlan szemlélők, köztök névszerint a porosz konzul is, irnak efelől, s a dolog természetének is megfelel.

egyik agája. Majd heves szóváltás támadt; összeütközésre azonban nem került a dolog. A török hodsa, ki az ügyet vezette volt, a vár kormányzójához kisértetett, rövid idő mulva azonban ismét látható volt a városban. Éppen vasárnap volt. Az eset nem akadályozta a lakosságot, hogy ünneplő ruháiba öltözve, Toptsiderbe ránduljon, az ottani katonai zenét meghallgatandó; mások a kalimeidánon sétáltak, azonban rögtön puskalövések által ijesztettek meg.

Az egyik közkútnál ugyanis a szerbek és törökök közt czivakodás támadt csaknem az ősrégi idők módja szerint amiatt, hogy ki meritsen előbb vizet. Mindegyik fél azt állitotta, hogy ő jelent meg elébb a helyszinén, s a másik fél őt hátratolni igyekezett. A szóváltást követő tettlegességek folytán egy szerb megöletett. A szerb rendőrség ugyanazon tolmács vezérlete alatt a helyszinére érkezvén, a gyilkosság gyanujában álló néhány nizámot a rendőrséghez kisérte. A várbeli egyik aga itt szintén megjelent. A czivakodás azonban most nem végződött úgy, mint pár órával ezelőtt. A szerb tolmács és csendőrei lövésekkel fogadtattak, s minthogy ennek folytán általános tolongás támadt, a törökök is az e czélra előkészitett épületből, szakadatlanul és mindenfelé lövöldöztek. A zaj ragály módjára terjedt a legközelebbi, a Stambul-kapu, s onnan a többi kapuk felé, melyek a törökök birtokában voltak, s melyeken az ő erejök túlnyomó volta alapult. A hol csak a törökök a szerbekkel összekeveredtek, mindenütt gyilkos harcz támadt. A törökök az ő minaretjeikből és moséikből lövöldöztek, a szerbek pedig a törökök boltjait feltörték. Hiában sietett Garasanin, a szerb miniszter, a helyszinére, hogy ott a rendet ismét helyreállitsa, már általános mészárlás látszott bekövetkezni, úgy hogy a konzulok gyorsan összpontositott testülete tanácsosnak látta, miszerint azonnal közbelépjen. A konzulok ugyanis a tolongás tartama alatt a várba mentek, ahol kieszközölték, hogy a várparancsnok a kapuőröket s a rendőrséget a várba visszavonja. Mindez akként foganatositttatott, hogy a jognak megállapitása a jövőre nézve fentartatott, ez intézkedés azonban pillanatnyira mégis elégséges volt, minthogy Garasanin elvállalta a felelősséget aziránt, hogy a szerbek sem az

elvonuló csapatokkal, sem pedig a lakosokkal, akár megmaradnak ezek lakóházaikban, akár pedig a várba húzódnak, nem fognak ellenséges módon bánni. A konzulok e tettének indoka abban rejlett, hogy a szerbek már úgyis fölényben levén, a vidékről beözönlő lakosság csatlakozása által még inkább megerősödnének. Ha a konzulok közbe nem lépnek, a törökök valamennyien felkonczoltattak volna. A konzulok tehát Garasanin abbeli fáradozását, mely szerint az a rendet a városban helyreállitani igyekezett, a maguk részéről, bár folytonos tüzelés között, szintén támogatták.

Mihály fejedelem távol volt, minthogy éppen a vidékre készült útazni. A szerbeknek azonban egy kibocsátott kiáltány által tudtokra adatott, miszerint úgy a fejedelem, mint az egész ország becsülete azt követeli, hogy a pasának tett igéretök valóban beváltassék. A zivatar tehát lassankint lecsillapult; a török csapatok álomásaikról, s a török lakosok lakóhelyeikről a várba húzódhattak. Másnap reggel egy csoport török asszony, fehér ruháiba burkolva, melyekből csak szemeik látszottak ki, szintén a vár felé tartott. Noha ezen asszonyok azzal vádoltattak, hogy ők lövöldöztek volna az ablakokon keresztül, a szerbek által mégis teljes biztonságban a várba kisértettek.

Tekintve a két különböző lakosságnak egymás iránti kölcsönös gyűlöletét, anélkül, hogy bizonyos, meghatározott tervet találnánk eljárásukban, a fenti esemény mégis könnyen kimagyarázható. Ez ugyanis nem volt egyéb, mint az ellenséges elemek rögtöni fellobbanása. A siker azonban mégis a szerbek részén volt. Ami után mindenkor sovárogtak, vagyis a töröknek Nándorfehérvárról való eltávolittatását a junius 15-ről 16-dikra következő éjjel támadt zavargás folytán mégis csak elérték. A kivívott siker azonban ezzel még nem volt biztositva. A házakban, utczákon és a kapuknál támadt harczot ugyanis, mely alkalommal a szerbek tekinthetők győzteseknek, csakhamar a várnak a város ellen teljes erővel foganatba vett támadása követte. Azon vád, hogy erre a szerbek maguk adtak volna okot az által, hogy apró lőfegyvereikkel a vár erős falait megtámadták volna, mint teljesen alaptalan vád mellőzendő. Az általában véve tel-

jesen részrehajlatlan porosz konzul szerint, erre nézve a szerbek részéről a legcsekélyebb kihivás sem tétetett. Mondain hadügyminiszter pedig határozottan azt állitja, hogy egyetlen puskalövés sem történt.[1]) Azt sem hinném, mint az más oldalról állittatott, hogy a törökök a támadásra nézve Konstantinápolyból vettek volna útasitást. Hiszen az anélkül is természetes volt, hogy a hadiállomásaikról, s részben lakóházaikból kiűzött mozlimok a pasát, kivel (minthogy az visszavonulót fuvatott volt,) úgysem voltak megelégedve, azon kisérletre izgatták, hogy vagy hóditsa vissza mindazt, ami elveszett, vagy hogy legalább bosszut álljon.

Az osztrák konzulhelyettes úgy látszik a törökök szándéka felől eleve értesitve lett, miért is a joghatósága alatt állókat figyelmeztette, hogy biztonságuk felől gondoskodjanak, mig ellenben a többi konzulok teljesen a pasa által kilátásba helyezett békés igéretekre támaszkodtak. Mialatt a konzulok a pasa meghivása folytán, őt 17-dikén reggel újra meglátogatni készültek, azalatt a várból ágyudörgést hallottak: a pasa ugyanis a várost bombáztatni kezdette. Az éppen ekkor az elesettek eltakaritásával foglalkozó szerbek szétugrasztattak. A várból granátokkal, bombákkal és ötvenfontos golyókkal lőttek, számos épület romhalmazzá lövetett, mások felgyujtattak, mások pedig erősen megrongáltattak. A bombázás 1 ½ órakor megszünt ugyan, de az éj közeledtével ismét megkezdődött. Az is biztos tudomásunkra jutott, miszerint a várból kitörést szándékoztak intézni, midőn azonban a törökök a röppentyük világitó tüzénél észrevették, hogy velök szemben nagyszámu, felfegyverzett szerb csoportok állanak, a kitörés foganatositását abbanhagyták. — A megújitott bombázásnak ugyan nem

[1]) Mondain jelentése igy hangzik: „L'ordre donné et souvent répeté n'a pas été changé un seul moment, l'unique mission de la troupe est toujours de venir en aide à la police pour le maintien de l'ordre dans la ville C'est dans cet état de morcellement et de repos que le bombardement.... vient surprendre. — Les temoignanes ne manquent pas pour certifier, que jusqu'aux premiers coups de canon tirés de la citadella nos troupes sont restées dispersées,.... et que pas un seul coup de fusil n'a été tiré par elles jusqu'à ce moment."

nagy sikere lőn, minthogy a török ágyuk s lőszerek nem igen voltak használhatók, mindez azonban a várost oly aggodalomba ejtette, minőt csakis a közvetlen s kiszámithatatlan veszély szokott előidézni. Mihály fejedelem, ki ez ideig Sabáczon időzött, nándorfehérvári konakjába e pillanatban megérkezett. A fejedelem neje is visszatért Toptsiderből. A konzulok haladéktalanul siettek a fejedelem üdvözlésére, s az osztrák konzul-helyettest kivéve, ki azzal vádoltatott, miszerint a pasával titokban egyetért, mindnyájan a legbarátságosabb módon fogadtattak, minthogy az ő közbenjárásuknak volt tulajdonitható, hogy az első zavar lecsillapittatott.

Másnap reggel ismét megjelentek a fejedelem körében, ki egy kiáltványt mutatott fel előttük, melyben mindazokat, kik az ő hadügyminiszterének nem engedelmeskednek, rögtön itélő bírósággal fenyegette. Maga a hadügyminiszter oly útasitást vett, hogy a kapukat s a kastélyba vezető összes bejáratokat eltorlaszoltassa, s azokat katonasággal és fegyveres polgársággal megszállja. A fejedelem itt torlaszokat rendelt ugyan emeltetni, azonban mégis azon útasitással, hogy csakis a védelemre szoritkozzanak. A fejedelem éppen készült, hogy Garasanin miniszterelnök és Marinovics szenatusi elnök kiséretében az őrhelyeket s a torlaszokat megvizsgálja. Az orosz, franczia, angol és porosz konzulok is felajánlták kiséretöket, mit a fejedelem szivesen fogadott. Majd áthaladtak a városon keresztül, hol mindenütt a pusztitás nyomaira bukkantak; a fejedelem az egyes őrszemekkel találkozván, azokat engedelmességre intette. A törökök az ágyúzást immár abbahagyták.

A vár s a város még mindig harczra készen állott egymással szemben. Hogy mi lett volna ennek végeredménye, ha más behatások nem folytak volna be oly közvetlenül és oly gyorsan, azt senki előre meg nem mondhatta volna.

A nagyhatalmak konstantinápolyi követei Nándorfehérvár bombáztatása felől még 18-dikán értesittettek;[1])

---

[1]) Ekként szól a konstantinápolyi porosz követnek, jelenleg Werthern bárónak junius 23-án Berlinbe küldött jelentése.

Moustier, a franczia követ e hirt azonnal közölte a nagyvezirrel, ki efelől eddigelé még nem birt tudomással, s egyszersmind felszólitotta őt, hogy a bombázást azonnal beszüntesse. A nagyvezir mindjárt éjfél után 1 órára minisztertanácsot hivott egybe, melyben elhatároztatott, hogy a várparancsnok állomásáról elmozditandó, s helyébe más parancsnok nevezendő ki, aki a melléje rendelt kormánybiztossal azonnal Nándorfehérvárra volt indulandó.

A nagyvezir a leghatározottabb parancsot küldötte a kormányzóhoz, hogy általa a további ellenségeskedésnek vége vettessék.

Ugyanekkor az összes udvarok is tudósittattak s már 19-én távirati utasitás érkezett Longworth angol főkonzulhoz, hogy az általa különben is jól ismert kormányzóval összeköttetésbe lépvén, mindenek előtt a bombázást beszüntesse. Az angol konzul ezután Zimony felől a várba érkezett. A pasa ekközben a fentemlitett utasitást Konstantinápolyból már kétségkivül megkapta, s eszerint ő az ellenségeskedés beszüntetését éppen nem akadályozhatta. A konzulok jelenlétében Mihály fejedelem is megigérte s azt becsület szavával is fogadta, hogy szerb oldalról semmi olyas nem fog történni, ami a törököket bármiként is izgalomba ejthetné. Minthogy azonban, tekintve mindkét fél ingerült voltát, ezen igéret teljesitésére nem lehetett teljes bizonyossággal számolni, az határoztatott, hogy a főkonzulok a vár s a város közti térségen sátorokban tartózkodjanak,[1]) a porosz konzul pedig eközben az utczákon járkáljon, hogy a lakosoknak megmutassa, miszerint az európai nagyhatalmak képviselői el vannak tökéllve, velök bármily veszélyt is megosztani.

A város bensejében a nyugalom azonnal helyre állott, azonban sokan, kik a zavarok megújulásától

---

[1]) A porosz konzulnak junius 21-éről kelt jelentése igy hangzik: „Kartársaim akként osztattak be, hogy a franczia főkonzul az angol kanczellárral együtt a belvárossal szemben fekvő török sánczokon (ahol az ágyúk felállitvák), Longworth úr pedig a franczia kanczellárral a várral szemben fekvő térségen, sátor alatt tartózkodnak.

tartottak, tömegesen kivándoroltak Zimonyba, hol az összes jövevényeket korán sem voltak képesek befogadni.[1])

Ily feszült állapotban volt minden, midőn Ahmet Veffik, a porta biztosa, az ujonnan kinevezett kormányzóval együtt megérkezett.[2]) A szrbeknek elégtételül szolgált, hogy azon pasa, ki reájok lődöztetett volt, elmozdittatott, Ahmet kijelenté, hogy ő csakis azért jött, miszerint a nyugalmat helyreállitsa: erre nézve a konzulok is megigérték, hogy szintén közreműködnek; feltételeztetett azonban, miszerint mindezt egy, Ahmet és Mihály fejedelem között tartandó tárgyalás előzi meg, melynek útjába azonban számos akadály lőn gördítve. Azon feltételek ugyanis, melyeket egyrészről a fejedelem, más részről pedig a kormánybiztos tettek, egymással homlokegyenest ellenkeztek. Veffik effendi a szerb kormánytól azt követelte, hogy irásilag kötelezze magát, miszerint azt, amit erőszakkal kivívott, nem tekinti jogos tulajdonának: nevezetesen a „status quo“ elve[3]) továbbra is fentartandó s az erre vonatkozó határozat a magas portát s a garantirozó hatalmakat illesse meg. Garasanin és Marinovics az efelett a fejedelemmel tartott eszmecsere után a konzulok gyűlésén megjelenvén, kijelentették, hogy ily értelmű nyilatkozatot semmi esetre sem tehetnek. A szerbek ugyanis mindenkor azon szempontból indultak ki, hogy a „status quo“ a porta régebbi igéreteivel ellentétben áll, s hogy az törvényellenesnek tekintendő. Nagy benyomást gyakorolt azonban reájuk mégis, hogy Longworth, angol főkonzul, kinek lakásán ezen tanácskozás tartatott, tudtokra adta, miszerint Veffik effendi kijelentette, hogy ő, ha méltányos kivánsága nem teljesittetnék, a városból eltávozik, s az új kormányzót felhatalmazza, hogy azon esetre, ha az ellenségeskedés a szerbek részéről ismét megkezdetnék, a várost újra lődöztesse. Úgy látszik, hogy a szerbek mégis csak ké-

---

[1]) Meroninak junius 23-ról kelt jelentése.

[2]) Meroni az ő megérkezése felől junius 24-én tett jelentést Berlinbe.

[3]) Meroninak junius 26-án kelt jelentése szerint.

telkedtek, vajjon képesek lennének-e az ellenséges tüntetéseket megakadályozni, s fővárosukat éppen nem szándékozták a pusztulás martalékául kitenni. Miért is oly kiegyezési formát szerkesztettek, mely a konzulok által az effendi elé terjesztetett, s általa bár nem jelentéktelen módositássokkal elfogadtatott. E módositások elfogadása iránt a szerbek aggodalommal valának eltelve. A tárgyalások további folyamán végre mégis megállapodtak oly formában, melyet a porosz konzul kormányának megküldött. A konzul a török módositásokat veres, a szerb módositásokat pedig kék irónnal aláhuzta. A legfontosabb ezen iratban az, hogy az eredeti szöveg akként hangzott, miszerint a további eljárás úgy intéztessék, hogy „az összes jogok fentartassanak.“ Az effendi ezt igy egészitette ki: „a török birodalom összes jogai“, mig a szerbek azt is beszőtték: „tekintettel Szerbia kiváltságaira is“.[1])

Az ilymódon fenálló ellentét, mely a többi között abban is nyilvánult, hogy a szerbek a szerb kormányt, a törökök ellenben csakis a szerb tekintélyt emlegették, nem állhatott többé útjában a két fél közti szabályszerű, közlekedés létesitésének. Junius 26 án délben a még el nem távolitott torlaszokon át út nyittatott, melyen a szerb kisérettel ellátott fejedelmi fogat az effendit a fejedelmi konakba szállitá. Ezen összejövetel alkalmával ismét megbeszéltetett azon veszély, mely a békének esetleg szerb részről leendő megszegésében rejlett. Különben az értekezlet a szokásos illedelmes módon folyt le. Miután tehát az eddiginél barátságosabb viszony, vagyis inkább csak fegyverszünet létesittetett, az effendi is hozzáláthatott, hogy a történtek felett vizsgálatot tartson. A konzulok

---

[1]) „pour régler clairement tous les détails de la question, toutes les questions de droit de l'Empire Ottoman et les privilèges de la Servie, restant intactes.“ — Az effendi a tárgyalás további folyamán oly észrevételeket tett, melyeket a szerbek elfogadhatatlanoknak minősitettek, mindazonáltal megelégedtek azzal is, hogy a konzuli hivatalok által az udvarokat ezek felől értesitették. A porosz konzul szerint az újabb szöveg a régi szöveg értelmét egészen elferditi.

a vizsgálat megtartásából kizárattak, mert mint Russel John lord mondotta, a porta irányában bizalommal kell lenni. Hogy eme vizsgálatnak eredménye csakis egyoldalú lehet, az már előre látható volt; nem igen birt ugyan valami különös nagy fontossággal, minthogy ugyis minden az európai udvarok magatartásától függött.

Történelmi szempontból sajátságos látványt nyújt, hogy a keleti birodalom, vagyis ez időtájt Konstantinápoly és Nándorfehérvár, tekintetöket a nyugat felé irányozták, saját, kölcsönös viszonyuk eldöntését a nagyhatalmaktól várva.

OSZK

Nyolczadik fejezet.

A nagyhatalmak konstantinápolyi értekezletei.

Térjünk most vissza azon távirati közleményekre, melyek az udvarok között váltattak. Az újabb idők diplomácziai történelmének mióta a távirda feltaláltatott s alkalmazásba hozatott, egészen más jellege van mint sem a régebbinek vala. A villamos huzal minden pillanatban közvetiti az éppen most megtörtént hireket, valamint az ezekkel szoros összeköttetésben álló különféle hangulatokat és határozatokat. Megtudhatni ilyképpen a barát s az ellenség terveit egyiránt, mielőtt ezek még foganatosithatók lettek volna. Köztudomású, hogy mily szerepet játszott a távirda az utóbbi franczia német háború kitörése alkalmával. A gyors közlekedés már az 1862. évi bonyodalmak közben is nagy jelentőséggel birt. Először is Russel John lordnak, az akkori külügyminiszteri államtitkárnak javaslata lép előtérbe, mely oda irányult, hogy a Bécsben tartózkodó követek közől bizottság küldessék Zimonyba, s eközben Ausztria felhatalmaztassék, miszerint Nándorfehérvárat csapataival ideiglenesen szállja meg.[1]) Az orosz czár, ki ezen ügyben személyes és élénk részt vett, e javaslaton nagyon csodálkozott. Az ezen ügyre vonatkozó s hozzá küldött jelentés szélére három felkiáltó-jelet tett. Valóban a legnagyobb mérvű török-barátság pillanata

---

[1]) „D'envoyer à Semlin une délégation des quatre légations à Vienne et Employés désignés par le Comte Rechberg avec autorisation de faire occuper temporairement Belgrade par les troupes autrichiennes.“ Golznak 1862. évi junius 19-én kelt sürgönye szerint.

volt ez, melyet Russel lord csak valaha érzett, mig ellenben javaslatát csakhamar ismét elejtette.

A franczia kormány az első pillanatban egészen más nézetet táplált. Thouvenel miniszter ugyanis Nándorfehérvár bombáztatatását a párisi béke megszegéseül tekintvén, a konstantinápolyi franczia követet már utasitani akarta, hogy az ellenében óvást emeljen. Ekként nyilatkozott junius hó 17-én, azonban Cowley lorddal, a párisi angol követtel tartott értekezése után nézetét megváltoztatta, minthogy az kézzelfogható volt, miszerint Angliában egészen másképpen tekintették a dolgot, s a párisi követet csakis arra nézve utasitották, hogy ez az alkalmazandó rendszabályokat illetőleg magát a többi követekkel érintkezésbe helyezze.[1])

Oroszország e javaslatot elfogadta, mely körülmény Párisba azonnal megsürgönyöztetett.[2]) Az osztrák s a porosz kabinetek habár ezzel nem egészen azonos, de mégis rokon jellegü irányt követtek. Berlinből ugyanis a konstantinápolyi porosz követ, Werthern báró utasitva lőn, hogy a nyugalom helyreállitására s annak biztositására szükségeltető eszközöket illetőleg kartársaival értekezzék. Mindezzel a bécsi követ, Rechberg gróf is egyetértett, csakis még azt adván hozzá, miszerint a tanácskozások alkalmával a párisi békekötés veendő alapúl.

Ezen nézet, vagyis hogy az ügy elintézését a követek értekezlete kisérelje meg,[3]) eszerint általános volt. Azonban az előzmények után alapos kétség támadt aziránt, vajjon a porta bele fog-e egyezni? A nagyvezir azon reményének adott kifejezést, hogy ez ügy még békés módon is elintézhető leend.[4]) Azonban a nándorfehérvári esemény felől vett körülményesebb hírek folytán ő is azon meggyőződésre jutott, hogy ez lehetetlen. A franczia követ eközben azon utasitást vette, hogy javasolja a portának, miszerint az az értekezlet megtartásába egyezzék bele; e javaslatot a többi hatalmak képviselői

---

[1]) Bismarknak jun. 17. és 18-án, Berlinből kelt távsürgönyei.

[2]) Goltznak Sz. Pétervárról, jun. 18-án kelt sürgönye szerint.

[3]) Hogy ezen terv Párisból ered, Werthernnek jul. 7-én kelt jelentéséből is kiviláglik.

[4]) Werthern jelentése jun. 30-áról.

a porosz kartársuk lakásában megtartott gyülésök alkalmával el is fogadták; nem terjesztettek ugyan közös szöveget be, mint azt előzőleg tervezték volt, hanem e javaslatot julius hó 8 dikán az összes követek, kiki a módja szerint, beadták a portának.[1]) Mig a porta ezt elfogadta, belekerült több mint egy egész hétbe (jul 20 án.)

S a javaslatnak ezen elfogadása kétségkivül fontos lépésül tekintendő, minthogy ennek folytán az európai hatalmak jogot nyertek a legfontosabb kérdések egyikének eldöntéséhez, még pedig olyatén eldöntéséhez, mely elől most már a porta sem térhetett ki többé. Ami ezt még fontosabbá tette, az a szerbeknek azon követelése volt, hogy a saját területökön lakozó töröktől, mindenekelőtt pedig a várakban levő török őrségektől megszabaduljanak. Ez képezte Mihály fejedelem követelésének is tárgyát, mely természetesen megtörtént eseményeken alapult volt.

S e kérdések a hatalmak közt immár a megbeszélés tárgyaiúl tekintettek. Kezdetben a törökök követelése oda irányult volt, hogy a Nándorfehérvárott eddigelé dívó állapot ismét helyreállittassék. Midőn azonban a szultánnak Angliában székelő követe e kivánságot Russel John lord előtt felhozta, ez utóbbi nem egyezett bele, pedig a török követ azt mindenkor remélte volt. Russel lord ugyanis a békekötés betűszerinti értelméhez szivósan ragaszkodva, még mindig aggályly al volt eltelve, s az általános szempontokat hangoztatta. A lord úgy nyilatkozott, hogy Törökországnak jelenlegi állapotát tekintve, okvetlenül arra kell magát elhatároznia, hogy mindazt feladja, ami nem tartható meg, s csakis ahhoz ragaszkodjék, ami kivihető. Ha a nándorfehérvári török városrészt illetőleg némileg hajlandó volt is engedni, a törökök azon joga mellett ellenben, hogy a várakat ők tarthassák megszállva, határozottan síkra szállt. Az orosz miniszter pedig a sztpétervári angol követtel szemben azon véleményének adott kifejezést, hogy Szerbia az őrségeknek a várakba való visszavonásával éppen nem elégedik meg; ez csakis akkor lesz elérhető, ha a várak szerb csapatoknak adat-

[1]) Werthernnek junius 13-án kelt jelentése szerint, melyet e helyütt legtöbbnyire forrásúl használunk.

nak át. Minthogy azonban a várak a párisi szerződés alapján a törökök számára tartattak fenn, ennélfogva Russel e nyilatkozat miatt nagyon felhevült. Oroszországot tehát bár barátságos modorban megkérdeztette, vajjon csakugyan azon mesterkedik e, hogy általa a párisi szerződés, alig pár évi fentállása után kijátszassék?[1])

Ilyen volt Anglia magatartása. Russel lord a régi „status quo“ fentartásának újabbi biztositását határozottan visszautasitotta, mig ellenben az angol követnek tudtára adta, hogy a nándorfehérvári erőd továbbra is a törökök birtokában hagyandó. A szőnyegen forgó kérdések kettős oldalát szerb részről is figyelmen kivül hagyták, ez pedig a nagyhatalmakkal való érintkezés közben folyton előtérbe lépett, igy a többi közt Goltz,[2]) a Szt-Pétervárra újabban áthelyezett porosz követ, Gortsakoff által megkérdeztetve, leplezetlenül odanyilatkozott, miszerint azon eszköz, melynek segélyével az ország megnyugtatható lenne, abban áll, hogy a Szerbia bensejében s a Nándorfehérvár városában lakó törökök utasittassanak, miszerint vagy távozzanak az országból, vagy pedig vessék magukat alá a szerb joghatóságnak. Gortsakoff erre kijelentette, hogy e nézetet ő is osztja, ő ugyanis már ekkor azon tervvel foglalkozott, hogy a nándorfehérvári erőd katonai területe szűkebb határok közé szorittassék.

Annyi bizonyos, hogy a várakra vonatkozó szerb nézet franczia részről már eleve is támogattatott. Minthogy azonban e nézet a párisi békekötés betűszerinti értelmével homlokegyenest ellenkezett, tehát annak kivihetőségét éppen nem lehetett várni. Minden azon határozattól függött, mely a törököknek a várak területén kivül való tartózkodására vonatkozott, s ez, mondhatnók, hogy már eleve el volt döntve, még mielőtt az értekezlethez hozzá fogtak volna.

Az értekezlet első ülése julius hó 22-dikén tartatott meg, s egy oly előzetes kérdés tárgyalásával kezdődött, mely tulajdonképpen csakis alaki kérdést képezett. Ausztria ugyanis különbséget tett a nagyhatalmak s a garantirozó

---

[1]) A szerb kérdésre vonatkozó angol okmányok a „State papero“ 73-dik kötetében foglalvák.

[2]) Junius hó 24-én kelt jelentése szerint.

hatalmak között. Az utóbbiak közé tartozott Olaszország is, mely a békekötést szintén aláirta volt, úgy hogy annak kibővitése avagy korlátozása Olaszország beleegyezése nélkül nem történhetett meg. Ama béke megkötése alkalmával azonban Viktor Manó, Olaszország akkori királya csakis mint Szárdinia királya vett részt. Ausztria nem ellenezte ugyan e fejedelemnek, mint szárd királynak a küszöbön álló tárgyalásokon való részvételét, őt azonban Olaszország királyául még eddigelé nem ismerte el, amint ezt Orosz- és Poroszország éppen most megtette. Eszerint ezen kérdés lényeges fontossággal nem birt. A tárgyalások ennek daczára is folytathatók valának.

Először is abban történt megállapodás, miszerint Mihály fejedelem irányában azon bizalomnak adassék kifejezés, hogy a fejedelem a szerbek ellenségeskedéseit meggátolja, amint hogy a portától is azon biztositás érkezett, mely szerint az a szerbeket sem fenyegetni, sem pedig veszélyeztetni nem szándékozik. Ezután áttértek e tulajdonképpeni tárgyra. Némi vita után Bulwer Henry a nyugalom helyreállitásának elérésére szolgáló legfontosabb pontúl annak szükségességét hangsúlyozta, hogy a szerbek és a törökök egymástól külön választandók, ami főleg azáltal lenne elérhető, ha a nándorfehérvári régi bástyák és kapuk eltávolittatnának. A törökök mindezt nyugodtan meghallgatták. Midőn azonban Moustier, a franczia követ elérkezettnek vélte a pillanatot arra nézve, hogy még egy lépést tegyen előre, s arról kezdett beszélni, hogy a törökök mondjanak le a reájuk nézve haszonnal úgy sem járó várak birtoklásáról a szerbek javára, erre már a jelenvolt török miniszterek, ú. m. Fuad pasa,[1]) a nagyvezir, s Ali pasa, a külügyek minisztere nagymérvű ingerültségbe jutottak. Fuad akként nyilatkozott, hogy ha a követek azon véleményt táplálva jöttek ezen értekezletre, hogy a porta a várak birtoklásáról lemond, ezen vélemény csakis ábrándnak mondható. Ő felsége, a szultánnak alattvalói között egyetlen egy sem találkozik, ki előtte ily javaslatot tenni merészkednék. Ezután Ali pasa hangos panaszokba tört ki a szer-

[1]) Fuad a genealogi naptár szerint az 1861. év november havában neveztetett ki nagyvezérül.

bek ellen, kiknek üzelmei folytán a porta már három év óta folyton megkárosittatik. Csakis Jézus, a félisten, úgymond, tanithatta azt, hogy ha valaki arczának egyik felén megüttetik, arczának másik felét is engedje megütni, erre azonban emberfölötti önmegtagadás szükségeltetnék. Úgy látszott, hogy Ali pasa egészen azon benyomás hatása alatt állott, melyet reá a Nándorfehérvárról a foganatba vett vizsgálat felől hozzá érkezett jelentések gyakoroltak, melyek azonban minthogy a konzulok részvétele nélkül tétettek, megbizhatóknak éppen nem voltak tekinthetők. Ezenkivül a pasa olykor még kézzelfogható túlzásokba is esett. A porosz követ azon benyomással távozott az értekezletről, hogy annak egyáltalában nem leend sikere, minthogy a porta Anglia rövidlátó, s Ausztria önző tanácsai folytán még inkább megvakittatik.[1])

Azonban ennyire még sem jutott a dolog. A második ülés alkalmával ugyanis a nándorfehérvári legutóbbi eseményekre vonatkozó török jelentés felolvastatott, de már ekkoron a számos okmányokkal felszerelt szerb jelentés is kézhez jutott: arra most gondolni sem lehetett, hogy döntés tárgyává tétessék, vajjon a két fél közül kinek van igaza? A követek az eddigelé hallottak után még inkább meggyőződtek afelől, hogy a két népfajnak egymástól való elválasztása okvetlenül véghez viendő.

A török miniszterek azon nyilatkozatához, hogy a várak feladása képtelenség, az angol követ is hozzájárult, legalább annyiban, amennyiben kijelenté, miszerint Anglia a váraknak fentartását oly európai ügynek tekinti, melyen az általános egyensúly fekszik, melyet nem enged megbolygattatni. E nyilatkozatához azonban azon megjegyzést is hozzáfűzte, vajjon nem volna-e lehetséges a várterület közelebbi meghatározása, s a külvárost körülvevő régi bástyák és kapuk eltávolitása által a törököket a szerbektől teljesen különválasztani, s ez által a béke alapját ismét helyreállitani? Ezen ügy tényleg ily alapot létesitett. Az ugyan bizonyos, hogy az orosz és franczia kabinetek még mindig azt tartották legczélszerübbnek, ha Nándorfehérvár s a várak a szerbeknek átadatnának, azonban azt mégis követeik saját belátására

[1]) Werthernnek 1862. évi julius 23-án kelt jelentése szerint.

bizták, vajjon ily engedmény elérhető lesz-e, s hogy azt sürgessék-e vagy sem. A két követ utasitást is nyert ama pontokra nézve, melyek e tekintetben okvetlenül fentartandók voltak. Oroszország, legalább Russel intelmei óta, nem téveszté el szem elől a párisi békének a várakra vonatkozó határozatait, amint ezt a Gortsakoff és Goltz között lefolyt, s fentebb emlitett párbeszéd is bizonyitja, mely alkalommal csakis a várak korlátozására vonatkozó kérdés lépett előtérbe. A franczia miniszterium mindjárt kezdettől fogva kevesebb tekintettel viseltetett a párisi béke iránt, azonban Angliával való érintkezése közben arról kellett meggyőződnie, hogy az ottani miniszterium nem hajlandó attól elállani.

Azonban a fentemlitett érintkezés mégis oda juttatta az ügyet, hogy Bulwer Henry a harmadik ülésben a várterület újabbi meghatározásáról szóló kész javaslattal lépett elő, mely azt tételezte fel, hogy a török kormánynak az annyiszor vitatott török külvárost előbb-utóbb fel kell adnia. A szerbek kötelezzék magukat, hogy a torlaszokat eltávolitják, csapataikat visszavonják, s egyáltalában arra, hogy a rendes állapotokat visszaállitani ők is segédkezet nyújtandanak; a törökök pedig arra kötelezendők, hogy a várőrséget egyelőre nem szaporitják, s hogy a szerb határok mentén nem fognak csapatösszpontositást eszközölni. Ezután az összes ügyek két vezérelv szerint szabályoztassanak, úgymint: a szerbeknek a törököktől való teljes elkülönitése, s a várnak a nagy úr javára való biztositása alapján. E czélból a vár hosszában a város felé elterülő térség, az úgynevezett kalimeidán kibővitése által semleges terület volt előbb létesitendő, valamint az is kieszközlendő, hogy a szerbek a törököktől elkülönittessenek, még pedig az utóbbiaknak az úgynevezett külváros (vagyis a városnak a fellegvár s a bástyák közötti részének) területéről leendő teljes eltávolittatása folytán. Ezen bástyák tehát leromboltatnak, a sánczok betöltetnek, a Karor, Sztambul, Widdin és Száva nevezetü kapuk eltávolittatnak, s a külváros ezen részét kizárólag a szerbek birandják. A törököknek Szerbia területéről leendő kiutasitása s a várakon kivül fekvő javaik eladása a porta biztosa közbenjárása mellett három hó alatt teljesitendő.

E javaslatokat[1]) azon okból emlitjük fel egyenkint, minthogy ezek a későbbi megegyezés alapjául szolgáltak: amily csekély jelentőséggel birtak ugyanis az első ülések, éppen oly fontos volt a harmadik ülés. Minden várakozást felülmúlt azon jelenet, midőn Fuad pasa helyéről felemelkedvén, kétségkivül az Angliával és Ausztriával történt előzetes megbeszélés folytán, kijelentette, miszerint a porta Bulwer javaslataihoz hozzájárul, „A porta", úgymond, „még magára hagyatva is képes lenne ugyan a szerbekkel elbánni, azonban az értekezlet tanácsait tekintetbe veszi, s a törökök által lakott városrész leromboltatásába beleegyezik.

Orosz- és Francziaország már a többi, eddigelé még a törökök kezeiben levő várakra is kiterjesztették figyelmöket, s azok leromboltatását avagy pedig azoknak a szerbek javára leendő átadatását inditványozták. A török kormány tényleg már késznek is nyilatkozott a Szokol és Usicza várakról lemondani, azonban a többi három, a Feth-izlam, Szendrő és Sabácz váraknak átadásáról még hallani sem akart. Ez is Anglia javaslatára történt, mely azon alapult, hogy azon erődök csakis belföldi hadcsapotokból álló őrségekkel láttassanak el, s a törököknek azok legkisebb hasznot sem hajtanak. A porta ezzel oly útra lépett, mely a nagyhatalmak által egyetértőleg kilátásba helyezett határozmányoknak általában véve megfelelő volt. A kelet sorsa eszerint teljesen a nyugattól függött. A porosz követ, ki személyi érzelmeinél fogva szivesebben vette volna, ha a törökök e várak birtokáról lemondanak, nagyon csodálkozott, hogy a törökök ily nagy áldozatra szánták el magukat, amely áldozat abból állott, hogy a 4000 főnyi lakosságból álló városrész összes emlékeivel és kegyeletben tartott tárgyaival együtt megsemmisittessék. A porosz követ a porta által tovább is megtartani szándékolt erődökre vonatkozólag is egyetértett a portával, minthogy eme erődök birtokára feltétlenül szükség volt, hogy általok Nándorfehérvár s annak Konstantinápolylyal való akadálytalan közlekedése biztosittassék. Ez ügyben egy éppen jelen-

[1]) Werthern e javaslatokat illetőleg is körülményes jelentést tett Berlinbe.

lévő porosz tiszttel is értekezett, ki őt véleményében még inkább megerősitette. Igen nagyra becsültetett az előny, melyben Szerbia, Usicza átadása folytán részesülendő volt, minthogy eme erőd azon tájékon fekszik, mely Szerbiát Montenegróval összekapcsolja. A porosz követ tehát csaknem neheztelt, midőn franczia kartársa ezen tágkörü engedmények daczára is a következő ülésen ismételten azt inditványozta, hogy a törökök mondjanak le Nándorfehérvár birtokáról. A franczia követ azzal érvelt, hogy Nándorfehérvárt a szerbek könnyebben megvédelmezhetik, mintsem a törökök, s hogy ennek átengedése folytán a törökök és szerbek közti czivakodásnak is vége vettetnék, mert hiszen a szerbek az előbbiek irányában már természetöknél fogva hajlandósággal viseltetnek. E javaslatát az orosz követ ismét támogatta, mig ellenben Ali pasa a legnagyobb nyomatékkal sorompóba lépett ellene. A szerbeknek a törökök irányában viseltető állitólagos barátságáról hallani sem akart, sőt ellenkezőleg azt állitotta, hogy kétségen kivül álló bizonyitékokkal rendelkezik arra nézve, hogy a szerbek szándéka csakis odairányul, miszerint azon esetre, ha Nándorfehérvár birtokukba kerül, egy új, Ruméliára és Bulgáriára is kiterjedő szláv birodalmat kivánnának alapitani. A porta az általa tett engedmények tekintetében már átlépte a legszélsőbb határt is, ha még tovább hajtatnék, ez esetben kénytelen lenne oly rendszabályokat alkalmazni, melyeket szükségeseknek tart arra nézve, hogy a jövő eseményekkel szemben készen állhasson. E nézethez csatlakozott Bulwer Henry is azon megjegyzés kiséretében, hogy a portának ez esetben ő is csak azt tanácsolhatja, miszerint bármely esetlegességgel szemben készen álljon.

Már csaknem úgy látszott, hogy e különbözetnek komoly meghasonlás leend a vége. Ez időtájt sokat beszéltek egy, Orosz- és Francziaország közt állitólag történt olyatén megegyezés felől, melynek értelmében e két nagyhatalom abban állapodott volna meg, hogy a szerb ügyet illetőleg közös egyértelműséggel fognak eljárni. Azonban, még ha úgy állt volna is a dolog, amint azt akkorában vélték volt, e megegyezés még akkor sem vezetett volna szükségképpen háborúra. Minden odairányult ugyan, hogy a május 7-én kelt szerb emlékiratban

foglalt, négypontu követelés támogattassék, valamint lehetőleg Nándorfehérvárnak a szerbek részére leendő átadása is, azonban az utóbbi nem volt határozottan kijelentve.

Hogy Francziaország emiatt Angliával meghasonlásba jusson, azt valóban nem várta senki sem. Ismeretes előttünk Thouvenelnek a londoni franczia követhez intézett egyik átirata, melyben nevezett a törököknek Nándorfehérvárra vonatkozó azon jogát, mely szerint azok azt saját őrségökkel megrakhatják, szerződésszerűnek állitja lenni. Hogy azonban a viszálykodásoknak vége vettessék, azt is megjegyzi, miszerint a portának azt kellene jóakaratulag tanácsolni, hogy a várat engedje át a szerbeknek.[1]) Az angolok erre kétrendbeli ellenvetést tettek: először is, hogy Ausztria az ő részéről sohasem egyeznék az ebből származó új helyzetbe, ha mindjárt a porta erre rávehető volna is. S valóban az osztrák követ élénken felszólalt ellene. Ő, úgymond, nem a török, hanem az osztrák érdekeket védi e helyütt, minthogy a fejedelemség szerb alattvalóinak minden egyes vívmánya az osztrák-szerbekre is izgatólag hat. A másik ellenvetés magának a portának azon határozott kijelentésén alapult, hogy bármennyire is hajlandó engedni, de a várak megtartásához mégis a legnagyobb erélylyel ragaszkodik. Mihály fejedelem Russel John lordhoz intézett levelében ez utóbbit arra kérte fel, hogy Anglia rokonszenvét a szerbek felé irányitsa. Russel lord ez iratot szivesen fogadta ugyan, azonban mégis megjegyezte, hogy ha Szerbia s a porta között háborúra kerülne a dolog, ez esetben a porta, melyet a párisi békekötés is támogat, a háborút illetőleg is bizonyára főlényt vívna ki a szerbek felett. A szerbek előtt az általok csak ezután kivívandó függetlenségről beszélni nem egyéb, mint oly ámitás, mely azokat könynyen szerencsétlenségbe juttathatja. E nézetet osztották Berlinben is, hol Rouhernek oly értelmű átiratát vették, melyben ez kijelenti, hogy Nándorfehérvárnak a szerbek javára leendő átadása nem valósitható meg. Láttuk már föntebb, hogy a török engedmények által meglepett kö-

[1]) Ezen irat tartalmát, melynek eredeti szövege nem volt kéznél, Reusz herczeg augusztus 3-áról kelt jelentésében közli.

vet teljesen lemondott arról, hogy a várnak a szerbek javára leendő megszerzését szorgalmazza.

Két kérdés volt még hátra, melyek az értekezletet leginkább foglalkoztatták, ezek egyike a szerb hadseregre vonatkozott. Anglia ennek létszámát 12 000 főnyire kívánta volt leszállitani, minthogy Bulwer nyilatkozata szerint Törökországnak az ő veszteségei fejében okvetlenül kárpótlást kell adni. A szerb hadsereg létszáma ugyanis sokkal nagyobb, mint mely egy hűbérállamot megillet, utóbbi a külállamok irányában leendő megvédelmeztetését úgyis a szuverén államtól várja, s ennek folytán a porta is arra érezte magát indittatva, hogy Szerbia ellen szintén hadsereget állitson fel.[1]) Ezt azonban Franczia- és Oroszország ellenezték, még pedig azon okból, minthogy a párisi békekötésben nincs említés téve arról, hogy a szerbek csakis bizonyos számú hadcsapatokat tarthatnak. E korlátozás ellen Risztics János, a jelenlévő szerb meghatalmazott, ki az értekezletre nem hivatott meg, a követekkel tartott beszélgetései közben teljes erejével állást foglalt, s ennek folytán eme szándékolt korlátozás tényleg elejtetett.

A másik kérdés inkább alaki természetű volt, azonban mégis sokat nyomott a mérleg serpenyőjében. A jegyzőkönyv szerkesztése alkalmával az eredeti javaslat akként hangzott, hogy Nándorfehérvár bombáztatása a török nézethez képest törvényszerűnek ismertessék el. Ebbe Szerbia barátainak lehetetlen volt beleegyezniök. Az ő fellépésök egyáltalán azon meggyőződésen alapult, hogy a bombáztatás elegendő ok nélkül és jogtalanul rendeltetett el. E tekintetben Orosz- és Francziaország, melyekhez Olaszország is csatlakozott, maradtak főlényben. A szeptember hó 4-én létrejött jegyzőkönyvben határozottan az foglaltatik, miszerint az értekezlet a Szerbiában történt sajnos események közvetlen okainak közelebbi megvizsgálásától eláll, minthogy a kölcsönös ingerültségre szolgáló, minden újabb alkalmat elháritani

[1]) Bulwernak 1862. évi szept. 11-én kelt irata: History of the negotiations from commencement to termination of Conferences. State papers, 73. köt. 42. szám. Az értekezleten történtek elősorolása ebben ugyan nem foglaltatik, azonban az angol szempontok bővebben és helyesen tárgyaltatnak benne.

törekszik. Ezen eljárás azon feltevésen alapult, hogy a porta minden lehetőt elkövet arra nézve, amit saját előnye, sőt saját önkormányzata érdekében csak megtehet, s viszont a szerbek is, mialatt saját önkormányzatukat előmozditják, óvakodni fognak, nehogy az őket a török birodalommal egybekötő kapcsokat szétszakitsák. A többi, egyes czikkelyekben a török városrész átadása, s a fellegvárnak török kézben való megmaradása állapittatik meg közelebbről.

Nem szükséges, hogy az egyes intézkedéseket ismételjük, minthogy azok úgyis csak rövid ideig voltak érvényben. A fődolog a hatalmaknak egymáshoz való viszonyában rejlik, melyeknek közreműködése közt azok létrejöttek.

Mindettől eltekintve, a szerbek által kivívott előny nagy horderővel birt. Azon három vagy négy pont felől, melyek előbb az általános figyelmet foglalkoztatták volt, jelenleg többé szó sem volt. A porta a szerbek önkormányzati jogát most már határozottan elismerte, s ha a hatalmak közrehatása alatt Nándorfehérvár birtoklását magának fentartotta is, mégis szemmel látható volt, hogy ezen megállapodás nem sokáig leend tartható. A nagyhatalmak közől csakis Anglia és Ausztria ellenezte azt határozottan, Anglia főleg Ausztria állására és az európai súlyegyen rendszerére való tekintetből. Mi történik azonban akkor, ha eme rendszer egykoron megváltozik? Mihály fejedelem pedig ezen eshetőségre várt.

Kilenczedik fejezet.

A várak megszerzése. Mihály fejedelem meggyilkoltatása.

Az ezen korszakbeli szerb politikában sajátságos ellentmondás észlelhető, A nemzet egyik leghőbb kívánsága beteljesedett, a nemzet azonban ezzel még sem volt kielégítve. Tudjuk, hogy Milos mig a mozlimeknek Szerbia területéről való eltávolitását követelte, azalatt, legalább kezdetben, arra is gondolt, hogy az ország váraiból a török őrségek is eltávolittassanak, mely tervét azonban későbben jónak látta elhallgatni. Az értekezlet útján tehát az első pont immár teljesedésbe ment. A porta bámulatraméltó engedékenységgel meghajolt ugyan a nagyhatalmak kivánsága előtt, de midőn a második pont csak emlitve is lőn, miniszterei azonnal heves izgatottságba estek. Minthogy pedig az európai hatalmak követei e pontban éppen nem értettek egyet, ebből az következett, hogy a várak a párisi békekötés határozatához képest ismét a törökök birtokában hagyattak meg. A szerb nemzet eközben a bombáztatás következtében, sőt éppen annak közvetlen hatása alatt a második követeléshez lelkesedéssel ragaszkodott, s nem volt megelégedve azzal, hogy azt az értekezlet nem hagyta volt jóvá. Az ügyek állapota oly sajátságos volt ekkor, hogy azon jegyzőkönyvet, mely a porta által valaha tett engedmények egyik legnagyobbikát tartalmazta, Szerbiában csakis hidegen fogadták. A fejedelem maga is habozott, vajjon e jegyzőkönyvet elfogadja e, vagy sem. A jegyzőkönyv azonban Európa határozatául volt tekinthető. S ha volt valami, mi őt reábirhatta, hogy azelőtt meghajoljon, az a montenegrói zavaroknak éppen ez idő tájt bekövetkezett szerencsétlen kimenetele volt. Anglia e

jegyzőkönyvben a portát pártfogolta, ez utóbbi pedig sokkal nagyobb haderőt állitott ki a sikra, semmint az felőle feltételezhető volt. Éppen nem látszott tehát alaptalannak Russel John lord azon aggálya, mely szerint a szerbek s a porta közt esetleg kitörendő háborúnak a szerbekre nézve veszterhes vége lehet. Ezen indokok Mihály fejedelemre is elhatározó benyomást gyakoroltak. Tekintve azonban a nemzetnek bizonytalan hangulatát, a fejedelem szükségesnek látta, hogy miniszterei s a szenatorokat nagy gyűlésre hivja egybe, melyen azután az ő nézetéhez képest az értekezlet határozatai, amint azok az utóbbi jegyzőkönyvben felvéve voltak, el is fogadtattak. A nemzet pedig, mely előbb még a fejedelem fentartását is azon buzgalomhoz látszott kötni, melylyel ezen ügyben eljárni fog, egyelőre lemondott további követeléséről, s elégültnek mutatkozott, midőn a reá következő évben az értekezlet határozatainak foganatositásához hozzá fogtak.

Majd a hatalmak bizottsága jelent meg Nándorfehérvárott, a két népfajnak egymástól, főleg Nándorfehérvár területéről leendő eltávolitását kieszközlendő. A török városrész tehát a zsidók tulajdonait képező házak, s a gyülekezési helyek kivételével most tényleg lerombolta-tott. A vár körzete a helység igényeihez mérten, s a Konstantinápolyban létrejött rendelkezések szerint némileg korlátolva lőn. Találkozott néhány akadály is, melyeknél a nagyhatalmak közt eddigelé is észlelt véleménykülönbség ismét előtérbe lépett. Ha ugyanis a szerbek azt kivánták, hogy a városrészhez nagyon is közel fekvő valamelyik bástya leromboltassék, a többi hatalmak biztosai e kivánságukat hajlandók lettek volna teljesiteni, mig ellenben az angol, az osztrák s a török biztosok annak ellene szegültek, minthogy a határozat akképpen hangzott, hogy a vár egyáltalán jó állapotban hagyandó meg. Midőn pedig a tervhez képest néhány szerb ház is lerombolandó lett volna, Mihály fejedelem ez ellenében azonnal szót emelt, ámde mindhiában. A fejedelem a nagyvezirhez intézett válaszában főleg azt hangsúlyozta, miszerint a létrejött megegyezésben éppen nem találja a jövendőbeli barátságos és bizalmas viszonyok zálogát. Aggódva látták a város lakói, hogy a száz ágyútorok

most is azon veszélylyel fenyegeti őket, melyet már egyszer átéltek volt. Az idegenek előtt nagyon feltűnt, hogy e vidéken a török csapatok s a szerb népseregek folyton állig felfegyverkezve egymással farkasszemet néznek, mintha közöttök azonnal harczra kerülne a dolog. A szerbek azonban éppen nem hunytak szemet az előtt, hogy mi mindent tartalmaznak az ő javukra tett engedmények, s hogy mit jelent azoknak foganatositása. A szkupstina tehát az 1864. év augusztus havában megnyitható volt, még pedig a jövőt illetőleg sokkal több bizalommal, mint valaha. A megnyitás a jelen alkalommal kiválóan ünnepélyes szint öltött. A fejedelem a sorfalat képező csapatok s népsereg sorai közt az új akademia palotája felé tartott, hol a népképviselők, számra nézve 115-en, az ő festői nemzeti diszöltönyeikbe öltözve várakoztak reá. A modern intézményeknek a régi népies hagyománynyal való egybeköttetése sajátságos látványt nyújt e helyütt, a mint az emberekkel velök született nemzeti szellem az európai világ lehelletére mintegy újjászületik és újabb útat tör magának. A fejedelem az ő trónbeszédjében mindenekelőtt a fővárosban történt utóbbi eseményekről emlékezett meg, valamint a garantirozó nagyhatalmak közbenjárásáról is, melyek irányában az ország a legnagyobb hálára lett lekötelezve. „Azonban", igy folytatá beszédjét, „az értekezlet valamennyi határozata még nincs végrehajtva". „Halljuk!" kiáltott egy hang a gyűlekezet kebeléből. „Azon törökök", szólt tovább a fejedelem, kik Nándorfehérvárott, Sabáczon, Usiczán és Szokolban a vár területén kivül laktak volt, már kivándoroltak, s az usiczai valamint a szokoli várak lerombolvák ugyan, de az is szükséges még, hogy a törökök Kis Zvornikot éz Szakárt is kiüritsék s a váracsot lerombolják." „Igen, az szükséges, zsivio!" kiáltották feléje minden oldalról. A fejedelem ezután főleg azt hangsúlyozta, miszerint már Konstantinápolyban is mindinkább belátják, „hogy a megelégedett s megnyugtatott Szerbia sokkal erősebb védőfala a birodalomnak, semmint azon várak, melyekkel az Szerbia határai mentén rendelkezik". Reméllhető tehát, hogy a népnek idevonatkozó jogos törekvései a garantirozó hatalmak által is támogattatni fognak.

E nyilatkozatokat zajos helyeslés kisérte.

S e pillanat nem éppen csekély jelentőségű. Az ekkor kivívott sikerek feletti öröm, a belső függetlenség teljes elismertetése azon bizalommal párosult most, hogy mindaz, ami e műnek betetőzéséhez tartozik, nem sokára elérhető leend.

Hogy azonban eme várakozás tényleg beteljesedjék, mindenekelőtt az önálló fegyverkezés foganatosítására volt szükség. Az elébb ez ügyben hozott határozatokat most kezdték életbe léptetni. A népsereg hadigyakorlatokat tartott, hadiszerek szereztettek be, főleg Német- és Oroszországból. Az ágyúöntőde s a fegyvergyár háromszoros tevékenységgel dolgozott. Most minden összhangzólag egybevágott, úgy az önkormányzatnak belrendezése, mint a fegyverkezés is, mely amannak támaszpontúl szolgált. Egy ügyes pénzügyminiszternek pedig sikerült az adórendszer kitágitása folytán a szükséges pénzmennyiséget megszereznie.

Ne feledjük el, hogy a török várőrségek jelenléte, valamint azok fenyegető magatartása is hozzájárult, hogy a szerbek buzgalma új életre ébredjen, s általa bármily akadály is elhárittassék. Azonban erre nézve az egyetemes helyzet is kedvező volt jelenleg. A Francziaország által kikiáltott nemzetiségi függetlenség eszméje Szerbiára is nagy hatást gyakorolt. A törökök egészen idegeneknek látszottak előttük, mint kiket éppen nem illet meg azon jog, hogy szerb területen várakkal rendelkezzenek; a nép felfegyverzését illetőleg pedig a minta Németországból vétetett, hol néhány évtizeddel ezelőtt, éppen a Francziaország elleni háború idejében, nemzeti hadseregek létesittettek a függetlenség és a szabadság értelmében. Szerbia tehát lassankint egészen háborús külszint öltött. Az 1866. évben az állandó hadsereg, mely tulajdonképpen csakis a népsereg iskolájául volt tekinthető, az összes fegyvernemekből már mintegy 3400 főnyi csapatot számlált. A népsereg 5000 lovasból állott, kik a leggazdagabb földbirtokosok és kereskedők soraiból soroztattak be, lovaikról és fegyverzetökről ők maguk tartoztak gondoskodni, továbbá a 17 járás szerinti 17 dandár gyalogságból, melyek főleg a földmivelőkből voltak egybeállitva, ez utóbbi mintegy 50.000 embert számlált

az első korosztályban. A tűzérség, mely a műveltebb városok hivatalnokaiból és egyéb lakóiból állott, mintegy 18 tábori és 7 hegyi üteget számlált. Az utóbbiak könnyebb ágyúkból állanak, melyek a hegyeken s erdőkön át öszvéreken szállithatók. Az első korosztály folyton fegyverben áll.[1])

A jövőre vonatkozó eme intézmények létesitése között nem feledkeztek meg a szabadságharcz hősi tényei felől sem: az abban részt vett s még életben lévők, sőt a már elhunytak utódai is emlékérmeket kaptak.

Oly fegyveres erő volt ez, melyről Mihály fejedelem joggal elmondhatta, miszerint az a Balkán félszigeten létező hadseregek legjobbika, s mely a fejedelem által folytatott tárgyalásokra nézve pompás támaszt nyújtott.

Erre ő az utóbbi szkupstina által mintegy kötelezve volt. A szkupstina ugyanis határozottan kijelentette előtte, hogy Szerbia valódi előmenetele mindaddig lehetetlen, mig az a várak ágyúi által folytonos aggodalomban tartatik. Maga a fejedelem is már többször azt állitotta volt, miszerint ezen tűrhetetlen állapot megszüntetése az ő szivének legmélyebb és legszentebb kivánságát képezi, s hogy ez azon végső czél, mely miatt már annyi anyának férjét, és annyi nővérnek testvéreit gyászolnia kellett. Most már azonban annyira megérett az ügy, hogy e czél elérésére komolyan hozzá lehetett fogni. Az ezen czélra vezető tárgyalások azonban kétféle természetűek valának: először is, Szerbia most már általános támadás czéljából összeköttetésbe léphetett mindazon nemzetiségekkel, melyek a törökök ellen fellázadni készültek. Mint tudva van, ilynemű tárgyalások valóban kezdeményeztettek is, sőt azok már előre is haladtak, még pedig azon eszmecserék következtében, melyeket Garasanin az 1861. évben egy görög meghatalmazottal Konstantinápolyban tartott volt. Innen támadt azon eszme, hogy a török főuralomnak a görög elemnek a szláv elemmel leendő szövetkezése által minden idegen hatalom kizárásával vége vettessék.

Görögország a jóniai szigetek megszerzése folytán erejében növekedvén, tekintetét ezután Maczedóniára és

[1]) L. Kanitz: Szerbia, 565. lap.

Epirusra irányozta. Szerbiára nézve pedig, tekintve annak mostani magatartását, lehetségesnek látszott úgy Boszniát, mint Herczegovinát is megszerezhetni. Azt vélték ugyanis, hogy Görögországnak a szerbeket, Szerbiának pedig a görögöket kell a törökök bármely támadása ellenében is megsegítenie.

Nagyon emlitésreméltó az is, hogy ugyanekkor a mozlim lakosság viszonyát is tekintetbe vették: a bosnyák bég követei ugyanis Nándorfehérvárott megjelenvén, itt megigérték, hogy a küszöbön álló háborúban semlegesen viselik magukat, ha részökre a szabad vallásgyakorlat, s javaik birtoklása biztosittatik, Albániára és Maczedódiának egy részére nézve pedig általános népszavazat lőn kilátásba helyezve, hogy ez által döntessék el, vajjon Görögországgal, avagy Szerbiával szándékoznak-e szövetségre lépni, mindkét esetben fentartván a tartományi önállóságot s a külön közigazgatást. Nem vagyunk képesek kimutatni, hogy ezen tárgyalások mennyire haladtak, a puszta inditványok első állomásán bizonyára túlestek azok. Azonban végérvényes határozat sem hozatott még. Mihály fejedelem nézetének inkább az felelt meg, hogy kitüzött czélját más úton, vagyis az európai hatalmakkal leendő tárgyalások útján iparkodjék elérni. Most azonban, miként az 1862. évi értekezlet alkalmával is kiviláglott, főleg Anglia volt az, mely azt sürgette, hogy a szerbiai várak a törökök kezeiben továbbra is meghagyassanak. Azonban lassankint az angol államférfiak is vonzalommal kezdtek viseltetni a szerb érdekek iránt: mint Szerbiában rebesgették, ehhez Julia fejedelemné nagyban hozzájárult azon nyugati utazása alkalmával, melyet ez alkalommal férje nélkül tett meg, midőn is mindenütt jó benyomást keltett. Néhány népszerű férfiút teljesen megnyert. Nem kivánom kutatni, mennyiben alapos e hir, s hogy ennek mily hatása lett. Nagyobb figyelmet érdemel azon társalgásnak hire, mely a Londonba rándult Marinovics és Clarendon lord között tartatott volt meg. Clarendonnak mindenki iránt jót akaró, szellemileg előkelő s a párt — valamint a pillanat közönséges korlátoltságán felülemelkedő természetéről lehetetlen rokonszenv nélkül megemlékezni. A fentebbi hir szerint Clarendon lord akként nyilatkozott volna, miszerint Anglia

nem bánja, ha a várak Szerbia birtokába jutnak, feltéve, hogy a porta ebbe beleegyezik, a mihez a szükségeltető kezdeményezést azonban Anglia nem teheti meg. A párisi szerződéshez való szigorú ragaszkodásról tehát még az oly mérsékelt, konzervativ elvű férfiakból álló legmagasb körökben is, melyekhez Clarendon lord is tartozott, végképpen lemondottak volt. Azonban minden egyes ügy alkalmával okvetlenül szükséges, hogy a nagy czél elérhetésére még különös körülmények is közreműködjenek. Amit talán senki sem remélt, a Poroszország és Ausztria közt éppen ez időben kitört háború a keletre nézve is döntő hatással birt. Azon befolyás, melyet Ausztria még az imént Montenegróra gyakorolt, most semmivé lőn. Ausztria tehát még a törököknek sem szolgálhatott többé szilárd támaszpontúl. Ez utóbbiakat pedig nem csekély veszély fenyegette azáltal, hogy az 1866. év tavaszán, Kandia szigetén villongások törtek ki, melyek, minthogy a porta a belé helyezett reményeknek nem felelt volt meg, nyilt lázadásba mentek át.

Görögország a lázadókat kétszeres buzgalommal pártfogolta, minthogy abban reménykedett, miszerint azáltal Kandia birtokába juthat. Ennek folytán azonban az egész Balkán-félsziget bevonatott a tűzbe, s úgy látszott, hogy a népelemek általános felrobbanásának pillanata, mely a fentemlitett megbeszélések egyik czélját képezte volt, most valóban bekövetkezik. E veszély azonban a keleti ügyekben részt vevő európai hatalmakat is kellemetlenül érintette. Ezek éppen nem szándékoztak oly válságot előidézni, melynek kimenetelét senki sem tudhatta előre, s azon véleményt táplálták, miszerint az ily válságot csakis azáltal lehetséges megelőzni, ha Szerbia kielégittetik, s ha az utóbbi értekezlet alkalmával jóvá nem hagyott követelései most biztositattni fognak. Azon két hatalom, mely az értekezlet alkalmával Szerbiát pártfogolta volt, Oroszés Francziaország volt az, mely a megoldásnak e módját jelenleg is javasolta. Az orosz kabinet határozottan kijelentette, miszerint Törökország, ha Szerbiát meg nem nyugtatja, a végenyészet örvényébe sodortatik. Erre az angol követ azt válaszolta, hogy Törökország Mihály fejedelemben sem bizhatik meg, amint az ez utóbbinak Görögországgal tartott tárgyalásaiból is kiviláglik. Az ő

véleménye szerint Szerbiának minden újabb mozgalomtól való visszatartására az orosz czár befolyása elegendő lenne. Az orosz miniszter nem erősitette ugyan meg az ezen tárgyalásokról szóló hireket, azonban nem is vonta azokat feltétlenül kétségbe. Ő csak annyit mondott, hogy efelől nincs tudomása. Azonban az oroszok czárjának befolyása bizonyára nem leend képes Szerbiát féken tartani, ha a törökök nem követik azon eljárást, melyet az ügyek állapota megkövetel. E kérdés Francziaországban még erélyesebben és behatóbban tárgyaltatott. A franczia kabinet azon két hatalmassághoz fordult, melyek az értekezletek alkalmával leginkább támogatták volt a törököket, t. i. Angliához és Ausztriához. Ha Ausztria előbbeni szilárd állásában továbbra is megmarad, úgy Anglia a történtek daczára sem adta volna fel előbbi álláspontját. Azonban eközben a szadovai ütközet már megtörtént. . . A Poroszország és Ausztria közötti zavarok oly végeldöntést eredményeztek, mely e két birodalomnak egymáshoz való kölcsönös viszonyát úgy Németországra, mint a külvilágra nézve is teljesen megváltoztatta. Ausztriában is átható változás állott be a miniszteriumokat s a politikát illetőleg. A körülmények ezen változása közben kinevezett osztrák miniszter Beust, a franczia részről hozzá intézett kérdésre azt válaszolta, miszerint a háború folytán kimerült s békét igénylő Ausztria e pillanatban éppen nem óhajthatja a keleti kérdésnek radikális megoldását s a török birodalom megdöntését. Ő maga is könnyebben elviselhetőnek tartotta, hogy Nándorfehérvár Szerbiának átadassék, mint hogy e kívánság nem teljesitése esetében ama felrobbanásra ok szolgáltassék. Beust tehát most főleg azt hangsúlyozta, hogy Nándorfehérvárnak mint erődnek oly csekély jelentősége van, miszerint Törökország nem sokat veszit vele, ha azt a szerbeknek átadja, főleg ha a fejedelem az ő további, hűséges ragaszkodására nézve a portának biztositékot nyújtand. Feltehető az is, noha ezen érv nem emlittetik meg körülményesen, hogy a Balkán félszigeten esetleg meginduló népmozgalom az osztrák szerbekre és Horvátországra is befolyást gyakorolt volna,[1]) miáltal Ausztria ez oldalról

[1]) E helyütt az 1867. évben az angol parlament elé terjesz-

is nagymérvű szorongattatásba jutandott. Bármiként is állott a dolog, az új miniszter nyilatkozata teljesen eltérő volt az előbbeni osztrák politikától. Ez képezte a döntő szót ez ügyben, főleg az európai hatalmakra nézve. Az angol miniszterium most már nem volt többé azon tekintethez kötve, melyet eddigelé mindenkor szem előtt tartott volt. Most már egészen a franczia nézethez csatlakozott ő is, mely szerint a török birodalom további fentartása érdekében az képezi a leglényegesebb feltételt, hogy Törökország az ő keresztény alattvalói számára szabadelvű engedményeket biztositson. Mint föntebb láttuk, ez volt Oroszország nézete is. A nagyhatalmak értekezletét e czélra újból egybehivni feleslegesnek, sőt aggályosnak látszott. Mihály fejedelem is lebeszéltetett, hogy az értekezlet egybehivását ne kivánja, minthogy reá nézve az a fődolog, hogy magára, a portára igyekezzék hatni. Ugyanazon szempont volt ez, mely a szerbekével teljesen azonos volt. Risztics János, a szerb meghatalmazott ez időben Konstantinápolyban a miniszterekkel tárgyalásokat tartott a kis zvorniki és ó-orsovai török várőrségeknek végleges visszavonása ügyében, melyeknek ottani tartózkodása miatt Mihály fejedelem már a szkupstinában panaszt emelt volt, aminthogy az az értekezlet határozataival homlokegyenest ellenkezett, s csakis arra szolgált, hogy általa a Szerbiával való nyilt meghasonlás továbbra is fentartassék. Risztics ez ügyben nem talált többé akadályra, s Nándorfehérvárott most azon inditványt tette, hogy a törökök számára az értekezleten fentartott várak a szerbeknek átadassanak. Mint tudva van, a szerb államférfiak ez ügyben nem értettek egyet. Nevezetesen Garasanin azon aggódott, hogy ama nagyszabású javaslat, melynek eszméjével jelenleg vajúdott, hogy a Balkánfélszigeten egy népszövetség létesittessék, ez alkalommal

---

tett „Correspondence respecting affairs in Servia“ (Accounts and papers, state papers. 75. köt. 1867.) czimü okmányt használom, mely Stanleynak Kowleyhoz, az 1866. év nov. 19-én intézett sürgönye szerint igy hangzik: „Auztria desires rest; she is ill prepared to enter into a new war. She therefore does not wish for a „solution radicale“ of the Eastern question at this moment and would see with regret and apprehension the breaking up of the Ottoman empire.

könnyen hajótörést szenvedne. Mások ellenben azon nézetben valának, hogy a dolgot mégis csak meg kell kisérleni; a portának elutasító válasza nem árthat, minthogy az még inkább alapos okúl szolgálna a közvetlen actióra. A fejedelem azonban, midőn Risztics pártjára állott, azt komolyan megfontolta volt. A nagyvezirhez intézett átiratában követelését azon tisztelettel adta elő, mely a hűbérnökhöz illik szuverén ura irányában, azonban mégis nyomatékosan és helyesen érvelve. Legfontosabb érve az volt, hogy azon rossz benyomást, melyet a fővárosnak az 1862. évben eszközölt bombáztatása idézett elő, az idő még most sem gyógyitotta meg,[1]) az újabb ellenségeskedések kitörését nem lehet másképpen megelőzni, mint ha a törökök által Szerbia területén megszállva tartott erődök leromboltatnak, avagy a szerbeknek adatnak át. „Ha nem lennék teljesen meggyőződve afelől", igy folytatá, „hogy eme erődök, melyek a török birodalom érdekeinek úgy sem szolgálhatnak, csakis a bizalmatlanság, akadályok és nagymérvű veszélyek forrásait képezik e birodalomra nézve, úgy nem is tenném e javaslatot. E várak átszolgáltatása a magasb politikai bölcsesség tényét foglalná magában. A nyugodt, a kielégitett s a porta irányában ismét engedelmes Szerbia ez utóbbira nézve jobb védőbástya lenne, mintsem ama erődök ott a Száva és a Duna mentén. Ha a nagy úr bizalommal viseltetik iránta, s őt azon helyzetbe juttatja, hogy Szerbiát virágzóvá és boldoggá teheti, úgy neve ott örökre áldatni fog, s ő, a fejedelem soha sem fogja szem elől téveszteni azon háladatos loyalitást, melylyel ily bizalom irányában viseltetni tartozik.[2])

---

[1]) Mihály fejedelemnek a nagyvezirhez intézett, 1866. évi október hó 17/29-én kelt levele: „la Serbie tranquille, satisfaite, et attachée à la Sublime Porte vaut bien plus pour là défense éventuelle des frontières de l'Empire que les forteresses subsistant sour les rives Serbes de la Save et du Danube."

[2]) „Que S. Majesté Impérialé daigne me témoigner de la confiance et me faciliter le moyen de rassurer la Serbie et de la rendre tranquille, prospére et heureuse, et son auguste nom sera jamais béni par toute la nation Serbe, dont le prince n'oublierait jamais ce qu'il lui devrait en reconnaissance et en loyauté en retour d'une pareille confiance."

Midőn Risztics Fuad nagyvezirnek ezen iratot kézbesitette, ez utóbbi azt kérdezte tőle, hogyan van az, hogy Mihály fejedelem nem megy Konstantinápolyba a porta elé tisztelegni? Risztics erre azt válaszolta, hogy a fejedelem ezzel éppen nem fog késni, mihelyt a porta az oda vezető útat a fejedelem átiratában inditványozott engedmények által előkészitendi. Feltűnő volt, hogy a porta az ily tartalmú iratot az elégedetlenségnek legkisebb jele nélkül fogadta. Kedvező válasz azonban aligha érkezett volna, ha Stanley lord, ki ekkor külügyminiszter volt, a szerbeket meg nem segiti. Amint Beust nyilatkozata Angliára nézve döntő lett, úgy Stanley lordnak egy nyilatkozata is mérvadóvá vált a portára nézve. Könnyű felfogni, hogy ez utóbbi még mindig habozott. Annak tudata, hogy most már egyetlen európai hatalom sem áll a háta mögött, nagyon leverőleg hatott reá. Mégis megborzadt azonban az oly lépéstől, mely az összes előzményekkel ellenkezésben állott. Végre Lyons lord angol követ Ali pasa török külügyminiszterrel közölte mindazon érveket, melyek a számára Angliából megküldött utasitásban foglalvák. Ezen utasitásnak jegyzékét kezeiben tartva, azt lehetőleg szóról-szóra idézte. E jegyzékben az foglaltatik, hogy könnyű belátni, miszerint a porta Nándorfehérvár birtoklására súlyt fektet, melylyel nem egy nagyszerű emlék van egybekötve. Azonban ezen eszményi érték még sem valóságos érték: a portának meg kell fontolnia, hogy ily nagyon is előretolt erőd az egész kereszténységre nézve veszélyes, továbbá, hogy Szerbia, ha e tekintetben kielégittetik, a montenegrói, boszniai és bolgárországi lázadó mozgalmakkal keveset fog törődni, sőt inkább Törökország biztonsága érdekében szintén közre fog működni.[1]) Mindez azonban már régen meg volt mondva. A franczia s az angol követek a portának nem egyszer kijelentették már, hogy az magát csakis a szerb követelések teljesitése folytán biztositathatja, s hogy reá nézve a vonakodás csakis vész-

[1]) Stanleynek deczember 11-én Lyonshoz intézett jegyzéke: „Servia would probably care but little for what may pass in Bosnia, Bulgaria or Montenegro, if troubles in those provinces should no longer appear to be required to free her from Turkish occupation.“

terhes lehet. Az engedmény azonban eddigelé mindig azon nehézségbe ütközött volt, hogy az újabb területvesztést foglal magában. Stanley lord, az angol miniszter már ezen pontba is beleegyezett. Az utasításhoz csatolt pótlékban [1]) ugyanis megjegyzi, hogy a porta fontolja meg, nehogy ily módon az ő szuverén jogaitól megfosztassék. Ezen pedig csakis az segithet, ha a szerbeknek megengedi ugyan, hogy a várakba saját őrségeiket helyezhetik, de azon jogát mégis fentartja, hogy a várszánczokra az ő lobogója továbbra is kitűzessék.

Az eddigi tárgyalások nagyon hosszúra elnyúltak. Az 1867. év január 20 dikán történt, hogy ezen eszmecsere Lyons s Ali külügyminiszter között megtartatott. Január 22-én pedig ez utóbbi tudatta az angol követtel, miszerint a Diván szándéka a megtartott tanácskozás után oda irányúl, hogy Anglia s Francziaország tanácsainak eleget tegyen, s a szerbeket kielégitse. De azután, igy szólott Lyons, egy pillanatig sem késhetik tovább, hogy Nándorfehérvárott kielégitő nyilatkozatot tegyen, mert ott a forrongás már nagymérvű s a válság a küszöbön áll. Attól féltek ugyanis, s ez tagadhatatlan, hogy a Szerbia s a többi, lázadásra hajlandó népségek között függőben levő tárgyalások eredményre vezetnek. Egyrészről tehát ezen veszély, másrészről pedig a fejedelem iratán alapuló azon várakozás, hogy t. i. az, ha a várak birtokába jutnak, a portához csatlakozik, vagy legalább ennek ellenségeivel nem szövetkezik, a porta végleges elhatározására nagy befolyást gyakoroltak. Már Risztics is kijelentette volt, miszerint az esetre, ha a porta a várakat a szerbek kezére juttatja, ezek nem fognak több követelést támasztani. [2]) Eszerint bár nagyon óvatosan, a legelső tárgyalások Riszticscsel kezdettek meg. Később

---

[1]) Stanley Lyonshoz, 1866. decz. 12-én: „This would relieve Servia from the presence of a Musulman garnison on Servian soit, and even if it were coupled with the condition, supposing the Sultan were to insist upon it, that the Turkisch flag should continue to be displayed on the fortress, might afford a solution of existing difficulties, which the Servian Governement might be willing to accept.“

[2]) Határozottan kijelentem, miszerint a fenti adatokat Lyons egyik iratából használtam fel. A szerző.

pedig midőn már az ügy annyira jutott, a porta Mihály fejedelemmel is összeköttetésbe lépett. Ez eljárása közben azonban nem az angol vagy franczia, hanem az osztrák közvetitést vette igénybe. Az osztrák főkonzul volt az első, ki azon helyzetben volt, hogy a fejedelemmel közölhette, miszerint a porta az ő kövelelését jóvá fogja hagyni. Az angol kormány ennek csak akkor vette hirét, midőn az ügy már befejezést nyert volt. Stanley lord pedig távol állt attól, hogy emiatt nehezteljen, sőt inkább azt jegyezte meg erre, hogy az angol kormánynak örülnie kell, hogy az ő tanácsaival ily eredmény létrehozásához szintén hozzájárulhatott. Az ezen ügyre vonatkozó döntő okmányt azon irat képezi, melyet a nagyvezir 1867. márczius 3-án a fejedelemhez intézett; ebben a porta részéről mindenekelőtt kiváló becset tulajdonit Szerbia s az oly fejedelem loyalitásának, kinek jeles tulajdonságai ismeretesek. Az bizonyára távol áll a török kormánytól, hogy a Nándorfehérvárott állomásozó várőrsége által Szerbiát mintegy fenyegesse, minthogy azonban a szerb nép emiatt folyton aggódik, tehát oly eszközök után kellett látni, melyek segélyével a nagy úrnak Szerbia s annak jogai irányában való jóakarata megszerezhető legyen. Lehetetlen beleegyezni a csaknem erődített négyszöget alkotó várak lebontásába, melyek a birodalom határszéleit képezik. Hogy azonban nyilt kifejezés adassék a fejedelem iránti bizalomnak, melyet az már annak folytán is megérdemel, minthogy a nagy úr törvényes jogait fentartani késznek nyilatkozott, a porta azt tervezte, hogy a várba helyezendő török avagy vegyes őrség feletti főparancsnoksággal magát a fejedelmet megkinálja, végre pedig még többet is tett ennél. A várak tehát a szerbeknek átadatnak, azon feltétellel azonban, hogy Nándorfehérvár sánczaira a szerb lobogón kivül a török félhold is kitűzessék.[1]) Ezen irat szerkesztése a nagyvezir tollának becsületére

[1]) „En confier la garde à la personne de Votre Altesse Sérénissime, retirer entièrement la garnison Musulmane et la ramplacer par des soldats de Serbie, avec cette unique condition, — que le drapeau Imperial continuerait à flotter sur leurs remparts avec celui de la Serbie.“

válik. Francziaország és Anglia idevonatkozó tanácsai felől nem tétetik említés ezen okmányban; daczára, hogy a porta azokat követi, elhatározása teljes szabadságának külszinét mégis megőrzi; azon feltétel, melyen az egész engedmény alapul, hogy t. i. Szerbia ezentúl az ő szuverén ura oldala mellett álland, nem feltételűl hanem inkább határozott várakozás gyanánt emlittetik itt, mely több izben és nyomatékkal ismételtetik ez iratban. Az engedmény a jóakarat s a bizalom jeléül tüntettetik fel, azon óhaj pedig, mely szerint a török lobogó a sánczokra ezentúl is kitűzessék, igen természetesnek látszik, s főleg azáltal indokoltatik, hogy a szerbeknek az ozmán birodalom sértetlenségét szintén kötelességök megvédeni.

Az ügyek állapota természetesen egészen más volt. A nagyhatalmak tanácsadásának legfőbb indokát a kitöréssel fenyegető lázadás miatti aggodalom képezte, mely tanácsokat azután a porta, egyéb mentség hiányában, egyenkint is követte. Mihály fejedelemnek bizonyára volt érzéke az események egyetemes összefüggése iránt. Ugyanis a fürdőben vele együtt tartózkodó egyik legkitünőbb porosz hadvezérnek azon megbizást adta, hogy a porosz király előtt annak Ausztria ellenében kivívott fényes győzelmei miatt nemcsak hogy csodálkozásának adjon kifejezést, hanem még köszönetét is tolmácsolja előtte. Mert csakis ezen győzelemnek tulajdonitható, hogy Ausztria Nándorfehérvárt az ő kezére engedte jutni. Tényleg igy áll a dolog. Azonban a Balkán-félszigeten támadt mozgalom is hozzájárult ehhez. Ausztria szenvedett veresége után sokkal gyengébbnek érezte magát, semhogy mindazt megtehette volna, ami a lázadás kitörésének, mely az ő határainál is veszedelmes leendett, elháritására szükséges. Miért is azt mindaddig igyekezet visszatartani, mig újra erőhöz fog jutni. Ausztria elhatározásától függött az angol politika megváltoztatása is, mely később Berlinben is helyeseltetett.

Ez eseményeknek egymással való összetalálkozása volt az tehát, ami a török kormányt az eddigelé példa nélkül álló, legnagyobb engedmény megtételére reábirta. Európa térképe azonban ennek folytán még sem változott meg. A fejedelem ezután Konstantinápolyba rándult,

hogy azon barátságos viszonyt, melybe az általa elismert szuverén tekintélylyel szemben mégcsak most jutott, megszilárditsa. Főleg Risztics, az ő meghatalmazottja előtt fejezte ki leghőbb hálaját, ennek ügyes ügyviteleért, melynek folytán e kedvező eredmény végre eléretett. Midőn pedig onnan Nándorfehérvárra visszatért, úgy a török, mint a szerb ágyúk üdvlövésekkel fogadták. Ezután a szultán fermánja kihirdettetett, s egyszersmind foganatosittatott is. Az 1867. év április 18-án a vár kulcsai a fejedelem megbizottjának átadattak, s a török várőrségek a kitüzött rövid határidőn belől Szerbia területéről kivonultak.

A szkupstina ezen döntő s nagy horderejü siker után, az 1867. év október havában annál jobb kedvvel gyűlt egybe Kragujeváczon. A fejedelem a nép bizalmi férfiait az utóbbi eseményekre emlékeztette. „Nemzetem egyik legnagyobb gondja s egyik leghőbb óhajom immár teljesedésbe ment. A török várőrségek eltávoztak Szerbia területéről, a Száva s a Duna mentében levő várak a mi birtokunkba jutottak, Szerbia szabadsága s belfüggetlensége immár testté lett!“

Kevéssel ezelőtt virágvasárnap emléke, mely napon egykor Milos Szerbia másodszori felkelésének zászlaját kitűzte volt, kiváló fénynyel megünnepeltetett. A gyűlés ez emlék méltatásából indult ki. A fejedelemhez intézett felirata igy hangzik: „A takovai szkupstina-tagok utódai hálát adnak Istennek, hogy Obrenovics Milos fiától e szavakat hallhatják: „a Száva és a Duna mentében fekvő várak a mi birtokunkban vannak, s Szerbia szabadsága valamint belfüggetlensége immár testté lőn. A fiú tehát atyjának művét ahhoz méltóan betetőzte. Halhatatlan dicsfény övezze mindkettőt!“

Ismét a szerb nép fejlődésnek indult önkormányzatának, valamint az európai hatalmak jóakaró egymással összhangzó közreműködése volt az, ami mindent létrehozott. Szerbia, mely most saját benső önállóságának teljes birtokába jutott, ezáltal egy kis hatalom tekintélyére vergődött fel, mely az egymással ellenséges lábon álló népelemek tömkelegében szerepet játszani volt hivatva. Függetlenné azonban még nem lett; az ozmán zászló ugyanis, mely a szerb lobogó mellett lengett, azt

jelentette, hogy a Konstantinápolylyal szemben való alárendelt viszony továbbra is fenáll. Nem jött még el az ideje, hogy teljesen felszabaduljon. Az minden kétséget kizár, hogy Mihály fejedelem szándéka kezdettől fogva ide volt irányozva. Az ő érdeme éppen abban áll, hogy meg tudta válogatni a körülményeket s hogy nem ment tovább, mint ameddig ezek engedték. Ha szabad őt a 19-dik századnak nem éppen számos oly férfiai közé sorolnunk, kik a számukra kijelölt hatáskörben valódi politikai tehetséggel működtek, úgy ő éppen most oly helyzetbe jutott, melyben e tehetségnek csak ezután leend alkalma nyilvánulnia, mert még mindig számtalan akadály környezte őt. A fejedelmek és államok helyzeteinek is meg van az ő sajátságos, mintegy velök született jellegök. A szerbiai fejedelemség mindenkor a felfellobbanó lázadások s a nagyhatalmak befolyásai között állott, s a Balkán-félsziget felett ekkor újra vészterhes felhők kezdtek tornyosulni.

Mihály fejedelemre nézve lehetetlenség volt ez utóbbi mozgalmakhoz csatlakozni. Hogy ezt nem fogja tenni, nem volt ugyan a részére újabban engedélyezett engedmények határozott feltétele, hanem a portának s az európai hatalmaknak biztos várakozása volt az, mire őket magának a fejedelemnek fentebbi irata is feljogositotta. A szerbeknél azonban a fejedelem ezen eljárása nem aratott osztatlan tetszést; ők még a fejedelemnek Konstantinápolyba való utazását is szemére lobbantották, s még a szomszédos népek körében is nagy feltünést keltett, hogy Garasanin, ama tervek legfőbb zászlóvivője, a fejedelem szolgálatából elbocsáttatott. A népek ez eszmétől éppen nem birtak megválni. A szerb ügyet az utóbbi időkben főleg Franczia- és Oroszország pártfogolták volt. E két nagyhatalom közől vajjon melyikhez ragaszkodjék inkább Szerbia fejedelme, az oroszhoz-e, mely a régi fensőséget, avagy a francziához, mely a modern önállóságot képviselte? Sokat beszéltek ez időtájt azon látogatás felől, melyet Napoleon herczeg Nándorfehérvárott tenni szándékozik. A herczeg ugyanis egy nagy hadiszemlében kivánt ott részt venni. Közhiedelem szerint e szemle megtartásával egyidejüleg az általános felkelés is kitör a törökök ellen.

Mig ezen, a külhelyzetre nézve beláthatatlan következményekkel biró várakozások a kedélyeket forrongásba hozták, az ország bensejében még mindig a fejedelemség hatalma s az alkotmányos szabadság mozgalmai közötti ellentét volt napi renden. A fejedelem kormánya, az elégületlen párt által, mely a szomszédos Újvidéken hirlappal is rendelkezett, mint reakczionárius, folyton támadásoknak volt kitéve. Szemére lobbantották, hogy a szkupstinát nem részelteti mindazon jogokban, melyek azt megilletik. Mihály fejedelemnek az volt a terve, hogy mig egyrészt a nyilvánitott óhajoknak az alkotmány engedélyezése által megfelel, azalatt egyszersmind saját hatalmát is szilárd alapokra fekteti. Az egyik legnagyobb akadály az volt reá nézve, hogy nem voltak gyermekei. Miért is nejétől elvált, hogy az egyik közeli nőrokonával, Konstantinovics Anka unokanővérének Katalin nevű leányával házasságra lépvén, törvényes utódot nyerjen, s igy ez által házát és hatalmát megszilárditsa. Észrevette azt is, hogy családjának régi ellenségei cselt szőnek ellene. Mindezt, ha ahhoz ideje korán hozzá fog, még csirájában könnyen elfojthatta volna, azonban az erőszakosságnak egyik tényére való visszaemlékezés, mely korábban hasonló okokból eredt, s melynek kellő eredménye még sem lett, visszatartotta őt. O az oly eljárás iránt, mely atyjának erőszakoskodására emlékeztetett, bizonyos természetes undorral viseltetett. Bizott különben azon tiszteletben is, melylyel őt szerb alattvalói egymással vetélkedve elhalmozták. Saját érdemeinek tudata folytán mit sem aggódott. Azonban saját szerencsétlenségére; ugyanis az 1868. év május 29./junius 10-dikén a Toptsider mellett levő tölgyerdőben, az úgynevezett szarvasligetben sétálgatott, karján azon fiatal hölgygyel, kit nőül venni szándékozott, Ankának, e hölgy anyjának, egy idősb udvari hölgynek és egy hadsegédnek kiséretében. Az erdő a tavasz teljes pompájában virágzott, midőn a sétálókkal négy férfi találkozott szemben, kik őket üdvözölvén, látszólag tiszteletteljesen félre léptek útjokból. Azonban a legközelebbi pillanatban forgópisztolyaikkal a fejedelemre lőttek, ki azonnal holtan összerogyott. Anka szintén megöletett, Katalin pedig megsebesitve elmenekült.

Mindazok, kik az ifjú Mihályt akkor látták, midőn Szerbiából való kiűzetése után az európai fővárosokat meglátogatta, bizonyára emlékezni fognak azon jó benyomásra, melyet az ő személyisége mindenütt keltett volt. Fejedelmi igényekkel éppen nem lépett fel; ő mint mivelődésre törekvő s arra valóban képes fiatal ember tünt fel, szerényen és tanulni vágyó modorban, mint kinek az volt a czélja, hogy a népek és államok szokásait s életét, valamint a polgárosodás feltételeit, eszközeit és előnyeit tanulmányozza; az ő fellépése amily szeretetreméltó, éppen oly eszélyes is volt egyszersmind. E pályafutása között vajjon ki ne rokonszenvezett volna vele? Azon értelmes és mérsékelt magatartása, melyet tanusitott, nem kevéssel járult ahhoz, hogy atyja, Milos Szerbiába ismét visszahivatott, mert ha ennek hatalmas tettereje volt is e visszahivatásnak főoka, azonban azon kilátás, melyszerint ezután szelidebb kormányzat fog létrejönni, mégis oly jelenséget képezett, mely az európai haladás pártját megnyugtatta. Mihály pedig midőn személyesen is uralomra jutott, a belé helyezett várakozásoknak megfelelt, amennyire tudni illik a várakozások kielégitése az emberi erőtől kitelik. Sikerült is neki az ország belalkotmányát a török befolyástól megmentenie, a mozlimokat eltávolitania, sőt végre a szerbek számára a várakat is megnyernie. Majd azon fáradozott, hogy európai mivelődésnek minél tágabb kaput nyisson s országa jövőjét a még ezután létesitendő alaptörvény által örök időkre biztositsa. E fáradozása közepett azonban az országban még mindig divó, s az általa törvényekkel ostromolt régi barbárság őt élte virágában, borzasztó merénylettel rohanta meg, mely ez esetben legközelebbi czélját valóban el is érte. Szerbiában mindenkor azt tartották, hogy e gyilkosság okozója senki más, mint az egykoron elűzött Karagyorgyevics Sándor. Miután azonban az ide vonatkozó törvényszéki ügyiratoknak velem is közölt kivonataiba alkalmam volt bepillantani, e feltevést a magam részéről nem fogadhatom el. E vállalat ugyanis Radovánovics Páltól eredt, ki a Karagyorgyevicsek nándorfehérvári ügyeit tényleg gondozta, s azoknak a Nenadovits családból származó rokonaival többrendbeli összeköttésben állott, kik valamennyien a

kormányváltozásban keresték volt saját üdvöket, sőt anyagi eszközökkel bőven el is látták; úgy látszik azonban mégis, hogy Radovánovics ezeknek érdekeit csakis saját előnyére iparkodott kiaknázni.

Az egész dolog oly benyomást tesz a szemlélőre, hogy a kezdeményezés ő tőle eredt. Valószinűleg nem ismervén a fejedelem azon szándékát, mely szerint az az országnak alkotmányt adni akart, avagy talán ennek nem éppen kétes szándékai ellenére, Radovanovics maga szerkesztett egy alkotmánytervezetet, s azt Sándornak fia által, ki ennek utódjául tekintetett, már alá is iratta. Ezen okmánynyal kezében azon mesterkedett, hogy a kormányt hatalmába keritse, a legmagasb polczra ő maga jusson, a többi állást pedig testvéreinek és barátainak juttathassa, ha t. i. sikerülend neki a fejedelmet láb alól eltétetni s a Nándorfehérvárott fenálló kormányzatot megbuktatnia. Az előbbit valóban sikerült is kivívnia néhány czinkostársa által, kiket a közelében lévő állami fogházból szabaditott meg; oly bevégzett gonosztevők voltak ezek, kiknek egyik legvadabbika az elkövetett gyilkosság után még nyugodtan szivarozott: oly egyének ezek, kiknek neveivel e könyvet nem akarom beszennyezni, minthogy a történelem éppen nem képez bűnfenyitő törvényszéket. A fejedelem tehát, kinek érdemeit nemzete elismerte, s ki éppen újabb érdemeket készült szerezni, tényleg meggyilkoltatott. Az uralkodóház iránti ellenszenvvel párosult zabolázatlan politikai dicsvágy volt az, mely őt láb alól eltette. Azonban mielőtt még megkisérelhették volna, hogy a kormány főbb embereit a fővárosban megrohanják és legyilkolják, mihez már némi előkészület meg is tétetett volt, a kormányférfiak az iszonyatos tény felől már értesitve lettek. Ők tehát ezen mozgalomnak nemcsak hogy elejét vették, hanem a bűnösöket, névszerint ama Radovánovicsot sikerült is letartóztatniok. Majd oly intézkedéseket tettek, melyek a város és az ország nyugalmának biztositására voltak irányozva. A bűnösök törvény elé állittattak, s bűnrészességök mérve szerint megbüntettettek. Hogy mi minden történhetett volna, ha Radovánovics szándékai teljesen megvalósittatnak, azt ki sem lehet mondani. Az általános felfordulás, a véres reakczio, mely az annyi

fáradsággal létesitett közrendre is kihatott volna, elkerülhetetlennek látszott. Azonban a merénylet sikere teljesen ellenkezett annak kitűzött czéljaival. Ugyanis már oly intézkedések tétettek, melyek az immár bekövetkezett esetre nézve is alkalmazhatók valának. Az imént kibocsátott törvényeknek megfelelőleg a fejedelem helyettesitése czéljából három tagú helytartótanács-féle intézmény létesittetett, mely a nagy szkupstinát rögtön egybehivta, ez utóbbi pedig a már jóváhagyott határozatok alapján a trónöröklési rendet megállapitotta s a meggyilkolt fejedelemnek legközelebbi, jelenleg tanulmányai folytatása czéljából Párisban időző rokonát fejedelmül kikiáltotta, valamint ezzel egyidejüleg szintén három tagból álló kormányzóságot nevezett ki, mely a rendes és háborithatatlan kormányzat foganatositására elég erővel és ügyességgel birt. Az esemény lényege éppen abból állott, hogy a Milos és a Mihály által alapitott rendszer megszilárdult, s az még a közvetlen főhiányában is fentartatott.

Zárszó.

E helyütt a jelen korszakhoz már sokkal közelebb jutok, mint sem azt a történelem igényli, melynek csakis lassankint megérő, megbízható és pártatlan adatokra van szüksége. Azonban az ügy érdeke kimenti azon eljárásomat, mely szerint a később következett eseményeket vázlatosan szintén egybefoglalom. A helyzet egyszerű fentartása annyiban lehetetlen volt, minthogy az eddigi ellenzék főbb követelései némelyikének szintén teljesittetnie kellett. A nagy szkupstina, melyről az előbb megemlékeztünk, az által, hogy az örökösödési rendet megállapitotta, egyszersmind azon óhajokat is szóba hozta, melyek az alkotmány további kifejlődése ügyében már régtől fogva nyilvánittattak volt. Most tehát elhatároztatott, miszerint azonnal hozzá kell fogni a munkához, melyet már Milos kilátásba helyezett s melyet illetőleg Mihály már kész javaslatot terjesztett volt elő: vagyis az alkotmány behozatalához. Ez annyiban is szükséges volt, minthogy azon tekintély, melyre a fejedelemség eddigelé támaszkodott, vagyis a porta részéről

való elismerés, most mintegy egészen megszüntnek volt tekintendő. A vezérelv most az volt, hogy a fejedelemség a nemzeti akaraton álapuljon ugyan, azonban az egymással szemközt álló pártoktól mégis függetlenittessék. Egyszersmind az európai államok életmódjához is közeledni kivántak, anélkül azonban, hogy e czélból az egyik vagy másik állam intézményeit kölcsön vették volna. A szerb alkotmánylevél kidolgozására a legnagyobb befolyást a belga alkotmányokirat gyakorolta, azonban mégis azon lényeges különbséggel, hogy az első kamra megalakitása abba nem vétetett fel, melyhez, Riszticsnek, a kormányzóság egyik tagjának nyilatkozata szerint, Szerbiában hiányzik a megkivántató elem. E munka az 1869. év julius havában jött létre. Ebben a nemzeti gyűlés számára sokkal több jog engedélyeztetik, mint amennyivel a szkupstina valaha birt.[1]) A következő évben a választásra, majd a miniszteri felelősségre vonatkozó régóhajtott törvény, végre pedig a sajtótörvény is elkészült, minthogy a Mihály által is fentartott czenzura az ellene támasztott panaszoknak egyik legcsatányosabbikát képezte volt. A belügyek vezetésére a kormányzóság kiváló gondot forditott. Midőn pedig Milán, az új fejedelem nagykorúvá lőn, (1872. aug. 22.) a kormányzóság teljes joggal állithatta előtte, miszerint ezennel átadja neki a politikailag újjászületett, katonailag megizmosodott és pénzügyileg jó lábon álló állam kormányrúdját. Milán, az Obrenovicsok közt negyedik, Jefremnek, az öreg Milos ama fivérének unokája, ki az 1839. évi válság alkalmával az ellenzéknek egyik legkiválóbb vezére volt. Milán az ő Párisban való tartózkodása alkalmával az európai műveltség elemeit is elsajátitotta. Úgy tünt fel ő, mint a modern korszak növendéke, ki azonban az Obrenovics-házból való származása s az utóbbi események folytán a nemzeti fejlődéshez volt hozzákötve. Milán most buzgón hozzálátott, hogy a benső kiépités művét befejezze.

Most azonban oly esemény jött közbe, mely az általános figyelmet ismét a közeli, a még folyton s köz-

---

[1]) Ezen alkotmány Ubicininél jelent meg, franczia nyelven, (Constitution de la principauté de Serbie, Paris, 1871) oly könyv ez, mely helyes értesitéseken alapul.

vetlenül a török birodalomhoz tartozó törzsrokonokra irányitotta. Az 1875. év nyarán ugyanis Herczegovinában felkelés támadt, melynek okait a távolból alig lehetett megmagyarázni, minthogy a vidéken lakó alattvalók helyzetét, a porta ünnepélyes igéreteihez képest, az előbbeni állapothoz hasonlitva, mindenki sokkal jobbnak és teljesen elviselhetőnek vélte volt. A lázadók követeléseiből azonban nem csekély bámulatra azt lehetett észrevenni, hogy ezek csakis azt kivánják, ami a többrendbeli hattiserifek alapján már régen el volt rendelve. Mindazon reformok, melyek az európai hatalmak megnyugtatására oly ünnepélyesen megigértettek volt, a Boszniában és Herczegovinában lakó raják viszonyára mégsem gyakoroltak semmi befolyást. Mindezen igéretek hajótörést szenvedtek a pasák egyoldalu garázdálkodásán, s a jövedelmeknek ezek által való bérletbeadásán. A tizedbérlők pedig oly erőszakosságot engedtek meg maguknak, melyek az egykori, a szerb felkelést megelőző erőszakosságokra emlékeztettek, s melyeket az illetők, kik a szerbek által kivívott szabadság hatását a közelből szemlélték, annál keservesebben érezték. A lázadás, melyet kezdetben említésreméltónak sem tartottak, nemcsak hogy nem volt elnyomható az országban, hanem még inkább Boszniára is kiterjedt, s a Balkán-félszigetet kétszeres forrongásba ejtette. Úgy látszott, hogy még csakis a szerb kormány elhatározására van szükség, hogy az ezt még Konstantinápolyhoz fűző utolsó kötelék is elszakíttassék, s egyszersmind a törzsrokonok számára is jobb sors biztosíttassék. A fejedelem ezt tenni vonakodott, a nemzet azonban mint egy ember kelt fel ennek érdekében.

Azon Mihájlovics Sztevtsa, ki a nemzeti párt élén legtöbbet tett volt arra nézve, hogy Milos visszahivassék, s ki később a nagyhatalmaknál azon aggodalmat keltette fel, miszerint a fejedelmet a Balkán-félszigeten kitört mozgalmakba szintén beleugrasztja, most mint a szerb kormány vezetője lépett fel. Az 1876. év julius havában megkezdődött a szerbeknek s a montenegróiaknak a törökök elleni háborúja. A szerbek azonban nem számitottak azon nagy különbségre, mely a tapasztalatlan és kevésbbé iskolázott vezénylet alatt álló nemzeti népsereg legelső zászlóbontása, s a tapasztalt tisztek által vezé-

nyelt rendes hadsereg közt még eddigelé mindig mutatkozott. A törökök túlnyomó száma s ügyes hadimiveleteik elől tehát mindenütt meg kellett hátrálniok s még szerencséjöknek tarthatták, hogy számukra az 1877. év február havában oly béke eszközöltetett ki, mely a háború előtti állapotok alapjára lőn fektetve. Látni lehetett ebből is, hogy Törökország, melynek reformjai teljesen begyakorolt hadseregeket teremtettek számára, s amely egyszersmind a cserkeszeknek az ő rendszerének teljesen megfelelő, s harczratermett nemzetiségét is képes volt behivni és alkalmazni, a Balkán-félsziget népességei fölött még mindig fölényben van. Azon népliga, mely felől Garasanin egykor álmodozott, egyáltalában nem volt képes létrejönni. S a szerbek hiába számitottak a bolgárok felkelésére is, mert a török birodalom újra túlsúlyban maradt, s régi igényeit amennyiben csak lehetett, újra érvényesiteni kezdte; az európai nagyhatalmak tanácsaira pedig ezentúl is éppen oly kevés tekintettel volt, mint ezelőtt.

Ily körülmények közt Oroszország az 1877. év április havában a törökországi keresztény alattvalók ügyét újra saját kezeibe vette. Ügyes politikája folytán elérte azt, hogy az európai hatalmaktól teljesen háboríttatlanul foghatott a munkához. E vállalathoz a szerbek is hozzácsatlakoztak. Mint tudva van, a háború újra való megkezdésének egyik oka abban rejlett, hogy a törökökkel egy követ fuvó Karagyorgyevicsok azon iparkodtak, hogy eme körülmények közt Szerbiában ismét uralomra jussanak: az ő befolyásuk már a nemzeti népsereg sorai között is észlelhetővé vált. A szerbek, mint az általok kibocsátott kiáltványból is látszik, most egyáltalában megragadni szándékoztak az alkalmat, hogy jövőjüket egyszer s mindenkorra biztositsák, vagyis hogy teljesen felszabaduljanak. Ez alkalommal a szerbek régi dicsőségükhez méltóan viselték magukat. A török hadsereget ugyanis egy rövid téli hadjáratban egyik állódásból a másikba visszavetvén, a megerőditett Nist hatalmukba ejtették. Azon kezdetben sikeres ellentállás, melyet a törökök az oroszok ellenében kifejtettek volt, később, midőn ez útóbbiak minden erejöket összeszedték, teljesen meghiúsult. Minthogy pedig már a főváros is veszélyben forgott, a törökök ennélfogva kénytelenittettek a szt.-stefánói egyezménybe beleegyezni, mely a

Balkán félszigetre való befolyásukat sokkal szűkebb határok közé szoritotta, sem mint az a legelső hóditás korszaka óta valaha történt. A montenegróiak, a románok s a szerbek is teljesen függetlenek lettek. A békekötés ugyan, mint tudva van, a berlini kongresszus alkalmával többféle módositáson ment keresztül, azonban a fenti megállapodások ott is meghagyattak és megerősittettek. Szerbia tehát ennek folytán megnyerte a kivánt területi nagyobbodást, s mindenekelőtt saját egyenjogositását. Ez volt az utolsó lépés azon a hosszu pályán, melyet Szerbiának saját történelme előirt volt, s egyszersmind egy újabb pályának nyitánya is.

Az útóbbi események világtörténelmi eredménye abban összpontosul, hogy azon eszme, mely eddigelé a keleti kérdés fölött mindig uralkodott volt, vagyis Törökország épségének fentartása, immár letünt a napirendről. Ez az értelme Szerbia, Montenegró és Románia egyenjogositása elismerésének. Leirhatatlan előny az reájok nézve, hogy ezentúl mentek egy oly hatalom beavatkozásától, mely az ő felvirágzásuk elé eddigelé csakis akadályokat görditett volt. Azonban a fény árnynyal is jár egyszersmind. Azon emlitett országok ugyanis nem támaszkodhatnak már többé azon eszmére, mely a török birodalom összességének oly hosszu időn át javára vált volt, hogy az ő további fentállásuk úgy Európa, mint az egész világra nézve szükséges. Szerbia mindenekelőtt már földrajzi fekvésénél fogva is főleg arra leend utalva, hogy saját függetlenségét összes erőinek megfeszitésével biztositsa. Nem szándékozunk azonban a jelen korszak követelte kötelmek fejtegetésébe bocsátkozni, sem pedig a jövő méhében rejlő eshetőségek fölötti gondolatokba elmélyedni. A mult már magában véve is nagyjelentőségű s oly állapotokkal van egybekötve, melyek fejlődése nagymérvű világtörténelmi tartalommal bir. Emelkedjünk fel ez alkalommal, nem ugyan képzelődve, hanem a teljesülésnek induló eseményt nyugodtan szemlélve, az egyetemes világtörténeti észlelet magaslatára.

Az emberi nem élete mai napság a román és germán törzsekhez tartozó népeken, s az ezekhez csatlakozott és velök aszszimilált szláv, sőt magyar népfajokon alapul. Bármily változatosak is a köztünk támadó bel-

villongások, bármily különbözők s gyakran egymás iránt ellenséges érzelmüek is irányzataink, mindennek daczára, mi a világ többi részével szemben mégis egységet képezünk.[1]) Egykoron más nemzetek és más népfajok is virágoztak, melyek más elvektől voltak áthatva, s melyek az általuk elfogadott és fejlesztett belintézményeket jelentékenyen tökéletesbiteni igyekeztek volt: mindezek mai napság teljesen eltűntek már. Mily hatalmas és fenyegető állást foglalt egykor az izlám a nyugattal szemben. Még nem oly régen történt, hogy a tatárok Lengyelországon keresztül egészen a német határokig portyáztak, s hogy az ozmán Magyarország fölött uralkodott és már Bécset ostromolta volt, mennyire távol állunk jelenleg mindezeknek veszélyétől! Ha azt kutatjuk, miben rejlik az ozmán birodalom benső meghasonlásának s bukásának oka általában, arra a meggyőződésre jutunk, hogy mindez azért történt, minthogy az izlám egy másik, oly világhatalommal áll szemben, mely hasonlithatatlanul fölényben van felette. E világhatalom Törökországot bármely pillanatban szétroncsolhatná, mig ellenben eddigelé azt saját magában rejlő okoknál fogva fentartani hagyta, azonban most is, bár csakis közvetve titkos népszerüségből ellentállhatatlan hatást gyakorol folyton reá. Az ozmán birodalom ugyanis a kereszténység által immár túlszárnyalva s általa minden irányban áthatva van. Ha ezen kifejezést használjuk: kereszténység, e fogalom alatt természetesen nem a vallást értjük kizárólag, azonban e fogalmat a kultura, a polgárosodás fogalmaival nem fejeznők ki kellően. A nyugat nemtője ez! Azon szellem, mely a népeket rendezett hadsereggé alakitja át, mely az útakat készíti, a csatornákat ássa, az összes tengereket hajórajjal felszereli és sajátjává teszi, az egymástól távol fekvő földrészeket gyarmatokkal benépesiti, mely a természet mélységeit kikutatja, s mely a tudomány valamennyi terét elfoglalja s azokat mindig újuló munkával felújitja, anélkül, hogy az örök igazságot szem elől téveszténé,

---

[1]) Az 1827. decz. 18-án kelt harczias szellemü hattiserif a frankokat mind ellenségeiül tekinti, s azon hagyományra emlékeztet, mely szerint „a hitetlenek mindnyájan egyetlen egy nemzetet képeznek.“

mely az emberek között, daczára azok különféleségének és szenvedélyeinek, a rendet s a törvényt fentartja. E szellem óriási mérvben előrehalad mindenütt. Ez volt az, mely Amerikát a természet nyers erejétől s a művelődésre képtelen nemzetektől elhóditotta s gyökeresen átváltoztatta, a legkülönbözöbb útakon nyomul ez még Ázsiának legtávolabbi vidékeire is, csakis China zárkózik el még előtte; körülövezi Afrikát is annak összes partjain, s feltartózhatatlanul, sokoldalulag és megközelithetetlenül, fegyverrel és tudománynyal ellenállhatatlanul felszerelve az egész világot meghóditja. E szellem az utóbbi évtizedeken át hatalmasan előrenyomult az ozmán birodalomba is. Görögországban és Szerbiában, Egyiptomban éppen úgy, mint Konstantinápolyban, mindenütt tért foglalt.

Azt is lehetne ugyan állitani, miszerint Anglia és Oroszország, noha különben gyakran szemben állnak egymással, e kérdésben mégis közös czélt követnek. Oroszország még mindig folytatja régi hadjáratait a tatárok ellen; ő volt az, ki az ozmánokra is mindenkor a legdöntőbb csapásokat mérte volt. Az angolok az ő tengeri haderejök s kereskedelmi érdekeik előrehaladása folytán már szintén befolyást szereztek maguknak Törökországra nézve, melynek gyakorlásánál a régi keresztes-háborúk emléke is mintegy előidéztetni látszik. A németekben is felébredt a régi nyugat-római birodalom hagyományainak emléke. A felszabadult népfajok éppen ezen rendszerhez csatlakoznak.

A mohamedán állam szelleme már magában véve is megzavarodott, színe elhalványul, a nyugat szelleme fölényben áll felette. Bármi történik is a jövőben, a történelmi szemle álláspontjára támaszkodva, teljes bizonyossággal kijelenthetjük, miszerint ezen nagy fontosságú eseményt hatályon kivül helyezni többé nem lehet, minthogy az, daczára az emberiség ezerfelé szétágazó törekvéseinek, bármily módon, de mégis feltartózhatatlanul meg fog valósulni.

SZEMELVÉNYEK.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I. Az 1829. évi első kiadáshoz irott jegyzetek.

1. A szerbek régebbi történelméhez.

Egyik legfontosabbb történelmi kérdés tárgyát képezi, miként vándoroltak a különböző néptörzsek, miként elegyedtek össze a különböző nyelvek, s hogyan alakultak az új tájszólamok a dél-keleti Európának ozmánná vált tágas területén.

E kérdések minél tökéletesebb megoldása körül Leake („Researches in Greece“) nem csekély érdemet szerzett magának, ki behatóan megvilágitotta, mily nagy mérvű volt Görögország elszlávositása, sőt művének 71. lapján határozottan kimondja, miszerint annak az új-görög nyelv képződésében nem csekély része vala. Fent idézett czimű művében megtaláljuk egyszersmind Konstantinus Porfirogénitus, és az eseményeket röviden összefoglaló Strabonak egyes helyeit is, melyeket e helyütt leginkább idézni szoktunk. Konstantinus Porfirogenitus azonban Banduriusnál található mindkét művében bővelkedik ama gyarmatositásra vonatkozó bizonyitékokkal.

Sulzer a románokat („Geschichte des transalpinischen Daciens“ II. köt. 54. lap) a szláv és a római két külön népfaj vegyülékének állitja, „melyek közől azonban a római elem van előnyben és túlsúlyban.“ Éppen ez az eredménye a román szójárás felől irott egész értekezésének is.

Kopitar a Leake fenti művéhöz irott némely jegyzeteiben („Wiener Jahrbuch d. Lit., 34. köt.) az albánok befolyására nagy súlyt helyez. Azonban azon véleményben van, hogy még a Peloponnesusban lakó tsakók is szláv származásuak. E tudós talán valamennyi között a

leghivatottabb s legképesebb lett volna e kérdés eldöntésére nézve.

E nemzetek nyelvészeti jelentőségén s azok nyelvtanára valamint szótárára vonatkozó tekinteten kivül egyszersmind az is figyelembe veendő, miként fejlődött ki azok életmódja, szokásai, babonái s mindenek felett költészete. Azt ugyan hiában várjuk, hogy terjedelmesebb hős énekeket a szláv-szerb nép-törzseken kivül még máshol is találunk. Az albánok, amennyire a Bécsbe került bentszülöttektől kitudható, ilyenekkel nem rendelkeznek. Nekik is vannak ugyan népdalaik, melyek a velök legközelebbi rokonságban álló, lyrai tartalmú új-görög költészet modorában irvák, s melyek itt-ott elbeszélő irályban a kleftákat dicsőitik, de csakis csekély terjedelmüek. Azonban hogy efelett alaposan itélhessünk, elébb a mindeddig még hiányzó gyüjteményekkel kellene birnunk. Nem kevés kutatás igényeltetik még ahhoz, mig e népeknek egymáshoz való teljes viszonya, a köztök fenálló különbözet és hasonlatosság teljesen ismeretes leend előttünk.[1])

E népek történelmére nézve Dusán István hatalma és nagysága mindenkor fontos fordulópontot képez. Ne higyjük, mintha e fejedelem jelentősége némely szerb irók által talán túloztatnék, a görögök is elismerik azt, valamint Kantakuzenus egész történelme szintén. Niceforus Gregoras Dusánt majd a lánggal, majd pedig a medréből kikelt folyammal hasonlitja össze. Művének XV. köt. 1. fej. 1. pontjában ekként ir felőle: „καθάπερ φλὸξ ἐπῄει καὶ

---

[1]) Mindezt még az 1829. évben irtam, oly időben, midőn a Balkán-félsziget népességeire vonatkozó néprajzi nyomozások éppen megkezdődtek volt, melyek azóta történelmi és nyelvészeti buzgalommal sikerrel ápoltattak. Nem szükséges felemliteni, hogy Miklosichnak a románokra vonatkozó kutatásai mindazt felülmúlják, amit akkoron Sulzernek a román szójárás felől irt művében csak találni lehetett, noha már ez utóbbi is megtalálta volt a helyes utat. Hasonlóképpen áll a dolog a bolgárok s az albánok nyelve felől irt tanulmányokkal is. Már azóta több nevezetesebb mű megjelent, melyek az egész anyagot tárgyalják s melyek igen könnyen tanulmányozhatók. E helyütt csakis azt ismétlem, amit a szerbek s azok szomszédjainak állapotai felől könyvem első kiadásában közöltem volt. A szerző.

ἐπενείματο διηνεκῶς τὰς πρόσω πόλεις καὶ χώρας Ῥωμαίων δουλούμενος: mint a tűz úgy rohant előre, s a rómaiak városait és országait feltartózhatlanul hatalmába ejtette.“ Majd a XVI. köt. 415. lapján a görög császárt következőleg beszélteti: „Τρίβαλλος καθάπερ πόταμος πλημμυρήσας καὶ μακροῖς διαστήμασι τοὺς οἰκείους ὑπερβὰς τὰ μὲν τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας παμπλήθεσιν ἤδη ῥοθίοις κατέκλυσε, τὰ δ' ἀπειλεῖ κατακλύσειν: A szerb oly folyamhoz hasonlit, mely medréből messze távolra kitört. A rómaiak uralmának egy részét már elárasztotta, s másik részét is ezzel fenyegeti.“ Hatalma, teszi hozzá Niceforus, oly nagy, hogy tábora folyton római területen tartózkodik, melyet akadálytalanul pusztit. Ő, a császár, a szerb lövegek hangját már saját füleivel hallani véli. Khalkondiles is azon véleményen van, miszerint a görög birodalmat Dusán István részéről fenyegette volna a legnagyobb veszély. Ἦν ἐπὶ τούτου, — igy ir felőle az I. köt. 14. lapján — τὰ Ἑλλήνων πράγματα προσδόκιμα ἐπὶ τὸν ἔσχατον ἀφίξεσθαι κίνδυνον.“

Ahelyett, hogy saját birodalmat alkothatott volna, a szerb néptörzs arra volt hivatva, hogy a török birodalmat felvirágozni segitse. Erre kötelezi azt, már a Bajazet és Lázárevics István között a kosszovói ütközet után kötött legelső egyezmény is. Dukas, könyvének IV. fejezetében igy ir Bajazet felől: „Ὁμήρους τε καὶ συνθήκας λαβὼν, ὡς ὁ τοῦ Δαζάρου ἐκείνου υἱὸς Στέφανος εἴη σὺν τῇ στρατείᾳ αὐτοῦ, ὅποι διάγει ὁ Παγιαζὴς, κἀκεῖνος συνεκστρατεύεσθαι, s ennek alapján a szultán túszokat kivánt s biztositotta magát, hogy István a szerb hadsereggel együtt őt bármily hadjáratában követni tartozik. Amint megigértetett, úgy is történt.

A szerb nemzet azonban csaknem még nagyobb fontossággal birt az ozmánokra nézve akkor, midőn önállóságát teljesen elveszitette volt s ifjusága a szultánnak háborúban-békében egyaránt szolgálni tartozott. A szerbek a birodalmat nem egy hirneves vezirrel ajándékozták meg. Egy szláv-szerb nagyvezért már II. Bajazet alatt találunk, Achmed ez, kit Gritti Andrásnak 1503. évben kelt velenczei jelentése „Herczegogli“-nak, a herczeg fiának nevez, kitől a Herczegovina elnevezés származik, melyet a velenczeiek is *il dukato* néven ismernek. I. Szolimánnak három legjelesebb vezirei közöl az egyik: Ibrahim, szulióta ugyan, a másik kettő azonban szláv-szerb

eredetű: Rusztem horvát, Mehemet pedig herczegovinai származásúak. E viszony leginkább az egyik velenczei jelentésből (Relatione del Turco doppo conclusa la pace di Venetia. 1574., a bécsi csász. udvari könyvtár kézirata, Hohendorf gyűjtemény, 75. szám) tűnik elő. Az egyik Tiepolo elősorolja II. Szelim vezéreit. Ezek elseje Mohamed, ki Mehemetnek is neveztetik, Herczegovinabeli Trebinjéből származik. Ez dják (szolgálatot tevő tanuló), minthogy az olasz „zago" szó alatt kétségkivül csak ez értendő, és a szt. szabai templomnál diákon (szerpap) volt, midőn a törökök által rabszolgaságba hurczoltatott. Vagy talán azért neveztetik Szokollinak, minthogy a Szokolovics családból származott?[1]) Legkiválóbb ellenlábasa Musztafa, legjobb barátja pedig Szinán volt, amint Tiepolo állitja, amaz Montenegróból, ez pedig Boszniából való volt. Közöttök áll Achmet, ki Tótországból származik és Piáli, kit az egyik magyar hadjárat alkalmával Szolimán ebei mint mezitelen kis fiút az árokban találtak. Mehemet, Musztafa és Szinán hosszú ideig a legnagyobb befolyással birtak volt e birodalom összes ügyeire. -- És igy tovább. Schmidt Rezső egyik jelentése szerint (Bécsi kézirat, Pal. H. P. 825. szám) a birodalmat IV. Murád alatt is (1632. évben) két bosnyák kormányozta: „Vsreff Passa e l'altro Regepp Bassa, ambidue Bosnesi." Sőt még a 18-dik században is, III. Achmet alatt egy Murád nevű bosnyák állt a kormányrúdnál, még pedig korlátlan hatalommal.

Ha tehát a fentiek alapján bizonyos, hogy a szerb néptörzs a birodalom fejlődésére a legnagyobb befolyással volt, viszont e törzs volt az, mely a legerősebb befolyásokat, nevezetesen a vallási befolyást is érezni kényszerült. A bosnyákoknak a mohamedán hitre való áttérése nem egyszerre, hanem amint látszik csak lassankint,

---

[1]) A nagyvezirektől irott egyik török munkában, mely Hammer úr birtokában van, határozottan ez foglaltatik: Mohamed Szokol nevű helységből származik. E munka azonban csak a 18-dik század elejéről való. Az ambrászi gyüjteményben Mohamed általában Szokolovicsnak neveztetik s e gyüjtemény éppen ama korszakbeli emlékeken alapul. Boszniában a vischegrádi hidat neki, Szokolovics pasának tulajdonitják. Nemzetsége büszke is reá.

több mint egy évszázad lefolyása alatt történt. Montealbano, ki az 1625. év körül Raguzából Fotsán át Novibazárba utazott, úgy találja, hogy az általa beutazott ország nagy számú benszülött szandsákok és bégek által kormányoztatik: „Da molti Sangiaki e Beghi tutti per poco obedienti al sudetto Bassa — (che dalla porta vien mandato: itt a bosnyák pasát érti, noha az egész országot Herczegovinának nevezi) et al Gran Signore per essere in quei Juoghi alpestri et tutti nativi di questa provincia. Az áttérés még most is folyamatban van: számos kereszténynek legközelebbi rokonai, testvérei és fiai a törökök közt találhatók; „Chi ha il fratello chi il figlivolo, chi il padre et il parente Turco.“ Éppen ily módon törökösödött el az albánoknak mintegy fele része is. Nagy tévedés azt vélni, hogy a mai törökök mindnyájan bevándorolt népségek. Hogy pedig ezek ismét Ázsiában űzessenek vissza, ez oly szándék, mely igy magában véve történelmi ellentmondást tartalmaz. Az európai török uralom valódi támaszait a mohamedánná vált albánok és bosnyákok képezik. Montealbano különben e vidékek földmivelő lakóit éppen felkelésben találja, s a pasa csakhamar utasitva lőn, hogy szabadalmaikat tartsa fent számukra. A herczegovinaiak atyái ezek, kik mindenkor bizonyos mérvű szabadalmakat élveztek volt.[1])

---

[1]) Montenegro régebbi történelmére nézve kiváló fontossággal bir Bolizza Marinonak, egy kattarói nemesnek jelentése, ki az 1606. év óta a kattarói határok pontosabb meghatározhatása czéljából többször megfordult a skutarii szandsák-bégnél, Albániát s Montenegrot is átutazta, s az 1614. év május 25-én, megfigyelésének eredményét, vagyis ama vidékek statistikai leirását Maffeo Michelinek megküldötte. Ezen leirás a köv. czímet viseli: Relatione e descritione del Sangiaccato di Skutari dove si ha piena contezza delle citta e siti loro villaggi case et habitationi. stb. stb. Fatta de Marino Bolizza, nobile in Cattaro. E mű kéziratait a velenczei Sz. Márk-könyvtárban (cod. 177. fogli 44) találtam fel. Kiváló előszeretettel időzik Montenegronál. A szerző itt leirja a Kattaro feletti magaslatokat, hol a montenegroiak évenkint május havától fogva barmaikat legeltetik: hol ugyanazon források és patakok, melyek lejebb Kattarót ellátják, 12. migli távolságra a legszebb marhajárásokat és legelőket képezik, s a sok bükk- és körisfák a nyár heve ellenében megótalmaznak, s a hol mindaddig mig csak az emberek október havában a

Montealbanonak műve, melyet mi is használunk, nem a „commentarius rerum turcicarum“ című nyomtatott munka (mely a fentebbiekről nem is emlit semmit), hanem a következő című: Relatione di G. Batt. Montealbano a 22. di Maggio 1625. del suo viaggio in Constantinopoli con la descrittione di molte cose notabili. A csász. udvari könyvtár kézirata ez. Foscarini gyüjteménye, 144. szám, 132. lap.

A benszülött hűbéresek mohamedanizmusával csakhamar a hűbériség örökössége is egybeolvadt. Nem tudom, vajjon Szolimán kanunjai teljes érvényben fenálltak-e itt valaha. Bizonyára, a hűbériségek e vidékeken már I. Achmed alatt örökölhetők valának. Az Ainis kanunnévhez (l. Hammer: Osmanische Staatsverfassung und Staatsverwaltung, II. köt. 370. l.), melyből e helyütt meritünk, a „descrittione totale di tutta la potenza ottomana presentata al Gran Turco Sultan Ahmed Han“ (törökből forditva a bécsi csász. könyvtárban) azt is hozzá teszi, hogy az atyák fiai nem felváltva mennek a harczba mint másutt, hanem az örökséget egymást közt felosztva,

---

mélyebb vidékekre visszatérnek, számtalan kunyhók vannak felállitva. Leirja továbbá az ő tulajdonképpeni lakóhelyeiket. 93 falujok volt, mindegyik külön előljáróval. Ötféle nemzet lakott itt együtt, s ezek mindegyikének szintén külön feje volt. Szerző az egyes náhiákat, helységeket s előljárókat mind megnevezi. Összesen 3027 fegyverképes férfiút számlál össze, kiknek nagyobb része hajitódárdával (tartse), karddal s mintegy ezren közölök lőfegyverrel vannak fölszerelve. Létezett ekkor az összes lakosságnak egy bentszülött feje is, ki spahi nevet viselt, s Konstantinápolyból külön kiváltságokkal volt ellátva. Emellett azonban már ekkor a metropolita hatalma is kitünt. A törököknek nem igen engedelmeskedtek, sőt az 1604. évben Ali bégnek, a skutarii szandsáknak a szokásos ajándékot is megtagadták. Ez utóbbi haddal támadta meg őket, a hegyeknél azonban szokatlan ellentállásra találva, visszavonulni kényszerült. Kiájája számos csapataival együtt megöletett, sőt ő maga is megsebesült. Ekként irja le Bolizza Montenegrot. Sajnos, hogy a szláv nevek sok helyütt olaszositvák, s hogy némely körülményt igy például a parancsnokok s a vajdák közti viszonyt illetőleg éppen nem jöhetünk tisztába; ezen anyagok azonban a montenegroi történetnek a jövőben leendő pontosabb tárgyalásra nézve mindenkor becsesek leendnek.

valamennyien síkra szállnak az ellenség ellen. Mindez jó ok volt arra nézve, hogy e birtokok örökölhetősége még pártfogoltassék is, bár ez ellentétben volt az ozmán szokásokkal.

Ily jelenségek folytán fejlődött ki aztán az a sajátságos állapot, melyben e tartományokat később találjuk. Éppen nem csodálkozhatunk tehát, ha fejlődésük felől nem lehetünk teljesen tisztában, minthogy a mostani állapotukat is igen nehéz kellőleg tanulmányozni.

Az mindenesetre kívánatos lenne, hogy a fentérintett összes pontokra nézve, u. m. a szlávoknak a lakosságra és a görög birodalomra való befolyását, az ozmán uralom felvirágzása s berendezésére vonatkozó részvételöket, a törököknek s a mohamedanizmusnak a nemzetre kiható befolyását, s végül a nemzet jelenlegi állapotára vonatkozó főbb jelenségeket illetőleg hivatott és szabadelvű férfiak körülményes és beható kutatásokat eszközöljenek. Magunk részéről Szerbiának az ő elnyomatása idejéből való állapotaira nézve is csakis kisérletet tehetünk.

Noha a Németországból Konstantinápolyba vezető fő út Nándorfehérvárra és Niszszán s igy éppen Szerbián vezet keresztül, mindennek daczára a legtöbb útleirásban nem találunk egyebet, mint csakis az állomások neveit s esetleges csekélységek megemlitését.

A 16-dik század utazói közől azonban két derék, jámbor, higgadt és tisztességes német férfiú, Ternschwam János és Gerlach a rajáh állapotát mégis beható megfigyelés tárgyául választották ki.

Az előbbi által kiadott útleirás eddigelé ismeretlen volt, melyet kéziratban a prágai nemzeti muzeumban tekintettem meg. Czíme: Relatio itinerationis Constantinopolitanae, s 297. negyed-ives lapot számlál. Noha szerzőjének neve nincs kitéve, azonban azt már ama muzeum könyvtárnoka, Hanka is felismerte. A szövegben itt-ott előfordul: „Én, Ternschwam János.“ [1]) Ezen Olasz-,

[1]) Ezen név Ternschwam, Ternschamb, Ternschwan, Turnschwamus és Durnschwamus változatokban fordul elő. Ezen nagyon is változó irmodorral szemben helyesen vélünk eljárhatni, ha a következő helyeken ugyan sem egy szót sem pedig egy szótagot sem változtatunk meg, legfelebb a helyesirást.

Német- és Magyarországot beutazott férfiú, ki Verantius és Zay követségéhez önkéntesen csatlakozott volt, ezen útját az 1553. évi junius 22-ke s 1555. évi aug. 11-dike közötti időközben végezte.

Jelentésének azon néhány pontja, melyek tárgyunkra vonatkoznak, alább következnek: „Mindnyájának szenvednie kell itt, mint a meghóditott, elnyomott foglyoknak, kik közől a félelem, az aggodalom, a szükség, és a kényszerités folytán egy sem mer mozdulni s fejét felemelve tartani.“

Ternschwam itt oly embereket talál, kiknek Konstantinápolyban, hol a török császár szénáját lekaszálták, két hónapon át robotolniok kell, s mig ekközben övéikhez haza sietnek, addig a széna elrothad; ezek részben Szmederevóban és Weiszenburgban laknak.

Czaribródi[1]) házi gazdája sokszor egész éjszakákon át elősorolja neki mindazon bajokat, melyeket tűrniök kell.

A gyermek-adót minden ötödik évben minden egyes falun megtartozik fizetni:

„Minden egyes házigazda (családfő) saját magáért évenkint 100 ászpernyi adót (karadzsot) tartozik fizetni a szultánnak, s valamennyi fia után fejenkint szintén ugyanannyit; ha valamelyik leányát férjhez adja, a szpainak, vagyis a gondnoknak 33 ászpert fizet.“

„Minden 2-2 juh után egy ászper, s 2-2 sertés után szintén egy ászper fizetendő, s mindennemű gabonának tizedik részét el kell csépelniök, a vásárra szállitaniok és pénzzé tenniök, hasonlóképpen a bornak is tizedrészét.“

„Továbbá a fentemlitett czaribródi s még egy másik falu után uroknak, Ali pasának 50 mádert tartoznak fizetni s gabonája lekaszálásához 100 napon át 70 személylyel hozzájárulni. Hasonlóképpen karácsonykor minden egyes földmives egy-egy tyúkot, egy-egy abraknyi árpát, s ha jó esztendő van, egy-egy abraknyi zabot is tartozik ajándékba adni.“

---

[1]) Czaribród Leszkovácz közelében fekszik, még mindig a szerb határokon belül, noha a szandsákság már Bolgárországhoz számittatik.

„Ha a gályák Konstantinápolyból elindulnak, az útba eső falú vagy vidék (Knesina?) egy evezőst tartozik kiállítani; aki nem szándékozik a háborúban személyesen részt venni az a tsausnak 2000 ászpert tartozik fizetni, aki pedig közülök megy, annak a nép 2000 ászpert tartozik adni élelmezésre. A császártól ezek semmi zsoldot sem húznak.“

„A tizeden kivül még minden egyház árpát és búzát tartozik fizetni a pasának, s a fentemlitett adópénzt mindenkor karácsony idején szolgáltatják be“.

Kétségtelen, hogy a pasának teljesitendő adókból származott később a poresza is. A szerb dal ugyan határozottan megemliti, hogy a haldokló Murád szultán megparancsolta a törököknek, hogy poreszát soha se szedjenek be többé, s úgy látszik, hogy ezen adó-nemet a legelviselhetetlenebbnek tekintette; ez azonban, minthogy oly nagy terhek helyett lőn behozva, mint földmivelőnk beszéli, kétségkivül még inkább sorsuk javitásának vala tekinthető.

Legtöbbet kellett tűrniök az országútakon. Ternschwam alig képes eléggé ecsetelni azon bánásmódot, melyben a lakosok minden egyes átutazás alkalmával részesültek. „Amint valamelyik faluba érkeznek (a tsausokat s más törököket érti) össze vissza szaladgálnak a házakban, s a szegény emberektől mindent ingyen követelnek. Amiért már éppen fizetnie kell, annyit ád, amennyi neki tetszik, egy ászpert azért, ami 10—15 ászpernyi értékű. Ahol lovakra vagy kocsikra van szükségök, azokat vagy egy napi időtartamra, vagy pedig mindaddig, mig más lovakat s kocsit találnak, magukkal viszik, alig fizetnek érette néhány ászpert, vagy pedig semmit sem, s még hozzá megverik őket. De egy kereszténynek sem szabad magát védenie, vagy a törököt megütnie, más képpen életébe kerül az.

Látjuk Ternschwam művéből, hogy az akkori rablók még nem a későbbi hajdúk, hanem legnagyobbrészt törökök valának. „Azon felesleges, rongyos hadi nép volt ez, melynek örökké szolgálnia kell, s mely csak kevés zsoldot húz“. Ezek leginkább emberkereskedésből élnek, s nagy csoportokban járnak együtt.

Egészen ily módon ecseteli Gerlach is (az 1573. és

1578. évi naplójában) mindazt, mit Szerbiában észlelt volt. „A ráczok szegény, s a törökök által kisajtolt emberek, kik folyton dolgozni tartoznak.“ A spahikat s a janicsárokat oly falvakban találja, melyek „a szegény kereszténeket teljesen kiszipolyozzák“. E mű nyomtatásban is megjelent, s nem szükséges, hogy azt bővebben idézzem.

Ehelyett inkább Betzeknek: „Verzeichniss etlicher meiner fürnehmsten Reisen 1564“, czímű kéziratban lévő jelentéséből (a csász. udv. könyvtár 106. számú kézirata) idézek néhány helyet; Ő, mint leirja: „Szerfiából jön, mely elhagyatott, nagyon szegény népből álló puszta tartomány. Ezeknek sem fegyverrel birni, sem azt hordozni nem szabad, lovakat sem igen tartanak, minthogy a törökök elveszik tőlök. Ökreik azonban vannak, bor és gabona pedig elég terem nálok.“

Az összes útleirások ugyanazon állapotot ecsetelik. Hogyan javult meg azonban e helyzet?

Az elnyomatás túlságos voltát Tullio Miglio irja le: „Le particolarità dell imperis ottomano (csász. udv. kézirat. Pal. Hist. Prof. 544. sz.) czímű, 1664. évben megjelent művében, ki egyideig Nándorfehérvárott tartózkodott volt. Törökország rossz állapota felől igy nyilatkozik:

„La ruina causata delle continue marcie onde li contadini fuggiti lasciarono li terreni inculti.“ E baj kiterjedt egészen Magyarországig. Az ottani földmivelőkről igy ir: „Abbandonando le proprie case fanno che nissun Spahi vi possi sossistere.“

Minthogy a spahikat később már csakis a városokban találjuk letelepitve, ebből azt következtetjük, hogy ezek a falvakból talán ezen ok miatt is távoztak el.

Meglehet, hogy a keresztény rablók feltünése is elriasztotta őket a védtelen falvakból.

Még fontosabb ennél a gyermek-adó beszüntetése. Elébb azon vélekedésemet nyilvánitottam volt, hogy annak a 17. század közepén kellett volt okvetlenül megszűnnie. Most híven jelenthetem, hogy e feltevésemet az újabban felfedezett jelentések is megerősitik. Contarini Alajos: Relatione del bailaggio di Constantinopoli dal 1636. sin tutto l'anno 1640, (bécsi csász. udv. könyvtár

kézirata, Foscarini 145. számú gyüjteménye) című művében e szokást, mint elavultat emliti. A törökök hasznos dolognak tekintették, hogy saját gyermekeiket a janicsárok közé felvétethették. A keresztények pedig örültek, hogy e szomorú kötelezettség alól felmentve lettek. „Dall un canto li Christiani per esimere li propri figlivoli, di questa tirannide e dell altro li Turchi per incamminar li propri figlivoli nell ordine di Ginazzeri, i quali poi escono li maggiori del commando, incontrano volontieri da questo commodo reciproco che li Turchi ricevendo da Christiani qualche recognitione li propri figlivoli sotto il nome di Christiani medesimi alla decima contribuiscono.“ Már Contarini is megjegyzi, miszerint e rendelkezés folytán a birodalom belellenségeinek okvetlenül szaporodniok kell.

Ha a keresztények ez időtájt még kényszerittettek is, hogy a törökök iránt való bizonyos elismerésből a sorozást maguktól elháritsák, később már erre sem volt többé szükség.

Tullio Miglio állitása szerint a janicsárok tulajdonképpeni ujonczozása a keresztények fiai között történik. Ezenkivül még mindenki azon iparkodik, hogy saját szolgáit vagy azokat kiket kedvel, a janicsárok soraiba felvétesse. A gyermek-adó az 1664. évben többé már nem szedetett, csak azon esetre kellett ennek ismétlésétől tartani, ha valamely nagyobb szerencsétlenség támadt volna. „Se seguisse qualche mortalita grande nelli medesimi Janizeri, in tal caso se farebbe il Defschurmek, cioe la raccolta de giovini.“ Ily eset azonban nem történt, s igy e szokás is elavult.[1])

Bármily nagy mérvü szerencsétlenséget okoztak is a 17-dik század pusztitó háborúi, azonban a helyzet tartós javulásának alapja mégis éppen ezen időtájt vettetett meg.

Ennek létrejövetelében az osztrák uralom korszaka kiválóan részes. Driesch: „Grossbotschaft Virmondts 1723“, című művében (433. lapon) elmondja, mily gondosan megóvták a szerb földmivelőket a katona-kényszertől. „Az alapszabályok szerint mindazok, kik szöllőültetéssel és

[1]) Hammer „Geschichte des osmanischen Reiches“ című művében (VII. k. 91. l.) felemliti, miszerint ezen adó-nem behozatala az 1703. évben újra megkiséreltetett.

földmiveléssel foglalkoznak, e munkájok teljesitése közben királyi óvalom alatt állanak.“ Természetesen, minthogy a földmivelő tizedet, adót, fejadót s egyéb szolgálmányokat teljesitett, mig ellenben a katona mindezektől mentes volt. A jogaikra hivatkozó knézek meghallgattatnak, s az országban tartózkodó hajdúk tisztjei arra utasittatnak, hogy a törvényt betartsák.

Ugyanazon Driesch megemlékezik egy pfalzi gyarmat felől is, mely Nándorfehérvár közelében, „ott, hol sem szántóföldet, sem pedig lakosokat még soha sem lehetett látni, egy „Zweibrücken“ nevű falut alapitott. Sem a lakóknak, sem pedig a falúnak még nyoma sem maradt fen. Kétségtelen, hogy a németek éppen nem szándékoztak volt török uralom alatt állani.

Midőn a törökök visszatértek, lassankint oly intézményeket honositottak meg, melyek azután egészen a zavarok kitöréseig fentállottak. Amit ezek felől jelentenek, nem szükséges bővebben idéznem. Valamennyi jegyzet ugyanis azoktól ered, kik maguk is e szokások közt éltek volt.

2. Földrajzi jegyzetek.

Ha a régi Szerbiát áttekinteni kivánjuk, amint az virágzó állapotában volt, akkor azon magas hegység közepére kell állanunk, mely az Alpesektől a Feketetenger irányában nyúlik el, s hegyhajlataival, a belőle származó folyókkal, patakokkal és az ezek által képzett völgyvidékeivel egyrészt a Duna közötti egész területet, másrészt pedig az adriai tenger- s az Arhipelágus közti térséget elfoglalja.

Itt, a „Sartag“-on állott a régi szerb királyok főszékhelye. A „Sara planina“ ez, a szerb dalok tarka erdős hegysége, mely az erdőségek miatt majd homályos, majd a sziklák valamint az azokon sokáig fekvő hó folytán fehér szinű. A Sara planinából a törökök Sartagot alkottak. E tájékon született a Nemanják törzsatyja, a Drina forrásai közelében, s ennek fia, Tsudoniel itt vívott páros viadalt Mánuel császárral, Szjenicze mellett, valamint Nemán is itt a Prisztinán ütötte fel királyi székhelyét. Innen terjesztették ki ő is valamint utódai is

uralmukat a szélrózsa minden irányában. Ők az adriai tenger partjainál uralkodtak, s innen magukat „Romorszki"-nak nevezték. Uralmuk úgy a Duna- mint a Száva mentén, valamint Albániában s Maczedóniában is egészen le Görögországig mindenütt elismertetett, székhelyeik azonban ama vidékeken maradtak fen. A hegység gerinczén, fent a magasban állott Ipek, mely a 13. század óta a szerb érsekség s a pátriarkaság székhelyét képezte. Itt épittette egyik királyuk a görögöktől nyert zsákmányból a Detsáni zárdát, mely az összes szerb zárdák közől talán az egyetlen, mely nem raboltatott ki. Dusán Istvánt üdvözlendő, Kantakuzenus felment a hegységre[1]) s a hatalmas szerb uralkodót a Prisztina közelében lévő szép nyaralójában találta. Ez már a kosszovói fensíkon fekszik, hol Szerbia sorsa már két ízben eldöntetett volt. Valószinűleg innen származik a „Raszczia" (Ráczország) elnevezés, minthogy ezen sikság mellett a Ratse hely terül el, melynek tövénél a Raska nevű folyó ered. A rácz fejedelmek azonban kezdettől fogva a „szerb" elnevezést használták. Már Nemán is „princeps dictus Serf"-nek neveztetik.

E vidékeken már a rómaiak vitéz, szabad, zenekedvelő, s különben a vadság s egy bizonyos természeti állapotban lévő népeket találtak. Tudjuk, hogy a dardánok Maczedóniát hányszor és mily keményen szorongatták volt. Strabo azon folyókat, melyek az adriai tengerbe folynak, egészen a dardánok székhelyeiig követi. Szkópia is az ő uralmuk alá tartozott. Lejebb, a hegységek közt más városaik is voltak, melyek létezéséért Strabo kezeskedik ugyan, anélkül hogy azokat megnevezni képes lenne. Meglehet, hogy talán a későbbi kutatások folytán jobban napfényre kerül: mennyiben tekintendők a dardánok a szerbek őseiül? Legalább a Strabo által közölt azon leirás, mely szerint a dardánok barlang alakú, szeméttel befedett lakóházakban települtek le,[2])

---

[1]) Kantakuzenus: (III 43 fej.) „Ἀναστὰς ἀπὸ τῆς Σκοπίας πρός τινα τόπον ἦλθε Τάω διὰ τὸ κάλλος ὠνομασμένον ἔνθα περὶ κούμην τινὰ ἀτείχιστον Πρίστηνον" stb. stb.

[2]) Strabo kissé talányszerüen fejezi ki magát: „Ἄγριοι ὄντες οἱ Δάρδανοι τελέως, ὡς ὑπὸ ταῖς κοπρίαις ὀρύζκυτες σπήλμανα ἐνταῦθα

hogy azok vad emberek, de mindennek daczára is kedvelik a zenét, s furulyákkal s hegedűkkel el vannak látva, valóban a szerbek atyáira emlékeztet, kik szintén szalma- vagy giz-gazzal fedett, lapos, szeméthez hasonló fedél alatt laktak a guszle-val házaikban, s midőn barmaikat legeltették a furulyával ővükben. Egyik tudós barátom ezen elnevezést a „szerb“ triballokkal hozza összeköttetésbe. A tő ugyanis: „szrbl“, s a legtöbb régi iratokban a szerbek „szerbl“ néven neveztetnek. A triballok s a szerb, ő szerinte, gyökükre nézve ugyanazonosak. Ez esetben a szerbekről már Herodot is tett volna említést.

Jelenleg a Szerbia elnevezés alatt csak azon földrész értendő, mely az észak-nyugati hegyhajlat ormától kezdve egészen a Duna és a Száva által képzett, Magyarország felé elnyuló széles mesgyéig, vagyis a Drina-ömléstől egészen a Timok beömléséig terjed.[1]) Azon mély vágás folytán, melyben a két Morava folyó egymással szemben folyik, az egész terület két részre oszlik fel.

A délibb részt kevésbé ismerjük. Annyit azonban mégis tudunk felőle, hogy a hegység ormához közel tágas síkságok terülnek el, melyek itt ott száraz terméketlen pusztákat, majd némi legelőt képeznek, mely utóbbi mint pl. Szjenicza mellett a török lovassági gyakorlatok kifejtésére igen alkalmas. E vidékek itt ott kellemes dombok által köritvék, patakok által nedvesitvék, s termékeny talajjal is birnak, minő pl. Kosszówopolja, melynek helységeiből áll nagyrészt a vutsiterni (Wolfsdorn) szandsákság. Ezen messze elterülő fensíkokról a szjeniczai úton át a Raska folyóba ömlő egyik nagy patak mellett a három óra járásnyira levő völgybe juthatni le; Kosszovótól pedig, mindjárt Mitrovicz megett a banjszkai

---

διαίτας ποιεῖσθαι.“ VII. k. 316. l. A háztetőkhöz ugyanis az is hozzájárul, hogy a deszkafalak hasadékait tehénganéjjal töltik ki, melynek ha megszáradt, rossz szaga ugyan nincs, de mégis különösen néz ki.

[1]) Az 1584. évben még nem igy volt az. Marc Antonio Pigafetta ugyanis Itinerario Londra czimü művében, az 1585. évben ezt irja: „La Servia s'intende propriamente quella parte meridionale, per la quale si va a Ragusi.“

mély torkolatba, mire az út ismét szabad kilátást nyújt a hegyekre, majd pedig a Raska folyóval ismét alászáll, igy juthatni mindkét oldalról le Novibazárba. Itt már keményfaerdők vannak, s a templomok körül földmivelést űző falvak terülnek el. A városban pedig a ruméliai, albániai, szerbiai és boszniai útak keresztezik egymást. A raguzai kereskedőknek a 17-ik században még saját templomuk volt itten. Montealbano észlelete szerint a vas itt olcsóbb, mint bárhol másutt az egész világon. E város mindenkor fontos kereskedelmi hely vala.

Innen kezdve a hegység mindinkább kisebbedik. Magas partok között rohamos sebességgel igyekezik az Ibar a Morava völgyébe jutni. A Szjeniczától az Ibar folyó torkolatáig elterülő egész tartományrész a távol fekvő lakok által Sztarivla gyűnéven neveztetik, talán azért, minthogy az e vidékbeli keresztény lakosság, mely bármely törzshez tartozik is, mint tudva van a mohamedánok által wla, walach (oláh) néven neveztetik — Izsák knézjök alatt itt tovább fentartotta magát, mint bárhol másutt. Annyi bizonyos, hogy a novibazári, vutsiterni, leszkováczi és nisi összes alattvalók, akár Boszniához, akár Szkutarihoz avagy Ruméliához számittassanak is e szandsákságok, valódi szerbek, talán csakis azon helységek kivételével, melyekbe az ipeki patriarkának 37,000 családdal való kivándorlása után albánok telepedtek le. Azonban, mint fentebb emlitettük, eme vidékek csaknem teljesen ismeretlenek, alig találunk oly tájékoztató utazóra, ki ezeket látta volna, mert az, amit Brown állit, ki az 1668. évben Prisztinából Kursumliába utazott, említést is alig érdemel.[1]) E helyütt a szerb vagy talán római régiségeknek is nem egy felfedezésre méltó maradványa lehet rejtekben.[2]) Ami után azonban leginkább törekednénk, az az élő népdal volna. Könnyen meglehet, hogy

---

[1]) Különben e helyütt is megemlithetem, hogy e tanulmány még az 1829. évből való. Miért is művem második kiadásából azt már amiatt is kihagytam, mivel azon földabroszt is kihagytam, melynek magyarázatául az eredetileg szolgált volt.

[2]) Talán Ulpiánának a Liplián szóban mégis nyoma maradt volna? A beszőtt „l“ betű ugyanis szerb képző-alak. Igy lesz a Szkopiából is Szkoplje.

a szerb dicsőség ősrégi székhelyein talán a legnevezetesebb népdalokra bukkanhatnánk.

Csakis a Moravánál kezdődik azon Szerbia, melynek mozgalmait a fenti műben leirtuk, nevezetesen a nándorfehérvári pasalik; ebben földrajzi és történelni szempontból négy részt lehet megkülönböztetni:

1. Az usiczei és a szokoli járások azon hegylánczhoz tartoznak, melynek tövében a bosnyák oldalon a Drina folyik.[1]) A hegység fentebb sziklákból és bokrokból, alantabb pedig fenyveserdőkből áll. A lakók a herczegovinai nyelvet beszélik, ruházatuk és szokásaik is a herczegovinaihoz hasonlitanak, a gyertya helyett égetni szokott szurkos fenyőszálakat öszvéreken szállitják le a hegyekről, s azokat borért kicserélik. Usicze fekvését a a törökök Mekkáéval hasonlitják össze. Nevezetes, hogy ezt éppen úgy foglalták el, mint egykor Nenádovics Jakab. Mig ugyanis a házakat felgyújtották, azalatt az akkor is hatalmas parancsnok alatt álló várat megadásra kényszeritették. A szokoli vár oly magasan áll s oly erős, hogy azt a szerbek sohasem birták bevenni. Az usiczei hegyek közt erednek azon patakok, melyek a felső Moravát képezik. E folyó a kablári és az ovtsári hegységek közt erőszakkal tör magának útat, s medrében csak nagy fáradsággal és veszélylyel utazhatni. A völgy csakis Tsatsak mellett bővül ki, itt már tengerit is vetnek, s innentől kezdve a síkság folyton szélesbedik. E síkságból áll a posegai járás, mely régibb időtől fogva ekképpen neveztetik, noha most már a Tsatsak elnevezés inkább ismeretes. Ezen síkságot már a 10 dik században bevetve találjuk. A szerbek helységei közől Konstantinus Porfirogenitus „Desztinik"-et (Δεστινίκον vagy Dosztinik) is felemliti, azonban aligha a Morava melletti Trszteniket érti ezalatt. Sz. Száva később éppen e helyütt, a föld-

---

[1]) Kuripesicz ezen vidékeket a „Paulovics herczeg országa" czím alatt látszik egybefoglalni. Annyi bizonyos, hogy ez ugyanazon radaszeli Paulovics herczeg, kinek sír-iratát az utazó felemliti. Ki volt azonban e herczeg, kinek emlékezete még a népdalokban sem található? Némi nyomát Paulovics Radoszlávban, ezen bosnyák származású hirneves férfiúban vélem feltalálhatni, kit Pejácsevich is (Historia Serviae, 414. lap) felemlit.

mivelésre jobban alkalmas völgyben, a hegyek közt Jitsát székhelyéül választotta s a királyt is itt koronázta meg. Karanovácztól mintegy háromnegyed órányira a zárda romjai még most is láthatók, a kerek ivhajlású templom, melynek oszlopain még a szent képek nyomai felfedezhetők, talán mint Memlebenben, köröskörül a szerzetesek számára épült czellákkal, s a királyi udvar számára készitett melléképülettel.

E három járás, vagyis Pozsega, Szokol és Usicze a felkelésben nem vett oly tevékeny részt mint a többi vidékek, ezeket elébb még meghóditani kellett. Nem találom sehol sem nyomát, hogy e három járás talán valamely közös néven emlittetnék.

2. Az országnak középső vidéke azonban, mely a Morava és a Kolubara között a Duna és a Száva irányában nyúlik el, ily közös gyűnéven neveztetik. A Sumádia ez, mely a suma, — (erdő, erdős-vidék) szótól veszi eredetét.

Minthogy a Morava a hegyek közt csakis egy bevágást képez, ennek folytán az azon túl levő magaslatok ismét szembe tűnnek. A Nistől Nándorfehérvárra vezető úton Tjupria mellett egy hegyi úton haladunk felfelé, amely mihelyt Jagodinához értünk, beláthatatlan tölgy- és nyárfa-erdőségen keresztül Batotsina felé vezet. Itt azután már szabadabb kilátás nyilik a mindinkább mélyebben fekvő országba. E hegyláncz egészen Rudnikig elnyúlik. Már Hadsi Khelfa is megjegyezte volt, hogy ez utóbbi Jagodinával egyenlően magasan fekszik: a Sumádia felső része ez, mely a rudniki, kragujeváczi és jagodinai nevezetesb járásokat foglalja magában. Rudnik (e név a ruda = ércz szótól ered) egykoron jelentékeny bányákkal birt, melyek selejtei e vidéken még mindig roppant nagy halmazokban láthatók. Kara György e bányákat újra műveltetni szándékozta, azonban az egyik bánsági telepnek bányásza (kit nejével és gyermekeivel együtt éjszaka megkötöztetett, s Szerbiába hozatott) értett ugyan az olvasztáshoz, de nem az anyag elkülönitésének mesterségéhez. Utoljára a Brankovicsok székhelye volt ez; még mindig fenáll e vidéken egy Deszpotovo Rudnitsics nevű helység, s egy Deszpotovicza nevezetű folyócska. Háromféle knesina különböztethető itt meg:

Czernagora, Katser és Morava. Kragujevácz a felkelés tartama alatt mindenkor a hatalom székhelyét képezte volt. Kara György itt lakott Topolán. Itt ütötte fel székhelyét Milos is, mely vidék az ország szivében fekszik, honnan a parancsok két nap alatt egyik határszéltől a másikig könnyen kézbesithetők. Ez a következő knesinákból áll: Grusa, Jeszenicza és Lepenicza, amint ugyanis a hasonlónevű folyók a magaslatokról lefelé, különféle irányban a Moravába ömlenek. Jagodina két knesinából, ú. m. a levácsi s a temnicsiből áll.

A Sumádia azonban nem egyedül ezen járásokból áll. Ahol a magaslatok lassankint dombokban és völgyvidékben végződnek, (egy hosszu, keskeny hegygerincz csakis Rudniktól kezdve húzódik Nándorfehérvár közeléig, melynek legszélsőbb magaslatán Avala épült volt) ott még a következő járások feküsznek: Szmederevo, Groczka és Nándorfehérvár, ezek is a Sumádiához számittatnak még. A vidék itt is kies és termékeny. Szmederevo leginkább azon kitűnő fehér szőlője folytán hires, mely talán Probus császárnak az „arany hegyen" ültetett szőlőiből származik és faja e vidéken azóta épen megőriztetett. Azon „Zweibrücken" nevü helységnek azonban, melyet az 1720. év körül állitólag német földmivelők épitettek, mint föntebb is emlitettük, többé már semmi nyoma sincs. Groczka és Nándorfehérvár pedig rendszerint egy járást képez.

3. A Moraván túli, vagyis a Morava s a Duna közt fekvő vidék ismét saját külön jeleggel bir. Azon nevezetes pont ez, melyen a Kárpátok az Alpesekből eredő hegylánczhoz (Hémuszhoz) közelednek. Ezen összeköttetést a Dunának kellett volt széttörnie, melynek ágya sziklás, s alacsony vizállás mellett oly magas kőszirtek emelkednek ki belőle, hogy a monda szerint nem is tekintetett lehetetlenségnek, miszerint egykor egy merész vadász szirtről-szirtre ugrálva a tulsó partra átjutott. Ismeretesek azon kimondhatatlan akadályok is, melyet a két demirkarpsz, vagyis a vas kapúk (Porets felett s főleg alatt) a hajózásnak a viz ellenébe való útjába gördítenek. A partok ugyanis meredek sziklafalak, melyeken csakis a római munkások lankadatlan buzgalma és engedelmessége volt képes egykor útat törni. Úgy a szerb,

mint az ellenkező parton is magas, zord hegység terül el, melyen még mai napig is medvevadászatok tartatnak. Azelőtt itt a potsarevácz járásban éppen oly híres bányák léteztek, mint Rudnik közelében. A törökök művelni is kezdették azokat, miután azonban egy alkalommal a rablók által megrohantattak, kik még az épületek egy részét is lerombolták, okosabbnak tartották, hogy a munkával felhagyjanak, s ennek fejében (minthogy károsittatni nem akartak) a járásra 3000 piaszterrel több poreszát vetettek ki. Az Al-Duna partjainál, a Timok s a Morava felé a hegyek alacsonyabb fekvésűek s itt termékeny és kies vidékeket képeznek. A tulajdonképpeni nándorfehérvári pasalikhoz két járás tartozik: Potsarevácz, melyben a magaslatok — folyók — avagy források után a következő knesinák neveztetnek: Mláva, Pek, Szvist, Sztig, Recska, Omolje és Branicsevo, ez az egész országnak talán a legnagyobb náhiáját képezi; azután a Morava melletti resszavai járás, mely az ősrégi szerb dicsőségnek általa gondosan megőrzött némely maradványaira, ú. m. a ravaniczai és a manassziai zárdákra kiválóan büszke; e járásban a legtöbb nemzeti név maradt fent s itt gyengébb tájszólamok dívnak, mint másutt. A szerbek birtokában voltak Kara György idejében még Kliucs, Kraina és Tzernareka vidékei is, melyeknek egyesitését az akjermáni szerződés számukra megengedte. A klaszszikai ős-kornak legtöbb maradványai itt találtatnak. A Duna partjai telve vannak azon római városok és kastélyok romjaival, melyek Traján idejében épittettek, s Justinián által oly nagy gonddal felújittattak volt. A rómaiak mindezek daczára is csaknem teljesen eltüntek a nép emlékezetéből. A Porets alatt elterülő régi romokat a nép Milos tornyának mondja, valamint azt is állitja, hogy Praovo mellett, egy szép forráshoz, a czárné forrásához (Czaritsina) közel, egy elhagyatott templomban található fel Márkó sirja.

E vidékeket lehetetlen elhagynunk anélkül, h ogy néhány történelmi megjegyzést ne tegyünk. Nem egy hirneves hadsereg vonult már itt keresztül, s teljesen eltünt helyiségek neveztetnek meg előttünk. Az a kérdés most: vajjon képesek leszünk-e azokat valamikor ismét felfedezni? E tartomány leginkább a keresztes-háborúk

történelmében lép előtérbe: Oroszlán Henrik és I. Frigyes is itt vonultak seregeik élén keresztül, a Dunától érkezve, Brandiczén és Ravanellén keresztül Nisszába érkeztek. Ravanelle nyomára a Ravanicza nevű zárda és ugyanazon nevű folyó vezet, oly név ez, mely helyett a népdalokban gyakran „Raván“ nevet találunk. A Ravanicza szó végtagjai a szláv, a Ravanelle szó végtagjai pedig a latin szóképzéshez hasonlitanak. Az irány s a távolság is megegyezik ez elnevezéssel: ez éppen a Czúma s a Nissza közötti útnak kellő közepe, a Moravának a Dunába való beömlésénél. Ravanelle valamikor váracs volt, melyet már I. Frigyes is romjaiban talált, s Lázár állitólag ennek helyére épitette volna a ravaniczai zárdát. Még fontosabb ennél: Brandicze. Ez egy oly herczegség székhelye volt, mely az éppen ekkor Nisszát elfoglaló Nemán hatalmának támaszát képezte. Úgy véljük, hogy a Branitsevó elnevezés nem egyéb mint Brandicze. Az egyik potsarevácz knesina mai napig is e nevet viseli, melynek azonban egyéb jelentősége is van. A Sumádia-beliek ugyanis a „branitsevczi“ névvel azokat illetik, kik a Moraván túl laknak, s az is valószinű, hogy a Moraván túli tartományrészek valamikor a közös „Branitsevó“ néven neveztettek. A főhelység állapotáról semmi bizonyosat nem állapithatunk meg. Lübecki Arnold leirása (ad annum 1171.) ugyanis, mely szerint Oroszlán Henrik a két nehéz szoros egyikén áthatol ugyan, de már a másikon átmenni nem képes, arra jogosit fel, hogy Brandiczét a két vas-kapú közepén keressük, azonban néhány, nagyon is meseszerű vonást is tartalmaz magában, mint például: „ibi Danubius subterraneo meatu absorptus, turgentibus fluctibus ebulliens in Servam protrahitur“, igy tehát erre éppen nem támaszkodhatunk.

E nevezet időről-időre más változatokban ismét elénkbe bukkan. Kún László magyar királynak az 1273. évben kelt egyik okmányában számos bán van aláirva, s köztök a következők is: „Stephanus Banus de Bozna, Gregorius Banus de Bronch et de Krucho, Paulus Banus de Zewrino“. Timon, ki ezen okmányt feltalálta, Gergely bán tartományának hollétét nem képes kifürkészni, s „Hungaria nova“ (VI. fej. 26. l.) igy ir: „De Satrapia vero Brontschensi rursus undique tenebrae, Cutschowien-

semque dictam fuisse existimo de arce Klintsch, de qua Toatie gloriatur. Has Provincias, nostratibus ignaras, eo in lucem protuli, ut si quis meliorem illarum cognitionem ceperit, noverit, ipsas juris fuisse Hungarici". Nevezetes, hogy amit az okmányban „Krucho"-nak ir, azt a szövegben „Kutsó"-nak nevezi. Az egyik csaknem tollhibáúl számitható be, ezen magyarázat azonban nem sokat jelent. Katona (Hist. Ung. VII. 627.) sem képes ennél kielégitőbb magyarázatot adni; ő csakis Timon észrevételeit irja le.

Azon véleményben vagyok, hogy emez ismeretlen magyar bánság Szerbiában feküdt, s az nem volt egyéb, mint Branitsevo és Kutsevó. Amint Branitsevo a potsarevácz járásnak lapályos, úgy Kutsaina ugyannak hegyes részét jelenti még mai napig is. E két vidék a népdalokban s a történelemben nem ritkán együtt szokott emlittetni.

E nézet mellett harczol az is, hogy Gergely bán a boszniai és a szeverini bánok nevei közt van aláirva; a branitsevói s a kutsevói terület éppen ezen két bánság közt feküdhetik.

Valóban különös, hogy eme bánság csakis egyetlen egyszer emlittetik, s többé nem fordul elő, s hogy Gergely bán nevét is a későbbi okmányokban már hiában keressük, mig a vele egyidőben aláirt bánok nevei később is előfordulnak. Azonban ennek is meg van a maga oka. Csakhamar ezután, vagyis az 1275. év körül, két bentszülött knézt, Drmánt és Kudelint lázadásban találunk Branitsevóban, valamint e tartomány birtokában is őket látjuk. E két knéz Iderloban (kétségkivül Idrelo értendő az alatt, mely nem egyébb, mint a potsarevácz járás Mláva nevű helysége mellett mai napig is fentálló zárda) települt meg. Csakhamar a szerbek a magyarokkal egyesülve megtámadják őket, s a vidéket elveszik tőlök. E vidék azután Dragutin Istvánnak, az öreg királynak adatik át, ki a magyar uralkodó-házzal közelebbi sógorságba lépvén, mindkét ország határainál külön uralommal birt. Birtokai között Branicsevo és Kutsevo határozottan felemlittetik. Halála után pedig fivére, Milutin király jutott e

tartományrészek birtokába. Ha jól emlékszem, ezek csakis ezen időtől fogva tartoztak tulajdonképpen Szerbiához.

4. A Kolubarán túli járások a Moraván túliakkal bizonyos hasonlatossággal birnak. Ezeknek nagyobbika, a Potsarevácz melletti Valjevó az egész ország legnagyobb járását képezi, ez számitás szerint mintegy 10,000 embert képes síkra szállitani; a kisebbik járás pedig a sabáczi. A Czer nevű hegygerinczen a Potzerina nevű knesina terül el. Itt született az öreg Obolics Milos, kinek emlékezete a knesinában még most is fenáll. Még most is mutogatják azon falut, hol ő lakott, vagyis Dvoristét, valamint lovainak istállóit: a Miloseva konjusniczát is, sőt még a „Netsai“ nevü patak nevét is összeköttetésbe hozzák vele és halálával. Anyja, mint mondják, éppen juhait legeltette e pataknál, midőn egy harczos érkezett a kosszovói csatából. „Netsai vise“, szólott az anyához, vagyis „Ne várdd őt többé, anyókám, mert Milos nem fog többé visszajönni hozzád!“ A Száva irányában az ország egészen termékeny síkságot képez, vagyis a Poszavinát, s a Matsvát, mely utóbbi e vidéken a leggazdagabb, s ahol a legszebb búza terem. Az ország egyik legrégibb telepitvénye a Lesnicza; már Konstantinus Porfirogenitus is felemlit egy Lesznik nevü helységet. Közvetlenül mellette terülnek el a bosnyák járások, Jadár és Radjevina. Ezek azonban csekély terjedelmüek, alig foglalnak magukban 80 falut. Ismét leendő egyesitésöket remélik.

Egykoron e tartomány is közös nevezettel birt. Timon a „comitatus machoviensis“-t, melyet a magyarok történelmeiben is gyakran emlitve találunk, helyesen jelöli meg (Hungar. nov. III. fej.) e szavakkal: „Provincia procurrens a Sawa, Moravam versus, irrigua flumine Colubara“. A Matsvának régi elnevezése fenmaradt, amely úgy látszik azelőtt nagyobb tartományrészt jelentett.

A négy nagyobb országrész azáltal különittetik el némileg egymástól, hogy ezek mindegyike hegyből és völgyből áll, szükségleteit saját maga termeli, s hogy egyik sem szorul a másikra.

Mindazonáltal már a természet is egymásra utalta azokat. Egymástól elváltan, egyikök sem lenne képes az ellenség ellen magát megvédeni, mig együttvéve ismét egy nagyobb s teljes egészet képeznek. A lakosok csakis a felsőbb országot vagyis a Herczegovinát, s a Duna és a Száva melletti alsóbbat különböztetik meg. A magas hegységek pásztorai barmaikat gyakran az alsóbb országrészben teleltetik. Különben a nép azt tartja, hogy aki lent lakik, az gazdagabb, aki pedig fent, az szabadabb. A teljes felszabadulás kivivásához végre mégis az alsóbb országrész fogott hozzá.

II. A törökországi keresztény lakosság apadásának okairól.

Mint fentebb emlitettük, az ozmán birodalom tartományaiban levő keresztény lakosság nagy részének a mohamedán vallásra való átalakulását tárgyalni igen nehéz feladat.

Az utazók csakis felületes jegyzeteket gyűjthettek ez ügyre nézve, a belországi hirekre pedig éppen nem számithatunk.[1])

A kelet történelmére nézve azonban még egy, eddigelé még fel nem használt forrás létezik, vagyis a római követeknek vagy visitatoroknak a pápához vagy a propagandához beterjesztett jelentései. Ezek tárgyait főleg a kereszténység mindinkább nagyobb mérvű apadása, s ennek folytán a mohamedánizmus rohamos előrehaladása képezte.

Volt alkalmam Rómában eme jelentések közől egyikmásikat szemügyre venni, miért is, minthogy e helyütt jelenleg e tárgy forog szőnyegen, alább közlöm az azokból merithető jegyzeteket:

1. Relatione del Padre D. Alessandro Comuleo Arci-

---

[1]) Hogy mit kell tartanunk még az oly iratok felől is, melyek kizárólag ama vidékeket tárgyalják, bizonyitja a többi közt Gerhard J. példája is. Ez „Spicilegium observationum hist.-geograficarum de Bosniae regno, 1737.“ czim alatt egy tudományos művet irt, melynek 134. lapján az ottani lakókról is tartalmaz egy fejezetet. Oly kevés anyagot talált azonban e tárgy felől, hogy kénytelen volt az üres térséget az uszkok felől irott sovány jegyzetekkel tölteni ki.

prete di S. Hieronymo di Roma sopra le Cose del Turco. Bibl. Barberina, nr. 3392.

Az 1594. évben VIII. Kelemen pápa Comuleo főesperest Erdélybe, Moszkvába és Lengyelországba küldötte, hogy ott a törökök ellen megkezdendő háborút előkészitse. Valószinű, hogy a fennevezett áldozár ez alkalommal még Törökországba is merészelt behatolni. Annyi bizonyos, hogy azon utasitások között, melyeket nevezett a pápától nyert volt, a fent jelzett „relatió"-t is megtaláljuk. Ez csekély terjedelmű ugyan, azonban a szerző megigéri, miszerint körülményesebb felvilágositással is szolgál, mihelyt azt a pápa kivánni fogja. Ezen felvilágositások egyik legkülönösebb példányát, mely tényleg kezeik közt van, az képezi, melyben a szerző főleg az ozmán birodalom harczképes keresztény lakosságának számát közli. A szerző 140,000 harczképes férfiút számlál Albánia és Maczedónia területén, 100,000 főnyit Herczegovinában, Szlavóniában és Horvátországban, ugyanannyit Szerbiában, végre pedig 200,000 fegyverfogható harczost Boszniában; valamennyien latin avagy görög keresztények ezek, kik az ő mohamedán főuroknak halálos ellenségei. Nem tudhatom, mily pontos hirekre alapithatta a szerző ezen számitását. Úgy vélem azonban, hogy a benszülöttek számitásán alapul az egész jelentés.

2. Relationa della visita fatta da me, Marino Bizzi arcivescovo d' Antivari melle parti della Turchia, Albania e Servia alla sta di Nro Sgre. P. Paolo V. 1610. Bibl. Barberina nr. 1160. (75. lap).

Az antivarii érsek kiváló hivatásának tartotta, hogy e vidékeket beutazza, minthogy a Szerbia feletti primátusi jogot saját számára igényelte, sőt még Herczegovina birtokára is joggal vélt birhatni.

Nem érkezett el ugyan a bosnyák-szerb hegységig, azonban a Pristina vidékéről egy áldozárt rendelt magához, ki őt az azon vidékekbeli keresztények állapota felől értesité. Ez alkalommal a szofiai püspök is felkereste őt, a saját egyházmegyéjére vonatkozó hirekkel szolgálván neki.

Ekkor még számos katholikus keresztény létezett eme vidékeken, sőt a nevezett püspök még néhány görög

szertartású keresztény megtérítésével is dicsekedhetett ez alkalommal.

Albániában azonban hasonlithatatlanul nagyobb számmal voltak a kath. keresztények.

Marino Bizzi számitása szerint a 400.000 lakosból, vajjon ki hiheti ezt el? 350.000 katholikus találtatnék. Minden tizedik keresztényre, valószinűleg csak a férfiakat számitja, egyetlen egy török jut itt. E kath. lakók ájtatosságát nem győzi eléggé dicsérni. Még mielőtt a templomba bemennek, már az ajtó előtt imádkoznak. Körmeneteikben elragadtatással vesz részt, melyek alkalmával két énekkarra oszolnak és „Kriste eleison"-t, „Kyrie eleison"-t énekelnek. Skander bég, az ő nemzeti hősük, még mindig élénk emlékezetben áll közöttök. Az újabb időkben az albánoknál csakis kisebb terjedelmű népdalok találtattak, melyek azonban sokkal nagyobb számuak semmint a görög, vagy a szerb népdalok. Skander bég tetteit akkoron bővebb hősénekekben zengték.

Marino Bizzi azonban mindezen ájtatosságnak és nemzeti öntudatnak daczára is már akkor észrevette, hogy a keresztény hittől való elpártolás veszélye nagyon is fenyegető jelleget kezd ölteni. Az áldozárok nagymérvű tudatlanságban szenvedtek, még az általok olvastatni szokott latin miséket sem értették már; a katholikus egyház szentségeinek, nevezetesen az utolsó kenetnek kiszolgáltatását elmulasztották; a tiltott, közeli rokonsági akadálylyal kötött házasságokat eltűrték, minthogy az ilynemű akadályok felől teljes tudatlanságban voltak.

A mohamedánizmusra való tömeges áttérés már ekkor kezdetét vette. Az albánok ugyanis azon véleményben voltak, hogy uroknak, kinek az Isten az országot hatalmába adta, engedelmeskedniök kell, sőt azt sem titkolták, hogy mindezt helyzetök könnyebbülése reményében teszik; úgy vélték, hogy eleget tesznek azáltal, ha bensőleg keresztények maradnak, ha mindjárt külsőleg a mohamedán szokásokat követik is. Igy azután az is előfordult, hogy a férfiak mozlimokká lettek, mig ellenben nejeik keresztények maradtak. Gyakran megtörtént, hogy valamely túlbuzgó szerzetes az asszonyokat

az egyházközségből kizárta, miáltal ezeket is arra kényszeritette volt, hogy ők is áttérjenek az izlámra. A püspök maga is azt jelenti, hogy egyik nap oly spahinál lakott, kinek atyja csak mostanában vált törökké, s hogy ő ezt „némely emberi tekintetek“ folytán tette. Más alkalommal pedig egy mozlimnál volt szálláson, ki még mindig keresztény nejét néhány piaszteren vásárolta volt meg atyjától. A keresztények s a törökök csaknem minden akadály nélkül házasságra léphettek egymással. Csakhogy a fejadótól mentesek legyenek, gyakran egész falvak áttértek.

A szláv kerületekben pedig gyakran valamennyi családatya áttért, mig ellenben nejeik és gyermekeik keresztények maradtak.

„Az az általános vélemény“, — igy kiált fel Marino Bizzi — „hogy ha az albániai és szerbiai kereszténység egyhamar nem nyer segitséget, tiz év mulva teljesen el fog pusztulni.“

Azonban oly gyorsan még sem fejlődött ki a dolog, mint azt más okiratok is bizonyitják.

3. Scritture di Alessandro Macedonio. 1618. (Archivio Venetiano).

A velenczeieknek Ossuna, nápolyi alkirályhoz való viszonyaik kutatása alkalmával Spinellinek az 1618. évi julius 22 én, s 1618. évi január 1 én m. v. azaz 1619 ben kelt sürgönyei között a következő iratokra bukkantam.

Egy kivándorlott beadványai ezek, ki a keresztény fejedelmeket s főhatóságokat, a többi közt a fentnevezett alkirályt is a török elleni vállalat számára megnyerni igyekezett.

Noha ezáltal azon gyanút kelti fel, mintha a feladatot nagyon is könnyűnek képzelte volna, adatai mégis igen figyelemre méltók.

Maczedoniában, melyhez Bulgáriát és Szerbiát is hozzá számitja, még számos szabad népet talál, melyek a töröknek még sohasem hódoltak meg, s oly törvények közt élnek, melyeket ők maguk hoztak saját maguk számára. Egy törökre itt száz keresztény esik. Az albánok már kisded koruktól fogva a fegyverforgatásban gyakorolják magukat. E vidéken több harczra képes férfiú

találtatik, mint bármely más, keresztény birodalomban. A barbár kényúr sohasem merészelte ezektől fegyvereiket elvenni, annál kevésbé gyermekeiket erőszakkal elragadni, mint azt más tartományokban megtette; sem az igazi istentiszteletet nem volt képes az ő hamis vallása által elnyomni. A legelőkelőbb családok egymással szorosan egyesitvék, melyek mindegyike 50 férfiút állithat ki bármikor is a síkra, kik közölök a legvitézebbiket, valószinűleg a legelőkelőbb nemzetiség valamelyik testvérét, vezérökül választják, kinek élet-halálra lekötelezik magukat. Szerbia- és Bolgárországban van a legszebb nép, mely sugár növésű, harczedzett, noha jelenleg csak hosszú botokat szabad hordania, vallásos, becsülettudó, megbizható, s telve a vágygyal, hogy az ellenség uralmától magát felszabaditsa.

Amint Albániában 100 keresztényt számit egy törökre, úgy Herczegovinában is igen kevés törököt talál, s Boszniában ezek számát sokkal csekélyebbnek állitja, mint sem a kereszténvekét.

Állitásainak mindegyikét nem lehet ugyan kétségbe vonni, azonban a dolog jobbik oldalát mégis túlságosan kiemeli. Azon körülményt, hogy sokan már áttértek a mohamedánizmusra, ő sem tagadhatja. Azonban úgy vélekedik, hogy a hitehagyottak mégis vissza fognak térni a kereszténységre.

4. Informatione di Fra Bonaventura di S. Antonio 1632.

5. Summario della relatione della visita d'Albania fatta da Don Marco Crisio, 1651., — mindkét mű a római Chigi-féle könyvtárban található. (G. III. 94.)

6. Notizie universali dello stato di Albania e' dell' operato da Monsr. Zmaievich, arcivescovo di Antivari, visitatore Apostolico di Albania, esaminate nelle congregationi generali della propaganda fede di 3. Decbr. 1703 —12. Febr. 1704. Bibl. Barb.

Mindaz, mitől Bizzi oly nagyon tartott, csak később s fokozatosan teljesedett be.

A 17-ik században a kereszténveknek a mohamedanizmusra való áttérése rohamos gyorsasággal haladt előre.

Már fenti munkám 233. lapján megemlitettem Montealbanot, ki az 1625. év körül Raguzából Fotsán keresztül Novibazárba utazott, s ott szemlélője volt azon különös egybekeveredésnek, mely a törökök s a keresztények családjai közt akkoron dívott. E kifejezés csak annyit jelent, hogy a család némely tagjai már áttértek volt, a többiek azonban még nem. A szandsákok és a bégek helyett már ő is bentszülötteket talált.

Albániát illetőleg a fentidézett egyházi utasitásokból meritünk.

Fra Bonaventura azon panaszkodik, hogy sok községben már 20 év óta sem láttak lelkészt. Don Marco Crisio pedig úgy találja, hogy még a püspökségek sincsenek betöltve, s hogy az áttérés legalább a férfiaknál igen jelentékeny.

Tényleg a nagy fordulat már beállott volt, melynek a 17-dik század első felében kellett okvetlenül bekövetkezni. Bizzi Albánia területén 350,000 főnyi katholikust számitott. De ki hinné ezt: hiszen Don Marco Crisio alig talál már ott 50,000 katholikust.

Ha elfogadnók is, hogy az előbbeni többet, az utóbbi pedig kevesebbet számitott a kelleténél, az már mégis kézzel fogható, hogy a veszteségnek roppantnak, sőt hallatlannak kellett lennie.

Ezen apadás később még nagyobb mérvű lőn, amelyet az 1671. évben kelt jelentés, valamint Zmaievics érsek tudósitása nyomán pontosan észlelhetünk.

Az 1651. évben a durazzói érsekség már roppant veszteséget szenvedett ugyan az áttérések folytán, azonban még mindig 14,000 lelket számlált; az 1671. évben az apadást alig lehetett észrevenni, mert ott még mindig 13,650 kath. lélek volt, mely szám azonban az 1703. évben már mintegy 8000 re olvadt le. Galata érsek hanyagsága állitólag egyik főoka lett volna e szomorú jelenségnek.

A szappai püspökség az 1651. évben 12.400 lelket számlált, az 1671. évben már csak 9230 t, mely szám az 1703. évben ismét 7971-re csökkent. Szkutariban az 1671. évben még 20,270, harminczkét évvel később pedig (1703. évben) már csak 12.700 kath. lélek volt.

Ezen apadásnak talán más okai is voltak, a főokot azonban az képezte, hogy a lakosok a politikai szorongattatás elől az áttérés által iparkodtak volt menekülni.

Még Zmaievics megélte volt, hogy egyszerre 2000 lélek tért át az izlámra, hogy azon súlyos adót, melyet az egyik községre kivetni szándékoztak volt, kikerüljék.

S ezen áttérés éppen akkor, ami korszakunkhoz oly közel eső időpontban történt, midőn midenki azt vélte volt, hogy a török birodalom enyészete kikerülhetetlen.

Talán a mi korszakunknak van fentartva, hogy ezen káros fejlődés ellenhatását megérhessük.

III. Metternich herczeg keleti politikájához.

Dépêche à M. Le Baron de Neumann à Londres,

Vienne, le 23. Novbr. 1842.

La manière, dont Lord Aberdeen s'est expliqué envers Vous sur les affaires de Servie et la passage de M. le général de Lieven par Vienne pour se rendre par Belgrade à Constantinople, sont deux circonstances, qui vont me faire entrer envers le cabinet anglais dans de plus grands détails, que je ne me sentais appelé à le faire. Je me trouve en effet toujours gêné, quand je dois parler d'une question, qui se rattache à l'Empire Ottoman, tant les positions qu'y ont prises les Puissances dans plus d'une circonstance, ont été fausses, mais m. b. Pal. secr. d'Etat est si bien entré dans l'esprit de la première pensée, que je Vous ai manifestée sur l'affaire de Servie, qu'envers lui je reprends confiance, qu'il ne se trompera pas sur le sens de mes paroles, elles ne seront pour lui que de l'historie, il les tiendra aussi eloignées de soupçon d'un esprit de récrimination qu'il sait combien cet esprit est éloigné de mon caractère et de mes pensées. Je serais trés-malheureux, si je n'avais pas su faire dans la conduite de grands évenements la part des hommes et des choses. Je serais donc bien compris de lord Aberdeen, en lui disant que le mot célèbre du duc de Wellington sur la bataille de Navarin (untoward event) est celui, que j'appliquais à la triple alliance tout entière. En effet, c'est de cette époque, que date la complette désorganisation de l'Empire Ottoman; poser soi-même le principe de cette désorganisation sans vouloir ensuite aller aussi loin que vont les évenements,

c'est vouloir un fait sans en vouloir les conséquences; nous souffrons depuis longtems de cette contradiction et nous aurons encore longtemps à en souffrir; les volumineuses correspodances du cabinet de Vienne entre les années 1821 et. 1828 ont prouvé, combien j'ai travaillé à prévenir le mal. Dequis cette époque je ne me suis occupé que des moyens d'y porter remède, c. a. d. de le circonscrire dans les bornes les plus étroites possible. Rien ne nous avait été plus faible à trouver que la position, que nous avons prise envers la Russie dans les derniers événements, elle l'était parce que rien ne nous y a pu faire ombrage de sa part. Ces événements ont été l'oeuvre de la Porte, qui dans cette circonstance n'a fait qu'agir selon ses habitudes et ses traditions; cependant comme de pareils conflits, s'ils devaient se répeter, pourraient devenir funestes, nous avons interessé, comme nous le sommes au maintien de ce qui lui reste de puissance, le devoir de l'éclairer et de l'avertir des dangers, auxquels elle s'exposerait. Quand la double crise, suscitée en Servie et en Valachie, sera appaisée, nous adresserons donc des conseils de prudence à la Porte. Si les soins, que nous avons voué à sa conservation, nous donnent le droit de le faire, nous puisons aussi ce droit dans le sentiment d'un intérét qui nous est personel. Nous ne pouvons pas voir avec indifférence, qu'elle adopte un système politique, qui tendrait à susciter des troubles continuels dans des provinces qui nous sont limitrophes.

Nous sommes bien loin de trouver dans l'ordre politique qui a été fondé dans les deux principautés et en Servie des gages de stabilité, cependant nous désirons le voir s'y maintenir tel qu'il est, parceque toutes les positions en Orient sont trop incertaines, pour que nous puissions préjuger ce qui pourrait lui être substitué.

Dans ce moment le cabinet russe n'a pas non plus d'autre pensée. M. le géneral Baron de Lieven en a été l'organe près de nous, nous avons donc été facilement d'accord.

Quoique la Porte puisse faire valoir le texte du firman d'investiture qu'elle a donné au prince de Servie pour

justifier le degré d'ingérence qu'elle vient d'exercer dans les affaires de ce pays, la Russie de son côté trouverait dans le texte de son traité avec la Porte les moyens de lui contester le droit d'étendre aussi loin, qu'elle l'a fait, l'action de cette ingérence.

Cependant le cabinet de St. Petersbourg paraît sentir qu'exiger de la Porte le désaveu de ce qu'elle a laissé faire et sanctionné, et lui demander la réintégration de la famille Obrenovitsch, ce serait porter une si forte atteinte à sa position déjà si faible, que d'après nos impressions la mission du général Br. Lieven a bien plutôt pour objet de prévenir le retour de pareils désordres, que de rétablir ce qui a été renversé; nous sommes d'accord avec cette marche et c'est dans ce sens, que des instructions ont été adressées à notre mission à Constantinople.

Au nombre des mesures, qui doivent contribuer à maintenir l'ordre, qui va se rétablir en Servie, il en est une, que nous mettons en première ligne, c'est le rappel définitif des consuls étrangers, qui s'y trouvent accrédités. Tous sans en excepter celui d'Autriche, ont fait un acte, qu'ils n'avaient pas le droit de faire et qui a exercé la plus funeste influence sur les déterminations du prince Michel; en protestant contre la destitution de ce prince, ils ont agi comme auraient pu le faire des agents diplomatiques, munis d'instructions à cet effet; ils ont fortifié ce jeune homme mal entouré, sans expérience et de peu d'esprit dans la résistance obstinée, qu'il a opposée au commissaire de la Porte; sourd à toute voix d'accomodement et de négociation, il s'est renfermé dans la dénégation absolue du droit de la Porte de se mêler des affaires intérieures de la Servie.

La veille encore du jour de la plublication de l'approbation, donnée par les autorités turques à l'expulsion du prince Michel, Chekib Efendi lui avait fait offrir de le maintenir dans ses droits, s'il voulait renvoyer ses conseillers, dont le peuple Servien ne voulait pas et reprendre ceux que la Porte regardait comme étant les seuls, qui eussent la confiance du pays. Le prince Michel repondit d'un air de dédain à cette proposition, que les puissances sauraient bien le protéger.

En voyant autour de lui des agents, qui ne manquaient pas de se donner une haute importance, le prince Michel s'est cru lui-même une puissance, à l'existence de laquelle l'Europe prenait le plus grand intérêt. Si on lui avait laissé le sentiment de sa véritable position, il aurait compris, qu'il ne pouvait la maintenir que par une conduite de prudence et de ménagement. L'Angleterre n'a aucun intérêt de commerce en Servie, c'est une province tout-à-fait sauvage, sans autre production que celle d'un sol mal cultivé et où la communication de produits étrangers est trop faible et trop insignifiante pour qu'elle puisse devenir un objet de spéculation pour des marchands aussi éloignés que le sont les anglais.

La seule raison, qui a pu engager dans le temps le cabinet anglais à envoyer un consul à Belgrade, était un sentiment de défiance contre la Russie; il voulait y établir un moyen de surveillance; mais à quoi a-t-il servi? L'agent anglais a déjà été le témoin de deux catastrophes, celle de Milosch et celle de son fils Michel, je ne veux pas rechercher, s'il n'y a pas contribué en prenant une fausse position, ou s'il n'a été que témoin passif peu importe—le fait qui est positif, c'est qu'il n'a pas été utile aux intérêts que l'Angleterre veut défendre.

Si l'agent de l'Angleterre agissant dans un système, dans lequel nous avons pleine confiance, n'a pu cependant faire aucun bien, qu'avons-nous à attendre de l'agent de la France, qui porte dans l'exercice de ses fonctions, comme le fot tous les agents subalternes de cette puissance, un caractère d'inquiétude et de jalousie politique, qui ne peut produire que le trouble et l'agitaton?

L'Angleterre nous rendrait donc un véritable service, si elle voulait consentir à retirer son consul de Belgrade; nous pourrions alors, forts de son assentiment, faire la même demande à la France.

De notre côté, nous ne laisserions pas non plus de consul à Belgrade et nous engagerions la cour de Russie à en agir de même. Nous avons les moyens d'y soigner nos intérêts de commerce sans y accrediter un agent à résidence.

Que le Cabinet anglais veuille du reste s'en rappor-

ter à nous sur le soin d'exercer en Servie, comme dans toutes les provinces danubiennes le degré de surveillance politique qu'exige l'intérêt de l'Europe et qui dans aucun lieu ne peut être mieux surveillé et servi d'une manière véritablement utile qu'à Constantinople même. C'est avant tout dans les intérêts autrichiens, dont l'importance est si manifeste, que le gouvernement anglais peut trouver la plus sûre garantie, que nous puissions lui offrir pour l'usage, que nous ferons de l'abandon, que nous lui demandons du poste d'observation, qu'il avait placé en Servie.

Vous voudrez bien, Mr. le Baron, en faisant communication de cette dépêche à Lord Aberdeen, faire valoir de votre mieux près de S. S. tous les motifs qu'elle renferme à l'appui de notre demand.

IV. Az 1854. év nyarán IV. Frigyes Vilmos király elé terjesztett véleményes jelentés.[1])

Az európai hatalmak, bármennyire elágaznak is különben nézeteik egymástól, két pontra nézve mégis egyetértenek. Törökország területi épségét mindannyian fentartani kívánják ugyanis, s ugyanakkor azt is követelik, hogy az ezen birodalomban levő keresztény lakosság állapota megjavittassék.

Ha a hatalmak között jelenleg fenálló meghasonlás oka azon igényben rejlik, melynél fogva Oroszország a görög hitvallásu keresztények érdekében kizárólagos védnökséget óhajtott gyakorolni, aminthogy tagadhatatlan, hogy a meghasonlás ide vezetendő vissza, úgy az általános megnyugvásra nézve lényeges jelenséget képez azon körülmény, mely szerint a Törökország keresztény lakosságának állapota ügyében hozott megállapodások folytán e védnökségre nincs többé szükség; eme megállapodások és javitások egyetemes biztositása ugyanis éppen azokra háramlik, kiktől ez származott volt, vagyis a nagyhatalmak összességére.

Mindennek megfontolásánál azonban éppen nem szabad oly határozatokkal megelégednünk, melyek csakis a vallási állapotokra, avagy a patriarkáknak s a püspököknek jogaira vonatkoznak, minthogy már az is megtörtént, hogy a görög hitvallásu és görög nemzetiségü püspökök a szláv tartományok lakosságával szemben gyakran csaknem ellenséges álláspontot foglaltak el, főleg minthogy állásukat Konstantinápolyban pénzért szerezték volt meg. A nyugati hatalmak pedig mindezt

[1]) Nyomtatásban megjelent a Sybel-féle folyóirat 1865. évfolyamában, hol a 423—424. oldalon behatóan méltattatik.

beismervén, sokkal mélyebbrevágó változásokat inditványoztak, vagyis a többi közt a törvényszéki eljárás megjavitását. Anglia nevezetesen azt sürgette, hogy a jövőben a török törvényszékek előtt a keresztények tanusága éppen úgy elfogadtassék, s éppen oly érvényesnek tekintessék, mint a mozlimeké. Azonban csalatkoznánk, ha azt hinnők, miszerint ezen határozat által, bármily jó szándékkal hozatott is az létre, a keresztények sorsa lényegesen megkönnyebbittetnék: hiszen a döntés joga mégis csak a török birák kezeiben lenne, kiknek igazságérzetétől, ha különböző vallásuak közt kellend itélniök, nem sok jót várhatni; ezenkivül pedig csakis az eddigi hattiserifek és nagy úri rendeletek talaján állanánk, melyek pedig eddigelé sem tartattak volt be. A fermánok felolvastatnak, ez az egész; végrehajtások azonban éppen azokra van bizva, kiknek nemcsak érdekeik, hanem a vallásuk által szentesitett érzelmök is odairányul, hogy azok ne valósittassanak meg. Boszniában pl. egy kereszténynek sem lett volna tanácsos, a Guilhane féle hattiserifre hivatkoznia, mert életével játszott s könnyen halállal lakolhatott volna emiatt.

Mi a keresztény népeket elnyomja s őket folyton szorongatja, az nem a hatalomnak egyes visszaélése, hanem az izlám követőinek a keresztények rovására való dédelgetése, vagyis inkább azoknak ezek felett való kizárólagos uralma. Nem mintha valamennyi mohamedán részes volna a hatalom gyakorlásában, mert számos oly mohamedán is található, kik nyomorult állapotban tengődnek még az európai tartományok számos helységeiben is, hanem mert az izlám képezi a háborúban, az állam igazgatásában, s egyáltalán azon uralomban való részvételnek feltételét, mely uralom egykor a keresztény népek leigázására alapittatott volt, s amely azóta is folytonos ellenségeskedést képez: az évszázadok folyamatán át ez sohasem volt képes nyugodt és törvényes államszerkezetté válni, aminthogy erre egyáltalában képtelen, minthogy az izlám a gyaurok, — a hitetlenek ellenében gyakorlandó erőszakot még szentesiti is, s a régi szokás még a személyi erőszakosságot is jóváhagyja.

A keresztény hatalmak, noha egymás iránt féltékenyek, s egymással czivódnak, vagy pedig éppen ez ok-

ból, mintegy isteni gondviselés folytán arra hivatvák, hogy azt megtámadják; kézzelfogható, hogy csakis az ő, határozottan kijelentendő akaratukra van szükség, hogy ezen, reájuk nézve is lealázó állapotnak vége vettessék. Ha pedig mindehhez hatalmuk van, akkor azt igénybe venni szent kötelmök is egyszersmind.

Ha legalább általánosságban megjelölni kivánjuk mindazt ami szükséges, előbb egy megkülönböztetésre kellend visszatérnünk, amely már a korábbi tárgyalások, igy pl. az 1826. évi akjermáni tárgyalás alkalmával is szóba hozatott volt, vagyis a rajáh és az alattvaló közt levő megkülönböztetés tárgyalására. A rajáh nem más, mint az ozmán-izlámok alá rendelt keresztény lakosság, a jognélküli nyáj, mely csak azért tűretik, hogy legyen kivel a szántóföldeket műveltetni. E szónak alkalmazását már akkor is helytelennek tartották, midőn a keresztények számára biztos és törvényes létezhetési módozatot szándékoztak életbeléptetni, s e helyett már akkor e kifejezést használták: az ottomán porta alattvalói. Éppen abban rejlik a fődolog, hogy valami lényeges változás eszközöltessék. Törökország keresztény lakóira nézve végre beszüntetendő, hogy azok még mindig rajáhnak, vagyis az államot kizárólag képező, egyedül jogositott izlám-követői alattvalóinak tekintessenek, nekik éppen úgy a porta alattvalóivá kell válniok, mint maguknak az ozmánliknak.

Oly szándékot éppen nem táplálhatni, mely szerint az egész török birodalom avagy annak európai tartományai területén olynemü állapotok létesittessenek, mint a minők Szerbiában fenállnak, mert az utóbbiak fegyverhatalommal vívattak ki ismételt izben is, s a nemzeti önállóság oly fokán állanak, melynek a török birodalom egyéb részeiben való elismertetését a portától reméllni sem lehet, hanem csakis attól függ minden, hogy oly feltételek állapittassanak meg, melyek nélkül nyugodt, biztos, alárendelt személyi lét nem is képzelhető.

A feltételek elsejéül a tulajdonjogot jelöljük meg, vagyis a földbirtoknak a törvény által való biztosittatását. Hogy megtudhassuk, mi forog itt szóban, elébb arra kell emlékeznünk, hogy az utóbbi viharos évtizedekben a keresztény lakosság (főleg a boszniai) földbirtokától nem

egyszer megfosztatott. Az, hogy a szultán régi hűbérnökei, a spahik, az egyes vidékek földesuraiúl tekintettek, s nekik a keresztény lakók adót fizetni és szolgálmányokat teljesiteni tartoztak, még rendjén volt. Minthogy azonban a földbirtok még ennek daczára is nem jelentéktelen felesleget nyujtott, ennélfogva később még egy másik visszaélés is elharapódzott: azon mohamedán vallásu kalandorok, kik mindenféle ürügyek alatt, avagy gyakran nyilt erőszakkal is a földbirtokot hatalmukba keritették, s ezáltal a lakosokat oly törvényellenes helyzetbe juttatták, mely reájok nézve a békés létet, melyre még a társadalom legalsó fokán álló embernek is szüksége van, csaknem teljesen lehetetlenné tette. Ezen betolakodók tsitluk- vagy tsitlik-szahibáknak neveztetnek, kik éppen nem a porta rendeletére avagy annak hasznára tolakodtak be másnak birtokaiba, hanem a portával szemben és saját előnyükre követték ezt el. E törvényellenes állapot akkor kezdődött, midőn a janicsárok azon kisérlethez fogtak volt, hogy magukat a nagy úr hatalma alól felszabaditsák, s az országot az emberekkel együtt saját hatalmukba keritsék, ez volt az oka Szerbia felkelésének is, s azzal szorosan összefüggött. Ez áramlat már némely bosnyák kerületben, nevezetesen Jádárban is elharapózott, minek folytán a lakosok kényszeritve érezték magukat, hogy ellenében állást foglaljanak. E fáradozásuk alkalmával még az okosabb törökök is segédkezet nyújtottak nekik. Mehemed kapitány, a szvorniki török parancsnok a kerületben megjelenvén, a tsitluk-szahibákat ismét kiűzte. A bosnyák vezir, ki elébb az ily erőszakosságot maga is pártolta, sőt abban személyesen is részt vett volt, most arra érezte magát indittatva, hogy a tsitluk-szahibák megszüntetését jóváhagyja.

Jádárnak példáján tűnik ki csak tulajdonképpen, hogy mily javitott intézményekre lenne mindenekelőtt szükség. A vezir ezenkivül még kétféle intézkedést is jóváhagyott, ú. m. 1. hogy egy török se tegye be a lábát e kerületbe, a spahi is csak egyszer jelenhetik meg ott évenkint, illetékeit beszedendő; 2. hogy a lakosok saját maguk biráskodjanak egymás között. Még azon jogban is részesitette őket, hogy az általok hozandó halálos itéletet is elismerendi.

Anélkül, hogy minden egyes ponthoz ragaszkodnánk, a megjavitott intézmény második főfeltételéül azt kell megállapitanunk, hogy a keresztények felett a saját vallásukhoz és nemzetiségökhöz tartozó férfiak biráskodjanak.

Az ozmánoknak a személyes támadásokra és erőszakosságokra irányuló, már vallásuk által is szentesitett s a nagy úr rendeletei által be nem szüntethető igényeik mellett (melyeket azok teljes joggal hisznek elkövethetni), törvényes állapot mindaddig nem is képzelhető, mig a lakók birákat és előljáróságot a saját kebelökből nem választhatnak. Most azonban azon kérdés támad, hogy ha ily engedmény valóban tétetik, s ha ezután a törökök és keresztények közt pereskedésre kerül a dolog, hogyan fog a biráskodás akkor megtörténni? Van példa erre is, mely az ily esetben zsinórmértékül szintén elfogadható. Nándorfehérvárott ugyanis életbe lőn léptetve, hogy azon esetre, ha a vádlott török vallású, a keresztény törvényszék a török, ha pedig a vádlott keresztény volt, a török törvényszék a keresztény törvényszékhez fordult, s az sohasem következett be, hogy az igazságszolgáltatás ennek folytán fenakadást szenvedett volna, minthogy a kölcsönös viszonosság elve mindegyik félt arra kötelezte, hogy igazságot gyakoroljon. Ily módon lehetne rendezni a viszonyokat legalább a nagyobb városokban, mint Szerajevoban és Drinápolyban, sőt még talán Konstantinápolyban is. A sik vidékre nézve pedig, amennyire lehetséges, az egyes népességeket egymástól elkülöniteni kellene, nehogy ezáltal a nemzeti-vallásos gyülölség minden pillanatban lángra gyujtathassék. Midőn az 1815. évben Szerbia először megnyugtatva (de még berendezve nem) lőn, Marasli Ali pasa elrendelte volt, hogy egy muszelin se merészeljen a knézek beleegyezése nélkül a keresztények peres ügyeibe beleavatkozni, még akkor sem, ha azokban a törökök is érdekelve lennének.

A harmadik, a törvénynyel szoros kapcsolatban levő mozzanatot az képezendi, ha az adók beszedésével oly szorosan egybefüggő erőszakosságok meggátlása czéljából a keresztény községek és kerületek knézeinek megengedtetik, hogy emez adókat ők maguk szedhessék be, akár egészben, ami még a legjobb lenne, akár pedig egyenkint számittatnak is azok, amint pl. a többi közt Jádár-

ban is történt. Ez annál inkább is foganatositható volna, minthogy a keresztények a nagy úrnak fizetendő adók s a spahiknak tartozó szolgálmányok teljesitésére továbbra is köteleztetnek.

Ezek alapján a békejavaslat ügyében beterjesztendő inditványt következőleg lehetne formulázni:

„A Törökországi keresztény lakók számára úgy vallásuk szabad gyakorlatára, valamint saját birtokaikra vonatkozó jogaik egyszer s mindenkorra biztositassanak: biráikat és előljáróikat saját hitsorsosaik és nemzetiségök köréből választhassák.“

Azonban egy nehézség tolul itt mégis előtérbe, vagyis azon kérdés: hogy az ilyetén intézmény meghonositásával képes leend-e a porta saját területi épségét és szuverén jogait továbbra is fentartani? E kérdésre következőleg válaszolunk: A portának továbbra is megmarad jogában, hogy várait kizárólag ozmán őrségekkel rakja meg, minthogy úgy a tartományok, mint a határok védelmére épült várak is minden kivétel nélkül továbbra is birtokában maradnak; a két külön népfaj elkülönitésére nézve pedig csakis hasznos lenne, ha a porta török lakosságát az ő várai közé egybevonná, s azokat ott telepitené meg. Valóban, attól éppen nincs mit tartani, hogy a keresztény lakosság talán elpártolni szándékoznék, ha külön kerületekben lenne egyesitve, amennyiben t. i. ez a vagyoni viszonyoknak nagyobb mérvű megváltoztatása nélkül kivihető lenne, s az alsóbb fokú közigazgatást az igazságszolgáltatással együtt saját kezeibe átvehetné. A tapasztalás ugyanis azt bizonyitja, hogy Törökország keresztény lakosai a külhatalmakkal való szövetség megkötéséhez annál kevesebb kedvet éreznek, minél tűrhetőbb helyzetben vannak a nagy úr kormányzata alatt. Eddigelé csakis az idegen vallásnak s nemzetnek voltak alárendelve, miért is a nagy úr irányában való engedelmességök annál inkább gyarapodnék, ha csakis az ő irányában tartoznának engedelmességgel viseltetni, s ha oly államhatalmat látnának maguk felett, mely mindkét vallás és mindkét nemzet követőinek védelmére egyaránt kötelezné magát. A porta anyagi tekintetben ezzel kétségkivül még nyerne is, mert ez esetben az adók beszedésére biztosan számithatna, amit je-

lenleg csakis akkor érhet el, ha kardját a fizetni köteles pasák fejei felett folyton kivonva tartja.

Lényegesb nehézséget képeznének azon átmeneti intézkedések, melyek azon czélra eszközöltetnének, hogy általok a lakosok a raják helyzetből, melyben azok a török nemzet alattvalóiúl tekintetnek, a nagy úr alattvalóinak sorába felvétessenek.

A folytonos erőszakosságok főleg onnan erednek, hogy a fegyverek viselése, s azoknak a házban való tartása az ozmánoknak meg engedtetett, mig a keresztényeknek megtiltatott. A porta még soha sem volt elég erős arra nézve, hogy azoktól, kik a rablásból élnek (ahelyett, hogy a polgári rendhez alkalmazkodnának) a fegyvereket elszedje, ezek pedig a kormány akarata ellenére is tényleg létező függetlenségöket a keresztényekkel nagyon is szigorúan éreztetik.

Ha tehát most az követeltetik, hogy a fegyverek viselésére, vagy legalább azoknak a házban való tarthatása a keresztényeknek is megengedtessék, e követelés úgy látszik teljes ellentétben áll azon elvvel, mely szerint mindenek előtt törvényes és békés állapot létesitendő, s valóban, azt éppen nem lehetne igazolni, ha a porta csakis a mohamedán lakosság felett gyakorolhatna teljes mérvű hatalmat, s csakis ezzel rendelkezhetnék, mig azonban ez nem történik, addig a fegyverek engedélyezése nehezen leend elkerülhető. Ez által éppen nem készittetnék a háború elő, sőt azok védképessége folytán, kik eddigelé elnyomva voltak, inkább a béke szilárdulna meg. Mihelyt ugyanis a török kormány képes lenne arra, hogy az ozmánlikat lefegyverezze és őket teljesen meghóditsa, a kereszténveknek is azonnal kötelességökben állna az, hogy fegyvereiket kiszolgáltassák, minthogy csak is az lőn czélúl kitűzve, hogy mindkét népfaj egymással egyenlően köteleztessék, s a nagy úrnak mindkettő lehetőleg egyenlően jogositott alattvalójává tétessék.

Talán nincs reá szükség, hogy e határozatok a békefeltételek közé is beiktassanak, miután ezek inkább a nagy hatalmaknak a béke megkötése czéljából összeült bizottsága számára készitendő utasitások közé tartoznak, minthogy e határozatok a nagy hatalmak közvetlen rész-

vétele nélkül úgy sem lennének foganatosithatók. Ha ebben a porta szuverén jogának némi korlátoztatása foglaltatik, úgy az már azon pillanatban, midőn e kormány anélkül is csak a nagy hatalmak védelme, vagy talán azok egymás iránti féltékenysége által tartatik fent, kikerülhetetlenné válik. Később, még pedig éppen ezen beható közvetités folytán talán lehetséges lesz, hogy ezen birodalom ismét teljes erőre és önállóságra jutand. Az európai hatalmak felügyeleti joga és közbenjárása bizonyos számú évekre, mintegy 10 évre szintén megállapitható lenne.

Az ápril hó 9 én kelt jegyzőkönyvben a keresztény alattvalók polgári és vallási jogainak biztositása megigértetik, bár némileg feltünő, hogy e jegyzőkönyv sokkal bővebben tárgyalja az előbbit, mint sem az utóbbit, ámde éppen ebben rejlik a kereszténységre nézve a sérelmes vallási igazságtalanság, hogy t. i. az ő polgári létükre nélkülözhetetlenül szükséges feltételek megtagadtatnak, még pedig csakis az ő vallásuk miatt. Vallási joguk pedig főleg azon alapul, hogy a polgári elnyomatás alól, melynek egyetlen okát a vallás különfélesége képezi, megszabadittassanak.

Utólagos jegyzet.

Ezen véleményes jelentés annyira megnyerte a királynak, kinek előterjesztetett volt s Miklós czárnak, kivel közöltetett, tetszését, hogy alig fogható fel, miért mellőztetett az a későbbi tárgyalások alkalmával mégis teljesen. Ennek oka azonban abban rejlik, hogy az angolok egészen más szempontból indultak ki. Az ő nézetök ugyanis odairányult, hogy a két népfaj közti ellentét a török alaptörvények módositása által egyenlittessék ki, ami az 1856. év elején megjelent „hatti humayun“-nal meg is kiséreltetett. Az akadály azonban a két vallásnak évszázadok óta megszokott s mintegy eltörülhetetlen ellentétében keresendő. Nem azért, mintha a mohamedánok s a keresztények közti megjegyzés magában véve lehetetlen volna, mert az a jelenleg egymással leginkább vetélkedő két birodalomnak, Oroszországnak és Angliának nem egy, nagyobb tartományában is már foganatositta-

tott. Azonban a mozlimoknak uralkodniok ott nem szabad. Mindazon igéretek, melyeket az európai hatalmak által erre reászoritott porta csak tehet, eddigelé még sohasem valósittattak meg, vagyis amint az egyik nándorfehérvári pasa egykor egy német utazó előtt nyilatkozott: a török kormány sehol sem talál engedelmességre. S az alattvalók, az évszázados elnyomatás után, melyet átéltek, s mely őket gyűlölettel töltötte el, szintén nem képesek engedelmeskedni. Nem-e ez képezte volt főtévedését az angol, franczia s osztrák ügyvivőknek, hogy az 1856. évi „hatt“ megállapitása alkalmával ezt mégis lehetségesnek tartották? A párisi békekongreszus a fenti hatalmak által befolyásoltatva jóváhagyta azt, s a török kormány nem kimélt semmi fáradságot, csakhogy kötelezettségeinek megfelelhessen. Azonban ezt az 1856. évi hatti humayunnal éppen oly kevéssé érte el, mint az előzőleg kibocsátott Guilhane-féle „hatt“-al. Csaknem tévedésnek kell tekintenünk, hogy Törökország az európai népjogi kötelékbe felvétetett, hiszen az általa tett igéreteket éppen nem volt képes megvalósitani. Később Szalonikiban, mindjárt akkor pedig Nándorfehérvárott valóban meggyőződhettek effelől. A portának a kiegyezés iránti hajlama, s a mozlimoknak ez ellenében való ellenszegülése ugyanis csaknem homlokegyenest ellenkeznek egymással.

Mémorandum adressé à la Sublime Porte par la députation Serbe à Constantinople en date du 7. Mai 1860.

Depuis qu'il eut le bonheur de devenir l'objet des sollicitudes de Sa Majesté Impériale, le peuple Serbe n'a pas cessé de donner dans toutes les circonstances les plus positives de son inaltérable dévouement envers l'illustre trône Suzerain. Cen'est pas seulement en jousisant avec reconnaissance des droits et des privilèges, qui lui étaient accordés, mais encore, il risista à toutes les tentations du temps et des événements et lorsque, dans une période de vingt années, il se trouva pour la premiére fois dans la possibilité d'exprimer sans aucune pression ses pensées et ses sentiments, son premier mouvement fut de soumettre à son auguste Suzerain sa profonde reconnaissance pour le respect porté à la neutralité, qu'il avait observée pendant la guerre de Crimée.

De même la S. Porte a continuellement formé de son coté les voeux les plus sincères pour le bien être et la prosperité de ses fidèles Serbes. C'est donc dans ces sentiments, qu' Elle a, non seulement laissé dans plusieurs Hatti-Chérifs à la Serbie, le droit de pouvoir lui présenter ses besoins, mais encore dans un des derniers Hatts Impériaux, Elle a sollennellement promis, que les droits et les privilèges de peuple Serbe seraient augmentés à mesure de sa fidélité et de sa conduite.

Content des bienfaits, que contiennent les Hatti-Chérifs basés sur des traités, le peuple Serbe n'éprouve pas le besoin d'un nouveau privilège quelconque, dans sa modestie naturelle il ne désire avoir que ce qui seulement est absolument nécessaire à son existence: l'exécution des droits déjà accordés, mais qui sont restés inobservés ou méconnus.

Ces voeux ayant été exprimés à l'assamblée de St.

André avant le retour au pouvoir de Son Altesse le Prince Milosch Obrénovich Ier. le peuple les lui a confiés.

Son Altesse le Prince Milosch, fidèle a sa loyale conduite, qu'il n'a jamais déserte, à jugé comme son devoir le plus sacré d'envoyer une députation à Constantinople, chargée de déposer aux pieds du trône Impérial les voeux de la nation, et d'exprimer en même temps à Sa Majesté le Sultan l'invariabilité de son dévouement ainsi que celui du peuple entier.

L'hérédité dans la famille Obrénovich se trouve à la tête des besoins urgents, que la dèputation est chargée de soumettre à la S. Porte.

Sa Majesté le Sultan Mahmud de glorieuse memoire, ayant approuvé les voeux du peuple, accorda par son haut Bérat du 3 août 1830 (le 7. Bebiut-evrel 1246) au Prince actuel de la Serbie Milosch Obrénovich, ainsi qu'à ses descendants, la dignité héréditaire du pouvoir princier, en recompense de sa fidèlité envers le trône Impérial; et pour garantir ce privilège d'hérédité à la nation elle même, notre très-gracieux Suzerain n'a pas omis de le ranger comme faisant partie intégrante dans les droits du peuple, par un Hatti-Chérif de la même année, ainsi que plus tard dans un deuxième Hatt (comme sous le nom d'Oustav), émané au mois de septembre 1838 (Clevat 1254).

Les événements funestes, dont la Serbie fut successivement le théatre en 1839 et 42, avaient empêché le peuple de jouir des bienfaits de ce privilège, par des motifs, dont il ne peut pas porter la responsabilité. Cependant les souffrances de deux décades lui acquérirent la conviction la plus intime, que l'hérédité du pouvoir princier câche son ancre de salut.

La pression des égoismes particuliers une fois secouée, le peuple profita de l'Assemblée de St. André de 1858 pour rétablir le Prince Milosch Obrénovich comme prince de Serbie avec les droits de l'hérédité, dont il est muni par le firman Impérial.

Cet acte important de sa régénération le peuple Serbe l'a accompli dans la ferme conviction, que l'hérédité du pouvoir princier en Serbie forme un droit accordé au pays; un principe, qui a pu s'assoupir pendant l'ab-

sence des Obrénovich, mais qui n'a pu s'éteindre. Le retour de cette famille au pouvoir le fit revivre dans tout son éclat antérieur.

En donnant sa démission du pouvoir princier le Prince Milosch n'a pas renoncer aux droits de l'hérédité: c'est ce que du reste il ne fit pas: c'est ainsi que raisonna le peuple, et la S. Porte n'ayant pas jugé nécessaire d'abroger l'hérédité par un acte quelconque, paraissait être portée par la même raison.

Il est hors de doute, que la Serbie était en droit de raisonner ainsi, puisqu' elle regardait le silence sur l'hérédité du Bérat investissant le Prince Milosch rétabli, comme une omission plustôt que comme la négation des droits, par laquelle on porterait atteinte aux traités et Hatti-Chérifs existants, confirmés par la S. Porte en 1853 et garantis par les grandes puissances signataires du traité de Paris de 1856; surtout lorsque l'Assemblée nationale d'accord avec le sénat et le gouvernement provisoire avait soumis à la S. Porte la notification clairement énoncée, que le Prince Milosch avait été unanimement rétabli dans sa dignité de Prince héréditaire de Serbie pour sa dé scendance mâle.

Or, quoique l'Assemblée nationale, dans cette loyale persuasion ait désigné, par une loi spéciale, qui règle les détails de l'hérédité, la personne, qui succédera après le Prince Milosch au pouvoir suprème en Serbie; et quoique la S. Porte elle-même ait pris les mesures nécessaires pourque, le cas échéant, le Prince Michel soit reconnu comme successeur de son illustre Père; le Prince Milosch désirant donner plus de solennité à cet acte, prie par l'organe de la députation Sa M. le Sultan de daigner reconnaître le Bérat de 1830, qui confère à sa famille le droit de l'hérédité, comme ayant repris son ancienne valeur.

La députation de son coté, regardant l'hérédité comme une garantie de l'ordre, est heureuse de croire d'avance au succès de sa mission. La S. Porte satisferait d'un coté au plus haut point sa fidèle nation Serbe, qui estime dans sa tranquillité domestique cette hérédité comme son bien le plus précieux, et de l'autre elle présenterait une des parties intégrantes de l'Empire de ces

secousses journalières, auxquelles on voit exposés les pays privés de ce bienfait.

La satisfaction des Serbes de leur état legal est malheureusement infirmé par l'inobservance des Hatts Impériaux. Dans cet ordre de choses, la question de l'évacuation par les musulmans des villes et autres lieux situés hors des forteresses Impériales, occupe la place la plus importante.

Ainsi le Hatti-Chérif de 1830 précité pose que: hormis les garnisons des forteresses la demeure en Serbie est entièrement interdite à tous les Muselmans, et ceux, qui s'y trouveraient, auraient une année de terme pour vendre leurs biens à des pris équitables à fixer par des commissaires nommés à cet effet.

C'est une question pure et simple et qui n'admet aucune contestation. Surtout le peuple Serbe fut profondément affligé de voir l'article 11, qui exprime la haute décision surmentionée, ouvertement invalidé par le Hatti-Chérif du mois de Novembre 1833 (Redjeb 1229), qui autorise les Muselmans de rester indéfiniment dans la ville de Belgrade et dans les différentes parties de la Serbie pendant cinq autres années.

Après une telle ordonnance tout le monde en Serbie se demandait: le sejour des Muselmans dans la Principauté, excepté les garnisons (et ceux ci ont leur place dans les murs des fonteresses) leur étant défendu, comment a-t-on pu revenir sur cette question et la modifier au préjudice des Serbes, si le Hatti-Chérif de 1830 (faisant partie intégrante de la convention d'Akerman) est la seule norme du peuple Serbe pour ses droits? Par quelle logique le Hatti Chérif de 1833 portant le titre de complément de celui-ci a pu devenir retrécissant? et lorsqu'on nous ôte un droit aussi solennellement reconnu, quelle garantie avons-nous, que seux, qui nous restent, ne seront pas de même resserés ou modifiés?

Ce sont les questions, que s'adressent aujourd'hui encore les esprits inquiets en Serbie, et cette inquiétude est d'autant plus fondée que la décision du Hatti-Chérif de 1833, concernant l'évacuation des Musulmans de differentes parties de la Serbie, dans le délai le cinq années,

expéré en 1838 (excepté Belgrade) n'a pas encore été mise en exécution.

Le peuple Serbe ne demande pas la réalisation de ce droit par l'ambition, mais il y est poussé par la nécessité la plus absolue. La présence des Musulmans en Serbie, en dehors des forteresses, infirme son droit administratif en produisant le dualisme de l'administration, qui devrait être une et nationale d'après les art. 2, 5 et 10 du Hatti-Chérif Organique (1830). De plus, les cadis, voivodes et autres autorités musulmanes, exerçant leur juridiction hors des forteresses, violet ouvertement tous les Hatts Impériaux.

Or, quels seraient les résultats de cet état de choses illégal, de ce contact de deux peuples, qui d'après les droits plusieurs fois déjà sanctionnés devaient être séparés, si ce n'est le froissement continuel, la discorda et même les collisions sanglantes, qui terminent souvent par de terribles horreurs et ceci entre deux peuples, dont les destinées sont étroitement enlacées, ayant des interêts communs et un avenis identique.

Il est donc de l'intérêt de l'humanité, aussi bien que dans l'intérêt de la politique de l'Empire, de séparer ces deux populations et de les faire vivre dans ces rapports de bon voisinage, qui ne cessent d'exister entre la Serbie et les provinces limitrophes Ottomanes; puisque autrement elles ne manqueraient pas de troubler un jour la tranquillité publique par leurs continuelles collisions.

Le droit des Serbes étant si bien fondé, et les circonstances si compliquées, le Prince Milosch peut-il douter, que la S. Porte voudra contineur cet état anormal de choses? Non, il a la conviction la plus intime, que le Gouverneur Impérial ayant connaissance de l'exactitude de ces faits voudra bien, dans la sollicitude pour le bien être des deux peuples, ordonner la complète exécution du Hatti-Chérif de 1830, afin de faire évacuer par les Musulmans la ville de Belgrade ainsi que les autres lieux en Serbie, en dehors des forteresses Impériales.

Réduire son indépendance intérieure sur sa base naturelle est aussi un des principaux besoins éprouvés par le peuple Serbe.

Ainsi d'après les traités aussi bien que d'après le

Hatti-Chérif de 1830 la Serbie doit jouir d'une pleine indépendance intérieure; par conséquence elle a le droit de se constituer intérieurement ellemême. Or, par ce privilège, qui lui est solennellement reconnu, c'est à elle à se donner une constitution conforme à l'esprit et aux circonstances du pays.

Comment a-t-on pu méconnaître une si précieuse prérogative? per quels motifs a-t-on pu octroyer à la Serbie le Hatti-Chérif (comme sous le nom d'oustav) de décembre 1838 (cheval 1254) contraire à celui de 1830 et en opposition aux représentations du Prince regnant, seul représentant légitime des voeux et des besoins du peuple? C'est à quoi nous ne saurions pas répondre.

Au lieu de poser une base solide et durable à la vie du pays, en lui créant et sanctionnant ses principales institutions, la constitution octroyée ne contient, excepté quelques principes généraux, qui n'acceptent pas de changement, que des lacunes, contradictions, points formant l'objet des lois spéciales et des éléments, qu'on ne rencontre dans aucun des statuts organiques des autres pays avancés: elle présente en cela l'image de la plus large variabilité et revêt complètement le cachet du temps de son origine. Peu d'exemples suffiront pour prouver la véridicité de cette affirmation.

Un coup d'oeil jeté sur les art. 30, 31 et 33 nous fait voir l'organisation des tribunaux, auxquels on détermine le nombre, la manière d'agir, la gradation etc., de même dans les art. 32, 36, 37 et 39 nous trouvons la procédure, pui préscrit aux tribunaux les modes d'instruction.

Si nous nons rapportons à l'idée qu'il est préjudiciable si non dangereux de soumettre à des changements fréquents les constitutions, qui règlen la vie d'un pays, nous voyons, que la Serbie dans sa situation actuelle est empêchée de faire un progrès quelconque, qu' exigerait le temps, dans l'organisation et la procédure judiciaire.

Les obstacles provenant de se que l'oustav règle la division politique du pays, ainsi que de ses déterminations, qui ont rapport à l'organisation des autorités administratives (§§ 61—65) ne s'opposent pas moins au

progrès de la Serbie. Elles ne trouvent leur justification que dans les anciennes traditions populaires: inconvénient qui n'est pas sans signification pour le développement progressif, dout la nature défend aux constitutions de descendre dans les objets soumis au changement et à l'amélioration.

Dans cette situation la Serbie est liée par une cause qui ne lui permet pas de se mouvoir ni de suivre le progès du temps. Combien de réformes utiles n'ont-elles pas été sacrifiées uniquement pour ne pas venir en conflit avec la constitution, et combien d'inconvénients oui combien de malheurs n'a-t-on pas excusé par la constitution?

Au point d'une politique les obstacles, que l'oustav de 1838 oppose au progrès et à la tranquillité du pays, sont de même insurmontables.

D'après l'oustav c'est au prince qu'appartient le pouvoir exécutif ainsi que le pouvoir législatif, qu'il partage avec le Sénat. Mais les limites entre ces deux pouvoirs sont tellement indéterminées, les contraditions y sont tellement nombreuses, qu'elles ne peuvent produire que des collisions continuelles.

Par exemple: l'art. 3 confère au Prince la nomination des employés, tandisque l'art. 72 attribue au Sénat le droit de leur rémuneration, et tandisque l'art. 3 reconnait au prince le droit de donner les ordres nécessaires au pays, l'art. 11 n'admet la validité, non pas d'une lois mais d'aucune ordonnance, qui ne porterait l'approbation préalable du Sénat.

D'après l'art. douzième c'est le sénat qui fait l'estimation annuelle des dépenses nécessaires à l'administration du pays, c'est-à-dire qui prépare les budgets, tandis qu'il a d'un autre coté à approuver l'application de toute disposition spéciale du budget.

L'art. 15 autorise le sénat d'exiger annuellement des ministres un tableau de leurs mesures administratives ainsi que d'examiner leurs comptes; mais la résponsabilité des ministres n'est sanctionnée ni par cette détermination ni par un autre article de la constitution.

Aux termes d'une version de l'art. 17 les membres du sénat ne peuvent être destitués, avant que la S. Porte

n'ait éié préalablement avisée du crime, dont ils se sont rendus coupables etc.

Tout le monde est à même de connaître les conséquences funestes de cet article; car pendant qu'il a mis en face deux pouvoirs suprèmes, rivaux, inamovibles, irresponsables, libres d'interprêter chacun à son gré et même de violer la constitution, les droits du peuple sont restés sans aucune garantie.

L'expérience de vingt années déjà écoulées a suffisamment prouvé, que cet article couvrait le germe d'où poussait l'opposition du Sénat au Prince, et aucun pouvoir n'ayant le droit d'intervenir dans ce conflit, il s'en suivaient des révolutions, qui finissaient par la victoire du plus fort, mais toujours au détriment du peuple. Pour surcroit de malheur le peuple eut l'affliction de voir cet article mettre le sénat au dessus des lois du pays, en opposition avec la constitution, qui rend tous les Serbes égaux devant la loi et érige à cette fin plusieurs cours de justice. (art. 27.)

C'est dans ces sources, que la Serbie est condamnée à puiser sa vie d'état. C'est delà, que découlent toutes ces tistes scènes, qui se sont renouvelées successivement depuis 1839, mettant des obstacles à tout progrès sérieux et menaçant de dégénérer en luttes, qui pourraient un jour troubler la paix de la Serbie aussi bien que celle de l'Empire.

Ainsi, le Hatti Chérif de 1838 n'est pas seulement par son existence même une négation de l'autonomie de la Serbie dans le sens des traités, et une atteinte portée au Hatti Chérif de 1830, mais d'après sa nature il est de plus un obstacle insurmontable au progrès et à l'affermissement de la tranquillité pnblique du pays.

La S. Porte dans sa vive sollicitude pour le bien-être des Serbes, leur peut-Elle laisser à l'avenir cette source de tant de maux incurables, de troubles fréquents et de la désorganisation complète? Peut-Elle laisser à la Serbie d'être le simple exécuteur d'un complexe d'ordonnances, au nom se son indépendence intérieure?

Son Altesse le Prince Milosch portant à la connaissance de la S. Porte, par l'organe de la députation cet urgent besoin du peuple, est convaincu d'avance, que S.

M. J. le Sultan en apprenant les malheurs, qui pèsent sur son fidèle peuple Serbe, daignera dans sa haute magnanimité lui rendre son plus précieux privilège de pouvoir se constituer intérieurement lui-même conformément à son esprit et aux circonstances, quil est appelé d'aprécier mieux que tout autre.

C'est ce triple besoin, que le peuple Serbe regarde comme une question vitale, comme une condition de son existence. Cet exposé suffira, on l'espére, pour démontrer à la S. Porte, que la Serbie ne demande, que des droits, qui lui sont déjà accordés, mais qui malheureusement sont restés jusqu'ici inobservés ou meconnus.

En accedant à ces voeux, la S. Porte sans nuire à ses propres intérêts, mettrait le comble aux vifs désirs de toute la nation Serbe, et ouvrirait à une vassalle affectionée le sentier, qui lui permettrait de suivre avec continuité son progrès intérieur à l'ombre du trône de S. M. Impériale son très-gracieux Suzerain.

S. Majesté ne manquerait pas d'acquérir par là un nouveau titre à la réconnaissance et la bénédiction du peuple et couvrir de prosperité une partie intégrante de l'Empire, la quelle necesserait de s'intéresser d'avantage de cet ensemble, qui lui prêterait une nouvelle vie.

OSZK

OSZK

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár